STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05850

GEZAMELTE SHRIFTEN IN FUFTSEHN BENDER

S. An-Ski

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ש. אנ־סקי
(שלמה־זנוויל ראפאפארט)

געזאמעלטע שריפטען

פינפטער באנד

דריטע אויפלאגע

פערלאג „אנ־סקי“

ווילנא—ווארשא—ניו־יארק תרפ״ז—1927

אויסגעפיהרט דורכ׳ן פערלאג ש. שרעבערק.

פערקויף: געזעלשאפט „צענטראל“ ווארשא.

PRINTED in POLAND

SZ. AŃ—ŚKI.

tom piąty

ZNISZCZENIE GALICJI

Warszawa, 192[illegible]

Wydawnictwo „AN—SKI" Wilno—Warszawa—Nowy-Jork.

SH. AN—SKY

volume fifth

THE DESTRUCTION OF GALICIA

Warsaw 192[illegible]

Publishing Company „AN-SKY" Vilno—Warsaw—New-Yo[illegible]

Drukarnia I. Hendlera. Długa 2[illegible]

דער יודישער חורבן

פון פוילען גאליציע און בוקאווינא פון טאג-בוך

תרע"ד-תרע"ז (1914-1917)

דריטער טייל

איבערדרוקען און איבערזעצען אָהן דער ער·
לויבעניש פֿון אויטאָרס צואה־פערזאָנלטער
איז שטרענג פֿערבאָטען.

Copyright Dr. Ch. Zhytlowsky
Marquand Ave Bronxville
New-York. U. S. A.

הילע פֿון יוסף זיידענבייטעל.
צינקאָקלישען אויסגעפֿיהרט דורך ח. גאָלדבערג.
דעם זאַץ האָט אויסגעפֿיהרט פֿייגע שריפֿטגיסער.

א

דעם 6-טען מאַי בין איך אָבגעפאָהרען פון קיעוו קיין לעמבערג. דאָס מאָל בין איך געפאָהרען נישט דורך בראָד, וואו די גאַנצע ליניע איז געווען פערש,אָגען מיט מיליטער-צוגען, נאָר איבער וואָלאָטשיסק און טאַרנאָפּאָל. די געגענד איז אין אָנפאַנג מלחמה אַריבער צו די רוסען כמעט אָהן שלאַכטען און אויפ׳ן גאַנצען וועג איז נישט געווען צו בעמערקען די סמנים פון מלחמה: נישט קיין פערברענטע דערפער און חרוב׳ע פּאָל-וואַרקעס, נישט קיין פערלאָזענע שאַנצען און דראָט-פערצוימונ-גען. פון דער ווייטען זעהען זיך גאַנצע דערפער און קירכעס. אין פעלד—טורעמס היי, עס פיטערן זיך טשערעדעס פיה. אפילו די איינצעלנע וואונדען, וואָס די ערד האָט בעקומען, זעלטענע שאַנצען און סנאַריאַדען-גריבער, ווערען פערצויגען און פער-וואַקסען דורך דער שעפערישער קראַפט פון דער נאַטור, וועלכע האָט נאָר-וואָס ערוואַכט אונטער׳ן שיין פון דער פריילינג-זון. און דער מענש, דער פויער, וועלכער טרעפט זיך אויף די ווייט פונאַנדערגעוואָרפענע פעלדער, נעהמט אָנטייל אין דער

שעפערישער אַרבייט. ער אַקערט די ערד, בויט הייזער, פיהרט אין שטאָדט אַריין דאָרפישע סחורות. אין אַרומיגער נאַטור איז אַלץ דורכגעדרונגען מיט אַזאַ רוהיגקייט און זיכערקייט, אַז עס איז אונמעגליך פאָרצושטעלען זיך, אַז אין וועלכע-עס-איז הונדערט—הונדערט און פופציג ווערסט פון דאַנען קומען פאָר די פערביטערסטע בלוטיגסטע שלאַכטען און אַז דער שטורם פון מלחמה דערנעהנטערט זיך אַהער צו אָט די רוהיגע פעלדער און דערפער.

נאָר אויף וויפיל דאָ, אויף די ביידע זייטען וועג הערשט אַ פריהלינג-שטימונג און אַ נאַטור-שעפערישע זיכערקייט, אויף אַזויפיל הערשט אַ נערוועזע בעוועגונג און אַ שטאַרקע צורודערונג אויף דעם שמאָלען אונענדליכען אייזענבאַהן-פאַס, וועלכער ציהט זיך דורך פעלדער און וועלדער צו די בלוטיגע און שטורמדיגע ערטער. יעדע עטליכע מינוט טראָגען זיך דורך אָנגעפאַקטע מיליטער-צוגען. אַלע סטאַציעס זענען געפאַקט מיט מיליטער. אונזער צוג, אַ קוריער-צוג, וועלכער דאַרף אָנקומען אין לעמבערג איינס אַ זייגער בייטאָג, קומט אָן ניין אין אָוועגד. אונז קומט אויס כמעט אויף יעדער סטאַציע צו שטעהן שעה'ן לאַנג און דורכלאָזען צוגען מיט מיליטער, מיט סגאַריאַדען, מיט האַרמאַטען. אין דערזעלבער צייט קומען אונז אַנטקעגען צוגען מיט פערוואונדעטע, געפאַנגענע, אַנטלאָפענע. אָט געהט דורך אַ סאַניטאַר-צוג. אין אַלע פענסטער זעהען זיך פערבינטעוועטע קעפ, הענד און אַנדערע טיילען פון גוף. קוקען אַרויס ערנסטע, בלייכע, צעוויטיגטע פנים'ער, טרויעריג-נייגיריגע בליקען און אַלע ציהען זיך צו דער פריהלינג-זון.

נאָך דעם צוג—אַ משא-צוג אָנגעפאַקט מיט געפאַנגענע. עס דוכט זיך, אַז זיי זיצען איינע ביי די אַנדערע אויף די קעפ. די, פאַר וועלכע עס האָט זיך נישט געפונען קיין אָרט אין די וואַגאָנען, זיצען אויף די דעכער, אויף די בופערס. קיינער היט זיי נישט. אָדער מ'איז זיכער, אַז זיי וועלען נישט אַנטלויפען, אָדער מ'האָט נישט דאַגעגען. די געפאַנגענע זענען מעהרסטענטייל באָרוועסע, אַרומגעריסענע, בעוואַקסענע. נאָר זיי קוקען

אַרויס מונטער, זענען רוהיג, אין די פּאָזעס און בעוועגונגען אַ זיכערקייט. עס געהען צווישען זיי בעלעבטע געשפּרעכען, עס קלינגט אַ הילכיגער געלעכטער. גאָרנישט צו פערגלייכען מיט די פער׳חושכ׳טע, איינגעבויגענע, פערצאָגטע און דערשראָקענע גע-פאַנגענע, וועלכע איך האָב געטראָפען מיט עטליכע חדשים צו-ריק. אפשר שפּילט דאָ אַ ראָל, וואָס דעמאָלט איז געווען ווינ-טער, אַ פראָסט פון עטליכע גראַד און איצט וואַרימט און פרעהט יעדעס בעשעפעניש די ליבליכע פריהלינג-זון. אפשר שפּילט דאָ אַ ראָל, וואָס דאַן האָבען די רוסען פערנומען אַ שטאָדט נאָך אַ שטאָדט, און איצט ווייסען די געפאַנגענע, אַז זייערע זענען מנצח און די רוסען לויפען פון זיי און האָבען די מפלה און עס איז שוין נאָהנט, גאָר נאָהנט, אַז די רוסען וועלען זיין איינגאַנצען צושלאָגען און מ׳וועט שליסען שלום. און די געפאַנ-גענע קוקען האָפערדיג מיט פעראַכטונג אויף זייערע פאַנגער און פיהלען זיך, ווי זיגער. נאָר גיכער פון אַלץ שפּילט דאָ אַ ראָל דאָס, וואָס די געפאַנגענע זענען נישט קיין סלאַווען, נאָר אונ-גאַרן און מאַדיאַרן. מ׳דערצעהלט פיל וועגן זייער אכזריות און ווילדקייט. נאָכ׳ן אויסזיכט זעהט זיך עס נישט. שטאַרקע געזונטע פויערים, מיט אָפענע פנים׳ער און אַ שטאָלצען בליק.

איך געה צו צו איין וואָגען. פרוב מאַכען אַ געשפּרעך אויף דייטש, רוסיש, פראַנצויזיש—מ׳שאָקעלט מיט׳ן קאָפּ, מ׳פער-שטעהט נישט.

—מאַדיאַרן?—פרעג איך.

מ׳שאָקעלט צו פרעהליך מיט׳ן קאָפּ, מ׳מאַכט אַ שטאָלצע בעוועגונג און מ׳ענטפערט געאיילט:

—מאַדיער! מאַדיער!

ווייטער ציהען זיך איינע נאָך די אַנדערע לאַנגע-לאַנגע צוגען מיט אַנטלויפענדע רוטענער, איבערהויפּט פרויען און קינדער. זיצען אָנגעפּאַקט, ווי הינער אין אַ שטייג. אייניגע וואַגאָנען זענען בעזעצט דורכאויס מיט שילער, אַנדערע מיט אינטעליגענטען. מ׳זעהט נישט אין די וואַגאָנען קיין געפּעק, קיין שום זאַכען, אָדער זיי זענען געפּאַקט בעזונדער, אָדער די אַנט-

ליעגענדע האָבען קיין צייט נישט געהאַט עפּעס מיטצונעהמען. נאָר מ'הערט נישט קיין זיפצען, מ'זעהט נישט קיין פערצווייפלונגען.

—פון וואַנען פאָהרט איהר?—פרעג איך איינעם.

—פון טורקי פאָהרען מיר.

—פאַרוואָס זענט איהר פון דאָרטען אַוועק?

—מ'האָט געצוואונגען אָבצופאָהרען.

—מיר האָבען מורא געהאַט פאַר די מאַדיאַרען,—ערקלערט אַ צווייטער.—וואוהין זיי קומען נעהמען זיי די יונגע און געזונטע לייט מיט זיך און די איבעריגע קוילען זיי אויס.

—וואָס וועט איהר טהון אין רוסלאַנד?

—ווי הייסט וואָס? ערד בעאַרבייטען.

עס וועלען קומען אָט די צעהנדליגער און הונדערטער טויזענדער היימלאָזע קיין רוסלאַנד, וועלען זיך צושפּרייטען איבער די אונענדליכע פעלדער פון גרויסרוסלאַנד, אוקראַינע, סיביר. צוזאַמען מיט זיי וועלען פון זייער לאַנד און פון אַנדערע פראָנטען אָנקומען און צושפּרייטען זיך איבער דיזעלבע פעלדער הונדערטער טויזענדער געפאַנגענע, סלאַווען און מאַדיאַרען, דייטשען און טערקען, און זיי וועלען זיך טרעפען מיט'ן רוסישען פויער. און אַלע צוזאַמען, נעכטיגע געגנער און בלוטיגע פיינד וועלען זיך צונויפקומען אויף דעם אונענדליכען פעלד, ביי דער יום-נוראים'דיגע אַרבייט פון ברויט-שאַפונג. זיי וועלען געהן נאָך דעמזעלבען אַקער, עסען פון איין שיסעל, טרינקען פון איין קרוג, אויסדריקען דעם הערצליכען אומעט און בענקעניש מיט דעמזעלבען, אַלעמען פערשטענדליכען קרעכץ. און דעמאָלט וועלען זיי זיך אפשר אויסניכטערן פון דער בלוטיגער וועלט-שכרות און וועלען נישט קענען פערשטעהן, פאַרוואָס און ווי אַזוי האָבען זיי געקאָנט וואַרפען זיך איינע אויף די אַנדערע ווי ווילדע בלוטדורשטיגע חיות.

און אַז זיי וועלען זיך נאָכמעהר דערנעהנטערן און קאָנען צונויפרעדען זיך, וועלען זיי געפינען אַזויפיל אַלגעמיינע אינטערעסען, אַלגעמיינע פריידען און ליידען! און אַז זיי ווע-

לען זיך דערמאָהנען וועגען זייער שכן, דעם יוד, וועלכער האָט מיט קיינעם פון זיי קיין מלחמה נישט געפיהרט און קיינעם פון זייערע נישט גע'הרג'עט. וועלען זיי אויך איינשטימיג זיין אין דעם, אַז ער, דער „זשיד”, איז דער איינציגער שולדיגער אין זייערע אַלעמענס אומגליקען...

און דערווייל, דאָ אויף די בלוטיגע שלאַכטפעלדער, וואו עס פלאַקערט נאָך די שנאה צווישען מענשען פון אַנדערע פעל-קער, איז די שרעקליכע איינשטימיגקייט וועגען „זשיד” שוין דאָ. אי דער אָרטיגער פּאָליאַק מיט זיין פאַלש-חניפהדיגען שמייכעלע, אי דער נאַאיוועער היימלאָזער רוטענער, אי דער געפּאַנגענער עסט-רייכישער דייטש, אי דער מאַדיאַר, אי דער רוסישער סאָלדאַט—זיי אַלע קומען זיך צונויף אין זייער האַס צום יודען, אַלע חזר'ן איבער איינע און דיזעלבע בלבולים און אומגעלומפּערטע בעשולדיגונגען געגען איהם. און די איינשטימיגקייט געהט ווייטער און נעהמט אַרום יענע שיכטען, די העכערע און די קולטורעלערע, וועלכע זענען אין אַלע אַנדערע אופנים ווייט און אָבגעטיילט פון פּראָ-סטען המון, פון איינפאַכען סאָלדאַט.

נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס מיאַסאָיעדאָווס פּעראַט און די היינטיגע מפּלה אין די קאַרפּאַטען האָבען פאַר אַלעמען ענטפּלעקט די אמת'ע שולדיגע פון אַלע פּלאָגען וואָס האָבען זיך פון אָנהויב מלחמה געשאָטען אויף דער רוסישער אַרמעע, הערט מען נישט אויף צו רעדען אין די העכערע מיליטערישע קריי-זען וועגען יודישען שפּיאָנאַזש און יודישען פּעראַט.

אין וואַגאָן, וואו איך בין געזעסען, איז נישט ווייט פון מיר געשטאַנען אַ גרופּע אָפיצירען,—דעם גראַף באָברינסקיס אַנ'-אַדיוטאַנט אין אַקסעלבאַנטען, אַ פּאָלקאָווניק מיט אַ גרויסער גרוי-ליכער באָרד, אַ פּאָדפּאָרוטשיק מיט צוויי געאָרגי-מעדאַלען אויף דער ברוסט און א מיליטער-אַרצט. מ'דערצעהלט מלחמה-איינדרי-קען, מ'דריקט אויס דעם רחמנות צו די אָרימע רואינירטע פּויע-רים און מ'רעזומירט.

—און איבערהויפּט ליידען די פּויערים פון די מסירות פון די „זשידעס”. פון זיי נעהמען זיך אַלע אומגליקען.

און עס הויבען זיך אָן מעשיות. מ׳דערצעהלט וועגען די גרויזאַמסטע מעשים געגען יודען מיט אַזאַ קאָנטעטהייט, מיט אַזאַ נקמה-שמחה, אַז מיך נעהמט אָן אַ געפיהל פון עקעל, נישט פון כעס אָדער זויפרעגונג, נאָר פון פּראָסטען עקעל, וועלכער איז נאָהנט צו אַ מייקען-חלשות. איך פערטיף זיך אין אַ בוך, איך נויט זיך נישט צו הערען דעם געשפּרעך און איבערגעוואַלד קריכען מיר אין אויער ערצעהלונגען, ווי אין איין אָרט האָט מען אַ יודען, אַ גוטבעזיצער,—וועלכען מ׳האָט חושד געווען, אַז ער האָט מיטגעטיילט די עסטרייכער וועגען דעם אָנקומען פון רוסישער אַרטילעריע אין זיין פּאָלוואַרק,—פערגאָסען מיט פּעט-ראָל און אונטערגעצונדען, ווי אַ מויז. פאַר דעם האָט מען פאַר זיינע אויגען בעגאָסען מיט פּעטראָל און אונטערגעצונדען זיין פּאָלוואַרק. ווייטער אַ מעשה, ווי מ׳האָט געכאַפּט „אַ יודען מיט אַ טעלעפאָן״ און אַ גענעראַל האָט מיט אַ וואונק געגעבען צו פערשטעהן, אַז עס איז נישטאָ צוליב וואָס פיהרען איהם אין שטאַב און די סאָלדאַטען האָבען איהם אָבגעפיהרט אין וועלדעל און געהאָנגען.

און מ׳הערט צו און מ׳לאַכט, מ׳איז קאָנטעט.

—איצט טהון מיר בעסער,—רופט זיך אָב דער פּאָדפּאָרו-טשיק.—אַז מיר נעהמען איין אָרט, איז קודם כל טרייבען מיר אַרויס אַלע „זשידעס״ פאָראויס, צום שונא. געהט צו אייערע! די בעסטע זאַך!

—ס׳פערשטעהט זיך!—איז מסכים דער אַדיוטאַנט.—עס איז נישט אויסצוהאַלטען פון זייער שפּיאָנאַזש. אַ גרויסען פעהלער איז מען בעגאַנגען, וואָס מ׳האָט אָבגעגעבען יודען צושטעלונגען. זיי זענען אָנגעפּאָהרען אַהער גאַנצע מחנות.

—און דאָקטוירים,—האָט אונטערגעכאַפּט דער אַרצט.—אין אונזער קאָרפּוס זענען דאָ צוועלף עלטסטע דאָקטוירים יודען, אַנ׳אמת׳ע נבלה!

—עס איז קיין חדוש נישט, וואָס זיי זענען איבערגעגע-בען די עסטרייכער,—גיט צו דער פּאָלקאָווניק.—ביי אונז האָבען זיי ווייך און וואַרים און אין עסטרייך זענען זיי בעאַמטע, ריכ-

טער, פּראָקוראָרען, זענען פול אין אַלע אַנשטאַלטען.

מיט עטליכע טעג שפּעטער, אַז איך בין געפאָהרען צוריק פון לעמבערג—ווייטער דיזעלבע געשפּרעכען. אַ קאָזאַקען-אָפיציר, אַ הויכער, ברייט-ביינער, אַ שכור און אַ גוטמוטיגער, אַנ׳אָפּענ-הערציגער און אַ פרעהליכער, הויבט פון דער ערשטער מינוט אָן זידלען יודען. ער דערצעהלט מיט אַ קאָנטענטען הילכיגען גע-לעכטער, ווי אַזוי זיין אָבטיילונג איז געקומען אין אַ פאָלוואַרק בעבען סאָקאַל. דער גוטבעזיצער איז דאָרט געווען אַ יוד אַ באַ-ראָן. האָט מען אַלץ צורויבט, חרוב געמאַכט. אין הויף זענען געווען צעהן פּאַטאַנען, האָט דער באַראָן זיך געזעצט אין איי-נעם כדי אָבצופאָהרען, האָט מען איהם אַרויסגעוואָרפען אין בלאָטע.

דערזעהענדיג אין אַ צייטונג אַ טרויער-מודעה וועגען דעם טויט פון אַ בעוואוסטען מאַן מיט אַ יודישער פאַמיליע, שרייט ער אויס פרעהליך:

—אַ זשיד גע׳פּגר׳ט! מיט איינעם וועניגער! אַ דאַנק גאָט!

אַנטקעגען איהם זיצט נאָך אַ קאָזאַקען-אָפיציר, אַנ׳אַרצט. די גאַנצע צייט שווייגט ער. דאָ רופט ער זיך אָב:

—אַלע פאַלען אָן אויף יודען. וואָס וויל מען פון זיי?

אַזאַ מין פראַזע פון אַנ׳אָפיציר, ובפרט אַ קאָזאַק, איז פאַר מיר אַזוי אונגעוועהנליך, אַז איך געה צו און הויב זיך אָן צו-הערען.

—דאָס נידערטרעכטיגסטע פאָלק!—ענטפערט דער ערשטער.

—לאָזט צורוה! פאַרהאַן ביי יודען אַזעלכע מדות, וועלכע מיר האָבען געמעגט זיך לערנען. אָט, דהיינו: איהר קומט אין אַ יודיש שטעדטעל, וועט איהר דאָרט קיין „מיידעלעך" נישט קריגען. ביי זיי זענען שטרענגע פאַמיליען-יסודות. אַ וואונדער-ליכע ריינקייט פון זיטען. צו פופצעהן יאָהר מאַכט מען התונה קינדער.

—אָבער פון זיי נעהמט זיך אַלדאָס בייז. וואו זיי קאָנען נאָר, גראָבען זיי זיך אונטער אונז אונטער. מיט צעהן יאָהר צוריק זענען זיי געווען די ערשטע אויפטהוער אין דער רעוואָ-

לוציע. איך בין דאַן געשטאַנען אין מינסקער גובערניע.

—און איך בין געוועזן אין אַזאַ אָרט, וואו קיין איין יוד האָט זיך נישט געפונען און דאָרט זענען פונדעסטוועגען געווען אַגראַר-אומרוהען און שטרייקען... ניין, דאָס איז שוין אַ רגלות, נישט טראַכטענדיג, וואַרפען אַלץ אויף יודען.

—אָבער זיי זענען דאָך אונז דם-שונאים!

—און פאַרוואָס זאָלען זיי אונז ליב האָבען? דערפאַר וואָס מיר פערפאָלגען, זידלען און הענגען זיי? נאָר וואָס פאַר אַ דאגה איז מיר, ליבען זיי מיך אָדער האָבען מיך פיינד? די הויפטזאַך—וואָס טהון זיי אונז? און איך זעה נישט, זיי זאָלען אונז טהון בייז. אין דער אַרמעע זענען דאָ עטליכע הונדערט-טויזענד יודען. מיט וואָס בעדאַנקען מיר זיי? דערמיט וואָס מיר טענה'ן, אַז פון יודען קומט אַלדאָס בייז. און איך זאָג אייך, אַז אין דעם אַלעם זענען שולדיג די פאָליאַקען. דאָס רע־כענען זיי זיך אָב מיט יודען און מאַכען אויף זיי בלבולים. און באמת זענען די פאָליאַקען פיל גרעסערע פיינד אונז, ווי יודען. אָט איהר ווייסט, די טעג האָבען מיר פערכאַפּט פיר—פינפהונדערט פוילישע סאָקאָלען. אויף דעם שטעלט איהר זיך נישט אָב.

—צווישען די סאָקאָלען זענען דאָ פיל יודען.

—אָבער די אָרגאַניזאַציע איז דאָך אַ פוילישע און יודען, וואָס האָבען זיי אונז געטהון אַלס יודען?

—זיי זענען שפּיאָנען.

—אָט גאָר טאַקי אַזוי, אַלע יודען שפּיאָנען? נו, ווי קאָן מען דאָס פער'משפּט'ן אַ גאנצע נאַציע.

—נו, אפשר וועט זיך צווישען טויזענד געפינען איין אָרענטליכער מענש און אַלע איבעריגע זענען בעטריגער.

—און אייך איז ווען אויסגעקומען צו זעהן אַ יודישען שפּיאָן?

—עס פערשטעהט זיך! אָהן אַ שיעור!

—דערצעהלט.

—אָט דהיינו, מ'האָט געכאַפּט אַ „זשיד" מיט גענז. געהט

און טראָגט איבער׳ן פּלייצע אַ פּאָר גענז.

—נו, אין דעם איז נאָך קיין גרויסער פערברעכען נישטאָ.

—האָט מען איהם אַרומגעזוכט און געפונען ביי איהם אַ בריף, וועלכען ער האָט געטראָגען צו אַן׳אַנדער „זשיד”.

—און וואָס איז געשטאַנען אין בריף?

—שדים ווייסען איהם! מסתמא איז עפּעס געווען, אַז מ׳האָט דעם זשיד אָבגעשיקט אין שטאַב.

—נו, אייער „מסתמא” בעווייזט נאָך וועניג וואָס. איך האָב געזעהן ווי מען האָט געבראַכט אין שטאַב זיבען יודען מיט אַ פּאַפּיר, אין וועלכען עס איז געווען געזאָגט, אַז „זיי דאַרפען געהאָנגען ווערען פאַר שפּיאָנאַזש”. צום גליק איז דער פער-וואַלטער פון שטאַב געווען אַ בראַווער מאַן און אָנשטאָט צו הענגען זיי, האָט ער איינגעאָרדענט אַן׳אויספאָרשונג און עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אויף די יודען איז קיין שולד נישטאָ.

מיך האָט פעראינטערעסירט דער קאָזאַק, וואָס האָט זיך אַזוי הייס אָנגענומען פאַר יודען. אַזאַ מין אַרויסטרעטען פון אַן׳אָפיציר האָב איך דאָס ערשטע מאָל בעגעגענט. אמת, איינ-מאָל האָב איך זיך געטראָפען אין קופּע מיט אַ מיליטער-אַרצט, וועלכער האָט שטאַרק פערטיידיגט יודען און דערוויזען מיר, אַז יודען זענען נישט שולדיג אין די בלבולים, וואָס מ׳מאַכט אויף זיי. איך האָב פשוט געקוואָלען פון זיין ליבעראַליזם, נאָר אַז מיר האָבען זיך געדאַרפט שיידען און איך האָב געפרעגט מיין מיטרייזער זיין פאַמיליע, האָט ער מיר געענטפערט:

—עפּשטיין.

האָב איך איהם אָנגערופען מיין פאַמיליע און מיר האָבען זיך ביידע צולאַכט.

דאָס מאָל אָבער איז דער „אוהב ישראל” נישט געווען קיין „עפּשטיין”, נאָר אַן׳אמת׳ער כשר׳ער קאָזאַק רושייניקאָוו. איך האָב זיך מיט איהם בעקענט און פונאַנדערגערעדט. מיט דעם אַנדערן קאָזאַקישען אָפיציר האָב איך נישט גערעדט. נאָר ער האָט אפנים פערשטאַנען, אַז איך בין אַ יוד און איז אַ ווייַ-

לע שפעטער צוגעגאַנגען צו מיר און אַ ביסעל פערשעמט אַרויס־געזאָגט:

—נעהמט נישט אָן ערנסט דאָס וואָס איך האָב געבאָל־בעט מיט'ן צונג וועגען יודען. טיף אין האַרץ פערשטעה איך, אַז זיי זענען אַקוראַט אַזעלכע מענשען, ווי מיר. זיי ווי־לען דאָך אויך לעבען און זיי זענען הילפלאָז, יעדער בעליי־דיגט זיי, טהוט זיי אָן צרות. עס פערשטעהט זיך, אַז אויף זיי איז אַ רחמנות...

די ווערטער זענען זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר רוסישע אַנטיסעמיטען.

איך האָב איהם גאָרנישט געענטפערט.

ב

די אכזריות'דיגע קאַלטבלוטיגקייט מיט וועלכער מען האָט געריעדט אין אַלע מיליטער־קרייזען, פון די העכסטע ביז די ני־דעריגסטע, וועגען די שרעקליכסטע גוואַלדטהאַטען געגען יודען, האָט, פערשטעהט זיך, געשטאַמט פון דעם בעסטיאַלען אונמענש־ליכען אַנטיסעמיטיזם, מיט וועלכען די אַרמעע אין אַלע איהרע שיכטען איז געווען דורכגעדרונגען. חוץ דעם האָט דאָ געשפילט אַ גרויסע ראָל אויך די פערווילדקייט, די סיסטעמאַטישע אָב־שטאַרבונג פון עלעמענטאַרע מענשליכע געפיהלען, וועלכע איז פאָרגעקומען טאָג נאָך טאָג פאַר מיינע אויגען.

אין אָנפאַנג מלחמה האָבען מיליטער־לייט נישט אויפגע־הערט צו קלאָגען זיך אויף די אכזריות פון דייטש. דאָס איז געווען כמעט די איינציגע טעמא פון אַלע געשפרעכען: דער דייטש טרעט אַריבער אַלע געטליכע און מענשליכע געזעצען, רעכענט זיך נישט מיט די איינגעשטעלטע געזעצען פון מלחמה־צייט, בעשיסט נישט־בעפעסטיגטע שטעדט, רואינירט היסטאָרישע געביידעס, טהוט אָן כל הצרות דער פרידליכער בעפעלקערונג, בעגעהט זיך אכזריות'דיג מיט די קריגס־געפאַנגענע. דערביי האָט

מען שטענדיג אַרויסגעשטעלט די גוטמוטיגקייט, ווייכהערציגקייט און איבערהויפּט די געזעצליכקייט פון די רוסען. זיי זענען, פערשטעהט זיך, נישט פעהיג אויף אַזעלכע נבלות: זיי וועלען זיך קיינמאָל נישט ערלויבען צו שיסען מיט אויפרייס-קוילען אָדער אָנטהון יסורים א געפאַנגענעם.

עס זיינען אַריבער אַ פּאָר חדשים און עס האָבען זיך אָנגעהויבען הערען אַנדערע רייד. אינטעליגענטע ליבעראַלע אָפּי-צירען האָבען גע'טענה'ט, אַז מ'מוז ענטפערן דעם דייטש אויף זיין אכזריות מיט נאָך אַ גרעסערער. טאַקי שיסען מיט אויפ-רייס-קוילען, טאַקי נישט נעהמען קיין געפאַנגענע. שפּעטער אַ ביסעל איז עס שוין אַריבער אין אַ טעאָריע: מלחמה איז מלחמה—כדי מנצח צו זיין מוז מען אַרויסווייזען אַ גרויזאַמע אכזריות, מיט גאָרנישט נישט רעכענען זיך און וואו נאָר מעג-ליך אויסראָטען דעם שונא ביזן וואָרצעל.

זעהר כאַראַקטעריסטישע וכוחים איז מיר אויסגעקומען צו הערען אויף דער טעמא. אייניגע פון די וכוחים האָב איך שוין איבערגעגעבען אין צווייטען טייל ח'. גאַל. דאָס איז געווען אַ וכוח צווישען אַ סטודענט נאָסאָנאָוו מיט אַ מיליטער-אַרצט קופּטשיקאָוו.

אַ צווייט מאָל איז מיר אויסגעקומען צו הערען עטוואָס ענליכעס פון אַ פּריוויליגענטען אינטעליגענטען מיליטער-מאַן:

—אומזיסט הומאַניזירען מיר!—האָט זיך געקלאָגט אַ פּריי-ווילינגער אינטעליגענטער מיליטער-מאַן,—צייט אַז מיר זאָלען אויך אָנהויבען אַלץ פערניכטען אויף אונזער וועג. און באמת זענען מיר טאַקי קלוגער געוואָרען און אויפגעהערט צו רעכענען זיך מיט'ן פיינד!

אויב אַזאַ שטימונג האָט זיך געשאַפען ביי די אינטעלי-גענטסטע מיטגלידער פון די געזעלשאַפטליכע אַנשטאַלטען, קאָן מען זיך פאָרשטעלען די שטימונג אין דער אַרמעע. בעסער פון אַלץ קאָן זי כאַראַקטעריזירט ווערען מיט איין פראַזע, וואָס מיר האָט געזאָגט אַ פערוואונדעטער לופט-פליהער. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז פאַר זיינע אויגען האָט מען געהאָנגען איינעם, נישט דאָס אַ יודען נישט דאָס אַ פּאָליאַק, וועלכען מען האָט

געכאַפּט אַ זיצענדען אויף אַ בוים. מ'האָט נישט גענומען אין אַכט אַלע זיינע פערטיידיגונגען. נאָכדעם האָט זיך אַרויסגעווי-זען, אַז דאָס איז אַנ'אומשולדיגער מענש געווען. זיין הויז האָט זיך געפינען נישט ווייט. ער האָט זיך אומגעקעהרט פון ערגיץ אַהיים און איידער צו געהן צו זיך, האָט ער געוואָלט פון דער הויך אַ קוק טהון, אויב זיין הויז איז גאַנץ. פון בוים האָט ער בשום אופן נישט געקאָנט געבען קיין סיגנאַלען.

—עס פערשטעהט זיך, אַזאַ פאַל איז אַ טרויעריגער,—האָט פערענדיגט דער לופט-פליהער,—נאָר וואָס קאָן מען מאַכען! בע-סער אויפהענגען צעהן אונשולדיגע, איידער פריי לאָזען איין שולדיגען...

דאָס איז דער מאָראַלער שטאַנדפונקט, צו וועלכען די מלחמה האָט געבראַכט איהרע אָנטיילנעהמער.

די פיר מיליטער-לייט, וואָס זענען געזעסען מיט מיר אין צוג און דערצעהלט וועגען די שרעקליכסטע אכזריות געגען יו-דען, האָבען אין דערזעלבער צייט דערצעהלט וועגען די פעלד-סאַניטאַרען, וואָס קלויבען אויף די פערוואונדעטע.

—אַ פערוואונדעטער אָפיציר, ליגענדיג אויפ'ן טראָג-בע-טעל,—האָט דערצעהלט דער פּאָלקאָווניק,—האָט דערפיהלט, אַז מ'שלעפּט אַרויס ביי איהם פון די טאַשען דאָס געלד, דעם זיי-גער און אַנדערע חפצים. ער האָט זיך געמאַכט, אַז ער איז אין אָהנמאַכט,—האָט מורא געהאַט, מ'זאָל איהם נישט דער'הרג'ענען. און וויפיל פאַלען איז געווען, אַז די סאַניטאַרען האָבען דער'-הרג'עט די פערוואונדעטע, כדי צו בערויבען זיי. איינעם, אונ-זערן אַנ'אָפיציר האָט געטראָפען אַ שראַפּנעל אין בויך און גע'-הרג'עט אויפ'ן אָרט. עס האָט געדויערט עטליכע מינוט, ביז מ'איז געקומען אָבטראָגען זיין קערפער, האָט מען שוין געפונען אַלע זיינע טאַשען אויסגעקעהרטע.

—מ'זאָל די סאַניטאַרען נישט געבען קיין געלד, וועלען זיי פשוט נישט אָבטראָגען פון פעלד,—האָט צוגעגעבען דער פּאָדפּאָרוטשיק.—ביי אונז אין פּאָלק איז שוין איינגעאָרדענט, אַז איידער מ'טרעט אַרויס אין שלאַכט, לעגט יעדער אָפיציר אָב

פינפאונצוואַנציג רובל פאַר די סאַניטאַרען אויף דעם פאַל, אַז ער וועט פערוואונדעט ווערען.

דער קאָזאַקען-אָפיציר, מיט וועלכען איך בין געפאָהרען מיט עטליכע טעג שפעטער און וועלכער האָט געשאָטען פעך און שוועבעל אויף יודען, האָט בשעת מעשה געגעבען אַ בולט בילד פון די בעסטיאַלע מעשים פון זיינע ברידער די קאָזאַקען.

—מיר האָבען פערכאַפּט אין פעלען זעקס הוזאַרען,—האָט ער דערצעהלט מיט אַ לוסטיגען קול.—נו, אונזערע יונגען האָבען פינף פון זיי דערשטאָכען. דער זעקסטער איז מיר געפעלען געוואָרען. האָב איך איהם געזאָגט: „ווילסט ווערען ביי מיר אַ דינער, וועל איך דיך לאָזען לעבען". נו, פערשטעהט זיך, אַז ער האָט איינגעשטימט. האָב איך איהם גענומען צו זיך און דערנאָך אָבגעשיקט איהם צו מיר אַהיים אין צאַרסקאָיע סיעלאָ. האָב איהם אַ נאָמען געגעבען איוואַן. אַ פראַכטפולער קנעכט!

—נאָך אַמאָל,—האָט ער פאָרטגעזעצט,—געהען מיר אין אַנ'אַטאַקע. אַז מיר האָבען זיך דערנעהנט אויף פופצעהן טריט פון די שאַנצען, שיסען נאָך די עסטרייכער, די פאָדלעצעס, אין אונז. און אַז מיר זענען געווען שוין נעבען זיי, אויף פינף קלאַפטער, הויבען זיי אויף די הענד אין דער הויך. גיבען זיך אונטער. אונזערע זענען געווען שטאַרק אין כעס,—אויב דו טראַכסט אונטערצוגעבען זיך, וואָס שיסטו אַזוי אין דער נאָהנט? אַריינגעשפרונגען צו זיי אין די שאַנצען, האָט אונזער פעלדפעבעל מיט'ן גאַנצען כח דערלאַנגט זייער אָפיציר אין מאָרדע איינמאָל און דעם אַנדערן מאָל: „אָט איז דיר שיסען אין דער נאָהנט!" דער אָפיציר האָט אָנגעהויבען אַמפערן זיך: „ס'טייטש! איך בין אַ קריגסגעפאַנגענער אָפיציר!"—„אַ קריגסגעפאַנגענער אָפיציר? דערשטעכט זיי אַלעמען, ברידער!—האָט אויסגעשריען דער פעלדפעבעל. אָבער מיר האָבען אויסגעטראַכט אַנ'אַנדער זאַך. מיר האָבען זיי געזאָגט: „קלייבט אויס—אָדער מיר וועלען אייך אַלעמען דערשטעכען, אָדער שיסט מיט אונז צוזאַמען. זיי האָבען איינגעשטימט אויף דעם לעצטען. מיר האָבען זיי אַוועקגעזעצט נעבען זיך אין די שאַנצען, געגעבען ביקסען און גע-

נויט צוויי טעג צו שיטען איבער די אייגענע. מיר האָבען נאָך זיי גוט נאָכגעקוקט, זיי זאָלען שיטען ווי געהעריג. נאָכדעם ערשט האָבען מיר זיי אָבגעשיקט ווי געפאַנגענע.

—און אין די לעצטע שלאַכטען,—האָט ער צוגעגעבען,— האָבען מיר שוין קיין געפאַנגענע נישט גענומען; קיין צייט נישט געווען האָבען צו טהון מיט זיי. אויפ׳ן אָרט גע׳פּטר׳ט... מ׳זאָגט, אַז די דייטשען האָבען אפילו די פערוואונדעטע אונזע- רע דער׳הרג׳עט, „בעגאָסען” פון קוילען-וואַרפער.

מיט עטליכע טעג שפּעטער האָב איך אויפ׳ן באַהנהויף אין לעמבערג געהערט אַ געשפּרעך פון אָפיצירען אויף דערזעלבער טעמא.

—מיר האָבען גענומען און פלען הונדערט און פערציג מאַן,—האָט דערצעהלט איינער.—מ׳האָט זיי אָבגעשיקט אין שטאַב מיט קאָזאַקען. געבראַכט האָבען זיי אין שטאַב נאָר אַכצעהן. „וואו זענען די איבעריגע?” שמייכלען זיי, די קאָזאַקען: אַזוי, אייער בלאַגאָראָדיע, זיי האָבען געפּרובט אַנטלויפען, האָבען מיר זיי „צוגעענדיגט”. נאָכדעם האָבען מיר געזעהן די צוגעענדיגטע. זיי זענען געלעגען אַלע אין איין הויפען. אַ סימן, אַז זיי זע- נען ערגעץ נישט געלאָפען... די קאָזאַקען וויסען שוין, אַז מען זאָגט זיי: „פיהרט אָב די געפאַנגענע” און מ׳גיט דערביי אויס- דריקליך אַ קוק און מען גיט צו: „פערשטאַנען”?—הייסט עס, אַז מ׳דאַרף זיי „צוענדיגען”. אַז מ׳זאָגט אָבער, „ברענגט די געפאַנ- גענע אין שטאַב”—דעמאָלט ברענגען זיי זיי גאַנצערהייד.

—אונזערע האָבען איינמאָל גענומען אין פלען איינאונ- פערציג מאַן און אָבגעשיקט זיי אין שטאַב מיט אַ קאָנוואָי,— דערצעהלט נאָך איינער.—אין וועג בעגעגענען זיי אַ קאָזאַקען- אָבטיילונג. „וועמען פיהרט איהר?”—„קריגס-געפאַנגענע”.—„אַנו, טרעט אָב אָן אַ זייט,—הייסען די קאָזאַקען דעם קאָנוואָי. יענע זענען אָבגעטראָטען. האָבען זיך די קאָזאַקען אַ לאָז-געטהון אויף די געפאַנגענע און אין עטליכע מינוט צוהאַקט זיי אויף שטי- קער. אָבגעטהון זייערס, זאָגען זיי דעם קאָנוואָי: „נו, קעהרט זיך אום און ברענגט אונז נאָך.”

-גענוועהנליך טיילען די קאַזאַקען אויס די סלאַווען און לאָזען זיי לעבען,—האָט צוגעגעבען אַ דריטער.—זיי הרג׳ענען נאָר דייטשען און מאַדיאַרען. איינמאָל האָבען זיי צוהאַקט אַ מחנה געפאַנגענע. איינער פון די געפאַנגענע בעקומענדיג אַ טויטליכען קלאַפּ איבער׳ן קאָפּ, האָט נאָך געהאַט כח אויסצושרייען: „איך בין אַ סלאַוו!" איז דער קאַזאַק צוגעגאַנגען צו איהם: „האָב קיין פּעראיבעל נישט, ברודערל, איך האָב נישט געוואוסט, פאַרוואָס האָסטו אַזוי שפּעט געזאָגט?"

איך מוז פון זיך צוגעבען, אַז אין דער אַרמעע איז גע-זוען פּערשפּרייט די איבערצייגונג, אַז די דייטשען און עסטריי-כער נעהמען נישט אין פּלען קיין קאַזאַקען, נישט קיין טשערקעסען, הרג׳ענען זיי אויפ׳ן אָרט און טהוען זיי אָן דערביי די גרעסטע יסורים. אויף וויפיל דאָס איז ריכטיג, ווייס איך נישט.

וועגען דער „ווילדער דיוויזיע", טשערקעסען, זענען אַלע איינשטימיג, אַז זיי נעהמען נישט קיין געפאַנגענע. זיי פערשטעהען פּשוט נישט, ווי אַזוי מען קאָן דעם פיינד לאָזען לעבען. נאָר דערפאַר גיבען זיי זיך אַליין אויך קיינמאָל נישט אונטער אין פּלען און ווייזען אַרויס געוועהנליך אַ ריטעריִשען העלדענמוט פון ווילדע מזרח-קעמפער.

אויפווייזענדיג די גרויזאַמקייטען פון די קאַזאַקען צו געפאַנגענע, רעכען איך פאַר אַ חוב צו קאָנסטאַטירען, אַז ווי נאָר די געפאַנגענע זענען אַרויס פון דעם פייערדיגען רינג פון שלאַכטפעלד און אַריבער אויף די הינטערשטע פּאָזיציעס און ווייטער, איז דער אויפטראַג צו זיי געווען איבעראַל אַ מענשליכער, אָפט אַ הומאַנער. סיי דער רוסישער סאָלדאַט, סיי די ציווילע בעפעלקערונג, האָבען אַרויסגעוויזען אַ רחמנות צו די אומגליקליכע געפאַנגענע. נישט צו פערגלייכען מיט דעם אכזריות׳דיג אונמענשליכען בעגעהן זיך פון די דייטשען צו די רוסישע געפאַנגענע.

רעדענדיג וועגען קריגס-געפאַנגענע, וועל איך דאָ ברענגען אַ דאָקומענט, וועלכער בעווייזט, אַז די העכערע מיליטערלייט האָבען נישט דורכגעלאָזען קיין איין מיטעל צו פערקלאָגען און קאָמפּראָמיטירען יודען אין די אויגען פון דער אַרמעע.

Объявляю въ копіи приказы войскамъ III-ей арміи юго-западнаго фронта сего года за №№ 272, 278, § 3 и 282 § 3 для свѣдѣнія и исполненія.

КОПІЯ.

№ 272. При атакѣ 240-мъ пѣхотнымъ Ваврскимъ полкомъ высоты 801, южнѣе Устранки-Горные былъ захваченъ среди плѣнныхъ австрійцевъ рядовой 12 пѣхотнаго Великолуцкаго полка Алексѣй Григорьевъ Харитоновъ, бывшій въ плѣну съ 8-го по 23-е марта. 9 марта онъ былъ доставленъ въ Устранки-Горные, откуда съ другими плѣнными, преимущественно евреями, въ количествѣ 13 человѣкъ былъ отправленъ пѣшкомъ на станцію Березно, гдѣ съ партіями русскихъ плѣнныхъ, исправлялъ шоссе, добывая при тяжкихъ условіяхъ камень въ рѣкѣ и горахъ, работали не менѣе 12-и часовъ въ сутки. За работами наблюдали кавалеристы мадьяры и наши солдаты-евреи. Плѣнные евреи на работы не назначаются, а служатъ переводчиками и, присматривая за работами, жестоко обращаются съ работающими. Кормятъ плѣнныхъ очень плохо: утромъ даютъ чай и вечеромъ кружку похлебки изъ кукурузной муки и $^3/_4$ фунта сухарей. За время плѣненія хлѣбъ дали два раза, изъ коихъ одинъ разъ дали хлѣба и $^1/_2$ фунта сала. У помѣщика въ усадьбѣ, у котораго плѣнные ночевали 20 марта, рядовой Алексѣй Григорьевичъ Харитоновъ рѣшилъ бѣжать изъ плѣна, добрался до передовыхъ австрійскихъ цѣпей, гдѣ былъ задержанъ и носилъ вещи офицеровъ, и 23 марта былъ освобожденъ частями 60 пѣхотной дивизіи. Приказываю изложенное прочесть передъ строемъ нижнихъ чиновъ во всѣхъ ротахъ, эскадронахъ, сотняхъ, батареяхъ,

дружинахъ и командахъ.

Справка: телеграммы начальника штаба Главнокомандующаго арміями юго-западнаго фронта отъ 27 марта сего года за № 4511. Подлинный подписалъ командиръ III арміи генералъ отъ инфантеріи РАДКО-ДМИТРІЕВЪ. Начальникъ штаба генералъ-лейтенантъ ДОБРОРОЛЬСКІЙ.

איבערזעצונג פון רוסישען טעקסט:

איך לאָז מעלדען די קאָפּיע פֿון די מיליטער־בעפעהלען פֿון דער דריטער אַרמעע פֿון דרום־מערב'דיגען פֿראָנט פֿון היינטיגען יאָהר, לויט די נומערן 272, 278 פּאַראַג. 3 און 282 פּאַראַג. 3 אום צו מאַכען וויסען און ערפֿילען זיי.

קאָפּיע.

נומער 272. בעת דער אַטאַקע פֿון 240־טען אינפֿאַנטערישען וואָרער־פּאָלק אויף דער הויכקייט 801, צו דרום־צו פֿון אוסטראַנקי גאָרניע איז גענומען געוואָרען צווישען די געפֿאַנגענע עסטרייכער דער זעלנער פֿון 12־טען אינפֿאַנטערישען וויעליקאָ־לוצקין פּאָלק אַלעקסיי גריגאָריעוו בּאַריטאָנאָוו, וואָס האָט זיך געפֿונען אין געפֿאַנגענשאַפֿט פון 8־טען ביז'ן 23־טען מערץ.

דעם 9־טען מערץ איז ער אַוועקגעשיקט געוואָרען אין אוסטראַנקי גאָרניע און פון דאָרט צוזאַמען מיט אַנדערע געפֿאַנגענע, הויפּטזעכליך יודען, אין אַ צאָהל פֿון דרייצעהן מאַן זענען זיי געשיקט געוואָרען צופֿוס אויף דער סטאַציע בערעזינאַ.

דאָרט, מיט נאָך פּאַרטיעס פֿון רוסישע קריגס־געפֿאַנגענע, האָט ער פֿערריכט די וואַסער־דאַמבע, שלעפּענדיג ביי שווערע בעדינגונגען שטיינער פֿון טייך און פֿון בּערג, אַרבייטענדיג נישט ווייניגער פֿון צוועלף שעה אין טאָג. אויפֿזעהער איבער דער אַרבייט זענען געווען: קאַוואַלעריסטען־מאַדיאַרען און אונזערע סאָלדאַטען—יודען.

געפֿאַנגענע יוד'ען ווערען צו דער אַרבייט נישט געשטעלט. זיי דינען פֿאַר דאָלמעטשער און אויפֿזעהער און בעגעהען זיך אכזריות'דיג מיט די אַרבייטענדע געפֿאַנגענע.

מען שפּייזט די געפֿאַנגענע זעהר שלעכט. אינדערפֿריה גיט מען טעה און אין אָוועגד אַ טעפּעל זופּ פֿון קוקורוידזען־מעהל און דריטהאַלבען פֿונט סוכאַרעס.

פֿאַר דער צייט פֿון געפֿאַנגענשאַפֿט האָט מען ברויט געגעבען צוויי מאָל און איין מאָל צו האַלבע פֿונט חזיר־שמאַלץ. אין דעם גוט, וואו די געפֿאַנגענע האָבען געגעכטיגט דעם 20־טען מערץ, האָט דער סאָלדאַט אַלעקסיי גריגאָריעוו לכאַריטאָנאָוו בעשלאָסען צו אַנטלויפֿען. ער איז פֿערקראָכען ביז צו די פֿאָדערשטע פּאָזיציעס פֿון די עסטרייכער, וואו מען האָט איהם פֿערהאַלטען און ער האָט געטראָגען די זאַכען פֿאַר די אָפֿיצירען, דעם 23־טען מערץ איז ער בעפֿרייט געוואָרען דורך דער אָבטיילונג פֿון דער 60־טער אינפֿאַנטעריע־דיוויזיע.

דאָס אויבען געמאָלדענע בעפֿעהל איך איבערצולעזען פֿאַר די רייהען זעלנער אין אַלע ראָטעס, עסקאַדראָנען, מאות, באַטערייעס, אָבטיילונגען און קאָמאַנדעס.

בעמערקונג: די טעלעגראַמעס פֿון שטאַב־שעף פֿון הויפּט־קאָמאַנדיר איבער די אַרמעען פֿון דרום־מערב־פֿראָנט פֿון 27־טען מערץ היינטיגען יאָהר אונטער'ן נומער 4511. דעם אָריגינאַל האָט אונטערגעשריבען דער קאָמאַנדיר פֿון דער דריטער אַרמעע גענעראַל פֿון אינפֿאַנטעריע—ראַדקאָ־דמיטריעוו. שטאַב־פֿערוואַלטער—גענעראַל־לייטענאַנט—דאָבראָוואָלסקי.

אין לעמבערג האָב איך געטראָפֿען אַ זעהר אָנגעשטרענגטע שטימונג, וועלכע איז געוואָרען פֿון שעה צו שעה נערוועזער. דאָס עסטרייכישע חיל איז נאָך געווען זעהר ווייט פֿון לעמבערג. אויף זיין וועג איז נאָך געווען פּשעמישל און צעהנדליגער אַנדערע שטעדט, נאָר דער אָנגריף איז געווען אַזוי שטאַרק און שטורעמדיג, אַז ער האָט אַלעמען איבעראַשט און ערשיטערט און דער איינדרוק איז געווען אַזאַ, ווי דער פֿיינד וואָלט שוין זיין ביי די טויערן פֿון לעמבערג. קיין גענויע פּרטים וועגען די שלאַכטען און וואו זיי קומען פֿאָר האָט קיינער פֿון די ציווילע, אַפֿילו די מעהרהייט מיליטער־לייט נישט געוואוסט, נאָר פֿאַר אַלעמען איז געווען קלאָר, אַז עס איז פֿאָרגעקומען אַן אונגעהערטע קאַטאַסטראָפֿע. מ'האָט הויך דערצעהלט, אַז די דריטע

אַרמעע איז אינגאַנצען צושלאָגען און טרעט אָב אין אונאָרדנונג, אַז צוויי קאָרפּוסען זענען אינגאַנצען פערניכטעט. מ׳האָט אָנגערופען די צאָהל פון די רוסישע פערלוסטען אין קאָלאָסאַלע ציפערן: אַ פירטעל מיליאָן. דריי הונדערט טויזענד מאַן זענען געפאַלען דעם ערשטען טאָג פון אָנגריף, בעת דער שונא האָט ממש פערגאָסען מיט פייער און אייזען אַ שטח פון הונדערטער וויאָרסט וואו די רוסישע אַרמעע האָט זיך געפונען. מ׳האָט אָפען בעשולדיגט דעם הויפט-קאָמאַנדיר און דעם קאָמאַנדיר פון דער דריטער אַרמעע אין פערברעכערישער לייכטזיניגקייט, וואָס זיי האָבען פאַר די אַכט חדשים נישט פערזיכערט די היגטערשטע רוקען-פונקטען. און באמת. בשעת איך בין דורכגעפאָהרען צוויי מאָל פון בראָד קיין טאַרנאָוו און יאַסלא, האָב איך אויף דעם גאַנצען וועג נישט געזעהען איין פערפעסטונג, קיין שום שאַנצען און דראָט-פערצוימונגען, חוץ די אַלטע, רואינירטע, וואָס די עסטרייכער האָבען איבערגעלאָזט אָבטרעטענדיג. און נאָר איצט, אַז די קאַטאַסטראָפע האָט אויסגעבראָכען, האָט מען זיך גענומען געאיילט פערפעסטיגען דעם צוטריט צו לעמבערג. יאַראָסלאַוו איז גענומען געווען דעם 28-טען אויגוסט און גראָבען שאַנצען אַרום שטאָדט האָט מען זיך מישב געווען מיט צוויי טעג פריהער, איידער די עסטרייכער האָבען זי צוריקגענומען.

עס פערשטעהט זיך, אַז די גענעראַלען און קאָמאַנדירען האָבען געוואָרפען די שולד איינער אויף דעם אַנדערן. דער שטאַב פון הויפט-קאָמאַנדיר פון דרום-מערב׳דיגען פראָנט, האָט אין אַלץ בעשולדיגט ראַדקאָ-דמיטריעוון. ער פון זיין צד האָט אַרויפגעוואָרפען די גאַנצע שולד אויף דעם פערוואַלטער פון הויפט-קאָמאַנדירס שטאַב, דראַגאָמיראָוו׳ן, וועלכער האָט געפיהרט אינטריגעס און די גאַנצע צייט געמיהט זיך צו דערטרינקען ראַדקאָ-דמיטריעוו׳ן; נישט געענטפערט אויף זיינע אָנפראַגען, נישט געשיקט איהם קיין הילף. אין דער לעצטער שעה, אויף ראַדקאָ-דמיטריעווס דרינגענדער בקשה, שיקען צוויי דיוויזיעס, האָט ער אַרויסגעשיקט איין פאָלק א. אַז. וו. געענדיגט האָט זיך דערמיט, אַז ביידע, אי ראַדקאָ-דמיטריעוו, אי דראַגאָמיראָוו זענען גע-

וואָרען אַראָפּגעוואָרפען פון די ערטער. כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס צוזאַמען מיט אַלע, אָפּטמאָל איבערגעטריבענע ידיעות וועגען מפּלות פון רוסישען חיל, האָבען זיך כמעט יעדען טאָג פּונאַנדערגעטראָגען קלאַנגען וועגען אַ געוואַלדיגען נצחון. דאָ האָט מען דערצעהלט, אַז די רוסען האָבען אָפּגעוואָרפען דעם שונא און גענומען זיבעציג טויזענד געפאַנגענע; אויף מאָרגען האָט מען איבערגעגעבען ווי אַ זיכערן פאַקט, אַז די עסטרייכער האָבען אין איין שלאַכט פערלוירען פירציג טויזענד סאָלדאַטען; אַז די רוסען האָבען בכיון אָפּגעטראָטען, כדי צו פערנאַרען דעם שונא און צעקלאַפּען איהם. דערביי האָט מען נישט אויפגעהערט צו דערצעהלען בסוד, אַז אָט-אָט קומען אָן צוויי דיוויזיעס, אָדער צוויי קאָרפּוסען יאַפּאָנישער חיל מיט אַ שטאַרקער אַרטילעריע, אַז מ׳האָט שוין זיי געזעהן אויף דער און דער סטאַנציע און אַזוי ווייטער.

זאָט די אַלע אויפמונטערנדע ידיעות האָבען ווענינ געווירקט אויף דער שטימונג. אַלע האָבען געוואוסט, אַז מען גרייט זיך אָבגעבען לעמבערג, אַז מיט עטליכע טעג צוריק האָט מען אַרויסגעשיקט פון שטאָדט אַלע פרויען פון אָפיצירען, אַז מ׳האָט אַלע זאַפּאַסען צוגעגרייט אויף דער באַהן-ליניע צום אָבפיהרען, אַז היינט-מאָרגען הויבט זיך אָן די עוואַקואירונג פון די אַנשטאַלטען.

אויף וויפיל די מיליטער-לייט האָבען זיך געפיהלט צורודערט, אויף אַזויפיל האָט די אָרטיגע בעפעלקערונג אַרויסגעוויזען אַ רוהיגקייט. די פּאָליאַקען האָבען שפּאַצירט איבער׳ן שטאָדט מיט אַ קאַלטער פערשלאָסענקייט, ווי דאָס אַלץ, וואָס קומט פאָר, וואָלט זיי אַ האָר נישט אָנרירען. נאָר אין זייער פערטראַכטער איינגעהאַלטענקייט האָט זיך געפיהלט אַ האָפענדיגע פערטראַכטונג צו די זיגער. און שטילערהייד האָט מען זיך געגרייט צום קבלת פנים פון די עסטרייכער, געהאַלטען געהיימע בעראַטונגען און געוואַרט אויף דעם מאָמענט, מ׳זאָל קאָנען אָפען אויסדריקען די בלוטיגע שנאה צו די רוסען. אין די קאָסציאָלען האָבען די גלחים שוין אָפען גערעדט וועגען דער

נאָהנטער אויסלייזונג. אַ בעקאַנטער האָט מיר דערצעהלט, אַז צו איהם איז געקומען זיין דינסט בעטען דעם געהאַלט פאָראויס: זי דאַרף זיך קויפען אַ נייעם הוט. דער קסיאָנדז האָט געהייסען אַז מ׳זאָל בעגעגענען דעם אָנקומענדען עסטרייכישען חיל אין יום-טוב׳דיגע קליידער און מיט בלומען.

גאָר אַנ׳אַנדער שטימונג איז געווען ביי יודען. אין די גאַ-סען האָט מען אין די טעג וועניגער בעגעגענט יודען ווי פריהער. מ׳האָט מורא געהאַט פאַר אַ פּאָגראָם, וועגען וועלכען מ׳האָט גאַנץ אָפען גערעדט. עס פערשטעהט זיך, אַז יודען האָבען גע-גאַרט פטור צו ווערען פון דער רוסישער מאַכט. נאָר נישט קוקענדיג אויף דעם, זענען זיי געווען שטאַרק צורודערט און מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ געוואַרט אויף די עסטרייכער. זיי האָ-בען נישט געגלויבט, אַז די רוסען וועלען אויף שטענדיג פער-לאָזען לעמבערג. עס וועט זיך איבער׳חזר׳ן וואָס עס איז שוין געשעהן אין פיל צעהנדליגער שטעדט. די עסטרייכער פערנעה-מען זיי צוריק און אין אַ פּאָר וואָכען אַרום קומען ווידער די רוסען און פערטרייבען די עסטרייכער. און אָט ביי דעם אָב-טרעטען פון רוסישען חיל און זיין צוריקקומען ליידען שטאַר-קער פון אַלע, יודען. חוץ דעם מוז מען זאָגען, אַז אַ טייל יו-דען ביי זייער גאַנצען פּאַטריאָטיזם, האָבען זיך צוגעוועהנט צו די רוסען און האָבען זיך נישט גאָר שלעכט געפיהלט אונטער זייער ממשלה. איבערהויפּט קרעמער און הענדלער האָבען זיך צוגעפּאַסט צו די רוסען. מיר איז אויסגעקומען פון עטליכע קרעמער צו הערען, אַז די רוסישע אָפיצירען זענען פיל מאָל גראָב, שרייען און זידלען זיך, אָבער אין אַלגעמיין זענען זיי מענשליכער פאַר די דייטשע אָפיצירען. און דערהויפּט זענען די רוסען נישט אַזעלכע „פעניג-לייט״, ווי די דייטשען, זיי דינגען זיך נישט און גיבען גוט צו פערדינען. ווי איך האָב זיך נאָכדעם דערוואוסט, האָבען זיך אין לעמבערג געפונען איי-ניגע אינטעליגענטע יודישע געזינדען מיט אַנ׳אויסגעשפּראָכענער רוסאָפילישער אָריענטאַציע. זייער שטאַנדפּונקט איז געווען אַזאַ: רוסלאַנד, פערנעהמענדיג גאַליציע, וועט אונטער דעם דרוק פון

שלום-קאָנגרעס מוזען געבען די גאַליציאַנער יודען דיזעלבע רעכט, וואָס זיי האָבען געהאַט אונטער עסטרייך, און האָבענדיג די רעכט, וועלען זיי גרינגער מנצח זיין דעם רוסישען אַנטיסעמיטיזם, איידער דעם עסטרייכישען קלעריקאַליזם, וועלכער האָט זיך געגעבען צו פיהלען גאַנץ שטאַרק און אין אַ בעליידיגענדער פאָרם.

די מהומה האָט קודם כל אָבגערופען זיך אויף יודען. אויף דעם אויפטראָג פון דער מאַכט צו זיי. דער איבערפערוואַלטער פון גאַליציע, גראַף באָברינסקי, האָט זיך געפונען אין פעטערבורג און זיין איינפלוס איז אינגאַנצען געפאַלען. דער פאַקטישער בעל-הבית אין לעמבערג און איבער גאַליציע איז געבליבען דער לעמבערגער גובערנאַטאָר, דער געוועזענער קיעווער פאָליציי-מייסטער סקאַלאָן, אַ בעוואוסטער חבר'ניק, וועלכער איז, דוכט זיך, עטליכע מאָל געווען אָבגעשאַפט פאַר זיינע מעשים. אין לעמבערג האָט ער אָפען גענומען שוחד, געריסען פון טויטע און לעבעדיגע, גענומען פון איינצעלנע לייט און פון דער גאַנצער קהילה. כל זמן די רוסען זענען געזעסען שטאַרק אין גאליציע און ער האָט געקוקט אויף זיין שטעלע ווי אויף אַ דויערענדער, האָט ער זיך אויפגעטראָגען צו יודען נאָך ווי נישט איז דערטרעגליך. איצט אָבער, אַז ער האָט דערפיהלט אַז עס קומט אַנ'עק צו זיין ממשלה, האָט ער בעשטימט מיט אַמאָל אַראָבצורייסען פון יודען אַ פעטע מטבעה. צוליב דעם האָט ער גענומען שרעקען זיי מיט די האַרבסטע שטראָפען. ער האָט גערופען צו זיך דעם לעמבערגער רב הר' בראַודא און האָט איהם שטרענג געזאָגט:

—ביז איצט האָבען יודען אויפגעהאַלטען זיך רוהיג און מיר האָבען אַרויסגעוויזען אַנטקעגען זיי די גרעסטע גוטמוטיגקייט. איצט האָבען זיי אָנגעהויבען אויפהויבען די קעפ, זיי ווייזען אָפען אַרויס זייער פיינדשאַפט צו רוסלאַנד. גיט זיי איבער, אַז זיי שפּילען זיך מיט פייער. געדענקט, אַז אין מיין מאַכט איז צו הענגען יעדען צעהנטען, אפילו יעדען פינפטען!

די רעדע האָט, פערשטעהט זיך, אַרויסגערופען אַ שרעק-

ליכע פּאַניק צווישען דער יודישער בעפעלקערונג. מ׳האָט מורא געהאַט נישט אַזוי פאַר דעם הענגען, ווי פאַר אַנ׳אָרגאַניזירטען פּאָגראָם. מ׳האָט צונויפגעזאַמעלט אַ היבשע סומע געלד, עטליכע טויזענד רובל, און געגעבען סקאַלאָנען. נאָר ער האָט זיך דערמיט נישט בענוגענט. ער האָט אָנגעזאָגט, אַז ער וועט פערמאַכען דעם הילפס-קאָמיטעט. דערביי האָט ער געמאַכט ביי עטליכע מיטגלידער פון קאָמיטעט אונטערזוכונגען, צווישען אַנדערע, ביים ד״ר הויזנער. צוויי מיטגלידער פון קאָמיטעט זענען געוואָרען אַרעסטירט. דערביי האָט ער געגעבען קלאָר צו פערשטעהן, אַז ער וואַרט אויף אַ בעזונדער „וזיאַטקע״ פון קאָמיטעט. ביי אונז איז געווען אַ ספּעציעלע בעראַטונג וועגען דעם. דאָס מעהרסטע טייל האָט זיך אַרויסגעזאָגט, אַז מ׳זאָל איהם פאָרלעגען עטליכע טויזענד רובל מיט דעם תנאי, ער זאָל צוזאָגען, אַז ער וועט אָפּהיטען פון אַ פּאָגראָם בשעת דעם אָפּטרעטען פון דער אַרמעע. איך האָב וועניג וואָס געגלויבט אין סקאַלאָנס מאַכט אָפּצוהיטען פון אַ פּאָגראָם, איבערהויפּט נאָך דערפאַר, ווייל ער וועט מסתמא אַנטלויפען פון שטאָדט פיל פריהער. נאָר נישט קוקענדיג אויף דעם און אויף דעם עקעל צו אַזעלכע מיטלען, האָב איך קיין מוט נישט געהאַט צו שטעלען זיך אַנטקעגען, אָפּזאָגען זיך פון דעם עפּעמערן מיטעל אָפּצוהיטען די בעפעלקערונג פון אַ פּאָגראָם, און איך האָב אַסיגנירט אויף דעם צוויי טויזענד רובל. דאָס געלד סקאַלאָנען האָט געדאַרפט איבערגעבען זיינער אַ בעקאַנטער, אַ קיעווער סוחר מ—ן. איך האָב מ—ן אַרויסגעגעבען נאָר טויזענד רובל און אָפּגערעדט, ער זאָל צוזאָגען אָפּגעבען די אַנדערע טויזענד נאָכ׳ן אָפּטריט, אויב קיין פּאָגראָם וועט נישט זיין. מ—ן איז געווען ביי סקאַלאָנען, האָט איהם געזאָגט, אַז די אָרטיגע יודען, פערשטעהענדיג זיין שווערע לאַגע ביים אָפּטרעטען פון שטאָדט, קומען איהם צו הילף מיט אַ סומע פון טויזענד רובל און בעטען ער זאָל זיי אָפּהיטען פון אַ פּאָגראָם און אויב איהם וועט זיך דאָס איינגעבען, זאָגט ער, מ—ן, צו נאָך טויזענד רובל. סקאַלאָן האָט איהם רוהיג אויסגעהערט, צוגענומען די טויזענד רובל און אָנגעוויזען:

—די אַנדערע טויזענד רובל גיט איבער מיין פרוי אין פעטראָגראַד, אויף דעם און דעם אַדרעס. אָבער שיקט זיי איהר איבער דורך אַ זיכערן מענשען, און ער זאָל נישט בעטען קיין שום קבלה-צעטלען.

איך מוז מודה זיין, אַז די אַנדערע טויזענד רובל איז סקאַלאָנס ווייב נישט אָבגעשיקט געוואָרען.

סקאַלאָן האָט זיך נישט בענוגענט מיט דער „וואָיאַטקע". די לעצטע טעג פאַר דעם אָבטריט פון לעמבערג, האָט ער אָנגעזאָגט די רייכערע לעמבערגער יודען, אַז זיי וועלען גענומען ווערען פאַר זאַקלאַדניקעס, נאָר ער איז גרייט אויסצומעקען זיי פון צעטעל פאַר אַ גוטען אויסקויף. איינינגע האָבען איינגעשטימט, געגעבען איהם צו עטליכע טויזענד רובל. און אין דער לעצטער מינוט האָט ער זיי פאָרט אַרעסטירט און אָבגעשיקט קיין רוסלאַנד ווי זאַקלאַדניקעס.

אין לעמבערג האָב איך זיך דערוואוסט איינינגע פרטים וועגען פזשעמישל. בשעת די רוסען זענען אַריין, האָט אין שטאָדט געהערשט צווישען דער ציווילער און איבערהויפט יודישער בעפעלקערונג אַ שרעקליכער הונגער. פסח האָבען יודען נישט געהאַט קיין מצה אפילו אויף המוציא צום ערשטען סדר און דער רב האָט מתיר געמאַכט עסען חמץ. אין אַ וואָך אָדער צוויי אַרום האָט מען אַרויסגעשיקט פון פזשעמישל אַלע יודען, דוכט זיך ביי צוואַנציג טויזענד מאַן. פון זיי זענען דרייצען טויזענד אָנגעקומען אין לעמבערג. צום אָרגאַניזירען דעם אַרויספאָהר האָט דער קאָמענדאַנט ערלויבט (אָדער בעפוילען) צו גרינדען אַ יודישען אויספיהרונגס-קאָמיטעט. וועגען דעם געפינט זיך ביי מיר דער פאָלגענדער דאָקומענט.

„Въ еврейскій исполнительный комитетъ.

„По приказанію командира крѣпости „Перемышль“ объявляю, что евреи города Перемышля и уѣзда должны уѣзжать изъ предѣловъ Перемышльскаго уѣзда въ самый короткій срокъ. Желая облегчить эту эвакуацію, я назначилъ исполнительный комитетъ изъ самихъ-же евреевъ. Свободные вагоны будутъ предоставлены для отъѣзжающихъ евсеевъ жителей гор. Перемышля и Перемышльскаго уѣзда.

„Если евреи не будутъ добровольно уѣзжать и не исполнятъ распоряженій комитета, то я буду вынужденъ прибѣгнуть къ самой энергичной мѣрѣ: полкъ казаковъ произведетъ эвакуацію въ нѣсколько часовъ, но пускай тогда ослушники пенятъ на самыхъ себя.

Начальникъ Перемышльскаго уѣзда Гвардіи полковникъ КИРІАКОВЪ.

Къ печатанію разрѣшено начальникомъ уѣзда.

איבערזעצונג פון רוסישען טעקסט:

צום יודישען אויספיהרונגס־קאָמיטעט.

לויט'ן בעפעהל פֿון קאָמענדאַנט פֿון דער פעסטונג פּזשעמישל, מעלד איך, אַז די יודען פֿון דער שטאָדט פּזשעמישל און פֿון דער אומגעגענד מוזען אַרויספֿאָהרען פֿון דעם שטח פֿון פּזשעמישלער געגענד ווי אַמשנעלסטען.

ווענדיג פערלייכטערן די עוואקואַציע, האָב איך בעשטימט אַנ'אויספיהרונגס־קאָמיטעט פון יודען זעלבסט. פֿאַר די אָבפֿאָהרענדע יודישע איינוואוינער פֿון פּזשעמישל און דער אומגעגענד, וועלען ווערען צוגעשטעלט פרייע וואַגאָנעס.

אויב די יודען וועלען גוטוויליג נישט וועלען אַוועקפֿאָהרען און זיי וועלען נישט וועלען ערפילען די פֿעראָרדנונגען פֿון קאָמיטעט, וועל איך זיין געצוואונגען אָנצונעהמען דעם שטרענגסטען מיטעל: אַ פּאָלק קאָזאַקען וועט דורכֿפיהרען די עוואַקואַציע אין עטליכע שעה. אָבער זאָלען דאַן די ווידערשפעניגע האָבען טענות צו זיך אַליין.

פֿערוואַלטער פֿון פּזשעמישלער אומגעגענד פֿון גוואַרדיע דער פּאָלקאָווניק קיריאַקאָוו.

צום דרוקען האָט ערלויבט דער פֿערוואַלטער פֿון דער געגענד.

שפעטער האָט מיר דערצעהלט אַ דאָקטאָר, שאַפּיראָ, וועל-כער האָט זיך געפונען אין פּזשעמישל בשעת מען האָט פון דאָרט אַרויסגעשיקט די יודען, אַז דאָס אַרויסשיקונג איז פאָר-געקומען שבת. פרייטאָג-צו-נאַכט איז ער געווען אין שוהל, וואו די יודען האָבען צום לעצטען מאָל געדאַוונט. עס איז נישט צו בעשרייבען, וואָס פאַר אַ ביטערע יללה עס איז געווען אין שוהל. נאָך דעם דאַווענען האָט מען פערשלאָסען די שוהל...

אַז אין פּזשעמישל זענען קיין יודען נישט פערבליבען און עס איז נישט געווען אויף וועמען צו מאַכען בלבולים פון שפּיאָנאַזש, האָט מען זיך גענומען צו יודישע סאָלדאַטען. מ'האָט געמאַכט אַ בלבול, אַז יודישע סאָלדאַטען האָבען איבערגעשניטען אַ טעלעפאָן-דראָט און מען זאָגט, אַז מ'האָט אַרויסגעשיקט פון דאָרט אַלע יודישע סאָלדאַטען.

ווי נאָר די שטימונג אין לעמבערג איז געוואָרען אַנ'אונ-זיכערע, האָבען זיך פערשפּרייט קלאַנגען, אַז מען וועט אַלע דרייצעהן טויזענד פּזשעמישלער יודען אַרויסשיקען קיין רוס-לאַנד. נאָכדעם האָבען זיך געהאַלטען קלאַנגען, אַז מען וועט אַרויסשיקען די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג פון לעמבערג. דאָס האָט, פערשטעהט זיך, אַרויסגערופען אַ שרעקליכע אומרוהיגקייט צווישען די יודען. נאָר די גזירה איז נישט פערווירקליכט גע-וואָרען. אפשר דערפאַר, ווייל עס איז קיין צייט נישט געווען דערויף.

ד

פונקט צו דער צייט, ווען די רוסען האָבען אָנגעהויבען אָבצוטרעטען פון גאַליציע, האָט זיך ענדליך קאָנסטיטואירט דער לעמבערגער יודישער הילפס-קאָמיטעט מיט ד״ר דיאַמאַנד'ן בראש און האָט אָנגעהויבען נאָרמאַל צו פונקציאָנירען. איך מוז בעמערקען, אַז נאָך פיל פריהער, איידער ער האָט זיך אָרגאַניזירט, איז אין איהם שוין די אַרבייט געגאַנגען. פון פעטראָגראַד און

קיעוו זענען געשיקט געוואָרען היבשע סומען געלד. דער גאַנ-
צער אויפטראָג איז געווען מיט׳ן ד״ר הויזנער און אַלע מיטלען
זענען געגאַנגען כמעט אויסשליסליך פאַר לעמבערג, אויף אָרגאַ-
ניזירען אייניגע אַנשטאַלטען, אַכראַנקעס, קיכען. כמעט אַלץ פאַר
די איינגעוואַנדערטע היימלאָזע פון פּזשעמישל און אַנדערע ער-
טער. איצט, אַז דער קאָמיטעט האָט זיך אָפיציעל קאָנסטרואירט,
איז די אַרבייט אין שטאָדט אַוועקגעשטעלט געוואָרען ברייטער
און מ׳האָט אָנגעהויבען מעהר זאָרגען וועגען דער אַרומיגער גע-
גענד. אפילו מיט גרויס מיה, נאָר עס האָט זיך איינגעגעבען
אַריבערצושיקען, דאָס רוב דורך יודישע דאָקטוירים און סאַני-
טאַרען, אין די נאָהנטסטע שטעדט און שטעדטלעך היבשע סו-
מען. אַז איך בין געקומען, האָט זיך אין קאַסע פון קאָמיטעט
געפונען אַכצעהן טויזענד רובל, וועלכע זענען שוין געווען בע-
שטימט צום אָבשיקען אין דער פּראָווינץ. די שטורמדיגע גע-
שעהענישען און די אונבעשטימטקייט פון דער לאַגע, ביי וועל-
כער לעמבערג האָט געקאָנט, נישט אַריבערגעהענדיג נאָך צו די
עסטרייכער, ווערען אָבגעשניטען פון קיעוו און פּעטראָגראַד אין
דער הינזיכט פון בעקומען געלד (ווען די באַנקען זאָלען עוואַקואירט
ווערען), האָט געפאָדערט, אַז דער קאָמיטעט זאָל וואָס גיכער בע-
קומען אַ היבשען סכום געלד. ד״ר הויזנער האָט שוין וועגען דעם
טעלעגראַפירט אין פּעטראָגראַד, נאָר ער איז נישט זיכער גע-
ווען, צי מען וועט שיקען. דערום האָב איך טעלעגראַפירט אויך
אין קיעוו. געענדיגט האָט זיך דערמיט, אַז אין איין טאָג האָט
זיך בעקומען פון ביידע ערטער צו פופצעהן טויזענד רובל.

אין לעמבערג האָב איך געטראָפען ד״ר לאַנדער, וועלכער
האָט הויפטזעכליך איינגעאָרדענט די אַרבייט פון קאָמיטעט און
אַליין פונאַנדערגעפיהרט געלד אין אייניגע שטעדט. ליידער אָבער
האָט ער געמוזט אויף אַן אומבעשטימטער צייט פערלאָזען לעמ-
בערג, ווייל ער איז אַריבערגעפיהרט געוואָרען אין דער אַכטער
אַרמעע און קאָמאַנדירט צו רעווידירען די סאַניטאַרע פונקטען
און לאַזאַרעטען.

דער קאָמיטעט האָט מיר פאָרגעלעגט נעהמען אויף זיך

אָפּצופיהרען געלד אין די אַרומיגע פונקטען. איך האָב, פער-
שטעהט זיך, איינגעשטימט. נאָר אַזוי ווי אין די נאָהנטסטע טעג
איז געווען בעזאָרגט די אָבשיקונג דורך אַנדערע, בין איך ז'ער-
ווייל פערבליבען אין לעמבערג, אום צו זעהען זיך מיט קאָמי-
סאַראָוו'ן (דעם פערוואַלטער פון דאָלגאָרוקאָווס אָבטיילונג) און
דעמידאָוו'ן, כדי צו בעקומען פון זיי אַ וועלכע עס איז קאָמאַנ-
דיראָווקע אין די שטעדט, אין וועלכע איך האָב געדאַרפט פאָה-
רען פון קאָמיטעט. אי קאָמיסאַראָוו, אי דעמידאָוו האָבען גע-
דאַרפט אָנקומען אין לעמבערג ערשט אין אַ פּאָר טעג אַרום.

איך האָב זיך געטראָפען מיט דעם פערוואַלטער פון פּי-
ראָגאָווער אָבטיילונג, באָנטש-אָסמאָלאָווסקי'ן. ער האָט מיר דער-
צעהלט וועגען דער אַרבייט פון זיין אָבטיילונג: איינגעאָרדענט
אין זעקס ערטער שפּייז און מעדיצין-פונקטען. איהם האָט זיך
איינגעגעבען צו בעקומען פון זעמסקי סאָיוז פיל סוכאַרעס. דאָ,
אין לעמבערג, האָט די אָבטיילונג איינגעאָרדענט הילף דורך אַר-
בייט: אָרגאַניזירט אַ פּאַפּיראָסען-ווערקשטאַט פאַר צוואַנציג אַר-
בייטערינס, יודישע און קריסטליכע. די אַרבייט קאָן געבען אַ
גוטען פערדינסט און מען קאָן זי פערברייטערן, נאָר עס פעהלט
אויס מיטלען אויף איינצוקויפען טאַבאַק. בכן בעט ער, איך זאָל
אַרויסגעבען אויף דעם אַ געוויסע סומע געלד. אַזוי ווי די אונ-
טערנעהמונג האָט זיך מיר אויסגעוויזען סימפּאַטיש, האָב איך
איהם געגעבען דריי הונדערט רובל. אויף מאָרגען איז באָנטש-
אָסמאָלאָווסקי ווידער געקומען צו מיר, בעטען איך זאָל פאָהרען
מיט איהם בעזוכען די פונקטען, וועלכע ער האָט איינגעאָרדענט
אין מאַגעראָוו, ראַווא-רוסקאַ, בעלזעטש און נאַראַל. פון זיינע
רייד האָב איך פערשטאַנען, אַז ער רופט מיך בעקוקען די
פונקטען, כדי איך זאָל מיטווירקען, אַז דער פעטראָגראַדער
הילפס-קאָמיטעט זאָל איהם אַרויסגעבען אַ סובסידיע פון פינף
טויזענד רובל. דערביי האָט באָנטש-אָסמאָלאָווסקי שטאַרק געקלאָגט
זיך אויף זיין מיטהעלפערין, פר"ל ווידרינא, וועלכע שטערט
די אַרבייט, פערפיהרט מחלוקות'ן און וויל אַלץ שטעלען
אויף איהרס. און ביידע מאָל נאָך זיין בעזוך, איז ביי מיר

געווען ווידרינא. זי האָט פון איהר צד שטאַרק געקלאָגט זיך אויף באָנטש-אָסמאָלאָווסקי׳ן, וואָס ער הויבט אָן פיל אונטערנעהמונגען, אָרגאַניזירט זיי שלעכט און וואַרפט זיי אין מיטען אוועק, נישט בעראַטענדיג זיך מיט די איבריגע מיטגלידער פון דער אָבטיילונג. דהיינו, עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ הילפספונקט אין טישאַנאָוו, וואו די בעפעלקערונג נויטיגט זיך שטאַרק אין הילף. איצט האָט באנטש-אָסמאָלאָווסקי מיט אַמאָל איהם צושטערט, אָהן אַ שום אורזאַך. און זי האָט מיך פון איהר צד געבעטען אַריבערפאָהרען אין טישאַנאָוו. וועגען דער אָרגאַניזאַציע פון הילף דורך אַרבייט מיט דעם פאַפּיראָסען-ווערקשטאַט, האָט מיר ווידרינאַ דערצעהלט, אַז דאָרט אַרבייטען נישט צוואַנציג נאָר זיבען אַרבייטערינס, צווישען זיי נאָר איין יידישע. די פערוואַלטערין פון ווערקשטאַט, אַ פוילישע פרוי, לאָזט קיין יודישע אַרבייטערינס נישט צו און אויף דעם באָדען איז ביי ווידרינא מיט איהר געווען אַ צוזאַמענשטויס. מיר איז געווען שווער פונאַנדערצוקלויבען זיך, ווער פון זיי ביידען, ווידרינא אָדער באנטש-אָסמאָלאָווסקי, איז גערעכט. נאָר דאָס איז פאַר מיר קלאָר געוואָרען, אַז די איינציגע אויפן גאַליצישען פראָנט אונאָבהענגיגע געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט זיך געשטעלט דעם ציל העלפען דער בעפעלקערונג אָהן אונטערשיד פון נאַציאָנאַליטעט, האָט נישט געפונען נישט קיין באָדען, נישט קיין מיטגעפיהל, נישט קיין פעהיגע אָרגאַניזאַטאָרען און ווערט צעפאַלען פון אינערליכע רייבונגען. דאָס איז כדאי געווען צו פערצייכענען.

דעם 8-טן האָב איך זיך געזעהן מיט דעמידאָוו׳ן. ווי נאָר עס זענען אָנגעקומען אין מאָסקווא די ערשטע ידיעות וועגען דער רוסישער מפלה, האָט ער, נאָך נישט קיין געזונדטער, אומגעקעהרט זיך אין גאַליציע. זיין אָבטיילונג האָט זיך קוים געראַטעוועט און געפינט זיך איצט אויפן וועג קיין וואָלאָטשיסק און ביידע פלוג-פונקטען נעבען פזשעמישל, איינער אין ראַדימנאַ, צוואַנציג וויאָרסט פון פזשעמישל און דער צווייטער אַ ביסעל דרומ׳דיגער. די שטימונג איז ביי דעמידאָוו׳ן געווען זעהר אַ געדריקטע, נאָר ער האָט נאָך קיינעם נישט געזעהן און ווייסט

נישט די ריכטיגע לאַגע. ער איז געווען צופרידען מיט מיין קומען, געבעטען מיך צושטיין צו זיין אָבטיילונג. אַזוי ווי ער האָט געמוזט גלייך אָבפאָהרען צו דער אָבטיילונג, האָט ער מיך געבעטען אויסוואַרטען אַ פּאָר טעג אויף זיין צוריקקומען קיין לעמבערג.

דעם 10-טען האָט ער זיך אומגעקעהרט שטאַרק צורודערט און נידערגעשלאָגען. ער האָט מיר בסוד געזאָגט, אַז די קאַטאַסטראָפע איז פיל גרעסער, ווי מ'שטעלט זיך פאָר, אַז רוסלאַנד שטעהט ביים אָבגרונד, אַז דאָס איז נישט נאָר אַ דורכריס פון שונא'ס חיל, נאָר אַ טאָטאַלער חורבן פון דער אַרמעע, אַז ביי אונז איז די גאַנצע אָרגאַניזאַציע פון דער אַרמעע און די סטראַטעגיע פון מלחמה אין שרעקליכסטען צושטאַנד, נישטאָ קיין סנאַריאַדען, נישטאָ קיין געוועהר. און שולדיג אין אַלץ איז דער פעררעט און די לייכטזיניגקייט פון די הויכע ספערען. געמיינט האָט ער דערמיט די סטאַווקע פון העכסטען הויפּט-קאָמאַנדיר און די סביבה פון קיסר. דערביי האָט ער שטאַרק פערטיידיגט ראַדקאָ-דמיטריעוו'ן.

—ער איז אַ האָר נישט שולדיג אין דעם אומגליק. די לעצטע צוויי חדשים האָט ער נישט אויפגעהערט צו שרייען וועגען דער געפאַהר וואָס רוקט זיך אָן. האָט פערוואָרפען די סטאַווקע מיט טעלעגראַמען וועגען דער דרינגענדער נויט אין סנאַריאַדען און אין פערשטאַרקונגס-חיל—און מ'איז געבליבען טויב צו אַלע זיינע בקשות. איבערהויפּט איז אין דעם שולדיג דער נאַטשאַלניק פון איוואַנאָווס שטאַב, גענ. דראַגאָמיראָוו, וועלכער איז פריהער געווען נאַטשאַלניק פון שטאַב פון דער דריטער אַרמעע און האָט די גאַנצע צייט געפיהרט אינטריגעס געגען ראַדקאָ-דמיטריעוו'ן. ער איז איצט דערפאַר אָבגעשאַפט אָהן דער רעכט צו געפינען זיך אויפ'ן שטח פון מלחמה-אָפּעראַציעס. מ'זאָגט, אַז איוואַנאָוו איז אויך אַראָב.

—און ראַדקאָ-דמיטריעוו איז דאָך אויך אַראָב.

—יאָ... דאָס הייסט, ער האָט בעקומען אַנ'אָטפּוסק אויף דריי וואָכען מיט'ן בעפעהל נאָכדעם אומצוקעהרען זיך אין דער

אַרמעע... ער ווייסט נאָך אַליין נישט, וואָס מיט איהם וועט זיין... איך האָב איהם היינט געזעהן. איך בין געפאָהרען צו איהם געזעגענען זיך.

—ווי איז זיין שטימונג?

—ער איז זעהר מונטער. ער פאָהרט אויף די דריי וואָכען היילען זיך און איז זיכער, אַז זיין אונשולד וועט זיך אַרויסווייזען. „איך האָב זיך נישט געיאָגט נאָך דער קאָמאַנדירונג פון אַנ׳אַרמעע,—האָט ער מיר געזאָגט.—איך האָב געבעטען אַ בריגאַדע, האָט מען מיר געגעבען אַ קאָרפּוס, דערנאָך אַנ׳אַרמעע. איצט וועל איך גאָרנישט האָבען דאַגעגען, אויב מ׳וועט מיר געבען אַ בריגאַדע.

איך האָב דערצעהלט דעמידאָוו׳ן דעם גאַנצען פאָרפאַל מיט׳ן פירשט דאָלגאָרוקאָוו. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער האָט געוואוסט בלויז, אַז דאָלגאָרוקאָוו איז אָבגעשאַפט פון זיין אָבטיילונג, נאָר ער האָט קיין שום פּרטים נישט געוואוסט.

—ראַדקאָ-דמיטריעוו האָט מיר מעהר נישט געזאָגט, אַז איהם פערדריסט, וואָס עס איז אַזוי פאָרגעקומען מיט דאָלגאָרוקאָוו׳ן.

איך האָב אַרויסגעזאָגט דעמידאָוו׳ן מיין מיינונג וועגען דער גאַנצער געשיכטע און האָב צוגעגעבען, אַז ער, דעמידאָוו, און די איבעריגע, וועלכע האָבען געאַרבייט אַלס בעפולמעכטיגטע צוזאַמען מיט דאָלגאָרוקאָוו׳ן, זענען מחויב שטעלען זיך פאַר איהם, אויסדריקען זייער סאָלידאַריטעט מיט איהם און טהון וואָס איז מעגליך, צו רעהאַביליטירען דעם פירשט און מאַכען, אַז מ׳זאָל איהם אומקעהרען צוריק אויף זיין פּאָסט.

דעמידאָוו האָט זיך אויפגערעגט און האָט אָנגעהויבען געאיילט צו ריידען:

—איצט איז צו דעם נישט די צייט, נישט די צייט! איצט קאָן מען וועגען דעם גאָרנישט טהון! מ׳קאָן זיך צו קיינעם נישט ווענדען ביי אַזאַ מהומה...

—די מהומה וועט דאָך נישט לאַנג דויערן...

—מ׳קאָן נישט וויסען, אפשר זעהר לאַנג. נאָר דער תוכן איז נישט אין דעם... וואָס קאָן מען דאָ גלאַט אונטערנעהמען?...

איך, פערשטעהט זיך, וואָלט זיך נישט אָבזאָגען עפּעס צו טהון, נאָר איך זעה נישט איין, וואָס צו טהון... דערצו מוז איך אייך זאָגען, אַז דער פירשט אַליין איז פיל שולדיג אין דער געשעהעניש... ער האָט אַלעמען אויפגעשטעלט געגען זיך, יעדערן אַרויפגעטראָטען אויפ׳ן פוס. דער טאַרנאָווער קאָמענדאַנט מאַרקעוויטש, האָט נישט געקאָנט רוהיג דערמאָנען זיין נאָמען. איהר ווייסט די געשיכטע פון דער צושטעלונג פון פיער באַרמהערציגע שוועסטער פון דאָלגאָרוקאָווס אָבטיילונג צום בעשענקונג מיט געאָרגי-צלמים? מאַרקעוויטש האָט זיי צוגעשטעלט און דאָלגאָרוקאָוו, נישט רעכענענדיג זיך מיט איהם, האָט ערקלערט אין שטאַב, אַז די שוועסטער האָבען נישט פערדינט די צלמים. מאַרקעוויטש איז דעמאָלט געקומען צו לויפען צו מיר אויסער זיך פון כעס. אויפגעשטעלט האָט דער פירשט קעגען זיך אויך די קאָמאַנדירען פון איינאונצוואַנציגסטען און נייִנטען קאָרפּוס מיט אייניגע זיינע מעשים... ווייטער האָט זעהר אַ שווערען איינדרוק געמאַכט, ווי ער האָט רעקלאַמירט אין „רוסקיע וויעדאָמאָסטי״ זיין אייגענע טעטיגקייט. איהר האָט געלייענט זיינע קאָרעספּאָנדענציעס? לייענענדיג זיי, קאָן מען מיינען, אַז חוץ די עסטרייכער און דאָלגאָרוקאָווס אָבטיילונג איז אויפ׳ן גאַנצען פראָנט מעהר קיינער נישטאָ... און בכלל האָט ער אָבגעטהון פיל אונטאַקטישע זאַכען... נאָר, ס׳פערשטעהט זיך, אַז נישט קוקענדיג אויף דעם, מוז מען אַרויסטרעטען, אונטערנעהמען עטוואָס, כדי צו ליקווידירען דעם אינצידענט. אָבער באמת, איך זעה נישט איין, וואָס מ׳קאָן דאָ טהון...

—איך רעכען, אַז עס איז נויטיג צו ווענדען זיך צום הויפּט-קאָמאַנדיר פון דער דרום-מערב׳דיגער אַרמעע, איוואַנאָוו׳ן, מיט אַנ׳ערקלערונגס-בריף וועגען דעם אינצידענט...

—ניין, ניין!—דאָס איז לחלוטין אונמעגליך. איוואַנאָוו האָט אַרויסגעגעבען זיין פּסק אויף דעם סמך פון בעשטימטע פאָרשטעלונגען און פאַקטען און ער וועט זיך נישט רעכענען מיט קשות און ערקלערונגען פון זייטיגע מענשען... ניין, דאָ דאַרף מען אָנהויבען פון אונטען. מ׳דאַרף זיך דורכריידען מיט מאַר-

קעוויטש׳ן און די קאָמאַנדירען פון איינאונצוואַנציגסטען און ניינטען קאָרפוס, זיי זאָלען דערלאַנגען אַ נייע פאָרשטעלונג וועגען דעם ענין. איך זאָג אייך צו, אַז ווי נאָר די לאַגע וועט ווערען אַ ביסעל רוהיגער, וועל איך זיך נעהמען דערפאַר, וועל דורכריידען מיט די קאָרפוס-קאָמאַנדירען און מיט מאַרקעוויטש׳ן, נאָר איך ווייס נישט, וואו ער געפינט זיך איצט.

—איז כדאי צו זוכען איהם און ריידען מיט איהם?—האָב איך געפרעגט, דערמאָהנענדיג זיך וועגען דער אָבשטויסענדער פערזענליכקייט פון טאַרנאָווער קאָמענדאַנט.

—ניין, ניין! מיט איהם איז זעהר וויכטיג צו זעהן זיך!—האָט איבערגע׳חזר׳ט דעמידאָוו, נישט פערשטעהענדיג מיין פראַגע.

צו דעם געשפרעך מוז איך צוגעבען, אַז איך האָב נישט געפונען אין די קאָרעספאָנדענציעס פון פירשט דאָלגאָרוקאָוו די זעלבסט-רעקלאַמע, וועגען וועלכער דעמידאָוו האָט גערעדט. געוועהנליכע בעשרייבונגען פון דער אַרבייט פון אָבטיילונג און, עפטער, מלחמה-בילדלעך און כאַראַקטעריסטיקען פון קאָמאַנדירען. מיט אַ פאָר וואָכען שפעטער האָב איך זיך געטראָפען מיט פרוי ד״ר שאַפּיראָ. זי האָט מיר מיטגעטיילט, אַז איהר קאָלעגע, ד״ר וואָלפסאָן, האָט מען, נישט קוקענדיג אויף אַלץ, אָבגעזאָגט פון שטעל. נאָר פאַר איהר האָט זיך געשטעלט סטאַכאָוויטש און צוגעזאָגט רעהאַביליטירען זי. ד״ר שאַפּיראָ, וועלכע איז געוועזען פער׳מסר׳ט פון מאַרקעוויטש׳ן, האָט זיך געטראָפען מיט איהם.

—ער האָט זיך פערענטפערט, געשוואָרען, אַז עס איז אַרויס אַ מיספערשטענדעניש און כדי מהנה צו זיין מיך, האָט ער מיך איינגעלאַדען אויף אַ וואַרימעס. נאָר איך בין צו איהם נישט געגאַנגען. איך ווייס שוין וואָס פאַר אַ ווערט זיינע ווערטער האָבען,—האָט זי מיר געזאָגט.

דעמידאָוו האָט מיר פאָרגעלייגט נעהמען אויף זיך די פערוואַלטונג פון לעמבערגער באַזע פון זיין אָבטיילונג, ד. ה. נעהמען אויף זיך צו בעזאָרגען אַז די אָבטיילונג, וואָס געפינט זיך אין וואָלאָטשיסק און די אָבטיילונגען, וועלכע שטייען נעבען

פזשעמישל זאָלען בעקומען אַלץ וואָס זיי דאַרפען, פון לעמבער-גער לאַגער. ווייטער האָט ער פאָרגעלעגט, איך זאָל נעהמען אויף זיך אָרגאַניזירען הילף פאַר דער בעפעלקערונג, פון די נדבות, וואָס עס האָט בעקומען אויף דעם צוועק די גאָסודאַר-סטווענע דומע.

מיך האָט נישט געצויגען דער פאָרשלאָג. פאַר מיר האָט נישט געהאַט קיין ציל בלייבען זיצען אין לעמבערג. איך האָב געזאָגט, אַז איך וועל זיך מישב זיין.

אין קאָמיטעט האָבען מיר געמאַכט אַ רשימה פון די שטעדט און שטעדטלעך, וואוהין עס איז נויטיג אָבצופיהרען געלד. איך האָב געוואַרט אויף דעם בעפולמעכטיגטען פון דאָל-גאָרוקאָווס אָבטיילונג, קאָמיסאַראָוו'ן, כדי דורך איהם צו בעקו-מען אַנ'אָפיציעלען אויסרייד צו בעזוכען די ערטער. דערווייל האָב איך בעשטימט דורכצופאָהרען אין פלוגס-אָבטיילונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע און פאַרבייפאָהרענדיג בעזוכען יאַנאָוו, יאַוואָראָוו און קרוקאָוועץ.

איך האָב זיך שוין גאָר צוגעגרייט פאָהרען, ווי צו מיר איז געקומען דעמידאָווס געהילף און געבעטען אַריבערפאָהרען אין פזשעמישל און ברענגען פון דאָרט עטליכע הונדערט לאַזאַרעט-בעטלעך פון די צעהנדליגער טויזענדער, וואָס די עסטרייכער האָ-בען געלאָזען. פזשעמישל איז אַרומגערינגעלט פון דריי זייטען, זי קאָן באַלד אינגאַנצען אָבגעשניטען ווערען, דערום מוז מען זיך איילען, ווייל די בעטלעך זענען נויטיג. איך האָב קיין חשק נישט געהאַט צו פאָהרען אין פזשעמישל, וואו קיין איין יוד איז נישט געבליבען, נאָר אַזוי ווי דאָס האָט געדאַרפט דויערן בלויז צוויי טעג, האָב איך איינגעשטימט.

מיר איז אָבער נישט אויסגעקומען אַהין צו פאָהרען. אַז איך בין אַריין אין נומער צו דעמידאָוו'ן דורכצוריידען זיך מיט איהם וועגען דעם פאָהרען, האָב איך איהם געפונען זעהר אַ צורודערטען.

—אין פזשעמישל? נאָך די בעטלעך? נו, דאָס וועט אַנ'-אַנדערער קאָנען אויספיהרען,—האָט ער מיר געענטפערט.—צו

איך האָב איך אַנ׳אַנדער בקשה, אַ פיל וויכטיגערע. זעצט זיך און הערט מיך אויס.

און ער האָט מיר גענומען דערצעהלען באריכות וועגען דער לאַגע אויפ׳ן פראָנט. די לאַגע איז אַ שרעקליכע. עס איז נישטאָ קיין סנאַריאַדען, נישטאָ קיין פריפּאַסען. די בעפעהלען, וואָס קומען אָן פון סטאַווקע פונ׳ם אויבערשטען קאָמאַנדיר, זענען אומגעלומפּערטע און זענען סותר איינע די אַנדערע. בקצור, רוסלאַנד געהט צו גרונט. שולדיג זענען אין דעם נישט דער חיל, נישט די גענעראַלען, נאָר דער קייזערליכער הויף, די רעגירונג און די סטאַווקע. די געזעלשאַפט אין פּעטערבורג און מאָסקווא איז נישט בעקאַנט מיט דער קאַטאַסטראָפאַלער לאַגע פון פראָנט און ווייסט נישט וועגען דער אויפרעגונג, וואָס עס הערשט אין דער אַרמעע. מוז מען זי בעקאַנט מאַכען מיט דעם און אָנווייזען איהר, אַז איצט איז די צייט זי זאָל אויפהויבען איהר קול און פאָדערן, די רעגירונג זאָל אומבייטען איהר פּאָליטיק און צורופען צו דער מאַכט אָנגעזעהענע מענשען פון דער געזעלשאַפט. וועגען דעם אַלעם האָט ער, דעמידאָוו, מיט דער הסכמה פון די גענעראַלען און קאָמאַנדירען פון פראָנט אָנגעשריבען דער קאַדעטישער פּאַרטיי אַ בריף און ער בעט מיך, איך זאָל אָבפיהרען דעם בריף אין פּעטראָגראַד מיליוקאָוו׳ן און ברענגען פון איהם אַנ׳ענטפער. דער מאָמענט איז איצט אַזאַ, אַז ער אַליין, דעמידאָוו, קאָן נישט אָבפאָהרען פון דאַנען און ער האָט נישט קיין אַנדערן, וועמען ער זאָל קאָנען אָנטרויען אָבצופיהרען אַזאַ מין בעריכט.

—די אַרמעע איז דאָ געבליבען אונבעהילפיג און עלענד,— האָט ער רעזומירט.—איהר קומט אויס פערלעשען דעם העלישען פייער פון שונא מיט איהר בלוט, ענטפערן אויף הוראַגאַנישע שטורמען מיט שטיינער אָנשטאָט קוילען. און די סטאַווקע קלויבט זיך אָבצוטהון אַ נייע אַוואַנטורע, פון אַנ׳אַנדער זייט אָנהויבען קריגען אויף די קאַרפּאַטען. מ׳דאַרף ראַטעווען די אַרמעע און ראַטעווען רוסלאַנד.

צוזאַמען מיט דעם האָט ער מיך געבעטען, זייענדיג אין

פּעטראָגראַד, בעטען ביים קאָמיטעט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע שיקען פאַר דער אָבטיילונג פּאַלאַטקעס, (לייווענטענע געצעלטען), ווייל די ערטער, וואו די אָבטיילונג קומט אויס צו שטעהן, זענען חרובע און עס געפינען זיך נישט קיין בנינים, וואו צו בעזעצען זיך.

איך האָב איינגעשטימט און דעמזעלבען טאָג, דעם 12-טען מאַי, אָבגעפאָהרען קיין פּעטראָגראַד.

פאַר דעם אָבפאָהרען בין איך געווען אין הילפס-קאָמיטעט, וואו עס איז בעטראַכט געוואָרען די שאַרפע פראַגע וועגען אַריבערשיקען הילף אין די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך. עס זענען דאָ פיל צעהנדליגער פונקטען, וואוהין מ'מוז שיקען הילף און עס איז כמעט אונמעגליך צו קומען אין צוזאַמענבונד מיט די פונקטען, ווייל דער אָרטיגער בעפעלקערונג איז שטרענג פערבאָטען אַרויסצופאָהרען אויף אַ וויאָרסט פון זייער וואוינאָרט. דער קאָמיטעט האָט עטליכע מאָל געווענדעט זיך צום גראַף באָברינסקי מיט דער בקשה צו ערלויבען בעפולמעכטיגטע פון קאָמיטעט פונאַנדערצופיהרען געלד, נאָר ער האָט אָבגעזאָגט. איצט האָט דער קאָמיטעט דורך מיר געווענדעט זיך צו ד. פיינבערג'ן, ער זאָל מכח דעם ענין קומען קיין לעמבערג, זעהן פועל'ן ביי באָברינסקי'ן, ער זאָל ערלויבען אַרומפאָהרען בעפולמעכטיגטע פון רוסישען קאָמיטעט.

ה

ביז בראָד האָט געדויערט מיין פאָהרען צוועלף שעה, אַנשטאָט די געוועהנליכע אָנדערטהאַלבען-צוויי שעה פון דער נאָרמאַלער צייט. אונזער צוג איז אויף יעדער סטאַנציע געשטאַנען צו עטליכע שעה, דורכלאָזענדיג מיליטער-צוגען. עס האָבען זיך געצויגען אָהן אַ סוף עשאַלאָנען מיט חיל צום פראָנט. דאָס האָט מען געאיילט אַריבערגעוואָרפען עטליכע קאָרפּוסען פון קאַווקאַז.

אין בראָד האָב איך בעגעגענט אויפ׳ן וואָקזאַל דעם הער מעסס פון ראַדזיוויל, וועלכער איז נאָך זיין פּאָטערס טויט אַרומגעפאָהרען אין די אַרומיגע גאַליציאַנער שטעדטלעך און געטיילט הילף. איצט גיט מען איהם נישט אַרויס קיין פּראָפּוסק און ער קאָן מעהר נישט פאָהרען. ביי איהם ליגען טויזענדער, אין די שטעדטלעך שטאַרבט מען פון הונגער און עס איז נישטאָ קיין מעגליכקייט איבערצושיקען.

—די טעג זענען דורך בראָד דורכגעגאַנגען אַרויסגעשיקטע גאַליציאַנער יודען,—האָט מיר דערצעהלט מעסס,—האָב איך געבעטען דעם קאָמענדאַנט פון דער סטאַציע ערלויבען ברענגען זיי אַ ביסעל שפּייז, האָט ער נישט ערלויבט. איבערגעבען מזומן געלד האָט ער ערלויבט נאָר די קאָנוואָינע און נישט די אַרויסגעשיקטע אין האַנד.

אין ווילנא איז מיר אויסגעקומען צו וואַרטען אַכט שעה אויף דעם קוריער-צוג. איך בין אַראָבגעפאָהרען אין שטאָדט. דאָ האָב איך זיך דערוואוסט אייניגע פּרטים וועגען דעם שרעקליכען גירוש פון קאָוונער גובערניע. אַ טייל פון די אַרויסגעשיקטע איז פערבליבען, צו טויזענד—צוויי טויזענד נפשות אין אייניגע שטעדטלעך פון ווילנער גובערניע. אין ווילנא גופא זענען פערבליבען זיבען טויזענד היימ׳לאָזע. מעהר האָט מען נישט ערלויבט. די איבעריגע האָט מען אַרויסגעשיקט אין יעקאַטערינאָסלאַווער און טשערניגאָווער גובערניעס. אין ווילנא האָט מען אין דעם ערשטען טאָג געזאַמעלט פאַר די היימלאָזע אַכציג טויזענד רובל.—מ׳האָט דאָ איבערגעגעבען, אַז דער מיניסטאָרען-ראַט האָט זיך שאַרף אַרויסגעזאָגט געגען די מאַסען-אַרויסשיקענישען און דאָס האָט געווירקט, אַז דער העכסטער הויפּט-קאָמאַנדיר האָט טעלעגראַפירט: „אָבשטעלען די אַרויסשיקעניש. די שולדיגע בעשטראָפען. די איבעריגע ערלויבען אומקעהרען זיך.״ דער מיליטער-פערוואַלטער פון ווילנער ראַיאָן האָט אויסגעטייטשט די טעלעגראַמע אין דעם זין, אַז מ׳זאָל ערלויבען די אַרויסגעשיקטע אומקעהרען זיך מיט דעם תנאי, אַז מ׳זאָל נעהמען פון זיי ערוב׳ניקעס, וועלכע וועלען זיין פעראַנטוואָרטליך פאַר דער

אויפפיהרונג פון די אומגעקעהרטע. די אַרויסגעשיקטע האָבען זיך אָבגעזאָגט אָנצונעהמען דעם „גנאָד“.

מ'האָט מיר דערצעהלט, אַז אין אייניגע דערפער האָבען די פויערים אַרויסגעטראָגען פאַר די אַרויסגעשיקטע ברויט, מילך, האָבען זיך אָבגעזאָגט פון געצאָהלט און געוויינט, קוקענ־דיג אויף די אומגליקליכע. אין אַנדערע דערפער האָבען די פויערים פערשטאַנען דאָס אַרויסשיקען פון יודען גאָר אויף אַנ'אַנדער שטייגער:

—וועגען יודען זאָרגט מען,—האָט מען געמורמעלט פאַר זיך.—זיי פיהרט מען אַוועק פון די געפעהרליכע מלחמה-ערטער, און אונז לאָזט מען דאָ.

אין פעטראָגראַד בין איך געקומען דעם 15-טען מאַי און גלייך אַוועק צו מיליוקאָוו'ן. דער בריף, וואָס איך האָב גע־בראַכט, האָט אויף איהם געמאַכט אַנ'ערשיטערנדען איינדרוק. ער האָט מיר געזאָגט, אַז דאָ ווייסט מען לחלוטין נישט פון די שרעקליכסטע אונאָרדנונגען, וואָס קומען פאָר אויפ'ן פראָנט. באָר אַלע פיהלען, אַז אַזוי קאָן זיך ווייטער נישט פיהרען. ער האָט מיך לאַנג פונאַנדערגעפרעגט וועגען מיינע פערזענליכע איינדרו־קען און געבעטען פערבלייבען עטליכע טעג, ביז ער וועט קאָ־נען אָבשיקען צוריק אַ געגויעם ענטפער.

די שטימונג, וועלכע איך האָב געטראָפען אין פעטראָ־גראַד, איז טאַקי געווען גאָר אַ נייע, אַנ'אויפגערעגטע. די שטאָדט איז געווען אָנגעזעטיגט מיט קלאַנגען, וועלכע האָבען זיך געביטען אַלע שעה. מ'האָט איבערגעגעבען, אַז דער גרויס־פירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש פערלאָזט זיין פאָסטען פון העכ־סטען הויפט-קאָמאַנדיר און אויף זיין אָרט קומט דער גרויס־פירשט אַלעקסאַנדער מיכאַילאָוויטש. אַז אויף יאַנושקעוויטשעס אָרט איז בעשטימט דער גענעראַל רוזסקי. יאַנושקעוויטש ווערט קריגס-מיניסטער און סוכאָמלינאָוו ווערט בעשטימט פאַר'ן פער־וואַלטער פון קאַווקאַז. נאָך מעהר קלאַנגען זענען געגאַנגען ווע־גען אומבייטונגען אין דער רעגירונג. אין געזעלשאַפט און אין פאָלק איז קיין אַנדער געשפרעך נישט געווען, ווי וועגען פער־

ראַט. און דערמיט האָט מען ערקלערט אַלע מפלות אויפ׳ן פראָנט. מען האָט גאַנץ אָפען גערעדט וועגען דעם, אַז דעם קיסר׳ס הויף איז אַ נעסט פון פעררעטער און די יונגע קיסרין האָט דירעקטע אויפטראָגען מיט בערלין. בשעת אין פעטראָגראַד זענען פאָרגעקומען פיל אונטערזוכונגען, ביי וועלכע מען האָט געזוכט געהיימע ראַדיאָטעלעגראַפען, האָט מען דערצעהלט: „עס איז בעוואוסט געוואָרען, אַז עס פונקציאָנירט אַ ראַדיאָטעלעגראַף גלייך מיט בערלין, האָט מען אונטערגעזוכט אַלע הייזער, אָהן אַנ׳אויסנאַהם און גאָרנישט געפונען. דאָס איינציגע הויז, וואָס מ׳האָט נישט אונטערגעזוכט, איז געווען דער ווינטער-פּאַלאַץ.״ געשאָטען האָבען זיך חשדים אויף סוכאָמלינאָוו׳ן און אַנדערע מיליטער-לייט. מ׳האָט דערצעהלט, אַז מען האָט ביי איין פּאָל-קאָווניק געפונען אַ ראַדיאָטעלעגראַף, אַז אַ צווייטען פּאָלקאָווניק האָט מען אַרעסטירט, ווייל עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער איז דער שולדיגער אינ׳ם אויפרייס אויף אָכטאַ, אַז מ׳האָט אַרע-סטירט און געשאָסען מיליטער-לייט, וועלכע האָבען אויפגעריסען אין גאַטשינע דעם צוג מיט סנאַריאַדען א. אַ. וו. איבערהויפט האָט מען אַלע פעררעטען צוגעשריבען די רוסישע דייטשען. אַ איזוואָזטשיק, מיט וועלכען איך בין געפאָהרען, האָט מיר דער-צעהלט די פּאָלגענדע לעגענדע: ביי אַ דייטש האָט געדינט אַ רוסישע דינסט. איינמאָל האָט ער, אַוועקגעהענדיג, געהייסען איהר, זי זאָל פּונקט אום פיער אַ זייגער, אַ דריי טהון דאָס הענד-טעל אין אַ מאַשין, וועלכע איז געשטאַנען ביי איהם אויפ׳ן טיש. דער דינסט האָט זיך עס אויסגעדוכט פערדעכטיג און זי האָט געמאָלדען אין פּאָליציי. די פּאָליציי האָט אויסגעפאָרשט און גע-פונען, אַז דאָס איז אַ גיהנום-מאַשין און ווען די דינסט וואָלט אַ דריי געטהון אין איהר דאָס הענדטעל, וואָלט גאַנץ פעטראָ-גראַד אויפפליהען אין דער לופטען.

ריידענדיג וועגען לעגענדעס, וועל איך ברענגען נאָך אַנ׳-אינטערעסאַנטע לעגענדע, ריכטיגער אַ נבואה, וועלכע איך האָב געהערט אין מאָסקווא פון אַנ׳אַלטען איזוואָזטשיק, ווייזט אויס אַ סטאַראָווער.

—עס האַלטען מלחמה דריי גרויסע מלכים. דויערן וועט די מלחמה דריי יאָהר מיט דריי חדשים מיט דריי טעג. איין מלך וועט שטאַרבען מיט זיין טויט, דער צווייטער וועט גע׳הרג׳עט ווערען, דער דריטער וועט מנצח זיין די גאַנצע וועלט, נאָר פון זיין נצחון וועט נישט אַרויס, ווייל עס וועט זיין דריי יאָהר הונגער, און עס וועט אויסשטאַרבען אַ העלפט מענשען. נאָכדעם וועט זיין זעהר אַ געראָטענער יאָהר, נאָר אַז מ׳וועט צוטרעטען צו דער תבואה, וועט מען זעהן, אַז די קערנער בעשטעהען האַלב פון בלוט, האַלב פון זאַמד און דעמאָלט וועט אומקומען די אַנדערע העלפט מענשען.

כאַראַקטעריסטיש און סימפטאָמאַטיש איז דאָס, וואָס אין אַלע קלאַנגען און מעשות וועגען פעררעט, איז איצט כמעט נישט דערמאָנט געוואָרען דער נאָמען יוד. וועגען יודישען שפּיאָנאַזש, וועגען די טעלעפאָנען און סיגנאַלען, וועגען אַלע אַנדערע בלבולים אויף יודען, האָט מען מיט אַמאָל ווי פערגעסען. די קאַטאַסטראָפע איז געווען צו גרויס, און צו קלאָר איז געווען פאַר אַלעמען פון וואַנען זי שטאַמט, מ׳זאָל זיך ווייטער פרובען פערשטאָפען זי מיט׳ן „יודישען שפּיאָנאַזש”. און דער מאָמענט קאָן זיך רעכענען ווי אַ ברוך-פונקט אין דער בלבול-לעגענדע וועגען יודען. שפּעטער זענען פון צייט צו צייט אַרויסגעטראָטען איינצעלנע בעשולדיגונגען געגען יודען, אָבער ביז׳ן סוף מלחמה האָט שוין מעהר נישט אויפגעפלאַקערט דער שוידערהאַפטער אויפטראַג צו יודען, וועלכער האָט געהערשט אין די ערשטע אַכט—צעהן חדשים. אַ וויכטיגע ראָל אין דעם אומבייט פונם אויפטראַג צו יודען האָט אויך געשפּילט דער קאָוונער און גראָדנער גירוש, וועלכער האָט אַרויסגערופען אַן׳אויפרעגונג אין דער גאַנצער וועלט און אַן׳אונצופרידענהייט אפילו ביי דער שוואַרצמאה׳דיגער רעגירונג און, ווי מ׳האָט געזאָגט, אפילו ביי ניקאָלאַיען.

נאָר ביז דער ברוך איז פאָרגעקומען, האָט די פּעטראָגראַדער יודישע בעפעלקערונג איבערגעלעבט זעהר שווערע מאָמענטען. גלייכצייטיג מיט דעם גירוש קאָוונע, האָט זיך פונאַנ-

דערגעטראָגען אַ קלאַנג, אַז מ'האַלט בּיי אַרויסשיקען אַלע יודען פון פּעטראָגראַד. און גראָד אין דיזעלבּע טעג איז פאָרגעקומען אַ שטרענגע-אונטערזוכונג אין דער גרויסער פּעטראָגראַדער שוהל און אויך בּיי דעם פאָרזיצענדען פון דער יודישער קהלה, מ. א. וואַרשאַווסקי'ן. מ'האָט געזוכט אַ געהיימען ראַדיאָ טעלעגראַף. דאָס האָט געמאַכט דעם שרעקליכסטען איינדרוק אויף יודען. שפּעטער האָט מען זיך אַ בּיסעל בּערוהיגט, ווען מען האָט זיך דערוואוסט, אַז צוגלייך מיט דעם האָט מען געמאַכט אונטערזוכונגען אין פיל קירכען.

אין דער יודישער סביבה האָבּען זיך אַלע געשפּרעכען און קלאַנגען געדרעהט אַרום איין טעמא: דער גירוש קאָוונע און דער אויפטראָג פון די מאַכטהאָבּענדע צו איהם. ווי אַלע פּעטראָגראַדער ערצעהלונגען וועגען די „הויכע פענסטער", זע- נען די קלאַנגען אויך געווען דורכגעדרונגען מיט אַ שתדלנישען אָפּטימיזם. נאָר פונדעסטוועגען האָט זיך אין זיי, אין אַ געוויסער מאָס, פּאָרט אויסגעדריקט, אַז די העכערע פּעטראָגראַדער ספע- רען האָבּען דערפיהלט, אַז מיט קאָוונער גזירה האָבּען זיי אי- בּערגעכאַפּט אפילו זייער מאָס און זענען געווען נישט קאָנטעט מיט דער מעשה פון דער סטאַווקע. מ'האָט דערצעהלט, אַז דער איטאַליענישער געזאַנדטער איז געווען בּיי סאַזאָנאָוו'ן און אויפ- געוויזען איהם, אַז מיט אַזעלכע רדיפות געגען יודען רעגט מען אויף געגען זיך די געזעלשאַפטליכע מיינונג אין איטאַליע, וואו עס זענען צוויי מיניסטאָרען און עטליכע מיליטער-קאָמאַנדירען יודען. ווייטער האָט מען דערצעהלט, אַז דער מיניסטאָרען-ראַט האָט איינשטימיג שאַרף אַרויסגעזאָגט זיך געגען גירוש, האָט איהם אָנגערופען איגם דאָקלאַד צום קיסר „נישט דערלאָזענד" (ניעדאָפּוסטימאָ) און דער קיסר האָט אונטערגעשריבּען דעם דאָ- קלאַד: „איינגעשטימט"; אַז דער קיסר, זייענדיג אין קאָוונע און זעהענדיג די טויטע שטילקייט אין שטאָדט, האָט געפרעגט די סיבּה דערפון און אַז מ'האָט איהם דערצעהלט וועגען דער אַרויסשיקונג פון די יודען, האָט ער בּרוגז אַרויסגעזאָגט: „פאַר- וואָס האָט מען מיך נישט געפרעגט וועגען דעם?" צוגלייך מיט

דעם האָט מען דערצעהלט, אַז אפילו אין די מיליטערישע קרייזען הערשט אַן׳אונצופרידענקייט מיט דעם אַרויכש קען פון קאָוונא. דער קאָוונער קאָמענדאַנט און עטליכע קאָמאַנדירען האָבען אויפגעוויזען, אַז זינט מ׳האָט אַרויסגעשיקט די יודען, איז כמעט אונמעגליך אויפצוהאַלטען די אַרמעע און קריגען ביי די פויערים פראָוויאַנט. דער קאָמאַנדיר פון דער פערטער אַרמעע, דאַנילאָוו, זעהענדיג אין דווינסק די צונויפקלייבונג פון די אַרויסגעשיקטע, האָט זיך שאַרף אַרויסגעזאָגט געגען דעם גירוש א. אַז. וו.

ווי עס ווייזט אויס, האָט דאָס אַלץ געהאַט איהר ווירקונג אויף דער סטאַווקע. דער מטורף ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט, אפנים, פערשטאַנען, אַז ער האָט איבערגעכאַפּט די מאָס און אָנגעהויבן פערענטפערן זיך. ער האָט ביי עטליכע פאַלן אַרויסגעזאָגט, אַז דאָס איז פאָרגעקומען געגען זיין ווילען. סימפטאָמאַטיש איז געווען דאָס, וואָס דער פינאַנץ-מיניסטער באַרק איז ספּעציעל וועגען דער יודען-פראַגע געפאָהרען אין סטאַווקע און נאָך סימפּטאָמאַטישער דאָס, וואָס ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט זיך פערענטפערט פאַר דעם גירוש קאָוונא אין דער צייט, אַז מיט אַ פּאָר חדשים פריהער האָט ער מיט סאַזאָנאָוו׳ן אפילו נישט געוואָלט ריידען וועגען יודען. וועגען דעם געשפּרעך צווישען באַרק׳ן מיט׳ן גרויספירשט אין דער סטאַווקע, האָט מען איבערגעגעבען פאָלגענדעס: באַרק האָט אויפגעוויזען, אַז מיט אַזעלכע מאַסען-אַרויסשיקונגען רייצט מען אויף געגען זיך די קולטורעלע וועלט און מ׳רואינירט דעם קאַנט. ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט אויף דעם, ווי מ׳זאָגט, געענטפערט איהם, אַז ער האָט נישט געהאַט בדעה אַזעלכע מאַסען-אַרויסשיקונגען, אַז מ׳האָט זיין בעפעהל נישט ריכטיג פערשטאַנען און אַז מעהר וועלען קיין אַרויסשיקונגען נישט זיין. אָנשטאָט דעם וועט מען נאָר נעהמען ערוב׳ניקעס. באַרק האָט איהם אויפגעוויזען, אַז דאָס איז אויך נישט געוואונשען.

—נו, דאָס איז אַ קלייניגקייט,—האָט געענטפערט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש.—וועגען דעם רעדט זיך דורך מיט יאַנושקעוויטש׳ דערביי האָט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש ערקלערט, אַז

איז לחלוטין נישט קיין אַנטיסעמיט. ווי אַ באַווייז האָט ער געבראַכט דאָס, וואָס ער האָט נישט איינגעשטימט אויף דעם אַרויסשיקען די יודען פון וואַרשא. עס פערשטעהט זיך, ער גלויבט, אַז יודען בעשעפטיגען זיך מיט שפּיאָנאַזש, אָבער ווייט נישט אַלע.

ביי יאַנושקעוויטש'ן האָט באַרק געטראָפען אַ מעהר „פּרינציפּיעלען" אויפטראָג צו דער יודען-פראַגע, נאָר יענער האָט אויך פערשפּראָכען מעהר נישט אַרויסצושיקען קיין יודען.

ווי אויף אַ וויכטיגער ראיה, אַז די רעגירונג האָט אָנגענומען אַ נייע ריכטונג בנוגע צו יודען, האָט מען אָנגעוויזען אויף דעם פאַקט: דער פּעטראָגראַדער הילפס-קאָמיטעט האָט זיך געווענדעט צו דער רעגירונג מיט אַ בקשה קומען מאַטעריעל צו הילף די יודישע אַרויסגעשיקטע. די רעגירונג האָט אַסיגנירט אויף דעם אַ האַלבען מיליאָן רובל דעם הילפס-קאָמיטעט. אין פערגלייך מיט די הונדערט מיליאָן, וואָס די רעגירונג האָט אַסיגנירט די פּאָליאַקען אויף דעם זעלבען צוועק, איז די סומע, פערשטעהט זיך, אַ מיזערע. נאָר אַ פּרינציפּיעלע בעדייטונג האָט עס געהאַט.

אויף אַ זיצונג פון הילפס-קאָמיטעט האָבען מיר בעשפּראָכען די איצטיגע לאַגע פון די יודען אין גאַליציע און אַלע זענען געווען איינשטימיג, אַז עס וואָלט זיין זעהר וויכטיג, עס זאָל פאָהרען אין לעמבערג עמיצער פון די אָפיציעלע יודישע כלל-טהוער, ווער עס קאָן האָבען אַ צוטריט צום גראַף באָברינסקי. דעם זיבעציג-יעהריגען ד. פ. פיינבערג'ן האָט דער געזונדס-צושטאַנד נישט ערלויבט פאָהרען. האָט מען זיך אָבגעשטעלט אויף איינעם פון די צוויי יודישע דעפּוטאַטען פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, באָמאַש און פרידמאַן. דער לעצטער האָט איינגעשטימט צו פאָהרען. נאָר אַז ער האָט זיך געווענ-
יעט צום פאָרזיצענדען פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע,
צקאָ, מיט דער ביטע, ער זאָל איהם אַרויסגעבען אַ פּ
וועלכע; ער זאָל קאָנען דורכפאָהרען אין גאַליציע
דערביי דערצעהלט איהם, וועגען וואָס פאַר אַנ'ענין ע

דאַרף פֿאָהרען, האָט ראָדזיאַנקאָ קאַטעגאָריש איהם אָבגעזאָגט, אויפֿווייזענדיג, אַז „דאָס געהט נישט אַריין אין די פֿליכטען פֿון אַ דומע-מיטגליד און די דומע קאָן אויף אַזעלכע נסיעות נישט אַרויסגעבען קיין קאָמאַנדיראָווקעס". אַזוי איז קיינער נישט געפֿאָהרען קיין לעמבערג.

איך האָב צוגעזאָגט דעמידאָוו'ן בעטען דעם קאָמיטעט פֿון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, אויף וועמעס חשבון דעמידאָווס אָבטיילונג האָט זיך אויסגעהאַלטען, ער זאָל שיקען פּאַלאַטקעס. צוליב דעם בין איך צוויי מאָל געווען אויף די זיצונגען פֿון דעם קאָמיטעט. דעם ערשטען מאָל זענען געווען אַ מאַן צוואַנציג, מיליוקאָוו, ראָדיטשעוו, יעפֿרעמאָוו, גראַנסקי. ווי עס ווייזט אויס, האָבען פֿיל פֿון זיי געוואוסט, אַז איך האָב דאָס געבראַכט מיליוקאָוו'ן דעם בריף און אָנשטאָט צו ריידען וועגען די פּאַלאַטקעס, האָבען זיי מיך לאַנג פֿונאַנדערגעפֿרעגט וועגען די פּרטים פֿון ריקצוג פֿון דער אַרמעע און וועגען דער שטימונג, וואָס אין איהר הערשט. די צווייטע זיצונג, אויף וועלכער עס איז געווען ראָדזיאַנקאָ, מאַקלאַקאָוו און קערענסקי, האָט מאַקלאַקאָוו אָבגעזאָגט זיך צו שיקען פּאַלאַטקעס. ער האָט אויפֿגעוויזען, אַז די אַרמעע און צוזאַמען מיט איהר די אָבטיילונג וועט באַלד אינגאַנצען פֿערלאָזען גאַליציע און וועט זיך געפֿינען אויף דער רוסישער טעריטאָריע, וואו עס זענען דאָ גענוג בנינים. ער האָט מיט אַזאַ זיכערקייט גערעדט וועגען דעם, אַז די מלחמה אויף דעם דרום-מערב'דיגען פֿראָנט וועט באַלד אַריבער אויף דער רוסישער טעריטאָריע, ווי אין דעם וואָלט קיין שום ספֿק שוין נישט געווען. און אַזוי האָבען די איבעריגע אויך אָנגענומען זיינע אַרגומענטען. מיט גרויס מיה האָט זיך מיר איינגעגעבען פּועל'ן, אַז מ'זאָל שיקען אַ העלפֿט פּאַלאַטקעס, פֿאַר די פֿערוואונדעטע און פֿאַר דעם פּערסאָנאַל.

וואַרטענדיג אויף מיליוקאָווס בריף, בין איך אויף אַ טאָג אַריבערגעפֿאָהרען אין מאָסקווא. דאָרט האָב איך זיך דערוואוסט וועגען דער היסטאָרישער פֿערזאַמלונג, וואָס איז געוואָרען איינגעאָרדענט דעם 20-טען מאַי דורך דער געזעלשאַפֿט „פֿעראייני-

גונג מיט ענגלאַנד", די זיצונג איז געווען אַ האַלב אָפֿיציעלע און אויף איהר זענען געקומען, דער גענעראַל-גובערנאַטאָר יו-סופּאָוו און דער פּאָליציי-מייסטער אַדריאַנאָוו. נאָר כון אָנפאַנג אָן האָבען זיך אָנגעהויבען אַזעלכע אָפּאָזיציאָנעלע רעדעס, אַז יוסופּאָוו און אַדריאַנאָוו האָבען גלייך פערלאָזען די זיצונג. נאָך זייער אַוועקגעהן האָבען מאַקלאַקאָוו, ראָדיטשעוו און מיליוקאָוו, וועלכע זענען לכתחילה צוליב דער פערזאַמלונג געקומען פון פּעטראָגראַד, געהאַלטען אָפען רעוואָלוציאָנערע רעדעס. מאַקלאַ-קאָוו האָט קלאָר אַרויסגעזאָגט, אַז מ'דאַרף שטעלען אַ „גרעניץ דער אַרבייט פון דער „געססענער פרוי" (די יונגע קיסרין). מ'האָט געוואַרט אויף אַרעסטען, נאָר זיי זענען נישט פּאָרגע-קומען.

פיל וויכטיגער איז געווען די זיצונג פון דעם קאָמיטעט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע, וועלכע איז פּאָרגעקומען מיט אַ פּאָר טעג פריהער און וועגען וועלכער מיר האָט דערצעהלט ס. וו. פּאָזנער. אויף דער זיצונג האָט מיליוקאָוו ערקלערט אין'ם נאָמען פון דער קאַדעטישער פּאַרטיי, אַז פון איצט אָן זאָגט זי זיך אָב פון איהר פּאַסיווער, שווייגענדיגער טאַקטיק און טרעט אַרויס מיט דער פּאָדערונג פונ'ם צונויפרופען די דומע און פּאָרמירען אַ קאָאַליציאָנעם מיניסטעריום מיט כלל-טהוער. אויב די רעגירונג וועט זיך אָבזאָגען צונויפצורופען די דומע, דאַרף זי זיך אַליין צונויפקלייבען. מיליוקאָוו'ן האָבען אונטער-געהאַלטען פּאָרשטעהער פון אַנדערע גרופען, אפילו פון די רעכטע. סקאָראָפּאַדסקי, דער קומענדער העטמאַן פון אוקראַינע, האָט געשטעלט די פּאָדערונג, אַז אין מיניסטעריום זאָלען אַריין נישט ווייניגער ווי פינף דעפּוטאַטען פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע. ראָדזיאַנקאָ האָט אינגאַנצען איינגעשטימט, אי אויף דעם צונויפרופען פון דער דומע, אי אויף דער פּאָדערונג פון אַ קאָ-אַליציאָנעם מיניסטעריום. קודם כל האָט מען בעשטימט פּאָדערן, עס זאָלען אַוועקגעהן מאַקלאַקאָוו, שטשעגלאָוויטאָוו און סוכאָ-מלינאָוו.

ווייטער האָט מען דערצעהלט, אַז ראָדזיאַנקאָ איז גע-

פאָהרען אין סטאַווקע און אָנגעווייזען ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש׳ן אויף דעם פעהלען פון סנאַריאַדען. אָנשטאָט די פינפאונזעכציג טויזענד סנאַריאַדען, וועלכע זענען נויטיג טעגליך, ווערען איסגעאַרבייט נאָר צוואַנציג טויזענד, און ער האָט פאָרגעלעגט, אַז די אויסאַרבייטונג פון סנאַריאַדען זאָל איבערגעגעבען ווערען די געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס. דער גרויספירשט האָט, ווי מען זאָגט, איינגעשטימט אויף צו אָרגאַניזירען אַזאַ קאָמיטעט פון געזעלשאַפטליכע כלל-טהוער אונטער דער פאָרזיצונג פון ראָדזיאַנקאָ.

דעם 25-טען האָט מיליוקאָוו מיר איבערגעגעבען אַנ׳ענטפער-בריף דעמידאָוו׳ן, אָדער, ריכטיגער, די גענעראַלען פון פראָנט. דערביי האָט ער מיר דערצעהלט וועגען דער שטימונג, וואָס דאָ האָט זיך געשאַפען. די אַרמעע קאָן זיין רוהיג. דאָ נעהמט מען אָן מישלען, אַז די פּאָליטיק זאָל געענדערט ווערען. ער האָט מיר איבערגע׳חזר׳ט כמעט דאָס אַלץ, וואָס פאָזנער האָט מיר דערצעהלט.

—די רעכטע געהען מיט אונז אין דער פאָדערונג פון אַ פעראַנטוואָרטליכען מיניסטעריום,—האָט ער צוגעגעבען.—עס פערשטעהט זיך, זיי פערשטעהען עס אויף זייער שטייגער, נאָר עס מאַכט נישט אויס. די שטימונג אין פעטראָגראַד איז זעהר אַ געהויבענע, אַנ׳אָפּאָזיציאָנעלע, און זי גיט זיך ביסלעכווייז איבער אין מאָסקווא.

דעמזעלבען טאָג בין איך אָבגעפאָהרען צוריק אין לעמבערג.

אין וואַגאָן האָב איך זיך געטראָפען מיט איינעם פון די אָנגעזעהענסטע כלל-טהוער פון קאָוונא, ה׳ וואָלף. ער האָט מיר איבערגעגעבען איינינע פרטים וועגען דעם גירוש. זיין פאָטער מיט נאָך אַ כלל-טהוער, סאָלאָווייטשיק, זענען גלייך געפאָהרען אין פעטראָגראַד. זיי האָבען זיך געווענדט צום האַנדעלס-מיניסטער פירשט שעכאָווסקאָי, און דערצעהלט איהם אַלץ, וואָס עס קומט פאָר אין די ערטער פון אַרויסשיקונג. שעכאָווסקאָי איז געווען זעהר צורודערט פון דעם, האָט שיִער נישט געוויינט,

נאָר האָט געזאָגט, אַז ער קאָן מיט גאָרנישט ניט העלפֿען. די סטאַווקע הערט קיינעם נישט.

ווי נאָר עס איז געוואָרען אונרוהיג אויפ'ן פראָנט, האָט דער קאָוונער קאָמענדאַנט אַרויסגעשיקט פון שטאָדט אַלע עט-וואָס פערדעכטיגע פערזאָנען. דעריבער איז ער נאָך מעהר גע-ווען ערשטוינט, אַז ער האָט בעקומען דעם בעפעהל אַרויסצו-שיקען אַלע יודען. ער האָט גלייך טעלעגראַפירט, אַז מיט דעם אַרויסשיקען די יודען, וועט דער קאַנט רואינירט ווערען און אַז דאָס איז לחלוטין נישט נויטיג. אויף דעם האָט ער בעקו-מען אַ שטרענגען בעפעהל, פינקטליך און נישט אָבלעגענדיג מקיים זיין דעם בעפעהל. אויף וויפיל מ'האָט איהם אכזריות'דיג אויסגעפיהרט, קאָן מען זעהן נאָך דעם, וואָס מ'האָט קראַנקע פון די שפיטאָלען אַרויסגעשיקט. מ'האָט נישט ערלויבט צו פער-בלייבען אַ פאָטער ביי אַ קינד, ווען ס'האָט מיט אַ טאָג פרי-הער אַ מיליטער-אָבטיילונג צובראָכען אַ פוס.

מיט וואָלפ'ן זענען מיר געזעסען אין וואַגאָן-רעסטאָראַן. ביים צווייטען טיש זענען געזעסען עטליכע אַלטע לייט, פּראָפע-סאָרען פון קיעווער אוניווערזיטעט, וועלכע זענען געווען אין פעטראָגראַד פאָרשטעלען זיך דעם קיסר און איצט אומגעקעהרט זיך אַהיים. צווישען זיי איז געווען אַן'אַלטער פּראָפעסאָר אין מיליטער-קליידער און בלויע ברילען. ער האָט די גאַנצע צייט גערעדט וועגען „זשידעס". זיי זענען שפיאָנען, זיי זענען שול-דיג אין אַלע אומגליקען. דער איינציגער מיטעל ראַטעווען די אַרמעע, ראַטעווען רוסלאַנד, איז אויסראָטען אַלע „זשידעס". ער האָט עס גערעדט הויך. אויף איין סטאַציע, בשעת אונזער צוג איז געשטאַנען, איז פאַרבייגעגאַנגען אַ צוג אַן'אָנגעפּאַקטער מיט סאָלדאַטען. דער פּראָפעסאָר, דער אַנטיסעמיט האָט אַ קוק גע-טהון אויף דעם צוג און אַ זאָג געטהון: „שער אַ קאַנאָן" (ד. ה. אין פראַנצויזיש „פלייש פאַר קאַנאָנען"). איך האָב זיך נישט איינגעהאַלטען פון נוקם צו זיין זיך אָן דעם פּראָפעסאָר איך בין אויפגעשטאַנען און שטרענג אַ זאָג געטהון:

—איהר האָט אָנגערופען די סאָלדאַטען „פלייש פאַר קאַנאָנען״?

דער פּראָפעסאָר האָט זיך שטאַרק דערשראָקען און אָנגעהויבען עפּעס מורמלען.

—איהר האָט דאָ אַ גאַנצען טאָג געדונערט געגען יודען, אַז זיי זענען נישט קיין פּאַטריאָטען און אַליין רופט איהר אָן סאָלדאַטען „פלייש פאַר קאַנאָן״. וואָס פאַר אַ רעכט האָט איהר צו ריידען און משפּט׳ן אַנדערע? איהר זייט אַ בלבול-מאַכער, אַ רכילות-טרייבער! אייער גליק, וואָס איהר האָט געטראָפען אויף מיר, אַנ׳אַנדערער וואָלט אייך איבערגעגעבען „פּאָד סוד״. בקצור, איך האָב זיך אָן איהם נוקם געווען. ער איז געזעסען ווי אַ געשלאָגענער הונד, באַלד אַוועק צו זיך אין קופּע און מעהר אין וואַגאָן-רעסטאָראַן נישט געקומען.

אין קיעוו אויפ׳ן וואָקזאַל האָב איך געטראָפען אַ גרופּע יונגעלייט פון הילפס-קאָמיטעט, וואָס האָט ערוואַרט אַ צוג מיט זעקסהונדערט אַרויסגעשיקטע פון גאַליציע. מ׳האָט צוגעגרייט פון זייערטוועגען אָוונדברויט. די יונגעלייט האָבען מיר דערצעהלט, אַז די לעצטע טעג קומען אָן טויזענדער-טויזענדער אַרויסגעשיקטע פון גאַליציע. ביז דער גרעניץ טרייבט מען זיי צופוס, ווייטער אין די רוסישע יודישע שטעדטלעך דינגען די יודען פאַר זיי פוהרען אָדער נעהמען פאַר זיי באַהן-בילעטען און שיקען זיי אָב ביז קיעוו. עס קומט אויס דינגען פוהרען, קויפען בילעטען און בעזאָרגען מיט שפּייז צוגלייך אויף די אַרויסגעשיקטע פּאָליאַקען און רוטענער.

אין קיעוו גופא איז די שטימונג זעהר אַ געדריקטע. דער קאָמיטעט האָט קיין שום מעגליכקייט נישט צו בעוועלטיגען די גרויסע נויט פון די טויזענדער אַרויסגעשיקטע, און זייער צאָהל וואַקסט מיט יעדען טאָג. די גרעסטע טייל שיקט מען אָב אין די ווייטע גובערניעס, די איבעריגע שיקט מען פונאַנדער אין די שטעדטלעך צו טויזענד און מעהר נפשות און זיי האָבען דאָרט נישט וואו אַהינצוטוהן זיך. אין אייניגע שטעדטלעך זענען די שוהלען אָנגעפּאַקט מיט היימלאָזע אַזוי, אַז עס איז

בישטאָ וואו צו זעצען זיך אפילו. און דאָ קומען אָן ידיעות, אַז מען שיקט אַרויס די יודען פון ריגאַ, פון ראַדאָם, פון ווילנא און אַ רייע אַנדערע ערטער. קיין חדוש נישט, אַז דער פּאָרזיצענדער פון הילפס־קאָמיטעט ס. א. גרינבערג און די אַנדערע מיטגלידער האָבען זיך געפונען אין אַ פערצווייפלונג.

אין קיעוו האָט מען מיר אָנגעזאָגט, אַז מען שיקט אַרויס פון לעמבערג,—וועלכער עוואַקואירט זיך,—טויזענדער יודען.

ד

פאַר די צוויי וואָכען, וואָס איך בין נישט געווען אין לעמבערג, איז דאָרט די לאַגע געוואָרען פיל בעשטימטער. פאַר דער צייט האָבען די עסטרייכער גענומען פּשעמישל און אויף אַזויפיל דערנענט זיך צו לעמבערג, אַז איצט איז שוין פאַר קיינעם קיין ספק נישט געווען, אַז מ׳וועט פערלאָזען לעמבערג. מ׳האָט אויסגערעכענט דעם טאָג און די שעה, ווען די עסטרייכער וועלען אַריין. פון דער אָנגעפּאָהרענער רוסישער ציווילער בעפעלקערונג איז כמעט קיינער נישט פערבליבען. עס געהט די עוואַקואַציע פון אַלע געזעלשאַפטליכע אַנשטאַלטען. עס עוואַקואירט זיך געאיילט די אייזענבאַהן־פערוואַלטונג. ביי דער וואוינונג פון גענעראַל־גובערנאַטאָר, וועלכער האָט זיך געפונען אין׳ם וואונדערבאַרען פּאַלאַץ פון פערוואַלטער פון גאַליציע, שטעהען כמעט הונדערט פוהרען אָנגעפּאַקטע מיט מעבעל און אַנדערע חפצים פון פּאַלאַץ. מ׳האָט צוגענומען נישט נאָר אַלץ, וואָס אין פּאַלאַץ האָט זיך געפונען, מ׳האָט אפילו אויסגעשניטען די זייַדענע אָבּאָיעס פון די ווענט און אַרויסגעריסען דעם פּאַרקעט. און דיזעלבע גזילות קומען פאָר אין הונדערטער ציווילע רייכע הייזער, פון וועלכע אָפיצירען און גענעראַלען פיהרען אַרויס און שיקען אָב אַהיים די גאַנצע הויז־בעשטעלונג, אַלץ וואָס מ׳קאָן נאָר צונעהמען. הויך דער שאַנד פון אַזאַ אַלגעמיינער גנבה, האָט דאָס געהאַט דעם ערפאָלג, וואָס די הונדערטער

אָנגעפּאַקטע מיט גע׳גזל׳טע חפצים וואַגאָנען האָבען פערשפּאַרט דעם וועג און דורך דעם, וואָס מ׳האָט אָבגעגעבען וואַגאָנען אויף אָט די חפצים, האָט מען נישט געקאָנט עוואַקואירען די וויכטיגסטע מיליטערישע זאַכען. פיל קאַנאָנען און סנאַריאַדען, וועלכע שוין רעדט וועגען זאַפּאַסען, זענען פערבליבען נישט אַרויסגעפיהרט. עס זענען אפילו פערבליבען די אייזענבאַהן-ווערקשטאַטען, וועלכע זענען געווען נויטיגער פאַר אַלץ דעם אָבטרעטענדיגען חיל.

דעמידאָוו׳ן האָב איך געפונען אין זעהר אַ נידערגעשלאָ-גענער שטימונג. איך האָב איהם איבערגעגעבען מיליוקאָווס בריף, דערצעהלט וועגען דער שטימונג אין פּעטראָגראַד, נאָר דאָס האָט אויף איהם כמעט קיין איינדרוק נישט געמאַכט, אויף אַזוי פיל איז ער געווען צורודערט. ער האָט אויסגעוויזען ווי אַ מענש, וואָס ווייסט אַ שרעקליכע געהיימניש און קאָן זי נישט אַרויס-זאָגען.

פון דעמידאָוו׳ן האָב איך זיך דערוואוסט וועגען דעם פּאָ-גראָם אויף דייטשען אין מאָסקווא: גאַנצע קוואַרטאַלען זענען חרוב, בײַ פיערהונדערט מאַגאַזינען רואינירט, די הזיקות רעכע-נען זיך אין הונדערטער מיליאָנען. שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט פאָלגענדע פּרטים: הזיקות רעכענען זיך אויף אַ האַלבען מיליאָרד רובל. צוזאַמען מיט׳ן פּאָגראָם האָט מען פו-נאַנדערגעטראָגען וויינקעלער און געטרונקען. אַנדערע האָט מען אונטערגעצונדען. איבער הונדערט מענשען זענען דערשטיקט גע-וואָרען, איבערגעטרונקען זיך אָדער ממש דערטרונקען געוואָרען אין בראָנפען. אַ טייל פון די הונדערט זענען דערשאָסען געוואָ-רען. אין דעם טאָג זענען געווען אין מאָסקווא אַכטאונפערציג שרפות.

דער המון, פונאַנדערטראָגענדיג דייטשע קלייטען, האָט געשריען: „וואו איז זי, די תפילה-טהוערין, די דייטשקע!" דאָס האָט מען געמיינט דעם גע׳הרג׳עטען גרויספירשטס, סערגיי אַלעק-סאַנדראָוויטשעס אלמנה, וועלכע איז געווען אין אַ מאָנאַסטיר. די פּאָליציי האָט זיך אויפגעטראָגען גוטמוטיג צו די פּאָגראָמ-

טשיקעס, איז זיי נאָכגעגאַנגען און איינגערעדט: „נו, געראַבע־וועט, און געגנוג” אינטערעסאַנט, אַז יודישע קלייטען האָט מען נישט געריהרט. פערקעהרט, אויף פיל יודישע קלייטען האָט מען אַרויסגעהאָנגען דעם אויפשריפט: „אַ יודישער מאַגאַזין פון דעם און דעם, געבוירענעם פון רוסישע אונטערטאַנען”. איינינע דייטשען האָבען געראַטעוועט זייערע מאַגאַזינען דערמיט, וואָס זיי האָבען זיך אַרויסגעגעבען פאַר יודען. אַ זייגער איינס בייגאַכט האָט זיך פערזאַמעלט אַנ'עקסטרא זיצונג פון דער שטאָדט־דומע, מ'האָט איינגעלאַדען דעם גענעראַל־גובערנאַטאָר יוסופאָוו'ן און דעם פאָליציימייסטער אַדריאַנאָוו'ן. זיי זענען נישט געקומען. דאַן האָט די דומע אָנגענומען אַ בעשלוס, אַז אויב זיי קומען נישט, וועט די דומע אַראָבלעגען פון זיך איהר בעפולמעכטיגונג און וועט וועגען דעם טעלעגראַפירען אין פעטראָגראַד. די דראָהונג האָט געווירקט און יוסופאָוו מיט אַדריאַנאָוו'ן זענען געקומען. די דומע האָט זיי איבערגעגעבען איהר בעשלוס: אויב אין אַ שעה אַרום וועלען נישט אָנגענומען ווערען די ענערגישסטע מיטלען אונטערצודריקען דעם פאָגראָם, וועט די דומע גלייך אָרגאַניזירען אַ פאָלקס־מיליציע. דאָס האָט געווירקט און עס זענען געוואָרען אָנגענומען די נויטיגע מיטלען אָבצושטעלען דעם פאָגראָם. אַדריאַנאָוו איז אויף מאָרגען אַראָב פון דער שטעלע.

אין לעמבערג האָב איך געפונען לאַנדער'ן. ער האָט מיך בעקאַנט געמאַכט מיט דער לאַגע פון הילפס־קאָמיטעט. פאַר די לעצטע טעג האָט דער קאָמיטעט בעקומען פון קיעוו און פעטראָגראַד צו פופצעהן טויזענד רובל, אַזוי, אַז איצט געפינט זיך ביי איהם פינפאונדרייסיג. לאַנדער האָט אויפגעוויזען דעם קאָמיטעט, אַז ביי דעם אַריבערגאַנג פון לעמבערג צוריק צו די עסטרייכער, וועט נישט די שטאָדט, נישט די בעפרייטע געגענד נישט נויטיגען זיך אין הילף פון רוסישע יודען און וועט אפילו קיין רעכט נישט האָבען אויף דעם, אַזוי גלייך, ווי די רוסישע יודען וועלען קיין רעכט נישט האָבען צו העלפען זיי. דערום האָט ער געפאָדערט, אַז דאָס איבערגעבליבענע געלד זאָל דער קאָ־

מיטע אומקעהרען דורך אונז דעם פעטראגראדער און קיעווער קאמיטעטען.

איך האב איינגעשטימט מיט לאנדער'ן. מיר האבען זיך וועגען דעם געזעהן מיט הויזנער'ן—האט ער אויך איינגעשטימט מיט אונז, נאר ער האט געזאגט, אז די אנדערע מיטגלידער פון קאמיטעט און איבערהויפט ד"ר דיאמאנד און דער באנקיר פעל-לער (נאמן), זענען דאגעגען. זיי רעכענען, אז וויבאלד דאס געלד איז צוגעשיקט דעם לעמבערגער קאמיטעט, געהערט עס שוין איהם און ער איז נישט מחויב אומצוקעהרען עס. מיר האבען בעשטימט ענערגיש צו פאדערן, אז מען זאל אונז אומ-קעהרען דאס געלד.

כדי צו האבען די מעגליכקייט צו פערבלייבען אין גאלי-ציע און ארומפאהרען, איז פאר מיר נויטיג געווען צוצוקלעפען זיך צו א וועלכער נישט איז אבטיילונג. אזוי ווי דעמידאווס אבטיילונג איז אריבער אין וואלאטשיסק און דעמידאוו אליין איז געווען אזוי פערדרעהט און צורודערט, אז מיט איהם איז געווען שווער צונויפצורעדען זיך, האב איך בעשטימט אויפצוזו-כען דאלגארוקאווס אבטיילונג. צום איצטיגען בעפולמעכטיגטען פון אבטיילונג, מ. ג. קאמיסאראוו, אנ'אנגעזעהענעם מאסקווער כלל-טוער, מיט וועלכען איך בין געווען בעקאנט, האב איך געהאט א הייסען בריף פון דאלגארוקאוו'ן.

איך האב זיך דערוואוסט, אז קאמיסאראוו מיט זיין אב-טיילונג געפינען זיך אין שטעדטעל יאוואראוו. עס האט זיך אקו-ראט געטראפען אנ'אויטאמאביל, וואס איז אהין געגאנגען און איך בין צוזאמען מיט ד"ר לאנדער אהין אוועקגעפאהרען.

מיר זענען דורכגעפאהרען דאס שטעדטעל יאנאוו. עס איז אינגאנצען פערברענט. נאר ביים עק שטעדטעל איז פערבליבען דער קלויסטער און ביי א צעהנדליג קריסטליכע הייזער. א טייל פון דער יודישער בעפעלקערונג, עטליכע צעהנדליג געזינדען, זענען דא פערבליבען און זיי וואוינען אין די קעלערס פון די פערברענטע הייזער און אין די חורבות. קיין איין קרעמעל איז נישט פערבליבען, נאר ביים אריינפאהר אין שטעדטעל שמי[illegible]

אַ רייהע טישלעך, וואו שטעהט פון מענשען, איבערהויפּט ווײַ-
בער, פערקױפען ברויט און פּאַפּיראָסען. דאָ דרעהען זיך אַרום
נאַקעטע און באָרוועסע קינדער. אי אויף די דערוואַקסענע, אי
אויף די קינדער ליגט דער חותם פון הונגער-פּערווילדקייט. איך
האָב געגעבען די ווייבער צו רובל. זיי האָבען מיך אָנגעקוקט
מיט ווילד-דערשראָקענע אויגען און נאָכדעם צעוויינט זיך. דאַן
האָבען מיך אַרומגערינגעלט די קינדער, אַ גאַנצע מחנה קינדער
מיט אויסגעשטרעקטע הענד און געװמען שרייען, בעטענדיג אַ
קאָפּיקע. איך האָב געוואָלט זיי געבען, נאָר אַז איך האָב אויס-
געשטרעקט די האַנד דערלאַנגען אַ מטבעה איינעם, האָבען צעהנ-
דליגער הענד גענומען לאַפּען און רייסען די מטבעה. איך האָב
אָנגעהויבען איינריידען, אַז איך וועל אַלעמען געבען, מ'זאָל
נישט רייסען איינער ביים אַנדערן, נאָר עס האָט נישט געהאָל-
פען, אַזוי, אַז איך האָב קיינעם נישט געקאָנט געבען און גע-
מוזט אַוועקגעהן.

אַז איך בין, ביים אומקעהרען זיך פון יאַזאָראָוו, ווידער
דורכגעפאָהרען יאַנאָוו, האָב איך זיך געזעהן מיט'ן דאָקטאָר דאַ-
ווידזאָן. ער האָט געאַרבייט אין לאַזאַרעט, וואָס האָט זיך געפו-
נען אין יאַנאָוו. דער לאַזאַרעט איז געווען איבערפולט מיט
פערוואונדעטע און דאַווידזאָן האָט, שוין צוויי מעת-לעת נישט
צולעגענדיג זיך, געאַרבייט. וועגען דער יודישער בעפעלקערונג
פון שטעדטעל האָט ער מיר גאָרנישט געקאָנט מיטטיילען, ער
איז געווען ווייט פון איהר. נאָר ער האָט מיר צוגעזאָגט אויס-
צופאָרשען די לאַגע פון די יודען און צוטיילען צווישען זיי די
צוויי הונדערט רובל, וועלכע איך האָב איהם געלאָזען.

פון יאַנאָוו זענען מיר אַוועקגעפאָהרען קיין יאַוואָראָוו.
דאָ האָט זיך צום ערשטען מאָל פאַר מיר פונאַנדערגעוויקעלט
דאָס טרויעריגע בילד פון אַנ'אָבטרעטענדיגער אַרמעע. דער וועג
איז געווען אײַנגעאַנצען פערפּלייצט מיט פוהרען און פוסגעהער.
עס האָבען זיך געצויגען פוהרען מיט אַרויסגעשיקטע פּויערים,
איבערהויפּט פרויען מיט קינדער. זיי זענען געזעסען אומבע-
וועגט אויף די וועגען, פערשטויבטע, פערפינסטערטע, מיט אויס-

געלאָשענע אויגען און אַ פערשטיינערטען אויסדרוק אויף דעם פנים. און צוגלייך מיט די פוהרען האָבען זיך געצויגען אָבטרעטענדיגע אָבאָזען, אָנגעפּאַקטע פוהרען, קוים געשלעפּטע דורך פערמאַטערטע אויסגעצערטע פערד, אָנגעטריבענע פון נאָך מעהר פערמאַטערטע מיט שטויב בעדעקטע סאָלדאַטען. ווייטער האָבען זיך געצויגען קליינע מחנות סאָלדאַטען צו דרייסיג—פערציג. זיי זענען געגאַנגען פונאַנדערגעשאָטען, ווי בלאָנדזשענדיג, מידע און נידערגעשלאָגענע, טראָגענדיג אַ צונויפגעוויקעלטע פאָן. דאָס זענען די איינצעלנע, וואָס זענען פערבליבען פון גאַנצע פּאָלקען. נאָר מעהר פאַר אַלץ געהען פערוואונדעטע. אַנ׳אונענדליכער צוג. זיי געהען ביים ברעג וועג, מיט פערבונדענע קעפּ, איבערגעבונדענע הענד. איינִיגע הינקען אָנשפּאַרענדיג זיך אויף אַ שטעקען, דאָ אין וואַלד אַנ׳אויסגעבראָכענעם, אַנדערע שפּאַרען זיך אָן אויף די מעהר געזונדטע חברים. ביי די זייטען וועג ליגען די מידע, אָהן כחות געבליבענע, שטאַרבענדיגע. מ׳הערט נישט קיין זיפצען, קיין געשרייען, נאָר אויף אַלע פּנים׳ער איז דער אויסדרוק פון שווערע ליידען, דער שטן פון טויט. אַנ׳אמת׳ער גיהנום-בילד.

איך פרעג אַ פערוואונדעטען:

—פאַרוואָס טרעט מען אָב?

—„ער” האָט אונז פערוואָרפען מיט סנאַריאַדען...—ענטפערט ער שוואַך.—מיר האָבען מעהר נישט געקאָנט אויסהאַלטען, נישט געקאָנט אויסשטעהן.

—אין עטליכע מינוט, בלייבען פון אַ ראָטע צוויי—דריי מענשען, אַזוי „קאָסעט” ער,—גיט צו אַ צווייטער.

יאַוואָראָוו, אַ היבש שטעדטעל, אַ גאַנץ געבליבענע פון די פריהערדיגע שטרייטען. דאָ איז די בעוועגונג פון אָבטרעטענדיגען חיל נאָך שטאַרקער. די גאַסען זענען פערפלייצט מיט אָבאָזען, רויט-קרייציגע פוהרען און אויטאָמאָבילען, מיט אַרטילעריע און פוסגעהענדיגע מיליטער-טיילען. דורכגעמישט מיט סאָלדאַטען געהען מחנות פּויערים, טרייבענדיג פאָרויס פיה, זיי געהען מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ, ווי פער׳משפּט׳ע. דער אונענדליכער שטראָם

גיסט זיך לאַנגזאַם אין אַ טויטער שטילקייט, ווי אַ טרויער-פּראָ-צעסיע. מיט אַמאָל ווערט די שטילקייט איבערגעריסען מיט אַ האַרץ-רייסענדער יללה. דאָס שרייט און וויינט אַ פרויערטע, ביי וועלכער סאָלדאַטען האָבען צוגענומען אַ קיה. די פרויערטע לויפט מיט פערבראָכענע הענד, וואַרפט זיך פון איין אָפיציר צום צוויי-טען, שרייט, בעט, וואַרפט זיך צו די פיס, און בעגעגענט אַ טויטע גלייכגילטיגקייט, גלייך ווי מ'וואָלט זי נישט בעמערקט. אויף אַ רגע שטעלט זיך אָב דער שטראָם. איהם האָקט איבער אַ לויה. מ'טראָגט געאיילט דורך אַ מת. און דער איבערגעריסע-נער שטראָם פעראייניגט זיך און גיסט זיך ווייטער. סאָלדאַטען, מידע, פער'חושכ'טע, פערשטויבטע, רייסען זיך אָב פון שטראָם, לויפען צו די טישלעך מיט ברויט, וועלכע זענען אַרומגעקלעפּט מיט קונים, כאַפּען זיך אַריין אין די אָנגעפּאַקטע קראָמען, שפּרינגען געאיילט פון דאָרט אַרויס מיט אַ בולקע, וועלכע זיי נעהמען גלייך עסען און בעהעפטען זיך צוריק צו זייער טייל.

יודען זיצען אין די קראָמען און האָבען קיין הענד נישט צו דערלאַנגען וואָס מ'בעט. יודען געהען רוהיג איבער די גאַ-סען צווישען די סאָלדאַטען און קיינער ריהרט זיי נישט אָן. נישט צו בעמערקען ביי זיי קיין אונטערטעניגע דערשראָקענקייט. און מצד דעם מיליטער הערען זיך נישט קיין האָפערדיגע גע-שרייען. די אָבטרעטענדע זענען אויף אַזויפיל געפאַלען ביי זיך, אַז אפילו אויף יודען האָבען זיי קיין מוט נישט אָנצופאַלען. אָבער נאָך זיי געהען אַנדערע טיילען, וועלען קומען קאָזאַקען, די לעצטע, די פערניכטער. יענע וועלען זיך אַנדערש אויפ-פיהרען...

נאָר יודען פיהלען נישט דעם געפאַהר, וואָס רוקט זיך אָן אויף זיי. זיי פערשטעהען נאָך נישט, וואָס עס קומט פאָר. ביז נעכטען איז דאָ געווען שטיל און מ'האָט גאָרנישט ער-וואַרט.

איך בין אַוועק אין די זייטיגע געסלעך, וואוהין דער מיליטער-שטראָם האָט נישט דערגרייכט. בין אַריין אין דער גרויסער שטיינערנער שוהל. דאָרט האָב איך געפונען עטליכע

עלטערע יודען בעלי-הבתים, וועלכע האָבען רוהיג געשמועסט וועגען דעם אָבטריט פון די רוסען. איך האָב זיך פונאַנדערגערעדט און מ'האָט מיר דערצעהלט, אַז בשעת די רוסען זענען אַהער אַריין, האָבען זיי געמאַכט אַ שרעקליכען פּאָגראָם, צוראַבירט די שטאָדט. דעמאָלט האָט מען גענומען דרייסיג ערוב'ניקעס און מ'ווייסט עד היום נישט, וואוהין מ'האָט זיי אָבגעשיקט. נאָר פון דעמאָלט אָן איז אין שטאָדט שטיל און רוהיג. דער קאָמענדאַנט איז אַ גוטער מענש, האָט נישט פערפאָלגט יודען און איצט האָט ער אויך צוגעזאָגט, אַז אָבטרעטענדיג, וועט מען קיין ערוב'ניקעס נישט נעהמען. דאָס האָט אין אַ געוויסער מאָס בערוהיגט די יודישע בעפעלקערונג.

די יודען, מיט וועלכע איך האָב זיך געטראָפען אין שוהל, האָבען געוואוסט נאָר איין זאַך: די רוסען טרעטען געאיילט אָב, וועלען, הייסט דאָס, באַלד קומען די עסטרייכער. און זיי האָבען זיך נאַאיוו נאָכגעפרעגט ביי מיר:

—קאָן מען זיין זיכער, אַז מאָרגען וועלען דאָ שוין זיין „אונזערע”?

—עס קאָן זיין מאָרגען און עס קאָן זיין אין אַ וואָך אַרום,—האָב איך געענטפערט.—און עס איז מעגליך, אַז ביז זיי וועלען קומען, וועט די שטאָדט בעשאָסען ווערען. מ'דאַרף זיין גרייט צו אַלץ, מ'דאַרף צוגרייטען אין די הייזער ברויט און וואַסער אויף דעם פאַל, אַז מ'וועט נישט קאָנען אַרויסגעהן אויפ'ן גאַס.

מיינע ווערטער האָבען אַרויסגערופען אַנ'אומרוהיגקייט. מ'האָט אָנגעהויבען ערנסטער אויפטראָגען זיך צו דער לאַגע.

אין לעמבערג האָט מען מיר אָנגעוויזען אויף איינעם ה' וואָלף, ווי אויף אַ חשוב'ן בעל-הבית און אַ וויכטיגען כלל-טהוער. איך האָב געפרעגט וועגען איהם, האָט מען מיר געענטפערט, אַז זעהען זיך מיט איהם וועט מיר זיין שווער. פון נעכטען אָן בעהאַלט ער זיך. נישט קוקענדיג אויף די הבטחות פון קאָמענדאַנט, האָט ער מורא מ'זאָל איהם נישט נעהמען פאַר אַנ'ערוב'ניי־

איך בין אַוועק אין שטאָדט, האָב אויפגעזוכט קאָמיסאַראָווט אָבטיילונג. צוזאַמען מיט איהר האָט זיך דאָ געפונען די פלוג-אָבטיילונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע. נאָרביידע אָבטיילונגען עוואַקואירען זיך און געהען אַריבער—דער ערשטער אין מאַגעראָוו, דער צווייטער אין נעמיראָוו. איך האָב זיך געזעהן מיט קאָמיסאַראָוו'ן, איבערגעגעבען איהם דאָלגאָרוקאָווס בריף. ער האָט מיר אויפגעוויזען אויף דער אונבעשטימטער לאַגע, אין וועלכער מ'געפינט זיך און ביי וועלכער עס איז שווער צו ריידען וועגען אַ וועלכער עס איז בעשטימטער אַרבייט. ער האָט מיר פאָרגעלעגט דערווייל גלאַט צושטעהן צו זיין אָבטיילונג און אַריבערפאָהרען מיט איהם קיין מאַגעראָוו. דאָסזעלבע האָט מיר פאָרגעלעגט אויך די אָבטיילונג פון גאָסודאַרסטווענער דומע, פאָהרען מיט איהר קיין נעמיראָוו. איך האָב אָבגעלעגט אויף מאָרגען דעם בעשלוס וואוהין צו פאָהרען.

די אָבטיילונגען עוואַקואירען זיך און זייערע ביידע לאַזאַרעטען זיינען אָנגעפאַקט מיט פערוואונדעטע. עס געהט אַ פיבערהאַפטע אַרבייט. פינף—זעקס דאָקטוירים בינדען איבער די וואונדען און שיקען אָב ווייטער, וועמען צופוס, וועמען אויף פוהרלעך. און דאָ קומען אָן אַלץ נייע מחנות פערוואונדעטע.

—וואו איז דער לאַזאַרעט?

—מ'נעהמט מעהר נישט צו...

און דער פוהרמאַן און דער פערוואונדעטער אויפ'ן פוהרל ב'ייבען פערשטיינערט, ווייסען נישט וואָס צו טהון. און אַזעלכע פערצווייפעלטע שטעהען שוין צעהנדליגער אַרום ביידע לאַזאַרעטען.

די קאַנאָנען-שיסערייי הערט זיך שוין גאָר נאָהנט. עס בעקומט זיך אַ ידיעה, אַז אום צוויי אַ זייגער האָבען די עסטרייכער געגומען קרוקאָוויעץ, פופצעהן וויאָרסט פון יאַוואָראָוו. דער שטאָדט-קאָמענדאַנט איז נאָך נעכטען אָבגעפאָהרען. אַלע אַנשטאַלטען האָבען זיך שוין עוואַקואירט. די אינטענדאַנטסטוואָ טיילט די פערבליבענע זאַפאַסען, וואָס מ'קאָן נישט אַרויספיהרען, דעם פערבייגעהענדיגען מיליטער און דער אָרטיגער קריסט-

ליכער בעפעלקערונג. (יודען וואגען זיך נישט אפילו נאָהנט צו-געהן). יעדערער נעהמט וויפיל ער וויל, וויפיל ער קאָן פערטראָ-גען. און דאָך וועלען נאָך פערבלייבען טויזענדער פוד סוכאַ-רעס, קאָנסערווען, האָבער א. אַ. זאַכען, וועלכע עס וועט אויס-קומען צו פערברענען.

שפעט ביינאַכט האָבען מיר, לאַנדער און איך, דערמאָהנט זיך, אַז מיר האָבען נישט וואו צו נעכטיגען. נאָך לאַנגען זו-כען האָבען מיר געפונען אַ יודישע אכסניה, וואו עס זענען פערבליבען צוויי לעדיגע בעטען.

אַ זייגער פיער פאַר טאָג האָט לאַנדער מיך אויפגעוועקט און נערוועז צוגערופען צום פענסטער:

—זעהט, וואָס אויפ'ן גאַס טהוט זיך.

איך בין צוגעגאַנגען צום פענסטער און דערזעהן, ווי איבער'ן גאַס לויפען פיל יודישע פרויען מיט אַ געשריי, מיט אַ יללה, נאָך זיי לויפען האַלב נאַקעטע קינדער. מיר האָבען פערשטאַנען, אַז עס איז פאָרגעקומען אַנ'אומגליק. שנעל אָנגע-טהון זיך און אַרויסגעגאַנגען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אום צוויי ביינאַכט האָבען סאָלדאַטען אַרומגערינגעלט פיל יודי-שע הייזער און אַרעסטירט פיערציג מאַן פון די חשוב'ערע בעלי-בתים אַלס ערוב'ניקעס. וואוהין מ'האָט זיי אָבגעפיהרט, ווייסט קיינער נישט און דעריבער לויפען אום זייערע ווייבער איבער'ן שטאָדט זוכען זיי. אין אַ ווייַלע אַרום האָט אַ קאָנוואָי דורכגע-פיהרט אַ היבשע מחנה יודען, איבערהויפט אַלטע לייט, אויך ערוב'ניקעס, פון דעם שטעדטעל סאַדאָווע-ווישניא. נעבען דער אוניאַטישער קירך איז געשטאַנען אַ המון פויערים, מ'האָט זיי אַהער צוזאַמענגעקליבען און מען האַלט זיי. זיי ווייסען נישט, וואָס מיט זיי וועט זיין און זיי שטעהען מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ, שוויינענדיגע און אונטערטעניגע.

און דער שטראָם פון אָבטרעטענדען חיל, וואָס האָט פון נעכטען אויף איין מינוט נישט איבערגעריסען זיך, פליסט אַלץ איבער די גאַסען. פוהרען און אַרטילעריע, פוסגעהער און פער-

וואונדעטע, און נאָך זיי טראָגט זיך דער הילכיגער דונער פון קאַנאָנען-שיסעריי.

די בעלי-הבית'טע פון אכסניה מיט צווי טעכטער, וועלכע האָבען אַ גאַנצע נאַכט געבאַקען ברויט, פאַלען צו צו אונז מיט טרעהרען אין די אויגען, מיר זאָלען זיי געבען אַנ'עצה: אָב-פאָהרען אָדער דאָ בלייבען? אפשר וועלען די לעצטע טיילען, די קאָזאַקען, הרג'ענען, שענדען פרויען?... וואָס פאַר אַנ'עצה קאָנען מיר זיי געבען?

לאַנדער איז אָבגעפאָהרען מיט אַ מיליטער-אויטאָמאָביל קיין לעמבערג. די אָבטיילונגען האָבען שוין אויך געהאַלטען ביי אָב-פאָהרען. נאָר איך האָב געוואָלט נאָך פרובען זעהען זיך מיט וואָלפ'ן. איך האָב אויפגעזוכט זיין וואוינונג. ווי מ'האָט מיר פאָראויסגעזאָגט, האָב איך איהם נישט געטראָפען. זיין פרוי מיט אַ טאָכטער האָבען זיך דערשראָקען, אַז איך בין אַריין. אַז איך האָב זיי בערוהיגט און געזאָגט וועגען וואָס איך האָב געוואָלט זעהן וואָלפ'ן, האָבען זיי מיר דערצעהלט, אַז ער בעהאַלט זיך און נאָר אַדאַנק דעם האָט מען איהם ביינאַכט נישט אַרעסטירט. איך האָב זיי פונאַנדערגעפרעגט וועגען דער לאַגע אין שטאָדט. זיי האָבען מיר גענוי דערצעהלט וועגען דעם מצב, וועגען דעם גראַד פון דער נויט און וואָס עס איז געטהון געוואָרען פאַר דער צייט פון דער רוסישער אָקופאַציע. די נויט איז די גאַנ-צע צייט געווען אַ גרויסע. איצט, אַז מען האָט צוגענומען פיער-ציג בעלי-בתים, זענען פיל פון זייערע געזינדען פשוט פער'-משפט אויף אַ הונגער-טויט. די פרויען האָבען אויף מיר גע-מאַכט אַ גוטען איינדרוק, נאָר איך האָב נישט געקאָנט בעשטי-מען אָבגלויבען זיי געלד פאַר די נויטבעדערפטיגע. וואָלפס פרוי האָט בעמערקט מיינע ספקות און אַרויסגעזאָגט בעליידיגט:

—וואָלט איהר טרעפען מיין מאַן, וואָלט איהר איהם אָבגעגע-גלויבט די עטליכע רובל, וואָס איהר האָט פאַר אונזערע אָרימע-לייט, און מיר, ווייל איך בין אַ פרוי, גלויבט איהר נישט אָב. איהר רעכענט, אַז איך וועל זיך פערכאַפּען דאָס געלד, וועלכעס דאַרף צוטיילט ווערען מענשען, וואָס שטאַרבען פון הונגער?

זי האָט מיך פערשעמט. איך האָב איהר איבערגעגעבען דרייהונדערט רובל.

אַז איך האָב זיך אומגעקעהרט צו קאָמיסאַראָווס אָבטיי-לונג, האָב איך זי שוין נישט געפונען. די אָבטיילונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע איז שוין אויך כמעט אינגאַנצען אָבגע-פאָהרען. קוים פערכאַפּט נאָך איין אויטאָמאָביל, וועלכער איז געגאַנגען קיין לעמבערג און מיט איהם אומגעקעהרט זיך.

ז

אין אַ פּאָר שעה אַרום נאָך מיין אָנקומען אין לעמבערג, האָבען זיך אין שטאָדט בעוויזען די ערשטע טיילען פון דער אָבטרעטענדיגער אַרמעע: אָבאָזען, אַרטילעריע, רויט-קרייציגע וואָגענס. באַלד האָט זיך אָבגעשטעלט דער טראַמוואַי און מ׳האָט אין די טראַמוואַי-וואַגאָנען גענומען אַריבערפיהרען אין די לאַ-זאַרעטען די פערוואונדעטע, וואָס האָבען זיך אַ שאָט געטהון מאַסענווייז אין שטאָדט. עס האָט זיך פונאַנדערגעטראָגען דער קלאַנג, אַז יאַוואָראָוו איז גענומען. ס׳האָט זיך אָנגעהויבען פיה-לען, אַז דער פינאַל איז נאָהנט, אַז עס זענען געבליבען נאָר עטליכע טעג פאַר דער רוסישער הערשאַפט אין שטאָדט.

צו מיר איז געקומען דער הויפּט-אַרצט פון דער אָבטיי-לונג פון גאָסודאַרסטווענער דומע, ד״ר קאָזשענעווסקי, זעהר אַנ׳אויפגערודערטער.

—איהר ווייסט נאָך נישט דאָס נייעס?

—וועלכעס?

—קומט, איך וועל אייך דערצעהלען!

אַז מיר זענען אַרויס פון האָטעל, האָט ער מיר מיטגע-טיילט:

—אין ראַווא-רוסקאַ האָט זיך דער פיינד דורכגעריסען... ער האָט פערנומען נעמיראָוו. וואָס איז מיט אונזער אָבטיילונג, וועלכע איז אַוועק אַהין—ווייס איך נישט. אָדער זי האָט צייט

געהאַט אַהין קומען און איז געאײלט אָבגעטראָטען, אָדער זי האָט פון וועג אָבגעקעהרט אויף מאַגעראָוו. דאָס איז דער גלײכסטער וועג, וואָס ער האָט געקאָנט נעהמען. קומט מיר'ן פאָהרען אַנטקעגען. איך שטעה דאָ מיט'ן אויטאָמאָביל.

מיר זענען אַוועקגעפאָהרען. דער וועג איז אויך פערפלייצט מיט אָבטרעטענדען חיל. מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט אין זשאָלקיעוו. אין שטאָדט איז אַ גערודער. די יודישע בעפעלקערונג איז שטאַרק דערשראָקען. פון אַלעמען הער איך אײנע און דיזעלבע פראַגע:

—איז עס אמת, אַז באַלד קומען אַהער אָן קאָזאַקען?

מיר זענען דאָ נישט לאַנג געשטאַנען, נאָר איך האָב צייט געהאַט צו זעהן זיך מיט'ן פאָרשטעהער פון אָרטיגען הילפס-קאָמיטעט און איבערגעבען איהם פינפהונדערט רובל, וועלכע זענען שוין פריהער בעשטימט געוואָרען צו שיקען אַהער.

אין אַ פּאָר שעה אַרום זענען מיר געווען אין מאַגעראָוו. די שטאָדט איז, ווייזט אויס, געווען אַ היבשע. איצט איז פון איהר, אָהן אַ גוזמא זאָגענדיג, פערבליבען נאָר דער נאָמען און שטאַרצענדיגע ווענד און קוימענס פון חרוב'ע פערברענטע און צושמעטערטע הייזער. אפילו די אַלטע שטיינערנע שוהל מיט איהרע דריי אַרשיניג דיקע ווענד איז געווען ביז דער העלפט איינגעפאַלען. קיין איין איינציגען גאַנצען בנין איז נישט געווען צו זעהן און נישט קיין איין איינציגען לעבעדיגען מענשען. ווי איך האָב שפּעטער זיך דערוואוסט, איז די שטאָדט אַ גאַנצע וואָך בעשאָסען געוואָרען. אין שוהל איז אַריין אַ סנאַריאַד און גע'הרג'עט דאָרט פיל מענשען.

מיר האָבען דאָ געפונען קאָמיסאַראָוו'ן מיט זיין אָבטיילונג. זיי זענען געשטאַנען אין פעלד און נישט געוואוסט, וואו צו קעהרען זיך. אייניגע זענען אַוועקגעפאָהרען אין דער אומגעגענד זוכען אַ פּאָלווארק, וואו די אָבטיילונג זאָל זיך בעזעצען.

קאָמיסאַראָוו האָט אויך געהערט, אַז נעמיראָוו איז פערנומען. אַזוי ווי די אָבטיילונג פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע איז דאָ נישטאָ, איז זי מסתמא אַוועק פון נעמיראָוו קיין סאָקאַל.

קאָזשענעווסקי האָט בעשטימט פאָהרען אַהין—און איך מיט איהם. אין סאָקאָל האָב איך געדאַרפט זיין. אויפ׳ן וועג האָט קאָזשענעווסקי אויף פיל טעלעגראַפישע סטאָלבעס געלאָזט צעטלעך פאַר דער אָבטיילונג, אויב זי וועט דאָ דורכגעהן.

אונז איז אויסגעקומען ווידער דורכצופאָהרען זשאָלקיעוו. עס איז שוין געווען שפּעט ביינאַכט. מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט. קאָזשענעווסקי איז אַוועק אין שטאַב, איך—אויפ׳ן באַהנהויף, אפשר איז די אָבטיילונג צוגעפאָהרען אַהער, כדי ווייטער צו פאָהרען מיט דער באַהן. אויפ׳ן וואָקזאַל איז פינסטער און פוסט. עס פאָהרען צו פוהרען מיט פערוואונדעטע און מ׳ענטפערט זיי אַלעמען! דער צוג איז אָבגעשטעלט, פאָהרט ווייטער, צו לעמבערג. און זיי שלעפען זיך ווייטער. מיט איינער אַזאַ פוהר בין איך געגאַנגען פון באַהנהויף צוריק. אין פוהר זענען געלעגען דריי מענשען: צוויי פערוואונדעטע און איינער אַ כאָלערע-קראַנקער. די פוהר געהט שוין פון דער פריה אָן און ערגיץ נעהמט מען נישט צו די קראַנקע.

—פריהער האָבען די קראַנקע געקרעכצט, איבערהויפּט דער כאָלערנער,—האָט מיר דערצעהלט דער סאָלדאַט, וואָס האָט געפיהרט די פוהר.—איצט איז ער שטיל געוואָרען. געשטאָרבען. דוכט זיך איינער פון די פערוואונדעטע איז אויך געשטאָרבען.

געפרעגט ביי איהם וועגען דער מלחמה.

—כל-זמן עס איז געווען דאָס אַלטע חיל, האָט עס זיך געהאַלטען שטאַרק, נישט געשראָקען זיך. איצט האָט מען די אַלטע סאָלדאַטען אַלע אויסגעה׳רג׳עט, קיינער פון זיי נישט געבליבען. און די יונגע זענען ווי קעלבער, פערשטעהען גאָרנישט, נאָר עפּעס, שרעקען זיי זיך און גיבען זיך אונטער אָדער אַנטלויפען.

מיר זענען מיט קאָזשענעווסקי׳ן אַוועקגעפאָהרען ווייטער. נאָר עס איז געווען שטאַרק פינסטער און מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט אין אַ דאָרף נעכטיגען. אין איין הויז ביים וועג איז נאָך געווען ליכטיג. מיר זענען אַהין אַריין. דאָרט האָט געוואוינט אין צוויי חדרים אַ יוד, האָרוויץ, מיט אַ גרויס געזינד.

דער מאַן און דאָס ווייב זענען געשטאַנען ביים אויוועז און געבאַקען ברויט. מ'האָט אונז צוגעגרייט עסען. אויסגעבעט. דערוויל האָט דער יוד דערצעהלט, אַז ער איז געווען אַ רייכער מאַן, געהאַט אַנ'אייגען הויז, ערד, אַ געהילך-געשעפט. האָט מען דאָס הויז פערברענט, דאָס געהילך צוגענומען. האָט ער זיך בעזעצט דאָ, אין אַ פערלאָזען הויז און באַקט ברויט און ציהט דערפון היונה.

מיר האָבען זיך געלעגט שלאָפען, נאָר עס האָט זיך נישט געשלאָפען. קאָזשענעווסקי האָט זיך פונאַנדערגערעדט וועגען יודען. ער האָט כמעט דעם גאַנצען לעבען פערבראַכט אין יודישע שטעדט און צווישען יודען און האָט זיך אַזוי איינגעלעבט מיט זיי, אַז ער פיהלט זיך מיט יודען היימישער, ווי מיט קריסטען.

—איך האָב בעמערקט,—האָב איך זיך אָבגערופען,—אַז אין גאַנצען וועג, בשעת איהר האָט געדאַרפט פונאַנדערפרעגען וואוהין צו פאָהרען, האָט איהר זיך שטענדיג געווענדט צו יודען, נישט איין מאָל נישט געווענדט זיך צו קריסטען.

ער האָט זיך צולאַכט.

—דאָס האָט מיך די ביטערע ערפאַהרונג אָנגעלערנט... אָט הערט. יודען איז מען חושד אין שפּיאָנאַזש. איהר מיינט, אַז דאָס איז פון אַנטיסעמיטיזם? ניין! דער אָפיציר, וואָס קען נישט דעם יודען, ווי דער סדר איז, איז טאַקי זיכער, אַז דער יוד „ווייסט אַלץ" און אַלץ וויסען, פערשטעהט זיך, קאָן נאָר אַ שפּיאָן. די פאָרשטעלונג פון דער יודישער אַלוויסענקייט נעהמט זיך פון אַ פשוט'ער סיבה, פון דעם, וואָס דער רוס „ווייסט גאָרנישט". אָט, למשל, איך פאָהר אין וועג. איך פרעג אַ יודען: וואו קומען פאָר די שטרייטען? ער הערט זיך צו און ענטפערט בערך אין וועלכען אָרט. ער וועט אייך זאָגען וויפיל וויאָרסט עס איז, ביז וועלכען פונקט. פרעגט אַנ'אָרטיגען פויער, וועט אייך איינער זאָגען אַזוי, דער אַנדערער דעם היפוך... עס ציהען זיך פון שלאַכטפעלד פערוואונדעטע סאָלדאַטען. פרעג איך: ווי לאַנג אַז דו ביזט פערוואונדעט?—אַ שעה פינף-זעקס.—

אין וועלכען אָרט איז פאָרגעקומען די שלאַכט?—ווערט איהר פון אַלעמען, פרעגט כאָטש הונדערט פערוואונדעטע—בעקומען בולד־שטענדיג דעמזעלבען ענטפער: „אַרויס פון מח" (זאַפּאָמיאַטאָוואַל). דאָס לייגט ער, ער האָט פריהער נישט געוואוסט, נישט אינטערעסירט זיך צו וויסען, ווי עס רופט זיך דאָס אָרט, וואו ער שטעהט. כדי איהר זאָלט וויסען, וואו די שלאַכט קומט פאָר, דאַרפט איהר זעהן, פון וועלכער ריכטונג דער סאָלדאַט געהט, דאַרפט איהר ביים סאָלדאַט פרעגען, וויפיל שעה ער געהט פון שלאַכטפעלד און דאַרפט זיך צוקוקען, ווי גיך ער געהט. דעמאָלט קאָנט איהר אויסרעכענען בערך וויפיל וויאָרסט ער האָט געמאַכט און פון וועלכער ריכטונג, און נאָך דער קאַרטע בעשטימען, וואו די שלאַכט קומט פאָר. און אַזוי איז מיט אַלץ. דער רוס אינטערעסירט זיך נישט צו וויסען, האָט קיין נייגיריגקייט נישט, און דער יוד, ווי יעדער געוועהנליכער קולטורעלער מענש, וויל וויסען וואָס אַרום איהם טהוט זיך. און אָט פאַר דער רוסישער אונוויסענקייט האָבען הונדערטער און טויזענדער יודען ביי דער מלחמה בעצאָהלט מיט'ן לעבען.

מיר האָבען שוין נישט איינגעשלאָפען און אַ זייגער דריי אַוועקגעפאָהרען ווייטער. אַרום זיבען געקומען אין שטעדטעל מאָסטי־וועלקי. אַזוי ווי עס איז געווען ווייניג בענזין, האָבען מיר זיך אָבגעשטעלט כדי צו בעקומען בענזין. איך בין אַוועק איבער דער שטאָדט אויפזוכען די יודען, וועלכע ד"ר הויזנער האָט מיר אָנגעוויזען ווי חשוב'ע שטאָדט־מענשען (אַזאַ צעטעל האָב איך געהאַט מיט זיך אויף אַ רייה אַרומיגע שטעדט). איך האָב זיי געפונען, האָב געבעטען איינלאַדען נאָך דריי חשוב'ע בעלי־בתים און מיר האָבען זיך פערזאַמעלט צו איינעם אין הויז. זיי האָבען מיר דערצעהלט, אַז בעת די רוסען זענען מיט ביין־צעהן חדשים צוריק אַריין אין שטאָדט, האָבען זיי געמאַכט אַ שרעקליכען פאָגראָם, נאָר די שטאָדט איז געבליבען גאַנץ, נישט פערברענט און פון דעמאָלט אָן זענען חוץ איינציגע פאַלען פון רויבעריי, קיין פאָגראָמען נישט געווען. מיט צוויי טעג צוריק איז מיט אַמאָל אָנגעפלויגען דער שטורם, האָט זיך אָנגעהויבען

די בעוועגונג פון חיל און איצט איז די יודישע בעפעלקערונג אין איין פחד: אָט קומען קאָזאַקען און מאַכען חרוב די שטאָדט. מסתמא וועט מען נעמען ערוב׳ניקעס, אפשר אַלעמען אַרויסשיקען. בקצור, מ׳קוקט אויף דעם אָפּטריט פון די רוסען ווי אויף דעם גרעסטען אומגליק. וואָלטען זיי שוין בלייבען ביז׳ן שלום און דעמאָלט אַוועקגעהן.

די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יודען איז אַ שרעקליכע די גאַנצע צייט. מ׳איז געשטאָרבען פון הונגער. שוין דריי—פיער חדשים, ווי מ׳ווייסט, אַז אין לעמבערג איז דאָ אַ הילפס-קאָמיטעט און עס איז נישט געווען קיין שום מעגליכקייט צו שיקען עמיצען אַהין אפילו אָנזאָגען, בעטען מ׳זאָל צושיקען הילף און זיי האָבען פאַר די גאַנצע ניין חדשים, פון ערגיץ קיין שום שטיצע נישט בעקומען.

איך האָב זיי איבערגעלאָזען זעקסהונדערט רובל און בעמיהט זיך אַ ביסעל בערוהיגען זיי. די אומגעריכטע הילף, וועלכע איז מיט אַמאָל ווי פון הימעל אַראָבגעפאַלען, מיין ווערימער אויפטראָג האָט אַזוי גערידהרט די אָרימע, דערשראָקענע און אונבעשיצטע מענשען, אַז זיי האָבען זיך אויפ׳ן קול צעוויינט. עס איז געווען שרעקליך אָנצוקוקען, ווי פינף עלטערע יודען, צווישען זיי צוויי זקנים, האָבען געוויינט, געכליפעט ווי קינדער און די טרערען האָבען זיך ביי זיי געקייקעלט אויף די וואָנסעס און בערד און זיי האָבען זיי געאיילט געווישט מיט די קולאַקעס.

קיין בענזין האָבען מיר אין שטאָדט נישט געקראָגען און כדי נישט צו בלייבען שטעהן אין וועג, געמוזט אומקעהרען זיך אין לעמבערג. דער וועג איז געווען אַזוי געפאַקט מיט אָפּטרעטענדען חיל, אַז מיר האָבען זיך קוים דורכגעשלאָגען מיט׳ן אויטאָמאָביל. קאָזשענעווסקי איז מיט אַ פאָר שעה שפעטער אָפּגעפאָהרען קיין סאָקאָל און ביינאַכט איז געקומען אין לעמבערג אַ סאַניטאַר פון דער אָפּטיילונג און מיטגעטיילט, אַז די אָפּטיילונג שטעהט זיך רוהיג אין נעמיראָוו, אַז מ׳הערט דאָרט נישט אפילו פון די עסטרייכער. פון דאָרט געהט רעגולער דער צוג

און די אָבטיילונג קלויבט זיך אַריבערצופאָהרען קיין ראַוואַ-רוסקאַ. אָט אַזוי ווייסט מען דאָס נישט אויף מלחמה, וואָס עס טהוט זיך פאַר צעהן ווערסט פון דיר.

פאַר דעם מעת-לעת, וואָס איך בין נישט געווען אין לעמבערג, האָט זיך דער אויסזיכט פון שטאָדט אומגעביטען אויף נישט צו דערקענען. עס קאָכט ווי אין אַ קעסעל. אַלע גאַסען און געסלעך זענען איבערגעפולט מיט אָבטרעטענדען חיל, עס שטעהט אַ רעש פון קולות, אַ קלאַפעריי פון אייזען און אַ טו-פעריי פון פערד. דער האָטעל, וואו איך שטעה איין, איז כמעט פוסט, דער רעסטאָראַן איז נאָך אָפען, נאָר אַלע דינער זענען אַוועק און קיין שפייזען זענען נישטאָ. אין די גאַסען זענען אַלע קלייטען אָפען, די אָרטיגע בעפעלקערונג האַלט זיך רוהיג, ווי זי וואָלט גאָרנישט בעמערקען, וואָס אַרום קומט פאָר.

עס פערשפרייט זיך אַ קלאַנג, אַז גראָדעק איז גענומען, אַז די עסטרייכער זענען שוין פופצעהן ווערסט פון שטאָדט.

אויף די ווענד איז פונאַנדערגעקלעבט אַ הודעה, אַז „אַלע מאַנסביל פון דער אָרטיגער בעפעלקערונג פון אַכצעהן ביז פינפ-אונפערציג יאָהר מוזען עוואַקואירט ווערען", נאָר „חוץ יו-דען". וואָס בעדייט דער אויסנאַהם פון יודען, ווייסט קיינער נישט און דאָס האָט אָנגעוואָרפען אַ פחד אויף דער יודישער בעפעלקערונג. וואָס פאַר אַ ווילדע קלאַנגען עס זענען מכח דעם געגאַנגען, קאָן מען זעהן דערפון. מיט עטליכע טעג שפעטער האָט לאַנדער אין בראָד אויפ'ן וואָקזאַל געהערט אַזאַ געשפרעך: עס קומט אָן פון לעמבערג אַ צוג מיט סאָלדאַטען. אַ פאָלקאָווניק געהט צו און פרעגט די סאָלדאַטען:

—וואָס הערט זיך אין לעמבערג? זענען שוין אין שטאָדט פונאַנדערגעשטעלט קאַנאָנען?

—צוליב וואָס?—פרעגען די סאָלדאַטען.

—צו צושיסען דאָרטען אַלע זשידעס!

קומענדיג אין לעמבערג האָב איך אויפגעזוכט לאַנדער'ן און מיר זענען צוזאַמען אַוועק צום מיטגליד פון קאָמיטעט, דרע-זינער'ן און נאָכדעם זאַלבעדריט צום נאמן, דעם באַנקיר פעל-

לער. מיר האָבען זיי ערקלערט, אַז מיר קאָנען זיי נישט איבערלאָזען פינפאונדרייסיג טויזענד רובל, ווען מיר האָבען הונדערטער טויזענדער הימלאָזע און זייער צאָהל וואַקסט פון טאָג צו טאָג אין דער צייט, ווען דער לעמבערגער קאָמיטעט ווערט אין אַ פּאָר טעג אַרום קאָנען בעקומען הילף אי פון דער רעגירונג, אי פון וויען און אַנדערע קהלות. זיי האָבען איינגעשטימט מיט אונז, נאָר אויפגעוויזען, אַז דער ביודזשעט ביז'ן סוף חודש דאַרף געדעקט ווערען פון דעם געלד. זיי האָבען צוגעזאָגט צונויפצורופען אין אַ פּאָר שעה אַרום דעם קאָמיטעט און צוזאַמען בעשפּרעכען די פראַגע.

אַ זייגער פינף זענען מיר ווידער געקומען צו פעללער'ן. דאָרטען זענען געווען חוץ די אויבען דערמאָהנטע, נאָך זעקס—זיבען מיטגלידער פון קאָמיטעט. דיאַמאַנד, דער פּאָרזיצענדער, איז נישט געקומען. הויזנער האָט אונז פּאָראויסגעזאָגט, אַז דיאַמאַנד און די מעהרהייט פון קאָמיטעט שטעהען אויפ'ן שטאַנדפונקט, אַז דאָס געלד דאַרף נישט אומגעקעהרט ווערען. לאַנדער און איך האָבען איבערגע'חזר'ט אונזערע מאָטיווען און אַרויסגעזאָגט אונזער קאַטעגאָרישע פאָדערונג. הויזנער האָט אין אַן אויפגערעגטער הייסער רעדע אויפגעוואָרפען זיינע חברים פון קאָמיטעט, וואָס זיי ווייזען אַרויס אַן'אונדאַנקבאַרקייט און אַ גראָבקייט בנוגע צו די רוסישע ברידער.

מ'האָט זיך לאַנג מישב געווען און עס איז געבליבען אומצוקעהרען דאָס געלד, חוץ דער סומע, וואָס עס איז נויטיג אויף צו דעקען דעם ביודזשעט פון חודש. עס האָט זיך אפילו געשטעלט די פראַגע, ווי אַזוי קאָן מען עס בעשטימען אָהן דעם פּאָרזיצענדען, נאָר מ'האָט אויף דעם אויך מסכים געווען. מיר האָבען געמאַכט דעם רעכנונג, וויפיל איז נויטיג אויף צו דעקען די הצטרכות פון אַלע אַנשטאַלטען (אָכראַנקעס, קיכען, חדרים א. ד. גל.) ביז'ן סוף חודש און עס איז אויסגעקומען ביי צעהנטויזענד רובל, די איבעריגע פינפאונצוואַנציג האָט מען בעשטימט אונז אַרויסצוגעבען. אָבער ביים נאמן איז געווען אויפ'ן אָרט נאָר צוואַנציג טויזענד אין קליין געלד, צו איינס, דריי

און פינף-רובעלדיגע (צוגעגרייטע אויף צו טיילען) און ער האָט עס מיר אָבגעגעבען. דאָס האָט פערנומען אַ גרויס קאַרטאָן-שאַכטעל און געוואויגען מעהר ווי א פוד. איך האָב נישט געוואוסט וואָס צו טהון מיט דער משא. אומבייטען דאָס געלד אויף גרעסערס איז נישט געווען וואו (דער באַנק איז שוין געווען אָבגעפאָהרען) און אַרומשלעפען זיך אין דער מהומה מיט אַזאַ שאַכטעל, איז געווען נישט גאָר בעקוועם. דערצו האָב איך נאָך געהאַט ביי זיך זעקסטויזענד רובל. ווען מען וואָלט צופעליג ביי מיר געטראָפען אַזאַ סומע קליינגעלד, וואָלט מיר זיין שווער צו ערקלערען, צוליב וועלכען צוועק איך פיהר זי אום מיט זיך. געבליבען דער איינציגער מיטעל, אָבפיהרען דאָס געלד אין קיעוו.

פערענדיגט מיט דער געלד-פראַגע, זענען מיר מיט'ן קאָמיטעט געזעסען אַ היבשע צייט און גערעדט וועגען דער לאַגע.

דרעזינער האָט דערצעהלט, אַז ביי איהם איז געווען דער בעוואוסטער מאָסקוואָפיל דודיקעוויטש, וועלכער האָט געשפילט אַ גרויסע ראָל אין גאַליציע, אינסצענירענדיג די איבערגעגעבענקייט פון די גאַליציאַנער פאָלקס-מאַסען צו רוסלאַנד. איצט, פערשטעהט זיך, געהט ער אַוועק צוזאַמען מיטן רוסישען חיל. ער האָט בערוהיגט דרעזינער'ן, אַז קיין שום פּאָגראָמען און אַנדערע גוואַלדטהאַטען געגען יודען וועלען נישט דערלאָזען ווערען. נאָר ער האָט אַנ'עצה געגעבען, יודען זאָלען שיקען אַ דעפוטאַציע צום גראַף באָברינסקי און בעדאַנקען איהם פאַר זיין גוטהאַרציגען אויפטראָג צו יודען אין לעמבערג. דרעזינער האָט זיך וועגען דעם מישב געווען מיט אַנדערע מיטגלידער פון דער געמיינדע און עס איז געבליבען קיין דעפוטאַציע נישט צו שיקען. ערשטענס איז עס אונבעקוועם געגען דער עסטרייכישער מאַכט, צווייטענס, ווער קאָן וויסען, ווי באָברינסקי וועט אויפנעהמען די דעפוטאַציע? אפשר וועט ער הייסען אַלעמען אַרעסטירען?

מיר זענען אַריבער צו דער פראַגע, וואָס האָט אַלעמען איבערהויפּט בעאונרוהיגט—וועגען ערוב'ניקעס. מ'האָט שוין גע-

זעהן דעם צעטעל פון די ערוב׳ניקעס, וועלכע די רוסען גריי־טען זיך צו נעהמען. צוויי־און־פערציג אדער פינפאונפערציג מאן און צווישען זיי אלע מיטגלידער פון קאמיטעט. אויפ׳ן ער־שטען ארט—ד״ר הויזנער און פעללער. אלע האבען בעשטימט צו בעהאלטען זיך, נאר עס איז שווער צו געפינען א זיכערן ארט. הויזנער׳ן האט פארגעלעגט צו בעהאלטען ביי זיך א פוילישער גלח, נאר ער האט א בעסערן ארט. ער וועט געהן צו זיינעם א בעקאנטען ארצט, א פערוואלטער פון א משוגעים־הויז און וועט די פאר טעג פערברענגען צווישען די משוגעים. דארטען וועט מען איהם געוויס נישט זוכען.

מיר האבען זיך זעהר ווארים געזעגענט, געזעגענט אויף לאנג, ווער ווייסט אויף ווי לאנג! און אין הארצען איז געוועזען דער שווערער געדאנק: וואס וועט זיין מיט די אלע מענשען מארגען? וועלען זיי אלע בלייבען לעבען?

איך בין מיט דעם צוואנציג טויזענד־רובעלדיגען שאכטעל אוועק אין האטעל. בשעת איך בין געגאנגען, האבען איבער׳ן שטאדט געשוועבט דריי אעראפלאנען און אראבגעווארפען דריי באמבעס.

איך בין אריין צו זיך אין צימער, איך קוק דורכ׳ן פענסטער, עס איז פון אלע זייטען א געלויף צום פלאץ, וואו עס געפינט זיך א וואסער־קראן. אלע לויפען מיט עמער, קרו־גען און אנדערע כלים. מ׳האט זיך דערוואוסט, אז אין א שעה ארום וועט די וואסערלייטונג אויפהערען צו ארבייטען.

איך האב בעגעגענט דעם זשורנאליסט וו. טאן (באגאראז), וועלכער איז די גאנצע צייט געוועזען אויף דער מלחמה און גע־שריבען אין „בירזשעוויע וויעדאמאסטי״. ער איז געוועזען זעהר פעסימיסטיש געשטימט: מ׳וועט טרייבען און טרייבען די רוסישע ארמעע ביז קיעוו.

—איצט איז דא נישט אינטערעסאנט. אינטערעסאנט וועט איצט זיין אין רוסלאנד. דארט וועלען פארקומען גרויסע גע־שעהענישען,—האט ער מיר געזאגט.

מיט עטליכע טעג שפעטער, אז איך האב זיך מיט איהם

בעגעגענט אין קיעוו, האָט ער איבערגע׳חזר׳ט די ווערטער.

—אויף וואָס פאַר אַ גרויסע געשעהענישען וואַרט איהר?—האָב איך איהם געפרעגט.

—אויף אַזעלכע גרויסע, אַז דאָס פאַלען פון דער די-נאַסטיע ראָמאַנאָוו וועט אין פערגלייך מיט זיי זיין אַ קלייניג-קייט!—האָט ער געענטפערט זעהר איבערצייגט.—אין דער גרוי-סער מפלה, וואָס די אַרמעע האָט געהאַט, זענען שולדיג נישט בלויז די הערשענדע קלאַסען, נאָר מיר אַלע. קיין שום אויס-גאַנג איז נישטאָ. אַ סעפּאַראַטער שלום איז שרעקליך. דייטש-לאַנד וואָלט דערשטיקט רוסלאַנד. נאָר רוסלאַנד איז אַלץ איינס פערפאַלען. זי געהט אַראָב פון דעם היסטאָרישען פלאַץ, ווי אַ גרויסע מלוכה. עס הויבט זיך אָן דאָס צוטיילונג און צופאַלונג פון רוסלאַנד. די געשיכטע האָט פיל מוחל געווען רוסלאַנד. איצט הויבט זיך אָן דער פונאַנדערצאָהלען זיך.

איך האָב בעשטימט צו פאָהרען אין סאָקאַל, וואוהין עס האָט בעדאַרפט אָנקומען איינע פון די אָבטיילונגען. מ׳האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז פון וואָלאָטשיסק וועט קומען אַנ׳אויטאָמאָביל פון דעמידאָווס אָבטיילונג און וועט פון דאַנען געהן קיין סאָקאַל, האָב איך בעשטימט מיט איהם צו פאָהרען.

אויף מאָרגען, דעם פינפטען יולי, האָט מיטאַמאָל אויפגע-הערט די בעוועגונג פון דער אָבטרעטענדער אַרמעע. אויף די גאַסען איז פוסט. אַלע אַנשטאַלטען זענען אָבגעפאָהרען. עס גע-העו אַוועק די לעצטע צוגען, אין וועלכע עס איז אונמעגליך אַריינצוקלייבען זיך, אַזוי אָנגעפּאַקט זענען זיי. און דער אוי-טאָמאָביל, אויף וועלכען איך וואַרט, איז אַלץ נישטאָ. איך האָב בעשטימט, אויב ער קומט נישט ביז אָווענד, אָבפאָהרען מיט אַ וועלכען-עס-איז צוג קיין קיעוו. בלייבען ביז דער לעצטער מי-נוט אָהן אַ וועלכען-עס-איז אויסרייד, וואָס איך טהו דאָ, מיט אַ גרויסער סומע געלד, האָב איך נישט געוואָלט.

אינדערפריה האָב איך בעגעגענט דעם בעוואוסטען מלחמה-זשורנאַליסט נעמיראָוויטש דאַנטשענקאָ. די גאַנצע צייט האָט ער זיך געפונען אין לעמבערג, איז שטענדיג געווען אַרומגערינ-

געלט מיט העכערע מיליטערלייט, וועלכע האבען זיך אויפגע-טראגען צו איהם מיט א חניפות׳דיגער ענטציקונג. ער האט גע-קאנט מיט עטליכע ווערטער אין זיינע קארעספאנדענצען אין „רוסקאיע סלאווא” שאפען א קאריער. ער איז שטענדיג ארומ-געגאנגען ווי א חתן, מיט א הויך אויפגעהויבענעם קאפ, גערעדט אויפ׳ן קול מיט א זיכערן אויסטאריטעט און נישט קוקענדיג אויף זיינע כמעט זיבעציג יאהר, איז ער שטענדיג ארומגעפאהרען, אומעטום געווען, אלץ געזעהן.

ער איז איצט אויך בעלעבט, ריהרעוודיג און שיט מיט ניין מאס רייד.

ער האט מיך איינגעלאדען אריינגעהן צו זיינעם א חבר, אויך א זשורנאליסט, פאנקראטאוו. געהענדיג, האט ער דער-צעהלט, אז ער קומט נאר-וואס פון די פאזיציעס און האט זיך די גאנצע צייט געפונען אונטער דער בעשיסונג פון שונא.

ער קלויבט זיך ווידער פאהרען צו די פאזיציעס, צו גראדעק און רעדט איין פאנקראטאוו׳ן, יענער זאל פאהרען מיט איהם.

—דער גאנצער וועג ביז גראדעק ווערט בעשאסען.—גיט ער צו.

—צו וואס-זשע זאל איך קריכען אין אזא געפאהר?—רופט זיך אפ פאנקראטאוו.—דאך גרינג גע׳הרג׳עט ווערען.

—נו! איהר האט מורא? אט איך האב קיין מורא נישט. זעהר אינטערעסאנט. קומט!

און האט אנגעהויבען בעריהמען זיך מיט זיין העלדענמוט. נאכדעם האט ער אנגעהויבען צו שיטען פעך און שוועבעל אויף ברוסילאוו׳ן. דאס איז ער אין אלץ שולדיג. מיט זיין אונ-פעהיגקייט און פערברעכערישער לייכטזיניגקייט האט ער גע-קוילעט די ארמעע.

—נאך דער מלחמה וועל איך ארויסטראגען אזוינע שרעק-ליכע סודות, אז די האר וועלען זיך קאפויער שטעלען.

—איהר וועט גלויבען,—האט ער זיך געווענדט צו מיר.—אויף א פראנט פון זיבען ווילארסט ביז גראדעק געפינען זיך אין

די שאַנצען צווי באַטאַליאָנען. און דערמיט וויל מען אויפהאַל-טען דעם שטורמישען אָנשפּאַר פון שונא!

און ער האָט נאָך לאַנג גערעדט, געזידעלט אַלעמען און געריהמט זיך.

איך בין אַריין געזעגענען זיך מיט פרוי רייכענשטיין, דער אָרגאַניזאַטאָרין און פערוואַלטערין פון די אָכראָנקעס, וועל-כע זענען געווען אַדאַנק איהר זעהר גוט איינגעאָרדענט.

—איהר ווייסט, וואָס איך וועל אייך זאָגען, האָט זי מיר געזאָגט.—אָט געהען די רוסען אַוועק און ביי מיר איז נישטאָ קיין פרייד אין האַרצען. איך ווייס זעהר גוט וועגען אַלע גרוי-זאַמקייטען, וואָס דאָס רוסישע חיל איז בעגאַנגען אין גאַליציע, און נישט קוקענדיג אויף דעם, איז ביי מיר אין האַרצען נישטאָ קיין געפיהל פון פיינדשאַפט צו די רוסען. ווי ווילד זיי זענען נישט, זענען זיי פאָרט ברייטער, מענשליכער, פּראָסטער ווי די דייטשען. אייך וועט דאָס אויסווייזען מאָדנע, נאָר פאַר די צעהן חדשים בין איך צוגעוועהנט געוואָרען צו די רוסען און ביי מיר האָט זיך געשאַפען אַ גוטער געפיהל צו זיי...

דער אויטאָמאָביל, אויף וועלכען איך האָב געוואַרט, איז אַלץ נישט אָנגעקומען. מעגליך, אַז איהם האָט עטוואָס אויפגע-האַלטען און ער וועט נישט קומען. איך האָב זיך שוין געקלי-בען געהן צום באַהן, אָבצופאָהרען מיט אַ צוג. אַז איך בין אַרויסגעגאַנגען פון האָטעל, האָט מיך אָבגעשטעלט אַ יונגערמאַן, מיט וועלכען איך האָב זיך, ווייזט אויס, ערגעץ וואו געטראָפען, נאָר איצט נישט דערקענט, און געפרעגט:

—ווען פאָהרט איהר?

—איך ווייס נאָך נישט. איך וואַרט אויף אַן׳אויטאָמאָביל.

—פאָהרט מיט אונז. מיר האָבען אַן׳אייגענעם צוג און פאָהרען אָב היינט זיבען אַ זייגער אין בראָד.

—זעהר גוט!

איך האָב פערנומען דאָס געלד און די זאַכען און מיט דעם אומבעקאַנטען יונגענמאַן אין זיין אויטאָמאָביל אָבגעפאָהרען אויפ׳ן וואָקזאַל.

אַז איך בין שוין געזעסען אין וואַגאָן, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דאָס איז אַנ'אָבטיילונג פון בעסאַראַבער זעמ-סטווע. איהר לאַזאַרעט איז שוין אַריבערגעפיהרט אין בראָד. דאָס איז אַ לאַזאַרעט פאַר אָנשטעקענדע קראַנקהייטען, איבערהויפט פאַר כאָלערנע און אין איהם געפינען זיך פיערהונדערט אַכציג קראַנקע. מיט דעם צוג ווערען אַריבערגעפיהרט אין אַכט וואַגאָ-נען דער גאַנצער פערסאָנאַל און דער סקלאַד. די וואַגאָנען זע-נען צוגעקייטעלט צו אַ משא-צוג.

אָנשטאָט זיבען אָוענד, זענען מיר אָבגעפאָהרען צוויי ביינאַכט.

פערלאָזען האָב איך לעמבערג דעם 6-טען יוני פאַרטאָג, און דעם 8-טען זענען אַריין אין שטאָדט די עסטרייכער. וואָס עס איז פאָרגעקומען אין שטאָדט פאַר די צוויי—דריי טעג, האָב איך ביז איצט נישט געקאָנט זיך דערוויסען. עס זענען געגאַנ-גען קלאַנגען, אַז עס איז געווען אַ פאָגראָם, אַז מ'האָט אַ רב אָדער אַ ראַבינער דערשאָסען, אָבער דאָס זענען געווען נאָר נישט קלאָרע קלאַנגען. וו. טאַן, וועלכער איז אָבגעפאָהרען דעם 7-טען בייטאָג, האָט מיר דערצעהלט, אַז מ'האָט קיין צייט נישט געהאַט צו עוואַקואירען די ציווילע בעפעלקערונג. דעסגלייכען האָט מען קיין צייט נישט געהאַט אויפצורייסען אַנדערע בנינים חוץ דעם וואָקזאַל (איינע פון די שענסטע געביידעס אין גאַלי-ציע). די לעצטע טיילען, אָבטרעטענדיג, האָבען אויפגעבראָכען און צוראַבירט אויף דער גרויסער גאַס אַלע רייכע קלייטען, איבערהויפט יובעליר-געשעפטען. מ'האָט אויפגעזוכט און אויפגע-בראָכען אַ ווײַנקעלער, געטרונקען און דעם איבערגעבליבענעם ווײַן פונאַנדערגעגאָסען איבער די גאַסען. די שפּעטער געקומע-נע זענען געקראָכען איבער דער ערד און געזופט דעם בראָנ-פען פון דער בלאָטע. בשעת די פאָליציי איז אַוועקגעגאַנגען, האָט מען איהר נאָכגעפייפט פון די פענסטער.

נאָך פון עמיצען האָב איך געהערט, אַז פיל פון די שכור'ע סאָלדאַטען זענען פערבליבען. די עסטרייכער האָבען זיי געפונען נאָך שכור און געשאָסען זיי ווי מאַראָדערן.

נאָך אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך. אין לעמבערג איז די גאַנצע צייט אַרויסגעגאַנגען אַ רוסישע צייטונג „טשערוואָנאַיאַ רוס". מיר האָט זיך געטראָפען דער לעצטער נומער איהרער פון 6-טען. אין נומער איז קיין שום רמז נישטאָ, אַז מ'פערלאָזט לעמבערג. דער טאָן אַ מונטערער און אַ זיגערישער. עס זענען אָנגעוויזען די ספעקטאַקלען אין רוסישען טעאַטער אויף אַ גאַנצע וואָך: שבת, דעם 8-טען, „קאַוואַלעריאַ רוסטיקאַנאַ", זונטאָג-דעם 9-טען, „די שענע העלענא". גאָר אינטערעסאַנטער פאַר אַלץ איז דאָרט די פעראָרדנונג פון דעם פערוואַלטער איבער גאַליציע, אַז „פון אַלע יורידישע אַנשטאַלטען אין גאַליציע זאָלען דערוויטערט ווערען די שופטים יודען". גאַליציע איז שוין כמעט אַוועק פון די רוסישע הענד, און דער אַפּאַראַט פון יודען-פערפאָלגונג האַלט אין איין אַרבייטען!

ח

די אָפּטיילונג, מיט וועלכער איך האָב זיך צופעליג געטראָפען, האָט זיך אַרויסגעוויזען אַ שוואַרץ-מאה'דיגע, ווי אַלע בעסאַראַבער אָפּטיילונגען. אין וואַגאָן האָב איך געטראָפען דעם בעפולמעכטיגטען, מאַקאַר איוואַנאָוויטש (די פאַמיליע זיינע האָב איך פערגעסען), אַ דאָקטאָר, זשעלעבאָווסקי, עפּעס אַ מיטרייזענדער פּאָליאַק, ריכלעווסקי, סאַניטאַרען און באַרמהאַרציגע שוועסטער. אַז איך בין אַריין אין וואַגאָן, האָט זיך געפיהרט אַ געשפּרעך וועגען יודען. מאַקאַר איוואַנאָוויטש האָט אַרויסגעזאָגט צופרידענקייט, וואָס מ'זעהט נישט אויף די וואָקזאַלען קיין יודען, דער פּאָליאַק האָט איהם מיט אַ חניפה'שען שמייכעלע אונטערגעהאַלטען. נאָכדעם איז מען אַריבער צו מלחמה-ענינים, צו דער לאַגע אויפ'ן פראָנט: די לאַגע איז אַ האָפנונגסלאָזע. אין דער צייט ווען די עסטרייכער פערוואַרפען אונז מיט סנאַריאַדען, האָבען מיר נישט מיט וואָס צו ענטפערן זיי. דעם דאָקטאָר זענען בעוואוסט פאַלען, אַז אונזערע סאָלדאַטען האָבען

אויף אַ שטורמישער שיסעריי געענטפערט מיט שטיינער.

—ראַטעווען רוסלאַנד קאָן איצט נאָר די געזעלשאַפט, דאָס פאָלק אַליין,—האָט ער רעזיומירט.—און די רעגירונג טהוט גאָר-נישט צו בעגייסטערן דאָס פאָלק, האַלט זיך ביי איהר שטענ-דיגער אונפערטרויאונג צו דער געזעלשאַפט און ביי איהר ביו-ראָקראַטיזם... אַז לעמבערג וועט פאַלען, וועט זיך נישט בעגעהן אין רוסלאַנד אָהן ערנסטע אונרוהען...

—אין דער אַרמעע הערשט אַ שרעקליכע צופאַלונג. אָפי-צירען און גענעראַלען טראַכטען נאָר וועגען צלימלעך און נאַ-גראַדעס, זענען פערטהון אין קליינליכע האַמפערונגען צווישען פּאָלקען און דיוויזיעס. און נישט בעסער בעשטעהט עס אין די נידעריגערע שיכטען פון דער אַרמעע. נאָר אין דעם „רוסקאָיע סלאָוואָ" שרייבט מען, אַז סאָלדאַטען „רייסען זיך אין שלאַכט", באמת רייסען זיי זיך „פון שלאַכט". גיבען זיך אונטער אין פּלען מאַסענווייז, זוכען אַלערליי מיטלען צו בעפרייען זיך פון דינסט. איהר ווייסט, וועלכע מיטלען מ'נעהמט אָן כדי צו בע-פרייען זיך. מ'שטעקט זיך אָן אומישנע ווענערישע קראַנקהייטען. אין דער אַרמעע געהט אַ פאָרמעלער האַנדעל מיט אייטער פון טריפּער. מ'צאָהלט אַ רובל פאַר אַ טראָפּן...

שפּעטער אַ ווײַלע איז מען ווידער אַריבער צו יודען. דער פּאָליאַק, רײַדענדיג וועגען וואַרשא, האָט זיך אָבגערופען:

—גוט פיהלען זיך איצט דאָרט יודען. האָבען זיך אָנגע-קליבען אַהין צוויי מאָל מעהר, ווי פריהער ס'איז געווען.

—אָנגעקליבען האָבען זיי זיך אַהין נישט פון גרויס נחת,—האָב איך זיך אָבגערופען.—דאָרט געפינט זיך איצט ביי הונדערט טויזענד אַרויסגעשיקטע און אַנטלאָפענע היימלאָזע יודען פון גאַנץ פוילען.

—קיין חדוש נישט,—האָט געענטפערט ריבלעווסקי.—זיי בעשעפטיגען זיך אַלע מיט שפּיאָנאַזש.

—איהר קאָנט דאָס דערווייזען מיט פאַקטען?

—קיין פאַקטען ווייס איך נישט, נאָר אַלע אין איין קול זאָגען עס.

—אט די אלע, וואס זאגען עס אין איין קול, ווייסען מסתמא אזויפיל פאקטען, ווי איהר...

—איך בין נישט קיין אנטיסעמיט,—האט זיך אבגערופען דער דאקטאר.—נאר איך מוז קאנסטאטירען, אז יודען פרעהען זיך אויף אונזער מפלה!

—איבערהויפט זענען שעדליכע מענשען די גאליציאנער יודען,—האט פארטגעזעצט ריכלעווסקי.—עקספלואטירען שרעקליך די פאלקסמאסען, דעם פויער. נאר איך מוז זאגען, אז די אינ-טעליגענטע גאליציאנער יודען זענען גאר אנדערע, זעהר אנ-שטענדיגע און ארענטליכע לייט. צווישען מיינע נאהנטסטע פריינד זענען דא עטליכע יודען: אמת'ע איבערגעגעבענע פא-ליאקען. צווישען זיי זענען דא אזעלכע, וואס ארבייטען אויף דער קולטור פון לאנד און וואלטען געקאנט זעהר פיל אויפ-טהון, זעהר גרויסע נוצען ברענגען, ווען אונזערע פוילישע אינטריגאנטען, אונזערע דעפוטאטען, וואלטען זיי נישט פער-פאלגען און געגעבען די מעגליכקייט ארויסצעווייזען זיך.

—איך האב פריהער געוואוינט אין ווארשא,—האט ער צו-געגעבען.—עס איז געוועזען שווער צו לעבען אונטער דעם רוסי-שען רעזשים און איך בין אריבערגעפאהרען אין גאליציע. שוין אכצעהן יאהר, אז איך געפין זיך אין גאליציע, און ווייסט איהר צו וואס פאר אנ'אויספיהר איך בין געקומען? אין רוס-לאנד טאר א פאליאק וועגען גארנישט, וואס האט א שייכות צו זיין נאציאנאלען לעבען, נישט ריידען, נאר ער האט די מעג-ליכקייט אלץ צו טהון. אין גאליציע מעג א פאליאק וועגען אלץ ריידען, נאר ער האט נישט די מעגליכקייט קיין שום נאציאנא-לע זאך צו טהון.

גאנצע אכצעהן שעה האט געדויערט דאס פאהרען זעכציג ווייארסט פון לעמבערג ביז בראד. אויף יעדער סטאציע זענען מיר געשטאנען צו עטליכע שעה, דורכלאזענדיג משא-צוגען פון לעמבערג. וואס האט מען נישט געפיהרט פון לעמבערג! עס זענען געגאנגען גאנצע צוגען מיט פוסטע, צובראכענע פעסער פון צעמענט, מיט צובראכענע וועגלעך און מעבעל, מיט צע-

פוילטע שפּאַלן און אַנדערע זאַכען אָהן אַ שום ווערט. און די אייזענבאַהן-ווערקשטאַטען האָט מען קיין צייט נישט געהאַט אַרויסצופיהרען.

אַרום אַכט אין אָווענד זענען מיר געקומען אין בראָד. אונזער צוג האָט זיך אָבגעשטעלט אַ קלאַפטער פופציג פון וואָקזאַל, אין אַ געדיכטען ווערגענדען רויך פון ברענענדען בעט-געוואַנד און בגדים פון כאָלערא-קראַנקע, וואָס מ'האָט גאַנצע בערג פערברענט דאָ, ביים וואָקזאַל.

פון בראָד האָב איך גערעכענט צו פאָהרען מיט'ן עקסטרא צוג קיין קיעוו. איך בין אַראָבגעגאַנגען נעהמען אַ פוהרעל צו פיהרען מיינע זאַכען צום וואָקזאַל. עס האָט געדויערט נישט מעהר ווי צעהן מינוט, ביז איך האָב זיך אומגעקעהרט מיט דעם פוהרעל, נאָר איך האָב דעם צוג נישט געפונען אויף דעם אָרט, וואו איך האָב איהם געלאָזען. עס זענען צוגעגאַנגען דער בעפולמעכטיגטער, מאַקאַר איוואַנאָוויטש און עטליכע שוועסטער, וואָס זענען צוזאַמען מיט מיר אַראָב פון צוג, מיר האָבען אַלע צוזאַמען געלאָזט זיך זוכען איהם אויף אַלע ליניעס—און נישטאָ, ווי איינגעזונקען געוואָרען. מיר זענען אַוועק צום באַטשאַלניק סטאַנציע. ער איז געווען שרעקליך צורודערט און פערדולט און האָט אונז נישט געוואָלט ענטפערן. אַז מיר זענען צוגעשטאַנען, האָט ער אויסגעשריען:

—וואָס פאַר אַ צוג? לאָזט מיך צורוה! איך בין געגוג פערדרעהט אָהן אייך... וועלכען נומער איז אייער צוג?

—מיר ווייסען נישט דעם נומער.

—איהר ווייסט נישט? נו, ווייס איך אויך נישט! און לאָזט מיך צורוה, דאָ געהען דורך הונדערטער צוגען!

מיר זענען אַוועק צום קאָמענדאַנט. ער איז געווען נישט וועניגער צורודערט און פערדולט פון באַטשאַלניק סטאַנציע און האָט אונז גאָרנישט געקאָנט זאָגען. נאָכדעם איז ער מיט אונז אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַנציע. נאָר ווי זיי זענען זיך צונויפ-געקומען, האָבען זיי גענומען מיט פערצווייפלונג קריגען זיך.

—איך וועל ווארפען אַלץ צום שוואַרציאָהר און אַנטלויפען

פון דאַנען!—האָט געשריען דער נאַטשאַלניק סטאַנציע.—פיהרט אָן די אַרבייט דאָ אַליין, אָהן מיר!

—וואַרפען צו אַלדי שווארציאָהר קאָן איך אויך,—האָט איהם געענטפערט דער קאָמענדאַנט.—מיר האָט שוין דערעסען די קאַטאָרגע, פאַרפלוכט זאָל זי זיין!

נאָך לאַנגע וכוחים און געשרייען האָט דער נאַטשאַלניק סטאַנציע ביי אונז געפרעגט:

—אויף וועלכער ליניע זענט איהר געקומען, אויף דער ברייטער, אָדער אויף דער שמאָלער?

—אויף דער שמאָלער.

—האָט איהר דאָס לאַנג געדאַרפט מיר זאָגען! די צוגען פון דער שמאָלער ליניע שיקען מיר אַלע אָב אין דובנאָ. אייער צוג איז אַוועק אין דובנאָ.

—ווי הייסט אין דובנאָ?!—זענען מיר געוואָרען אויסער זיך.—ביים צוג זענען געווען אַלט וואַגאָנען פון בעסאַראַבער אָבטיילונג, וועלכע זענען געווען אויסגעריכט אַהער.

—מאַלע וואָס זיי זענען געווען אויסגעריכט אַהער.

—וואָס איז דאָס פאַר אַ נבלה!—האָט זיך צוהיצט דער בעפולמעכטיגטער.—דאָ איז אונזער לאַזאַרעט, וואו עס ליגען פירהונדערט און אַכציג כאָלערע-קראַנקע, און דער גאַנצער פער-סאָנאַל מיט׳ן סקלאַד איז געווען אויסגעריכט, נעהמט איהר און שיקט זיי אָב אין דובנא! איך וועל זיך קלאָגען אויף אייך! איך וועל טעלעגראַפירען דעם קאָמענדירענדען פון דער אַרמעע.

—טעלעגראַפירט וויפיל אייער הארץ גלוסט, וועמען איהר ווילט!—האָט רוהיג געענטפערט דער נאַטשאַלניק סטאַנציע.—איך טהו דאָס, וואָס מ׳בעפעהלט מיר. איך האָב אַ בעפעהל פון דעם אויבער-קאָמאַנדירענדען, אַז פון צוועלף בייטאָג היינט ביז איינס ביינאַכט דאַרף איך אָבשיקען הונדערט און פערציג צוגען און איינעם נישט אָבשטעלען דאָ. טרייבען אַלע אין דובנא. שיק איך איצט אָב אַלע פינף מינוט אַ צוג. און איהר סטראַשעט מיר!

דער בעפולמעכטיגטער איז אַוועקגעלאָפען נאָך וואוהין עס איז קלאָגען זיך, מאָהנען מ׳זאָל אומקעהרען דעם צוג. איך האָב

געזעהן, אַז דאָ וועט גאָרנישט העלפען און בין אַוועק אויפ׳ן פלאַטפאָרם וואַרטען אויפ׳ן ערשטען צוג, וואָס וועט געהן אין דובנאָ. מיך האָט זעהר בעאונרוהיגט, וואָס אין דעם אָבגעגאַנגענעם צוג איז געלעגען כמעט אָפען דאָס שאַכטעל מיט די צוואַנציג טויזענד רובל. זאָל עמיצער אַ הויב טהון דאָס דעקעל און דערזעהן דאָס געלד, קאָן מען עס גנב׳ענען אָדער אויפהויבען אַנ׳אויספאָרשונג, וואָס איז דאָס פאַר אַ שאַכטעל מיט געלד.

אויפ׳ן פלאַטפאָרם האָט געקאָכט, ווי אין אַ קעסעל. די דינער האָבען זיך אומגעוואָרפען איבער׳ן פלאַטפאָרם, געשריען, געפילדערט, געקריגט זיך. און אַלע עטליכע מינוט איז מאַקע אָבגעגאַנגען אַ צוג. איך האָב זיך אַריינגעכאַפט אין ערשטען, וועלכער עס איז דורכגעגאַנגען, אין אַ וואַגאָן, וואו עס איז געזעסען אַנ׳אייזענבאַהן-קאָמאַנדע, אַנ׳עוואַקואירטע פון לעמבערג קיין ראַדזיוויל. אַז איך האָב זיי געזאָגט, אַז מ׳וועט זייער וואַגאָן נישט אָבקייטלען אין ראַדזיוויל און טרייבען גלייך קיין דובנאָ, זענען זיי געוואָרן שטאַרק אויפגערעגט, נאָר זיי האָבען זיך באַלד בערוהיגט: „זאָל זיין אין דובנאָ. וויבאַלד מיר וועלען נישט זיין פעראַנטוואָרטליך—איז נישט אונזער זאַך.“ אַז מיר זענען געקומען אין ראַדזיוויל און דער צוג איז דאָרט געשטאַנען פופצעהן מינוט, האָב איך אָנגעוויזען דער קאָמאַנדע, אַז זיי האָבען גענוג צייט אַרויסצוגעהן און אַרויסצונעמען זייערע זאַכען, נאָר זיי האָבען זיך נישט גערירט פון אָרט: „מען דאַרף דאָ אָבקייטלען דעם וואַגאָן, אַזוי איז פעראָרדענט. און וויבאַלד מ׳קייטעלט איהם נישט אָב, איז נישט אונזער דאגה“.

„נישט אונזער זאַך“, „נישט אונזער דאגה“—די ווערטער איז אויסגעקומען אָפטער פאַר אַלץ צו הערען פון אַלערליי אָנטיילנעהמער אין דער מלחמה, פון די קלענסטע, ביז די העכסטע. און אין די דריי ווערטער איז געלעגען כמעט די הויפטסיבה פון אַלע רוסישע מפלות.

די אַכט וויאָרסט פון בראָד ביז ראַדזיוויל האָט זיך דער צוג געשלעפט דריי שעה. די אייזענבאַהן-בריגאַדע האָט וועניג

אָבגעגעסען זיך דאָס הארץ דערפון, געזעסען, געטרונקען טעה און פרעהליך דערצעהלט אַלערליי מלחמה-קוריאָזען.

—מ׳האָט אַבגעשיקט פון גאליציע אַ גע׳הרג׳עטען גענעראַל אין אַ טרונע אין אַ ספעציעלען וואַגאָן קיין טווער, וואו מ׳האָט איהם געדאַרפט מקבר-זיין. דער וואַגאָן איז אָנגעקומען, עס האָבען זיך צונויפגעקליבען אויפ׳ן וואָקזאַל די העכערע גלחים, מ׳האָט מיט גרויס פּאַראַד און ביים קלונגען פון אַלע גלאָקען אָבגע׳חתמ׳עט דעם וואַגאָן. און אָנשטאָט דעם גענעראַל האָט מען דאָרט געפונען געטרוקענטע פיש. פערביטען דעם וואַגאָן!

—כאַ-כאַ-כאַ!

—ביי אונז אויפ׳ן פראָנט האָט געטראָפען,—רופט זיך אָב דער אַנדערער,—מ׳האָט געוואַרט מיט׳ן גרעסטען אונגעדולד אויף אַ צוג מיט סנאַריאַדען. אַז ער איז אָנגעקומען, האָט מען אין די וואַגאָנען אָנשטאָט סנאַריאַדען געפונען סוכאַרעס. פערביטען די צוגען. אַ צווייט מאָל האָט געטראָפען, אַז אַ גאַנצע דיוויזיע איז על פּי טעות געוואָרען אָבגעשיקט אָנשטאָט אויפ׳ן מערב-דרומ׳דיגען פראָנט אויפ׳ן קאַווקאַזער. הונדערטער אַזעלכע טעות׳ן זענען פאָרגעקומען.

מיר האָבען נישט בעוויזען אָבצופאָהרען אַ ווערסט פון ראַדזיוויל, ווי עס איז פאָרגעקומען אַ שטאַרקער שטויס, פון וועלכען מיר זענען אַלע געפאַלען אויף דער ערד און אויף אונז די פעק און פעקלעך. דער צוג האָט זיך מיט אַמאָל אָבגעשטעלט. מיר זענען אַרויסגעשפּרונגען פון וואַגאָן. עס איז געווען שטאַרק פינסטער. ביים עק צוג האָבען זיך גיך באַוועגט פייערלעך פון לאַמטערנעס און פון דאָרט האָט זיך געטראָגען אַ געשריי. מיר האָבען זיך דערוואוסט, אַז אויף אונזער צוג איז פון הינטען אָנגעשפּרונגען אַ צווייטער, האָט צובראָכען צוויי וואַגאָנעס, וואו עטליכע מענשען זענען גע׳הרג׳עט און פיל פערוואונדעט. דאָס האָט אויף קיינעם פון אונזערע און די נאָהנטע פון אונז וואַגאָנען קיין איינדרוק נישט געמאַכט. מ׳איז נאָר געווען פערצווייפעלט, וואָס איצט וועט מען דאָ געוויס שטעהן ביז טאָג. אייניגע האָבען זיך אומגעקעהרט אין די וואַגאָנעס צו

לעגען זיך שלאָפֿען, אַנדערע האָבען גענומען ברעכען שטעקענס פֿון עפּעס אַ פֿאַרקאַן און מאַכען אַ פֿייער. מיט אַמאָל דערהערט זיך פֿון עק צוג אַ געשריי: „אַלע וואַרפֿט זיך אַרויס פֿון די וואַגאָנעס! עס וועט ווידער זיין אַ צוזאַמענשטויס! עס פֿליט אָן אויף די צוויי צוגען אַ דריטער.

ווייטער אַ מהומה. נאָר קיין שום שטויס האָבען מיר נישט געפֿיהלט. צי דער דריטער צוג אָבגעהאַלטען געוואָרען בעציי־טענס, אָדער דער שטויס האָט נישט דערגרייכט ביז אונזער וואַגאָן—ווייס איך נישט.

אין דער צייט האָב איך דערזעהן, אַז פֿון דער פֿאָדער־שטער זייט דערנעהנטערט זיך איבער דעם אייזענבאַהן־וועג צו אונז אַ פֿייערל. דאָס איז געגאַנגען אַ קאָנדוקטאָר מיט אַ לאַמ־טערן. ער איז צוגעגאַנגען צו אונזער לאָקאָמאָטיוו און אָנגע־הויבען שמועסען דערנאָך אַמפּערן זיך מיט דעם מאַשיניסט. איך בין צוגעגאַנגען און זיך דערוואוסט, אַז דער קאָנדוקטאָר איז פֿון פֿאָדערשטען צוג, וועלכער האָט זיך אָבגעשטעלט ביי אַ וויאָרסט ווייטער, ווייל דער לאָקאָמאָטיוו קאָן נישט „נעהמען" דעד באַרג אַרויף. אין צוג איז אָנשטאָט די נאָרמאַלע פֿינפֿאונ־פֿערציג וואַגאָנעס, פֿאַרהאַן זיבענאונפֿופֿציג. דער קאָנדוקטאָר, דער־וויסענדיג זיך, אַז דאָ איז פֿאָרגעקומען אַ צוזאַמענשטויס און אונזער צוג שטעהט סיי ווי סיי, איז געקומען בעטען דעם מאַשי־ניסט, ער זאָל מיט אונזער לאָקאָמאָטיוו אונטערשטויסען זייער צוג. דער מאַשיניסט האָט צוערשט נישט געוואָלט, נאָכדעם האָט ער איינ־געוויליגט. איך האָב זיך אַרויפֿגעכאַפּט אויפ'ן לאָקאָמאָטיוו און אָב־געפֿאָהרען צום פֿאָדערשטען צוג. דאָס איז נאָך נישט געוועזן דער צוג, וואו איך בין געפֿאָהרען, נאָר פֿאָרט נעהנטער צו יענעם. איך האָב זיך פֿערקליבען אין אַ וואַגאָן מיט פּוסטע פֿעסער פֿון צע־מענט. דער צוג האָט זיך געריהרט פֿון אָרט, האָט מיט מאַטער־ניש, מיט אַ כריפּעריי, סקריפּעניש און אַנ'אָנשטרענגונג גענומען שלעפּען זיך פֿאָראויס, און ביי יעדען שטויס האָבען די פּוסטע פֿעסער געטאַנצט און געביטען די ערטער. ערשט צום פֿריהמאָר־גען איז דער צוג געקומען אין דובנאָ. נישט אין דובנאָ גופֿא,

נאָר אַ וויאָרסט זעקס פאַר דובנאָ, ביי אַ פּאָלוסטאַנאָק. פון דאַנען ביז דובנאָ איז דער גאַנצער וועג שוין געווען פערשטעלט מיט פיל צעהנדליג פריהער געקומענע צוגען. דאָ האָט זיך געענדיגט די שמאָלע ליניע און ווייטער האָט מען די צוגען אין ערגעץ נישט געקאָנט שיקען. איך בין אַראָב און אַוועק פאָר־אויס. דער דריטער צוג איז געווען דער, מיט וועלכען איך בין געפאָהרען פון לעמבערג. איך האָב געפונען דאָס שאַכטעל מיט דעם געלד און מיינע זאַכען אונבעריהרט. די לייט פון פערסאָנאַל, וואָס זענען געווען אין וואַגאָן, האָבען נישט פערשטאַנען, וואוהין מ'האָט זיי אָבגעפיהרט און וואָס טהוט זיך מיט די, וואָס זענען פערבליבען אין בראָד. איך האָב זיי ערקלערט און בערוהיגט:

איך האָב געפונען אַ פוהר און צוגעפאָהרען קיין דובנאָ צום באַהנהויף, אויף וועלכען עס איז געווען ווי אין גאַליציע, פול מיט מיליטער און ס'האָט געהערשט אַ שטאַרקער גערודער, קיין איין יוד איז שוין אויפ'ן וואָקזאַל נישט געווען צו בעמערקען, דער ריכטיגסטער סימן, אַז די מלחמה האָט דערגרייכט אַהער.

איך האָב זיך געזעצט אין ערשטן משא־צוג, וואָס איז געגאַנגען אין דער ריכטונג צו קיעוו. דער וואַגאָן, וואוהין איך בין אַריין, איז געווען אָנגעפאַקט מיט קאַסטענס, ביי וועלכע עס האָט זיך געפונען אַ סאָלדאַט מיט אַ ביקס. חוץ מיר האָבען זיך אין וואַגאָן געפונען עטליכע אָפיצירען.

—וואָס פיהרסטו אין די קאַסטענס?—האָט איין אָפיציר געפרעגט דעם וועכטער.

—ניי־מאַשינען פון פזשעמישל.

אַלע האָבען זיך פערוואונדערט. דאָס הייסט בעראַבעוועט אַ פריוואַטען סקלאַד מיט מאַשינען און מ'פיהרט אַרויס אָפיציעל, מיט אַ בעוואָפענטען בעגלייטער.

—אַפנים מ'רעכענט דאָס געבען נדן די סאָלדאַטען, אַז זיי וועלען חתונה האָבען.—האָט זיך אָבגערופען איין אָפיציר.—

קיין אַנדער ציל אַרויסצופיהרען פון שטאָדט ניי-מאַשינען קאָן איך נישט בעגרייפען.

אין קיעוו האָב איך געטראָפען אַ צוזאַמענפאָהר פון די יודישע הילפס-קאָמיטעטען. פון פעטערבורג איז געקומען ד. פיינבערג, מיט וועמען ביי מיר איז פאָרגעקומען אַ שאַרפער אינצידענט.

מאָהנענדיג ביים לעמבערגער קאָמיטעט ער זאָל אומקעהרען דאָס צוגעשיקטע געלד, האָט ד״ר לאַנדער בעמערקט, אַז איינינע מיטגלידער פון קאָמיטעט צווייפלען, אויף וויפיל לאַנדער און איך זענען פולמעכטיגע פאָרשטעהער פון פעטערבורגער און קיעווער קאָמיטעטען, צו מאָהנען אין זייער נאָמען צוריק דאָס צוגעשיקטע געלד. דערום האָבען מיר גלייך טעלעגראַפירט אין פעטערבורגער קאָמיטעט: „טעלעגראַפירט גלייך דעם לעמבערגער קאָמיטעט אַ קאַטעגאָרישע פאָדערונג, ערפילען יעווסייעווס (לאַנדערס פסעוודאָנים) און מיינע פאָדערונגען, שטימענדע מיט אייערע דירעקטיוועו. בעשטעטיגט אונזער בעפולמעכטיגונג.״ קיין ענטפער אויף דעם טעלעגראַם האָבען מיר זיך אין לעמבערג נישט דערוואַרט. איצט, בעגעגענענדיג זיך מיט פיינבערג׳ן, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דער פעטערבורגער קאָמיטעט האָט, אַלס ענטפער אויף אונזער טעלעגראַם, טעלעגראַפירט דעם לעמבערגער קאָמיטעט: די סומע, וואָס מ׳האָט איהם אַרויסגעשיקט, בלייבט ביי איהם און אויף ווייטער קאָן פעטראָגראַד גאָרנישט צוזאָגען. ד. ה. אַרויסגעזאָגט אַקוראַט דעם היפוך דערפון, וואָס מיר האָבען געפאָדערט און דערביי נישט בעשטעטיגט אונזער בעפולמעכטיגונג. וואָלט זיך די טעלעגראַמע בעקומען בשעת ביי אונז זענען נאָך פאָרגעקומען די אונטערהאַנדלונגען וועגען דעם געלד, וואָלט דער לעמבערגער קאָמיטעט האָבען די רעכט נישט אומצוקעהרען אונז דאָס געלד און אפילו פעררעכענען אונז פאַר מענשען, וועלכע האָבען זיך אָנגערופען פאַר בעפולמעכטיגטע, נישט האָבענדיג קיין רעכט אויף דעם. און וואָס וועט דער קאָמיטעט, בעקומענדיג איצט די טע-

לעגראמע, אויב זי וועט דערגעהן צו איהם, טראכטען וועגען אונז?

—ווי אזוי האט איהר אונז, לאנדער'ן און מיך, אוועקגע-שטעלט אין אזא לאגע?—האב איך אויפגערעגט געפרעגט פיינ-בערג'ן.—ווי אזוי האט איהר נישט טעלעגראפירט: ערפילט די פאדערונגען פון אונזערע בעפולמעכטיגטע? פארוואס האט איהר נישט בעשטעטיגט אונזער בעפולמעכטיגונג?

—מיר האבען נישט פערשטאנען אייער טעלעגראמע. דא ווייסען מיר, אז לעמבערג איז עוואקואירט און מיט אמאל פא-דערונגען. איהר האט זעהר ריכטיג געטהון, וואס איהר האט געמאהנט דאס געלד, נאר אונז איז עס אין זינען נישט אריינ-געפאלען און מיר האבען גערעכענט, אז דא האנדעלט זיך וועגען להבא. אייער בעפולמעכטיגונג בעשטעטיגען אין א טעלע-גראמע האבען מיר מורא געהאט, עס זאל נישט ארויסרופען עפעס א חשד.

—מיר האבען נישט מורא געהאט אונטערצושרייבען אונ-זערע פאמיליעס און איהר האט מורא געהאט. ניין, דאס איז פארגעקומען נישט דערפון, נאר פון דעם פערפוילטען ביורא-קראטיזם, וועלכער הערשט אין פעטערבורגער קאמיטעט,—האב איך זיך נישט איינגעהאלטען פון אנ'אויפוואורף.

איך בין געווען אזוי אויפגערעגט, אז איך האב בעשטימט אבצופיהרען דאס געלד צוריק אין לעמבערג. איך האב גערע-כענט, אז איך וועל נאך צייט האבען אהינצוקומען.

פיינבערג און גרינבערג זענען געווען אויסער זיך.

—דא איז אזא נויט אין א רובל און איהר ווילט אבפיה-רען צוריק צוואנציג טויזענד רובל, וועלכע געהערן נישט דעם לעמבערגער קאמיטעט.

כדי ארויסצוגעהן פון דער לאגע, האבען מיר בעשטימט, אז אין נאמען פון פעטערבורגער, קיעווער און אדעסער קאמי-טעטען וועט אנגעשריבען ווערען צום לעמבערגער קאמיטעט א בריף, אין וועלכען עס וועט זיין בעשטעטיגט, אז לאנדער און איך זענען בעפולמעכטיגטע פון די קאמיטעטען אין די ענינים

פון גאַליציע, אַז מיר ביידע האָבען נישט נאָר געהאַט דאָס רעכט, נאָר זענען געווען מחויב מאָהנען צוריק די סומען, וואָס זענען פערבליבען צום מאָמענט פון ליקווידירען פון לעמבערגער קאָמיטעט און אַז די טעלעגראַמע פון פעטערבורגער קאָמיטעט איז געווען אַרויסגעשיקט אין דעם מאָמענט, ווען מ'האָט נאָך נישט געוואוסט וועגען דער ליקווידאַציע פון לעמבערגער קאָ-מיטעט.

דער בריף מיט די אונטערשריפטען פון פיינבערג, גרינ-בערג און דעם פאָרשטעהער פון אָדעסער קאָמיטעט, האָב איך געריכענט גלייך אָבפיהרען קיין לעמבערג, נאָר דעמזעלבען טאָג האָב איך זיך דערוואוסט, אַז לעמבערג איז שוין אין די הענד פון די עסטרייכער.

דעם 10-טען, בשעת איך בין געווען אין חברה מפיצי השכלה אויף אַ פאָרטראַג, וועלכען וו. טאַן האָט געמאַכט איבער די געשעהענישען אין גאַליציע, האָט מען געבראַכט פון באַהנ-הויף אַ צעטעל, אַז נאָר-וואָס זענען אָנגעקומען די ערוב'ניקעס, וועלכע מ'האָט גענומען אין לעמבערג, און מ'בעט וועמען עס איז קומען צו זיי. איך מיט טאַנ'ען זענען אַוועק אויפ'ן באַהנ-הויף, נאָר מיר האָבען דאָרט שוין נישט געטראָפען די לעמבער-גער ערוב'ניקעס: מ'האָט זיי אָבגעפיהרט אין שטאָדט אין אַרעסט-הויז אויף קיריללאָווער גאַס. געטראָפען האָבען מיר אויפ'ן באַהנ-הויף אַ פאַרטיע יודען, ביי דרייהונדערט נפשות, אַרויסגעשיקטע פון סעניאָווע. זיי זענען שוין צוויי וואָכען אין וועג. אָנגעפאַק-טע אין די טעפלושקעס, מידע און צובראָכענע. דערזעהענדיג אונז אין מיליטער-בגדים צוזאַמען מיט די יודישע יונגעלייט פון הילפס-קאָמיטעט, האָבען זיי זיך אַ וואָרף-געטהון צו אונז און גענומען מיט אַ געוויין בעטען, מ'זאָל זיי לאָזען כאָטש אויף עטליכע טעג דאָ אין קיעוו אויסרוהען זיך. דערצו האָט זיך נאָך צווישען זיי געפונען אַ קינד אַ קראַנקס אויף נאַטורעלע פאָקען. מיר האָבען געפרובט כלאָפאָטשען, נאָר עס האָט נישט געהאָלפען, מען האָט זיי גלייך אָבגעשיקט ווייטער, נאָר דאָס קראַנקע קינד האָט מען צוגענומען אין שפיטאָל.

מיר זענען אַוועק אין אַרעסטהויז אויף קירילאָווער גאַס. דאָס הויז האָט דער הילפס-קאָמיטעט געדונגען און איינגעאָרדענט אויף זיין רעכנונג. מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבן פועל'ן ביי דער מאַכט, מ'זאָל די ערוב'ניקעס פון גאַליציע אָנשטאָט צו האַלטען אין טורמע, אָבלאָזען אויף דער ערבות פון קאָמיטעט אין דאָס הויז. דער פערוואַלטער פון הויז איז געווען בעשטימט פון דער פאָליציי, די ערוב'ניקעס איז געווען פערווערט אַרויסצוגעהן פון הויז. פונדעסטוועגען פלעגען אייניגע פאָהרען אין שטאָדט און פערבלייבען דאָרט גאַנצענע טעג.

דאָס אַרעסטהויז געפינט זיך אַנטקעגען דעם בעוואוסטען זייצעווס ציגעל-זאַוואָד, וואו עס האָט זיך אָבגעשפילט די גאַנצע מעשה בייליס. דער פערוואַלטער, האַלפערן, האָט פריהער נישט געוואָלט אונז ערלויבען בעזוכען די אַרעסטירטע, נאָכדעם איז ער וויכער געוואָרן און ערלויבט, נאָר האָט אונז אויף אַ מינוט נישט אָבגעלאָזט פון אויג.

דאָס גרויסע, צוויי-גאָרנדיגע הויז מיט עטליכע פליגל-בנינים, מיט אַ געדעקטען הויף איז געווען פול מ'ט יודען. אייניגע זענען געזעסען, אַנדערע אַרומגעגאַנגען איבער'ן הויף פער'חלש'טע פון היץ. אַלטע לייט זענען געווען אָהן אויבערשטע בגדים, אין טלית-קטנ'ס. אין די ווינקעלעך הויף האָבען ווייבער צוגעגרייט צום קאָכען, אַרום זיי האָבען זיך געשפילט קינדער. אַ גאַנץ וועלטעל.

דער פערוואַלטער, אַ נידעריג דיק יודעל מיט אַ פליכעוואַטען קאָפּ און אויפגערעגטע אומלויפענדיגע אויגעלעך, האָט זיך געטראָגען ווי אַ שטורם איבער'ן הויף. ער איז געווען ווי אויף פרוזשינעס און אַ רגע נישט גערוהט. געטראָגען האָט ער עפּעס אַ משונה'דיגען בגד, וואָס האָט געדאַרפט הייסען אַ מונדיר. ער האָט געשריען, געפּילדערט, אָבגעגעבען בעפעהלען און אַלע ווילע געפייפט סיגנאַלען פון אַ פייפעל, וועלכעס איז ביי איהם געהאָנגען אויפ'ן האַלז. די אַרעסטירטע זענען שוין אַפּנים, געווען אויסגעמושטרירט, האָבען געוואוסט די בעדייטונג פון די סיגנאַלען. ביי אונזער אַריינגעהן האָבען זיך אַלע אויפגעכאַפּט

פון די ערטער, אַראָבגענומען די היטלען און אויסגעשטעלט זיך ווי סאָלדאַטען. האַלפערן האָט זיך געווענדט צו זיי מיט דעם טאָן פון אַ קאָמאַנדיר, אָבגעגעבען בעפעהלען. דערביי איז ער געווען אין אַ פרעהליכער שטימונג און האָט זיך געוויצעלט. דעם אַרעסטהויז האָט ער אָנגערופען „קאַבצאַנסקי זאַוואָד". געהענדיג מיט אונז איבער׳ן הויז און הויף האָט ער זיך אויפגעפיהרט ווי אַ פערוואַלטער פון אַ זוויערינעץ, וואָס ווייזט זיינע חיות, וועלכע זיצען אין שטייגען: „דאָס איז אַ זקן פון פינפאונניינציג יאָהר!" „דאָס איז אַ טויבשטומער!" „דאָס איז אַ געוועזענער גביר און איצט אַ קבצנ׳סקע קעסטקינד!"—האָט ער פרעהליך אויסגעשריען! דאָס אַלץ האָט געמאַכט אַ שרעקליכען איינדרוק.

—אין דעם חדר זיצען זיבעצעהן רבנים! צעהן פון זיי זענען טיפע זקנים!—האָט ער אויסגעשריען, צוגעהענדיג צו אַ גרויסן חדר און געגעבען זיין פייף.

אין חדר, צווישען די רבנים, האָב איך מיט אַמאָל דערזעהן דעם יאַסלער רב. ער האָט אויף מיר געקוקט מיט זיינע נאַאיוו-גוטהאַרציגע קינדער-תמימות׳דיגע אויגען. מיר האָבען זיך דערפרעהט איינער מיט דעם אַנדערן און צוקושט זיך. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז חוה״מ פסח האָט מען איהם געוואָלט ווידער אַרעסטירען און ער האָט איינגעצאָהלט די זעקסהונדערט רובל שטראָף. און אין אַ וואָך אַרום האָט מען איהם צוגענומען פאַר אַנ׳ערוב׳ניק.

—איהר געדענקט, איהר האָט געזאָגט, אַז מען וועט מיך נישט ריהרען,—האָט ער מיט אַ שטילען אויפוואורף מיר געזאָגט.

איך מוז זיך מודה זיין, אַז איך האָב עס איהם געזאָגט.

ער האָט מיך נאַאיוו געבעטען, איך זאָל איהם שטילערהייד אָבפיהרען קיין זשעשאָוו בעהאַלטען זיך, האָב איך איהם געזאָגט, אַז אויב די מעשה מיט דער שטראָף וועט זיין איינגעאָרדענט, האָט ער נישט וואָס מורא צו האָבען. איך האָב דעמאָלט נישט געקאָנט רעכענען, אַז אין עטליכע טעג אַרום וועט

זיך אָנפאַנגען דער ריקצוג פון דער רוסישער אַרמעע פון גאַ־ליציע.

געפונען האָט זיך צווישען די ערוב׳ניקעס אויך דעם רב׳ס פריינד, מענדעל מעלער. ער האָט נאָך אין יאַסלאַ געוויזען זיך מיר פאַר אַנ׳אָריגינאַל און אַ פאַנטאַזיאָר. דאָ האָב איך זיך דערוואוסט, אַז ער איז נאָך אַ „דיכטער״. ער האָט פערפאַסט אַ לויב-ליד לכבוד די לייט פון הילפס-קאָמיטעט, און פועל געוועןָ ביי האַלפערן, ער זאָל ערלויבען זינגען דאָס ליד ביים טיש מיט אַ כאָר. מ׳האָט מיך איינגעלאַדען אויף מאָרגען צו דעם געזאַנג, נאָר איך האָב קיין צייט נישט געהאַט אויסצוהערען דאָס ליד.

צווישען די ערוב׳ניקעס האָט זיך געפונען איינער פון סטרי, מיט וועלכען איך האָב זיך געזעהן בעת איך בין דאָרט געוועןָ. אַז מ׳האָט איהם אַרעסטירט, האָט ער געהאַט אין זינען צו פערנעהמען מיט זיך אַלע קוויטונגען און חשבונות פון דעם געלד, וואָס איך האָב דאָרט איבערגעלאָזט און איצט האָט ער מיר איבערגעגעבען אַלע דאָקומענטען. דאָס האָט מיך זעהר גע־ריהרט.

אין אַ בעזונדער חדר האָבען זיך געפונען די ערוב׳ניקעס פון לעמבערג. אויף מאָרגען נאָך מיין אָבפאָהרען האָט מען דאָרט פערנומען פינפאונדרייסיג ערוב׳ניקעס, זיבעצעהן יודען און אַכצעהן פאָליאַקען. צווישען די לעצטע, דעם פרעזידענט פון מאַגיסטראַט, רוטקאָווסקי. צווישען די יודען האָב איך גע־טראָפען די מיטגלידער פון לעמבערגער קאָמיטעט, ד״ר דיאַ־מאַנד, פעללער׳ן, גאָלד׳ן און אַנדערע. דאָ האָט זיך אויך געפונען דער וויצע-פרעזידענט פון מאַגיסטראַט, שלייכער, וועלכער האָט זעהר װעניג אַרויסגעוויזען זיין יודישקייט, און דער רעקטאָר פון לעמבערגער אוניווערזיטעט, ה׳ בעק.

איך האָב ערוואַרט צו טרעפען ד״ר דיאַמאַנד אין אַ שרעק־ליך נידערגעשלאָגענער שטימונג. נאָר דער הייסער עסטרייכישער פאַטריאָט איז געוועןָ אַזוי בעגייסטערט פון די עסטרייכישע נצחונות, אַז ער האָט פערגעסען וועגען די אייגענע צרות און געהאַלטעןָ זיך פרעהליך, ווי אַ זיגער.

מעהר פון אַלץ האָט מיך פערוואונדערט, וואָס איך האָב דאָ געטראָפען פעללער׳ן. בשעת מיר האָבען זיך צום לעצטען מאָל ביי איהם געזעהן, האָט ער געזאָגט, אַז גלייך געהט ער בעהאַלטען זיך אין זעהר אַ זיכערן אָרט, וואו מ׳וועט איהם בשום אופן נישט געפינען.

—צום אומגליק,—האָט מיר ערקלערט איצט פעללער,—בין איך אַהין נישט געגאַנגען בעהאַלטען זיך. עס איז געקומען אַ מענש פון סקאַלאַנ׳ען און איבערגעגעבען מיר, אַז אויב איך וועל איהם געבען צוויי טויזענד רובל, וועט ער מיך נישט נעה־מען פאַר אַנ׳ערוב׳ניק. איך האָב בערעכענט, בעסער צוויי טוי־זענד רובל געבען, איידער ריזיקירען און האָב איהם געשיקט דאָס געלד. נאָך דעם האָב איך גערעכענט פאַר איבעריג צו בעהאַלטען זיך. און אויף מאָרגען האָט מען מיך אַרעסטירט.

די אַלע ערוב׳ניקעס פון לעמבערג האָבען מיך געבעטען משתדל זיין זיך, אַז אויב עס איז בעשטימט אָבצושיקען זיי פון קיעוו, זאָל מען זיי שיקען אין אַנ׳אוניווערזיטעט־שטאָדט, און דערוויל זאָל מען זיי ערלויבען וואוינען אין איין האָטעל. (רוטקאָווסקי׳ן און שלייכער׳ן האָט מען ערלויבט גלייך פון באַהן פאָהרען אין אַ האָטעל). די ביטע האָבען זיי מאָטיווירט אויך מיט דעם, וואָס זיי איז שווער צו געפינען זיך צוזאַמען מיט אָרטאָדאָקסישע יודען! אין עטליכע טעג אַרום האָט מען ערלויבט פריהער בעק׳ן, נאָכדעם די איבעריגע אַריבערפאָהרען אין אַ האָטעל.

ט

ביי דער לאַגע, וועלכע האָט זיך געשאַפען מיט דעם אָבטריט פון דער רוסישער אַרמעע פון גאַליציע און איבער־הויפט מיט דעם פערלאָזען לעמבערג, זענען צושטערט געוואָרען אַלע פלענער, מיט וועלכע איך בין פריהער געפאָהרען אין אָקו־פּירטען קאַנט. איצט האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד וועגען

אַ וועלכער עס איז פּלאַנמעסיגער אַרבּייט, פּלאַנמעסיגער הילף דער בּעפעלקערונג פון גאַליציע. עס איז אפילו געווען שווער צו בעשטימען פאָראויס וואוהין צו פאָהרען.

בּיי אַזעלכע בעדינגונגען איז בּיי מיר אַרויסגעטראָטען די פראַגע, אויב עס האָט אַ ציל צו פאָהרען ווייטער אין גאַליציע. נאָר דער קיעווער קאָמיטעט האָט זיך ענערגיש אַרויסגעזאָגט, אַז איך מוז פאָהרען. נאָך דעם פערלאָזען לעמבערג זענען פערבּליבּען הונדערטער שטעדט און שטעדטלעך אונטער דער מאַכט פון די רוסען. די שטעדטלעך, וואוהין קיין הילף פון לעמבערג קאָן נישט אָנקומען און וועלכע קאָנען נאָך פערבּלייבּען אַ לאַנגע צייט בּיי די רוסען אין די הענד, מוזען פערזאָרגט ווערען מיט הילף. אַי וואָס עס איז איצט אונמעגליך אויסצואַרבּייטען אַ מאַרשרוט וואוהין צו פאָהרען,—וועל אוך פאָהרען וואוהין איך וועל קאָנען. יעדעס שטעדטעל, וועלכעס עס זאָל נישט זיין, נויטיגט זיך אין מאַטעריעלער און אפשר נאָך מעהר אין מאָראַלישער הילף אין דעם קריטישען מאָמענט, בשעת דאָס רוסישע חיל טרעט פון דאָרט אָב.

איך האָב איינגעשטימט אומצוקעהרען זיך אין גאַליציע, בעהעפטען זיך מיט איינע פון די צוויי אָבטיילונגען, דעמידאָווס אָדער קאָמיסאַראָווס און צוזאַמען מיט זיי, אָדער מיט אַ בעפולמעכטיגונג פון זיי, אַרומפאָהרען איבער יענע שטעדט און שטעדטלעך, וואו עס וועט מעגליך זיין.

אַזוי ווי ד״ר קאָזשענעווסקי האָט בעשטימט איינצואָרדנען די פלוג-גרופּע פון דעמידאָווס אָבטיילונג אין סאָקאַל, בּין איך אַוועקגעפאָהרען אַהין דורך קאָוועל.

אין קאָוועל האָב איך בעזוכט דעם יודישען הילפס-קאָמיטעט, אין וועלכען עס האָט אָנגעפיהרט די גאַנצע אַרבּייט מיט אַ גרויסער איבּערגעגעבּענקייט פרוי ד״ר פיינשטיין. די הויפּט-אַרבּייט פון קאָמיטעט איז בעשטאַנען אין צוגרייטען שפּייז פאַר די הונדערטער און טויזענדער יודישע היימלאָזע און אַרויסגעשיקטע, וועלכע מ׳טרייבּט דורך קאָוועל. עס איז אויסגעקומען צו פיהרען אַ מלחמה מיט דער אַדמיניסטראַציע פון בּאַהנהויף, וועל-

כע לאָזט קיינעם נישט צו צו די אַרויסגעשיקטע יודען.

אויפ'ן עטאַפּען-הויף האָב איך געטראָפען עטליכע צעהנ-דליג אַרויסגעשיקטע גאַליציאַנער יודען. אַלע זענען געזעסען אויף דער ערד. איניגע האָבען געדאַווענט אין טלית און תּפילין. צוגעהן צו זיי האָט דער קאָנוואָינער נישט ערלויבט.

—פון וואנען פיהרט איהר זיי?—האָב איך איהם געפרעגט.

—פון סאָקאַל. פינפאונדרייסיג נפשות.

—וואָס הערט זיך אין סאָקאַל?

—מ'האָט דאָרט די „זשידעס" געשלאָגען, זייערע קלייטען צוראַבירט.

—פאַרוואָס?

—דער קאָמענדאַנט האָט געהייסען פונאַנדערטראָגען די זשידאָווסקע קלייטען... חוץ זשידעס, האָט מען קיינעם נישט אָנ-געריהרט.

—דו ווייסט געוויס, אַז דאָס האָט דער קאָמענדאַנט גע-הייסען?

—אַזוי איז (טאַק טאָטשנאָ), אייער בלאַגאָראָדיע, אויף ריכטיג ווייס איך, אַז ער האָט געהייסען.

מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבען צו בעקומען די ערלויבעניש איבערצוגעבען פאַר די יודען שפייז.

אין הילפס-קאָמיטעט האָט מען מיר דערצעהלט, אַז דער אויבער-קאָמאַנדיר פון דער דרום-מערב'דיגער אַרמעע, איוואַנאָוו, זענענדיג אין כעלם, האָט אויפגענומען אַ דעפּוטאַציע פון פיער רבנים, וועלכע האָבען איהם אונטערגעטראָגען אַ ספר-תורה. ער איז געווען זעהר גערירהט, האָט זיך צוקושט מיט די רבנים און געשענקט דעם עלטסטען פון זיי אַ זילבערנע טאַבאַק-פושקע. אַז זיי זענען אַוועק, האָט ער געהייסען אומקעהרען זיי און געגעבען זעקסהונדערט רובל פאַר די יודישע אָרימעלייט.

די מעשה איז זעהר עהנליך אויף אַ לעגענדע. וועגען דעם גענעראַל איוואַנאָוו זענען געשאַפען געוואָרען פיל לעגענ-דעס. צווישען יודען איז געווען שטאַרק פערשפּרייט דער גלוי-בען, אַז איוואַנאָוו שטאַמט פון יודען, אַז ער אַליין אָדער זיין

פאָטער איז געווען אַ קאַנטאָניסט. גענומען האָט זיך די לעגענ־דע דערפון, וואָס ער האָט געהייסען נאָכ'ן פאָטערס נאָמען „יודאָוויטש".

אין קאָוועל האָב איך זיך געטראָפען מיט אַ מיטגליד פון קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג, נאַדיעזשדין. ער האָט מיר מיטגע־טיילט, אַז זייער אָבטיילונג שטעהט אין קריסטאַנאָפאָל, זיבע־צעהן ווערסט פון קאָוועל און געבעטען מיך פאָהרען צו זיי אין אָבטיילונג. מיר זענען צוזאַמען אַוועקגעפאָהרען איבער וולאַ־דימיר וואָלינסק.

אין וואַגאָן איז מיט אונז געפאָהרען אַ פרייוויליגער אָפי־ציר פון קאַווקאַזער פראָנט. ער האָט געגאָסען פעך און שוועבעל אויף די אַרמענער: זיי זענען שפּיאָנען, פעררעטער, פיינד פון רוסלאַנד.

—וואָס קאָן שוין זיין ערגער פון אַנ'אַרמענער!—האָט ער געטענה'ט.—נו, פערשטעהט זיך, יודען! נאָר יודען פערפאָלגט מען דאָך דערפאַר! און וואָס קאָנען מיר פאַר אַנ'עטיק פאָ־דערן פון מענשען, וועלכע מיר האַלטען פאַר אונמענשען. די אַרמענער אָבער זענען דאָך קריסטען און מיר ווייזען זיי אַרויס פריינדשאַפט און גיבען זיי הילף,—און זיי זענען די ערגסטע פיינד אונזערע!

געטראָפען זיך אויף אַ סטאַנציע מיט אַ צוג פון היימלאָזע פויערים. איך בין צוגעגאַנגען צו איין וואַגאָן און געפרעגט אַ פויער:

—פון וואַנען?

—פון ראַווא־רוסקאַ.

—וואָס הערט זיך דאָרט?

—שטיל. מעהר נישט, מ'האָט זשידעס געשלאָגען.

—פאַרוואָס?

—זיי האָבען געשאָסען אויפ'ן חיל, האָט מען דערפאַר אויסגע'הרג'עט פיל פון זייערע.

נאַדעזשדין, מיט וועלכען איך בין געפאָהרען, האָט מיר דערצעהלט, אַז אין סאָקאַל דער פאָגראָם האָט זיך אויך אָנגע־

הויבען פון דעם קלאַנג, אַז יודען שיסען אויפ'ן היל. לויט באַ-דעזשדינס ווערטער, האָט מען אין סאָקאַל געשאָסען זיבען קאָ-זאַקען פאַר'ן אָנטייל אין פּאָגראָם. עס גלויבט זיך עפּעס נישט.

סאָקאַל—אַ היבשע שטאָדט. ווייזט-אויס געווען אַ רייכע און אַ שעהנע. געקומען אַהין בין איך שבת און פון ערשטען בליק האָב איך נישט געקאָנט בעשטימען, פון וואָס נעהמט זיך די טויטע שטילקייט און די געשלאָסענע קלייטען, פון דעם, וואָס עס איז שבת, אָדער פון דעם פּאָגראָם, וואָס די שטאָדט האָט נאָר-וואָס איבערגעלעבט. נאָר צוקוקענדיג זיך, האָב איך דער-זעהן די צובראָכענע און פערשלאָגענע טהירען, די אויסגעהאַק-טע פענסטער, די צודרעהטע און אויסגעריסענע אייזערנע שוץ-טהירען אויף די קלייטען. אַריינגעקוקט דורך די פערשלאָגענע טהירען—אין די קלייטען איז אַ פּאָגראָם-חורבן: צובראָכען, צו-ריסען, צושאָטען. אויף די גרויסע גאַסען אין יוד נישט בע-געגענט.

איך בין אַוועק אין די זייטיגע געסלעך. בין דורכגעגאַנ-גען איינס, דאָס אַנדערע. דאָ זעהט מען שוין נישט קיין סאָל-דאַטען. אָרימע יודישע הייזלעך. אַ ביסעל ווייטער—ווי אַ גי-גאַנט, אַ גרויסע אַלטע שטיינערנע שוהל פון XVII יאָרהונדערט, איינע פון די שענסטע שוהלען. אַרום ביי די הייזלעך זיצען אויף די גאַניקלעך אַלטע לייט, ווייבער, קינדער. אַלע מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ, פערטרויערט, ווי תשעה באב צו קנות.

פון אַ זייטיגען געסעל בעווייזט זיך אַן'אַלטער יוד, מיט אַ גרויסער גרויער באָרד מיט אַ שעהנעם פּנים, אין אַ שטריימעל אין אַן'אַטלאַסענער קאַפּאָטע. ער געהט רוהיג און לאַנגזאַם צו דער שוהל.

איך געה צו צו איהם:

—גוט שבת!

ער שטעלט זיך אָב, קוקט מיך אָן אַ ווײַלע קאַלט, פרעמד און ענטפערט טרוקען:

—גוט שבת.

—דאָ איז פאָרגעקומען אַ פּאָגראָם?—פרעג איך, נישט גע-פינענדיג מיט וואָס אָנצוהויבען דעם געשפּרעך.

—יאָ...

—פיל קלייטען צוראַבירט?

—אַלע...

—עמיצען גע׳הרג׳עט?

—ניין... יאָ, איינעם גע׳הרג׳עט... פיל פערוואונדעט.

—די שוהל איז גאַנץ געבליבען?

—גאַנץ געבליבען.

אויף אַלע פראַגען ענטפערט ער קאַלט און טרוקען. קעהרט זיך אָב און געהט אַוועק אין שוהל.

איך האָב גערעכענט צו געפינען אין סאָקאָל דעם ד״ר קאָזשענעווסקי מיט דער פלוג-גרופּע פון דעמידאָווס אָבטיילונג. נאָר וויפיל איך האָב נישט געזוכט, האָב איך איהם נישט גע-פונען. איך בין אריין אין אַ האָטעל, האָב גענומען אַ צימער, אַריינגערופען די בעל-הבית׳טע, אַנ׳עלטערע יודענע, און גענו-מען פונאַנדערפרעגען זי, וואָס אין שטאָדט איז פאָרגעקומען.

—מ׳האָט געמאַכט אַ תל פון דער שטאָדט. אַ גאַנצע וואָך כּסדר האָט מען געראַבעוועט, געבראָכען, געשלאָגען. קיין איין הויז, קיין איין קלייט נישט דורכגעלאָזען. וויפיל יודען האָט מען צו׳הרג׳עט, צוקאַלעטשעט? אפשר עטליכע הונדערט. צום טויט האָט מען דער׳הרג׳עט אַ זייגערמאַכער, געבליבען אַ ווייב מיט אַכט קינדער... דאָס ווייסט מען, היינט וויפיל ווייסט מען נישט. מ׳געפינט אין וואַלד קינדער אָהן מוטערס און וואו די מוטערס זענען פערשוואונדען, ווייסט קיינער נישט... מיין טאָכ-טער האָט אַ קאָזאַק צוהאַקט אַ האַנד מיט׳ן שווערד.

זי דערצעהלט דאָס מאָנאָטאָן, רוהיג און טרעהרען גיסען זיך איהר פון די אויגען.

—אָנגעהויבען האָט זיך דערמיט, וואָס מ׳האָט צונויפגע-טריבען אויפ׳ן פּלאַץ אַלע יודען מאַנסביל, אַ מענשען טויזענד און מ׳האָט געזאָגט, אַז מ׳וועט אַלעמען שיסען, נאָכדעם אַז מ׳וועט אַלעמען אַוועקטרייבען אין רוסלאַנד... אין שטאָדט האָט

מען אויפגעזאַמעלט עטליכע טויזענד רובל און אַוועקגעטראָגען דעם קאָמענדאַנט, האָט ער אָבגעקליבען פינפאונזיבעציג מאַן און אָבגעשיקט קיין רוטלאַנד און די איבעריגע אָבגעלאָזען...

ביי מיר זענען געווען פערצייכענט עטליכע חשוב'ע בעלי-בתים, צו וועלכע איך האָב געדאַרפט זיך ווענדען. איך האָב געבעטען די בעל-הבית'טע זי זאָל זיי רופען צו מיר. זי האָט געענטפערט, אַז זיי וועלען געוויס מורא האָבען צו געהן איבער'ן גאַס. פונדעסטוועגען האָט זי איינגעשטימט געהן צו זיי, האָט אָנגעטהון אויפ'ן קאָפּ אַ פויערש קאָלירט טוך, מ'זאָל זי אין גאַס אָנבעהמען פאַר אַ פויערטע, און איז אַוועק. אין אַ פאָר שעה אַרום האָט זי זיך אומגעקעהרט מיט דער ידיעה, אַז אַלע בעהאַלטען זיך. נישט האָבענדיג וועמען איבערצוגעבען אַ גרעסערע סומע פאַר די נויטבעדערפטיגע, האָב איך דער בעל-הבית'טע פון האָטעל איבערגעלאָזט פינפאונזיבעציג רובל זי זאָל זיי איבערגעבען אין קאָמיטעט.

איך בין אַוועק איבער'ן שטאָדט. מ'האָט מיר געזאָגט, אַז דעמידאָווס פלוג-אָבטיילונג געפינט זיך אין בעלז. איך בין אַוועק אויפ'ן באַהנהויף און געבעטען דעם טעלעגראַפיסט אָנפרעגען אין בעלז וועגען דער פלוג-אָבטיילונג. ער האָט מיר געענטפערט, אַז 3 מיט 37 מינוט האָט בעלז אויפגעהערט צו ענטפערן: אפנים שוין פערנומען פון די עסטרייכער.

סאָקאַל עוואַקואירט זיך, דער קאָמענדאַנט איז אָבגעפאָהרען, נאָר די שטאַבען פון קאָרפוסען און דיוויזיעס זענען נאָך דאָ. ביינאַכט איז די שטאָדט געווען ווי אַרומגערינגעלט מיט אַ פייערדיגער רינג. אַרום און אַרום האָבען זיך געזעהן בראַנדן פון ווייטע אָדער נאָהנטע שרפות: דאָס ברענען אַרום, שטעדט און דערפער. אַזעלכע פייערדיגע רינגען האָב איך נאָכדעם געזעהן כמעט יעדע נאַכט אומעטום, וואו איך האָב זיך געפונען מיט דעם אָבטרעטענדען חיל.

איך האָב איבערגענעכטיגט אויפ'ן באַהנהויף און אינדערפריה אַוועקגעפאָהרען מיט'ן צוג קיין קריסטאַנאָפּאָל, וואו עס האָט זיך געפונען קאָמיטאַראָווס אָבטיילונג. קאָמיסאַראָוו'ן האָב

איך נישט געטראָפען, ער איז אַרומגעפאָהרען אין געגענד און געדאַרפט קומען אין װָוענד.

דאָס שטעדטעל־נישט קיין גרויס, אַ יודיש. ווייזט־אויס די לעצטע טעג נישט געליטען, אַלע קלייטען זענען אָפען. נאָר די אומרוהיגקייט, דער פּחד צווישען יודען איז אַ שרעקליכער. די גאַסען זענען אָנגעפּאַקט מיט אָבטרעטענדען חיל.

איך בין אַריין אין אַ קרעמעל, ביי וועלכען עס איז גע־שטאַנען דער בעל־הבית, אַן׳עלטערער יוד מיט אַן׳אינטעליגענ־טען פּנים, האָב זיך פונאַנדערגערעדט מיט איהם, דערצעהלט, אַז איך קום פון לעמבערגער קאָמיטעט און געבעטען דערצעה־לען וואָס דאָ האָט פּאַסירט.

—מיט צעהן חדשים צוריק, אַז די רוסען זענען אַריין, האָבען זיי חרוב געמאַכט די שטאָדט, צורויבט ביז׳ן לעצטען פאָדים, האָבען פינף יודען גע׳הרג׳עט, דריי געשאָסען און צוויי געשאָכטען, און מאנס געווען אַכט מיידלעך און צוואַנציג פרויען פאַר די אויגען פון זייערע געבונדענע מענער... עס איז נישט איבערצודערצעהלען, וואָס מ׳האָט געמאַכט פון דעם שטעדטעל פאַר אַ חורבן... נאָכדעם, אַז עס איז שטיל געוואָרען, זענען אַלע געבליבען בעירום ובחוסר כל, און אַרויספאָהרען פון שטאָדט קויפען אַ זעקעל מעהל האָט מען נישט געטאָרט, שטרענג פער־ווערט. איז מען געשטאָרבען פשוט פון הונגער. קיין הילף איז פון ערגעץ נישט אָנגעקומען... און איצט רוקט זיך אָן ווייטער אַ מהומה און גאָט ווייסט, ווי עס וועט אַריבער, וואָס פאַר אַ צרות עס ערוואַרטען אונז נאָך...

לויט מיין ביטע, האָט דער קרעמער אַריינגערופען צו זיך אין אַ הינטערשטען חדר פיער בעלי־בתים, מיטגלידער פון דער קולטור־געמיינדע. איך האָב מיט זיי בעשפּראָכען די לאַגע און אַרויסגעגעבען פאַר די אָרימעלייט פינפהונדערט רובל. מיט איי־נעם פון די בעלי־בתים האָב איך בעזוכט די שוהל, זי איז געווען אָנגעפּאַקט מיט קאַסטענס און קוישען. דאָס האָבען יוד׳ען פון דער גאַנצער שטאָדט געטראָגען אַהער בעהאַלטען זייער גוטס, רעכענענדיג, אַז די שוהל איז דאָס זיכערסטע אָרט. איך

שוהל האָבען זיך געפונען פיל אַלטע זעלטענע חפצים, איבער-
הויפט מעשענע הענגלייכטער. איך האָב אַנ׳עצה געגעבען אַרויס-
צוטראָגען אַלע קאַסטענס און די חפצים אויפ׳ן בוידעם און צו-
האַקען די הויכע לייטער, וואָס איז געשטאַנען אין שוהל. איך
האָב אויך אַנ׳עצה געגעבען אָנצוגרייטען אין די הייזער פעסער
מיט וואַסער, אויף דעם פאַל פון אַ שרפה.

און אויף שרפות האָט מען זיך געקאָנט און געמוזט ריכ-
טען. ביי טאָג איז די שטאָדט געווען אַרומגערינגעלט מיט צעהנד-
ליגער שוואַרצע רויך-זיילען פון ברענענדע שטעדט און דער-
פער. אויפ׳ן בליק האָט מען געפרובט בעשטימען וואו עס
ברענט: וועלקי-מאָסטי? בעלז?...

אין אָווענד איז געקומען קאָמיסאַראָוו און דערצעהלט, אַז
וועלקי-מאָסטי האָט דאָס רוסישע חיל פערלאָזען. פאַר׳ן אָבטרע-
טען האָבען די קאָזאַקען געמאַכט אַ שרעקליכען פאָגראָם אין
שטאָדט. איצט ווערט די שטאָדט פון רוסישען חיל בעשאָסען
און ברענט. די פלוג-אָבטיילונג, אונטער דער פערוואַלטונג פון
פרויי ד״ר שאַפּיראָ איז, אָבטרעטענדיג פון וועלקי-מאָסטי, פער-
בליבען אין דאָרף פאָרכאַטש, ניין וויאָרסט פון קריסטאַנאָפאָל.
דאָס דאָרף ווערט בעשאָסען, נאָר ד״ר שאַפּיראָ מיט די באַרמ-
האַרציגע שוועסטער אַרבייטען אונטער׳ן פייער, מאַכען אָפּע-
ראַציעס און איבערבינדונגען און שיקען אָב די פערוואונדעטע.
אום צוויי ביינאַכט איז געקומען די פלוג-אָבטיילונג קיין קרי-
סטאַנאָפאָל. צו פאָרכאַטש געהען שוין צו די עסטרייכער. דער-
וויל האַלט נאָך דער אַריערגאַרד אויף דעם שונא, נאָר ביי-
נאַכט, שפּעטסטענס מאָרגען, וועט מען דאַרפען אָבטרעטען פון
דאַנען.

איך בין אַוועק אויפ׳ן באַהנהויף. דאָרט איז אַ חורבן.
אַלץ עוואַקואירט, פערבליבען דער לעצטער אויפרייס-צוג. דער
וועג אויף מערב צו לעמבערג איז רואינירט: די רעלסען אַראָב-
גענומען, די שפּאַלען אַרויסגעריסען און צונויפגעלעגט אין שיי-
טערס צום אונטערצינדען, אַלע בריקלעך אויפגעריסען.

ביינאַכט איז דער פייער-רינג פון די אַרום ברענענדיגע

שטעדט און דערפער געוואָרען שטאַרקער און נעהנטער. שוין לעגענדיג זיך שלאָפען, האָב איך דערזעהן גאָר נאָהנט ביים באַהנהויף אַ שטאַרקען פלאַם. איך בין צוזאַמען מיט נאַדעזש־דינ׳ען אַוועק אַהין. דאָס האָבען געברענט די שייטערס שפּאַלען, געהילץ און סטאָגען היי אַרום באַהנהויף.

עס איז געווען אַ קלאָרע נאַכט, געשיינט אַ פולע לבנה אויפ׳ן אויסגעשטערנטען הימעל. מיר האָבען זיך אַ קעהר געטהון צו געהן צוריק און פאַר אונזערע אויגען האָט זיך פאָרגעשטעלט אַ פאַנטאַסטיש בילד: עס זענען געשטאַנען הונדערטער הויכע שטיינער, רויטע, גליהענדיגע, אויף וועלכע עס האָבען געברענט פייערדיגע יודישע אותיות. אין ערשטען מאָמענט האָב איך אפילו נישט תופס געווען, וואָס עס בעטייט. נאָר גלייך האָב איך פער־שטאַנען, אַז פאַר אונז איז אַ יודישער בית־עולם. אונטער דעם אָבשיין פון די פלאַמען, האָבען די מצבות אויסגעזעהן ווי גלי־הענדיגע. דאָס בילד איז געווען אַנ׳אונגעוועהנליכעס, אַ פאַנטאַס־טישעס. גלייך ווי צעהנדליגער דורות פון עטליכע הונדערט יאָהרען זענען אין דער מיסטישער לבנה־נאַכט אַרויסגעטראָטען פונ׳ם עבר און מיט פייערדיגע בליקען געקוקט אויף די שרע־קען, וואָס קומען פאָר און רוקען זיך אַלץ נעהנטער אָן אויפ׳ן שטעדטעל.

מיר זענען לאַנג געשטאַנען ווי פערצויבערטע. אַז מיר זענען געקומען צו זיך, האָבען מיר אָנגעהויבען ווי פערטרוימט ריידען וועגען דער צוקונפט פון דער מענשהייט, וועגען דער צייט, אַז עס וועלען פערשוואונדען די קאָשמאַרען פון מלחמה מיט איהרע טייכען בלוט און בלוטיגע רויטע פייערן.

עס האָט שוין אָנגעהויבען טאָגען, אַז מיר האָבען זיך אומגעקעהרט אין שטעדטעל. דאָרט האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט. נישט איין לעבעדיגער נפש אין די גאַסען, נאָר פון דערווייטען האָט זיך געטראָגען אַ מעטאָדישע שטאַרקע קאַנאָנען־שיסעריי.

איך האָב נישט לאַנג געשלאָפען. אויפגעכאַפּט זיך אַרום

אַכט אַ זייגער. געהט צו אַ סאַניטאַר און רוהיג פאַרבייגעהענדיג זאָגט ער מיר:

אין שטאָדט איז אַ פּאָגראָם... מיט אַ שעה צוויי צוריק זענען אָנגעקומען קאָזאַקען און ראַבירען די שטאָדט, ברעכען קלייטען, שלאָגען יודען...

איך בין צוגעלאָפען צום פענסטער. אין גאַס קאָכט, ווי אין אַ קעסעל. עס לויפען ווייבער מיט אַ געשריי, אַ יללה. קליינע גרופען עלטערע יודען לויפען אַריבער פון איין אָרט צום אַנדערן. ביי פיל קראָמען ליגען הויפענס צוריסענע און צובראָכענע סחורה, חפצים. אַרום זיי שטעהען רעדלעך, נאָר קיין סאָלדאַטען און קאָזאַקען זעהט מען נישט.

איך בין אַרויס אין גאַס, גענומען פונאַנדערפרעגען. האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז זעקס אַ זייגער איז אָנגעקומען אַן׳אָבטיילונג קאָזאַקען און ווי זי איז נאָר אַריין, האָט זי גלייך גענומען מאַכען אַ פּאָגראָם און פאַר די צוויי שעה האָט זי חרוב געמאַכט דאָס שטעדטעל, צוראַבירט אַ העלפט קלייטען. איצט געהען אַרום נאָר איינצעלנע סאָלדאַטען און קאָזאַקען און עלעפען פון די צוראַבירטע קלייטען, וואָס דאָרט איז פערבליבען. נאָך די סאָלדאַטען געהען נאָך דאָרפישע פויערטעס און קלייבען אויף אין זעק סחורות.

איך בין אַריין אין איינער, צווייטער קלייט, וואו סאָלדאַטען האָבען געראַבירט, האָב זיי אַרויסגעטריבען. פון איין קעלער האָב איך אפילו אַרויסגעפיהרט פאַר׳ן אויער אַ קאָזאַק, וועלכען איך האָב געדראָהט מיט שיסען. ער איז געוועזן בלייך, ווי אַ טוך און אַרויסגעוואָרפען פון די טאַשען די אָנגעראַבירטע זאַכען. אַז די יודען האָבען דערזעהן, אַז איך טרייב אַרויס די ראַבירער פון די קלייטען און זיי האָבען אָבשיי פאַר מיר, האָט מען זיך פון אַלע זייטען אַ לאָז געטהון צו מיר מיט געשרייען:

—קומט צו מיר! האָט רחמנות! ביי מיר ראַבירט מען!

צו ביסלעך איז שטיל געוואָרען. איך האָב ווידער פערזאַמעלט די עטליכע יודען, מיט וועלכע איך בין נעכטען געקו-

מען אין פערבאַנד און וועלכע האָבען אָרגאַניזירט אַ קאָמיטעט. זיי זענען געקומען פערוויינטע, ערשיטערטע. מיר האָבען גענו-מען קלאָר מאַכען דעם גראַד פונ׳ם אומגליק. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז פאַר די עטליכע שעה זענען ביי הונדערט געזינדען געבליבען קבצנים, אינגאַנצען רואינירט. איך האָב אי-בערגעלאָזען פאַר די געליטענע פונ׳ם פּאָגראָם נאָך אַכטהונדערט רובל, מיט דעם תנאי, אַז אַ גענויער רעכענונג זאָל איבערגע-געבען ווערען אין לעמבערגער קאָמיטעט, נאָכדעם ווי די רוסען וועלען אָבטרעטען.

בשעת עס איז נאָך פאָרגעקומען דער פּאָגראָם, האָט מען איבער׳ן שטאָדט פונאַנדערגעקלעבט אַ פעראָרדנונג, אַז די גאַנ-צע מאַנסבילשע בעפעלקערונג פון אַכצעהן ביז פופציג יאָהר מוז עוואַקואירט ווערען. אין געגענטייל פון לעמבערג איז אין דער פעראָרדנונג געווען צוגעגעבען „נישט אויסשליסענדיג די יודען". דאָס האָט, פערשטעהט זיך, געבראַכט די יודישע בע-פעלקערונג נאָך אין אַ גרעסערער פערלעגענהייט, ווי דער פּאָ-גראָם.

מיר האָבען נאָך קיין צייט נישט געהאַט צו פערענדיגען אונזער זיצונג, ווי מ׳איז געקומען אָנזאָגען, אַז דער קאָמענדאַנט פאָדערט צו זיך דעם וואָיט און איינעם פון די אָנגעזעהענסטע יודישע בעלי-בתים. וויטער געגומען פרעגען אַנ׳עצה: געהן צום קאָמענדאַנט, אָדער נישט? איך האָב געראַטען שיקען אַ מענשען, וואָס זאָל זיך קאָנען צונויפריידען מיט׳ן קאָמענדאַנט.

אַרום האַלבען טאָג האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייע מהומה. וויטער רעדלעך אין די גאַסען, אַ שרעקעניש, אַ געוויין. וואָס איז געשעהן? וויזט זיך אַרויס, אַז אַ קאָזאַקען-אָפיציר מיט צוויי קאָזאַקען געהען אַרום די גאַנץ געבליבענע קלייטען און זוכען געוועהר. פערבייגעהענדיג פערשרייבען זיי וויפיל עס געפינט זיך מעהל, צוקער, נאַפט, ליכט א. אַז. וו. דאָס אַלץ וועט רעקוויזירט ווערען.

די ווירטען פון די קראָמען, צו וועלכע די אונטערזוכונג דערנעהנטערט זיך, שטעהען בלייכע, ברעכען די הענד.

צום רעדעל, וואו איך בין געשטאַנען, געהט צו אַ יודע-נע, אַ בלייכע ווי די וואַנד מיט בלאָנזשענדיגע אויגען, איינגאַנ-צען אַנ׳ערשיטערטע. פערברעכענדיג די הענד, רעדט זי אַרויס מיט אַ פערצווייפעלטען שטילען קול:

—אוי—אוי, איך בין פערפאַלען!... זיי געהען צו מיר... זיי וועלען אַריין אין קעלער...

—דערווייל נעהמען זיי גאָרנישט, זיי פערשרייבען נאָר... זיי וועלען קיין צייט נישט האָבען אַרויסצופיהרען,—פרוב איך זיך בערוהיגען זי.

—אַי, איהר ווייסט נישט, וואָס ביי מיר איז דאָרט דאָ אין קעלער,—שעפטשעט זי נאָך מעהר פערצווייפעלט.—איך בין פערפאַלען.

—וואָס איז דאָרט ביי אייך?...—פרעג איך שוין בעאונ-רוהיגט.

—פרעגט בעסער נישט!... שאַ!... איך בין פערפאַלען.

—וואָס-זשע איז דאָרט? געוועהר?

—וואָס געוועהר! דאָרט ליגט ביי מיר בעהאַלטען עטליכע הונדערט רובל און דער שוועסטערס, דער אלמנות צירונג אויך אויף עטליכע הונדערט רובל. דאָס איז אַלץ, וואָס מיר האָבען. זיי וועלען דאָס געפינען און צונעהמען!

אין אַ פּאָר שעה אַרום ווידער אַ געלויף און אַ געוויין. מ׳האָט געבראַכט אין מאַרק ביי דרייסיג יודען געכאַפּטע אין גאַס און אין די הייזער. די קאָנוואָינע זאָגען, אַז מ׳וועט זיי שיקען אויף צוואַנגס-אַרבייט, נאָר ווייזט אויס, אַז מ׳האָט זיי גענומען ווי ערוב׳ניקעס, אָדער גלאַט ווי אַזעלכע, וואָס דאַרפען עוואַקואירט ווערען. צווישען די אַרעסטירטע איז דאָ אַ יונגער-מאַן אַ בלאַסער, אַ קראַנקער. מיר האָט זיך איינגעגעבען איינ-צובעטען די קאָנוואָינע, זיי זאָלען איהם אָבלאָזען. און ווי נאָר זיי האָבען איהם אָבגעלאָזען, זעה איך, אַז זייטיגע מענשען הויבען זיך אָן סוד׳ען מיט די קאָנוואָינע, מ׳באַט געלד, מ׳דינגט זיך, און מ׳קויפט זיך ביסלעכווייז אָב.

די קאַנאָנען-שיסעריי איז שוין גאָר נאָהנט. דורך דער

שטאָדט געהען דורך די לעצטע טיילען. אַ סאַניטאַר קומט אָנזאָגען מיר, אַז די אָבטיילונג אונזערע פאָהרט אָב זעקס אַ זייגער. איך וועל מוזען אָבפאָהרען מיט איהר צוזאַמען. דאָ וועט פערבלייבען מיט איין אויטאָמאָביל און עטליכע סאַניטאַרען ד״ר שאַפּיראָ, איבערצובינדען די פערוואונדעטע, וועלכע עס וועט נאָך מעגליך זיין. ווי אין אנדערע ערטער, וועט זי אָבפאָהרען די לעצטע, אַז די עסטרייכער וועלען שוין צוגעהן צום שטאָדט.

עטליכע יודען זענען געקומען צו מיר בעטען, איך זאָל פערבלייבען אין שטאָדט ביז דער לעצטער מינוט. איך האָב געקאָנט פערבלייבען נאָר צוזאַמען מיט ד״ר שאַפּיראָ, אָבער זי האָט מיר געזאָגט, אַז אין איהר אויטאָמאָביל איז קיין אָרט נישטאָ. איך האָב געזאָגט די יודען, אַז טאָמער וועט זיך עטוואָס טרעפען, זאָלען זיי זיך ווענדען צו איהר, און זי האָב איך אויך געבעטען אַכטונג געבען די לעצטע פּאָר שעה און פאָרגעלעגט בעהמען ביי מיר הונדערט רובל אויף דעם פאַל, אַז זי וועט דאַרפען ווערען אויסהעלפען. זי איז געווען שטאַרק אונצופרידען און אַרויסגעזאָגט, אַז איהר פּאַסט נישט צו פערנעהמען זיך מיט יודישע זאַכען... די אינטעליגענטע פרוי, וועלכע האָט אַרויסגעוויזען אַ וואונדערבאַרען העלדענמוט, אַרבייטענדיג אונטער׳ן פייער, האָט נישט געפונען ביי זיך קיין מוט אָפען אַרויסצוטרעטען ווי אַ יודיש קינד און שטעלען זיך פאַר די געריבטע און פערפאָלגטע יודען! און נישט זי אַליין האָט אַרויסגעוויזען אַזאַ שוואַכמוטיגקייט...

אַז איך האָב זיך שוין געזעצט אין אויטאָמאָביל אָבצופאָהרען, איז צוגעלאָפען אַ יוד מיט אַ צובלוטיגטען קאָפּ. אַ סאָלדאַט האָט איהם אָבגעשטעלט און געפאָדערט געלד. ער האָט געענטפערט אַז ער האָט נישט, האָט דער סאָלדאַט דערלאַנגט איהם מיט׳ן „פּריקלאַד" איבער׳ן קאָפּ און אַרויסגעריסען דאָס ביי-טעלע מיט די לעצטע פיער רובל.

קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג, וועלכע האָט די לעצטע אָנדער־האַלבען חדשים געהאַלטען אין איין פּאַקען־זיך און פונאַנדער־פּאַקען־זיך און דעריבער נישט געקאָנט אַרבייטען ווי געהעריג, האָט בעשטימט אָבצוטרעטען וויט אין רוקן („טיל“) כדי דאָרט רוהיג צו בעזעצען זיך. פון קריסטאַנאָפּאָל איז ער אַוועק איבער סאָקאַל אין דער ריכטונג פון לוצק און האָט זיך אָבגעשטעלט ביי דעם שטעדטעל פּאָרעצק אין אַ פּאָלוואַרק.

פּאָרעצק, אַ קליין שרעקליך אָרים יודיש שטעדטעל. אַז מיר זענען געקומען אַהין, איז דער מאַרק געווען אָנגעפּאַקט מיט פויערשע פוהרען און מיליטער. יודען זענען געזעסען אין די קרעמלעך, נאָר אויף זייערע פּנים׳ער האָט זיך אויסגעדריקט פערלוירענקייט און שרעק.

איך בין אַריין אין אַ קלייטעל, געבעטען רופען דעם רב און עטליכע חשוב׳ע בעלי־בתים. עס זענען געקומען דער רב, דער מעשטשאַנסקי סטאַראָסטע און נאָך אַ בעל־הבית. זיי האָבען מיר דערצעהלט, אַז ביים אָנהויב מלחמה איז דאָ געווען אַ פּאָ־גראָם. דאָס שטעדטעל איז אויף אַזויפיל אָרעם, אַז עס בעקומט פון קיעווער הילפס־קאָמיטעט שטיצע צו הונדערט און פופציג רובל אַ חודש. נאָר די לעצטע חדשים איז איבערגעריסען די פּאָסט־פערבינדונג און עס קומט קיין געלד נישט אָן. איצט רוקט זיך אָן דער ריקצוג־שטורם. מ׳רעדט שוין וועגען אַ פּאָ־גראָם און די בעפעלקערונג ווייסט נישט וואָס צו טהון. אַנטלויפען? וואוהין און מיט וואָס לויפט מען? דאָ בלייבען—נעהמט אָן אַנ׳אימה.

איך האָב איבערגעלאָזען פאַר די שטאָדט־הצטרכות צוויי־הונדערט רובל און צוגעזאָגט ווידער קומען.

אַזוי ווי פערבלייבען מיט קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג אין וויטען רוקן האָט פאַר מיר קיין שום זין נישט געהאַט, האָב איך בעשטימט אָבצופאָהרען צוריק אין גאַליציע און אויפזוכען

דעמידאָווס אָבטיילונג. אַ דורכפאָהרענדער אָפיציר האָט מיר גע־זאָגט, אַז ער האָט זי געזעהן אין סאָקאַל. איך בין אַהין אַוועק־געפאָהרען.

דער גאַנצער אייזענבאַהן־וועג ביז סאָקאַל איז געווען צו־געגרייט צום פערניכטען. אין די הילצערנע בריקען זענען די סלופעס געווען אַרומגעוויקעלט מיט שטרוי און געוואַרט אויף דעם שוועבעלע פון וועכטער, וואָס איז ביי זיי געשטאַנען. אונ־טער די אייזערנע בריקען איז געווען דינאַמיט. אין סאָקאַל איז דער באַהנהויף אינגאַנצען עוואַקואירט. עס איז פערבליבען בלויז דער אויפרייס־צוג. נאָר דאָ שטעהט נאָך די קאַזיאָנע אָבטיילונג פון שטאָדטישען פערבאַנד און נעהמט צו פערוואונדעטע, וועלכע מ'פיהרט אָהן אַנ'אויפהער צו. דאָ ציהען זיך אויף אַ וויאָרסט נייע באַראַקען, וואָס האָבען געקאָסט אַ האַלבען מיליאָן. זיי זע־נען אויך צוגעגרייט צום פערברענען.

ביז'ן שטאָדט איז אַ וויאָרסט דריי. דער גלח פון קאַזיאָ־נע אָבטיילונג האָט זיך געקליבען פאָהרען אין שטאָדט נאָך פראָ־וויזיע. ער האָט פאָרגעלעגט נעהמען מיך אויף זיין פוהרעל און ברענגען צוריק אויפ'ן באַהנהויף, אויב עס וועט נויטיג זיין.

אין שטאָדט האָט געהערשט דער זעלבער חורבן און טרויער, וואָס מיט עטליכע טעג צוריק, בעת איך בין דאָ גע־ווען. קיין איין קלייט איז נישט אָפען. נאָר אויף די זייטיגע געסלעך שטעהען צוויי־דריי טישלעך מיט ברויט. סאָלדאַטען שטעהען אַרום די טישלעך און צוקויפען געאיילט דאָס ברויט. איבער'ן שטאָדט בלאָנדזשען אום סאָלדאַטען, קריגען ערגעץ נישט וואָס צו קויפען, זענען אין כעס און שילטען... די יודען.

איך בין אַוועק אין האָטעל, וואו איך בין געווען דעם פאָריגען מאָל. די בעל־הבית'טע האָט מיר דערצעהלט, אַז די פאָר טעג זהאָט דער פאָגראָם נישט אויפגעהערט.

מיר האָט זיך אָבער פאָרט געוואָלט זעהן זיך מיט ווע־מען עס איז פון די פאָרשטעהער פון דער יודישער קהלה. איך האָב געבעטען די בעל־הבית'טע אַריבערגעהן צו איינעם אַ בעל־הבית, שמוצער, אויף וועמען ד"ר הויזנער האָט מיר אָנגעוויזען,

און בעטען איהם קומען אין אַ הויז, וואָס איז נישט ווייט פון איהם. די בעל-הבית'טע, געהענדיג פּאָראויס, האָט מיך אָבגעפיהרט, אין אַ זייטיגען געסעל אַריינגעפיהרט אין אַ הויז. דאָס הויז איז געוועזן פול מיט סאָלדאַטען, וועלכע האָבען מיך, ווי געוועהנליך, אָנגענומען פאַר אַנ'אָפיציר, אויפגעכאַפּט זיך פון די ערטער פאַר מיר און פערוואונדערט אָנגעקוקט, נאָך וואָס איך בין אַריין.

איך האָב צוגערופען די בעל-הבית'טע פון הויז, אַנ'אַלטע יודענע, האָב איהר שטרענג בעפוילען צוגרייטען פאַר מיר טעה און עטוואָס צו פערבייסען און געבען מיר אַ ריינעם צימער. זי האָט מיך אָבגעפיהרט אינ'ם איינציגען צימער, וואָס איז פערבליבען ביי איהר. אַזוי האָב איך געקאָנט וואַרטען דאָ אויף שמוצער'ן און פאַר די סאָלדאַטען איז קיין חדוש נישט געווען, נאָך וואָס איך בין געקומען.

אין דעם חדר, וואוהין איך בין אַריין, איז געווען ביי פופצעהן נפשות, פרויען און קינדער, אַלץ היימלאָזע פון מאַגעראָוו. אַנ'עלטערע יודענע האָט מיר דערצעהלט, וואָס זיי האָבען אין מאַגעראָוו איבערגעלעבט. דאָס רוסישע חיל האָט די גאַנצע שטאָדט צוראַבירט און נאָכדעם פערברענט. דער יודענעס מאַן איז פון שרעק געשטאָרבען. געשטאָרבען איז אויך די טאָכטער, וועלכערס מאַן איז געווען אויף דער מלחמה—און געלאָזען זעקס יתומים. און איצט איז די אַלטע דאָ מיט די אייניקלעך און קרובים—און אַלע געהען אויס פון הונגער. אַז איך האָב זיי געגעבען פינפאונצוואַנציג רובל, זענען זיי אַלע געווען כמעט ערשיטערט פון דער אונגעריכטער הילף און אופ'ן קול צעוויינט זיך.

די בעל-הבית'טע פון האָטעל האָט זיך אומגעקעהרט מיט דער ידיעה, אַז שמוצער האָט מורא צו געהן איבער'ן גאַס. נישט ווילענדיג אָבפאָהרען אָהן דעם, איך זאָל לאָזען וואָס עס איז הילף, האָב איך געבעטען רופען צוויי עלטערע לייט. די יודענע האָט אַריינגערופען איהר מאַן און נאָך אַנ'אַלטען יודען. קיין גרויס צוטרוי האָבען זיי ביי מיר נישט אַרויסגערופען,

פונדעסטוועגען האָב איך זיי געלאָזען צוויייהונדערט רובל איבער־צוגעבען דעם אָרטיגען הילפס־קאָמיטעט.

איך בין אַוועק אין שטאַב פרעגען, וואו עס געפינט זיך דעמידאָווס אָבטיילונג. ביים טהיר פון שטאַב האָב איך געטראָפען דעם קאָרפוס־דאָקטאָר פון צוועלפטען קאָרפוס און דעם די־וויזיע־דאָקטאָר פון דער צוועלפטער דיוויזיע און עטליכע שטאַב־אָפיצירען. אויף מיין פראַגע וועגען דער אָבטיילונג, האָט דער דיוויזיע־דאָקטאָר מיר געענטפערט:

—וועגען דער אָבטיילונג פון גאָסודאַרסטווענער דומע האָבען מיר קיין אַהנונג נישט. מיר אַליין זוכען אַ וועלכע עס איז אָבטיילונג, איבערהויפט די אָבטיילונג פון שטאָדטישען פערבאַנד, וואו דער בעפולמעכטיגטער איז קאָמיסאַראָוו.

איך האָב מיטגעטיילט, אַז די אָבטיילונג געפינט זיך נעבען פאָרעצק און האַלט ביים אַוועקגעהן קיין לוצק.

—בשום אופן נישט! מיר מוזען איהם האָבען דאָ!—האָט אויסגעשריען דער דאָקטאָר.—טהוט אַ טובה, פיהרט אָב קאָמיסאַראָוו'ן אַ בריף, ער זאָל למען השם קומען אין שטאַב פון קאָרפוס אַהער... און אפשר אין פיאַטיכוואָסטקע?...

—וואוהין זשע פאָרט זאָל ער קומען?

—איך וויס אַליין נישט, וואו מיר וועלען זיין מאָרגען... דאָס הענגט אָב דערפון, וויפיל צייט די ניינצעהנטע דיוויזיע וועט זיך האַלטען. אויב זי וועט זיך האַלטען ביז מאָרגען, וועלען מיר אָבטרעטען מאָרגען בייטאָג, אויב נישט, וועלען מיר היינט מוזען אַריבער אין פיאַטיכוואָסטקע.

—ווי קאָן זי זיך האַלטען ביז מאָרגען, אַז שוין איצט איז געבליבען נישט מעהר ווי טויזענד מאַן פון דער גאַנצער דיוויזיע,—האָט זיך אָבגערופען אַ שטאַב־אָפיציר.

בשעת מיר האָבען גערעדט, איז צוגעפאָהרען מיינער אַ בעקאַנטער פון פעטערבורג, אַנ'אינזשעניער פּרעאָבראַזשענסקי. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער איז אַ בעפולמעכטיגטער פון אַנ'אָבטיילונג פון שטאָדטישען פערבאַנד אויפ'ן נאָמען פון די רו־סישע טעכניקער. מיר האָבען זיך פונאַנדערגערעדט. אַז פּרעאָ-

בראַזשענסקי האָט זיך דערוואוסט, אַז איך זוך דעמידאָווס אָבטיי־לונג, האָט ער מיר פאָרגעלעגט:

—קומט אַריבער אין אונזער אָבטיילונג. איך וועל זעהר צופרידען זיין. מיר שטעהען אין טימאַשאָוו. אייך וועט זיין אינטערעסאַנט און אונז וועט איהר זעהר נוצליך זיין. איהר וועט נעהמען אויף זיך די קאַנטאָר אַרבייט.

איך האָב איינגעוויליגט אַריבער אין זיין אָבטיילונג, אויב איך וועל נישט אויפזוכען דעמידאָווס. איך בין אַוועק אין שטאָדט, אפשר וועל איך געפינען וועלכע עס איז שפורען פון איהם, נאָר גאָרנישט געפונען. איך האָב זיך אומגעקעהרט צום שטאַב, כדי צו פאָהרען מיט פרעאָבראַזשענסקי׳ן, מיט אַמאָל הער איך מ׳רופט מיך. איך גיב זיך אַ קעהר און זעה: פון אַנ׳־אויטאָמאָביל פאָכט מען צו מיר מיט טיכלעך און מען שרייט צו מיר. איך האָב גלייך דערקענט די שוועסטער און סאַניטאַרען פון דעמידאָווס פלוג־אָבטיילונג, דערפרעהט זיך און אַוועקגעזעצט זיך צו זיי אין אויטאָמאָביל. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די פלוג־אָבטיילונג געפינט זיך פיער ווערסט פון סאָקאָל אין אַנ׳אָב־געברענטען פאָלוואַרק. געקומען זענען זיי אַהער פון בעלז. פאַר זייער אָבטרעטען פון בעלז איז דאָרט געווען אַ פאָגראָם און אַ שרפה. כמעט די גאַנצע שטאָדט פערברענט. פון שטאָדט האָט מען אַרויסגעפיהרט אַלץ, וואָס מ׳האָט געקאָנט, איבערגעזיפט קר־פער. פון דער אַלטער שוהל האָט מען אַראָבגענומען פיער מע־שענע קופּאָלען.

איך בין אַוועקגעפאָהרען מיט די שוועסטער און סאַניטאַ־רען אין פאָלוואַרק. געווען איז עס זעהר אַ רייכער און אַ גרוי־סער פאָלוואַרק, נאָר ער איז אינגאַנצען חרוב און פערברענט אויף אַזוי פיל, אַז די אָבטיילונג האָט זיך געמוזט בעזעצען אין די איינציג גאַנץ געבליבענע שטאַלען. די אָבטיילונג האָט זיך געגרייט אָבצוטרעטען ווייטער. נאָר פריהער האָט מען געדאַרפט ברענגען פון וולאַדימיר־וואָלינסק פּראָוויזיע. איך האָב זיך אַרויס־גערופען אַריבערצופאָהרען צוליב דעם אין וולאַדימיר־וואָלינסק. דער וועג איז אינגאַנצען געווען פערפלייצט מיט אַרויס־

געשיקטע אָדער אַנטלויפענדע פּויערים רוטענער. הונגעריגע, ני־דערגעשלאָגענע, אָבגעצעהרטע. פיל פון זיי שלעפּען זיך אַזוי־צופוס שוין צוויי וואָכען, אָהן הילף, אָהן ברויט. קיינער זאָרגט נישט וועגען זיי. אַנדערע קלייבען זיך צונויף מחנות׳וויז, קומען אויף אַ פעלד, נעהמען אַראָב די תבואה, ראַבירען וואו מ׳קאָן. עס קומען פּאָר שלאַכטען צווישען זיי מיט די אָרטיגע פּויערים.

איך האָב זיך אָבגעשטעלט אין פּאָרעצק. אין שטעדטעל איז אַ שטאַרקע אויפרעגונג. צו מיר איז געקומען צו לויפען דער סטאַראָסטע און דערצעהלט, אַז ער האָט אַליין געזעהן ביים פּריסטאַוו אַ צירקוליאַר וועגען אַרויסשיקען פון פּאָרעצק די גאַנ־צע בעפעלקערונג אָהן אונטערשיד פון נאַציאָנאַליטעט און אָב־שיקען זי איבער דער וואָלגא. פיל ווילען אַליין אַוועקפאָהרען, נאָר דער אוריאַדניק גיט נישט קיין פּראָפּוסקען. די, וואָס זענען געפאָהרען אָהן פּראָפּוסקען, האָט מען אומגעקעהרט צוריק.

—וואָס טהוט מען! וואָס טהוט מען!—האָט ער געטענה׳ט.—

די שטאָדט איז אויפגערודערט. איינע טענה׳ן אַז מ׳מוז וואָס גי־כער אַנטלויפען, און אַנדערע זאָגען, אַז בשעת אין אָנפאַנג מלחמה זענען געקומען אַהער די עסטרייכער, איז געווען זעהר גוט און די וואָס זענען אַנטלאָפען, זענען געבליבען קבצנים.

איך האָב גענומען מיט זיך אין וולאַדימיר וואָלינסק דעם סטאַראָסטע, כדי ער זאָל זיין ביים איספּראַווניק, קלאָר מאַכען דאָרט די לאַגע און בעטען, דער איספּראַווניק זאָל בעפעהלען דעם אוריאַדניק אַרויסגעבען פּראָפּוסקען.

אין וולאַדימיר וואָלינסק האָב איך אויך געפונען אַ שטאַרקע אויפרעגונג און צורודערטקייט. איבער׳ן שטאָדט הענגט אַ כמאַרע: די שרעק פון אַרויסשיקעניש. קיינער ווייסט נישט אויף ריכטיג, וואָס פּאַר אַ בעפעהל עס איז דאָ: אַרויסשיקען די גאַנצע בע-פעלקערונג, אָדער נאָר מיליטער-פעהיגע? אַלעמען, אָדער נאָר יודען? און ביז וואַנען וואָס, ערלויבט דאָ אויך נישט דער אי-ספּראַווניק אַרויספאָהרען פון שטאָדט: ער בעט שוחד צוויי־טוי־זענד רובל און די שטאָדט האָט נישט פון וואַנען צו געבען.

ביי דעם איספּראַווניקס קאַנצעלאַריע שטעהען גאַנצע מחנות

וועלכע בעטען פראָפוסקען. די קאָזאַקען ביים טהיר שרייען, זיד־לען, טרייבען אָב די יודען. פאַר מיינע אויגען האָט אַ קאָזאַק געגעבען אַ שטויס פון טהיר אַנ׳אַלטען מאַן. אַז איך האָב אָנ־געשריען אויפ׳ן קאָזאַק און געזאָגט אַז איך וועל איהם דערפאַר אָבגעבען „פאָד סוד״, זענען אַלע יודען געבליבען ערשטוינט פון וואונדער און דער אַלטער יוד איז מיר לאַנג נאָכגעגאַנגען און בעדאַנקט.

אָבגעהענדיג עטליכע גאַסען, האָב איך אָבגעשטעלט אַ יוד, געגומען פונאַנדערפרעגען איהם וועגען די געשעהענישען אין שטאָדט, אויף די ערשטע צוויי פראַגען האָט ער, כאָטש נישט ווילענדיג, נאָר דאָך געענטפערט, נאָכדעם אָבגערופען זיך:

—איך האָב מורא צו ריידען מיט אייך. מ׳וועט דערזעהן אַז איך רייד מיט אַנ׳אָפיציר, וועט מען מיך אַרעסטירען. דאָ זענען שוין געווען אַזעלכע פאַלען.

אָנשטאָט צו שיקען דעם סטאַראָסטע צום איספראַווניק, בין איך אַליין אַריינגעגאַנגען צו איהם. איך האָב איהם ער־קלערט, אַז אונזער אָבטיילונג שטעהט נעבען פאָרעצק און די איינוואוינער פון שטאָדט האָבען זיך געווענדעט צו מיר מיט אַ בקשה קלאָר צו מאַכען דאָ ביים איספראַווניק, פאַרוואָס דער אוריאַדניק גיט נישט אַרויס קיין פראָפוסקען.

—איך האָב דערוויל נאָך נישט בעקומען פון שטאַב קיין שום ערקלערונג וועגען דער אַרויסשיקונג—האָט ער מיר גע־ענטפערט,—נאָר איך רעכען, אַז עס איז נישטאָ קיין שום מאָ־טיוו אויפצוהאַלטען די בעפעלקערונג, וואָס וויל אַליין אָבפאָהרען. דעריבער וועל איך דעם אוריאַדניק בעפעהלען ער זאָל אָהן שום מניעות אַרויסגעבען פראָפוסקען. אויב איהר ווילט, וועל איך אייך אויפ׳ן האַנט אַרויסגעבען דעם בעפעהל צום אוריאַדניק און איהר וועט איהם איבערגעבען.

און ער האָט מיר געגעבען אַזאַ בעפעהל צום אוריאַדניק. אַזוי ווי איך האָב נישט געוואוסט, אויב איך וועל צייט האָבען אָבצושטעלען זיך אין פאָרעצק, האָב איך דאָס פאַפיר איבערגע־

געבען דעם פֿאָרעצקער מעשטשאַנסקע סטאַראָסטע, וועלכֿען איך האָב געבראַכֿט אַהער.

דערווייל איז אין שטאָדט ידוע געוואָרען וועגען מיין קומען און אַז איך בין אַרויסגעגאַנגען פֿון איספּראַוונִיק, האָב איך געטראָפֿען אויפ׳ן גאַס דעם קאַזיאָנעם רב און עטליכֿע בעלי-בתּים, וואָס האָבען געוואַרט אויף מיר. מיר זענען אַריין צו איינעם פֿון זיי אין הויז און זיי האָבען מיר דערצעהלט וועגען דער לאַגע אין שטאָדט. דאָ געפֿינען זיך פֿיל הײמלאָזע פֿון די אַרומיגע שטעדטלעך. די נויט איז גרויס, פֿון קיעווער קאָמיטעט בעקומט זיך קיין שום הילף נישט און די שטאָדט אַליין, אַנ׳אָרימע אין אַ געוועהנליכֿער צייט, קאָן איצט, ווען די רייכֿערע זענען אָבגעפֿאָהרען און די איבעריגע וואַרטען אויף אַ גירוש, נישט קומען צו הילף די הײמלאָזע. איך האָב אַרויסגעגעבען דעם אָרטיגען קאָמיטעט פֿאַר די הײמלאָזע פֿיערהונדערט רובל.

איך בין אַריין אין אַ קאַפֿע-הויז. דאָרט האָב איך געטראָפֿען ביי אַ טישעל אַ פּאָדפּאָרוטשיק, אַ יונגעןמאַן פֿון אַ יאָהר ביינצעהן. איך האָב זיך מיט איהם פֿריהער ערגעץ-וואו געטראָפֿען אין וועג. ער האָט מיך דערקענט, איז צוגעגאַנגען און גענומען אויפֿגערעגט דערצעהלען, אַז ער קומט נאָר-וואָס פֿון סאָקאַל, וואו ער איז געוועזען מיט אַנ׳אויפֿרייס-קאָמאַנדע.

—לויט דעם בעפֿעהל, וואָס איך האָב געהאַט, האָב איך אויפֿגעריסען דעם וואָקזאַל, די קאַזאַרמעס, נאָך עטליכֿע מלוכֿה-בנינים. דערצו האָב איך נאָך פֿון אייגענעם ווילטאָג וועגען אויפֿגעריסען די זשידאָווסקע סינאַגאָגע, כֿאַ-כֿאַ!

—צוליב וואָס האָט איהר דאָס געטהון?

—אַזוי זיך! פֿאַרוואָס נישט?

—דאָס איז דאָך אַ טעמפּעל.

—אַ טע–עמפּעל? וואָס פֿאַר אַ טעמפּעל?

—וואָס פֿאַר אַ תּפֿילה זאָגט איהר יעדען טאָג? „אין נאָמען פֿון פֿאָטער, זוהן און הייליגען גייסט”. איז אַ יודישע סינאַגאָגע אַ טעמפּעל פֿון „פֿאָטער”? ווי-זשע זענט איהר בעגאַנגען און נאָך צוליב אייער פֿערגעניגען, אַזאַ חלול השם?

ער איז געוואָרען אַ ביסעל צומישט.

—דאָס האָב איך נאָר אַזוי זיך געזאָגט, „פון אייגענעם וואוילטאָג וועגען”. באמת האָב איך געהאַט אַ בעפעהל זי אויפ-צורייסען.

—וואַרט אַ ביסעל,—האָב איך איהם אָבגעשטעלט.—איהר האָט פיל דינאמיט פערנוצט צום אויפרייסען די סינאַגאָגע?

—אַ קלייניגקייט! אויך מיר אַ בנין!

—איך האָב געזעהן די סינאַגאָגע, איך איהר זענען וועגד אַ קלאַפטער די דיק, זי איז אַ היכל, אַנ׳אמת׳ע פעסטונג, ווי זשע זאָגט איהר, אַז איהר האָט זי אויפגעריסען מיט אַ קליי-ניגקייט דינאַמיט?

—איהר האָט אַ טעות. זי איז אַ הילצערנע, נאָר דער פונ-דאַמענט איז אַ שטיינערנער.

צי האָט ער אויפגעריסען אַ וועלכען עס איז בית-המדרש, אָדער גלאַט געזאָגט אַ ליגען „פון וואוילטאָג וועגען”—ווייס איך נישט.

אַרויסגעהענדיג פון קאַפּע, האָב איך בעגעגענט אַ מחנה פערוואונדעטע. איך האָב אָבגעשטעלט איינעם:

—פון וואַנען געהט איהר?

—פון סאָקאָל.

—וואָס הערט זיך אין שטאָדט?

—גאָרנישט, שטיל... די קאָזאַקען האָבען היינט ווידער געבראָכען יודישע קראָמען און פערנומען מעהל.

אָבפאָהרענדיג פון אָבטיילונג האָבען מיר זיך צונויפגע-רעדט, אַז איך וועל זיך מיט איהר טרעפען אין דאָרף ווערסין, וואוהין זי האָט געדאַרפט אָבטרעטען. נאָר אין ווערסין האָט מען מיר איבערגעגעבען, אַז דער שטאַב פון דער צוועלפטער דיוויזיע האָט פעראָרדענט דער אָבטיילונג אָבצופאָהרען פיל ווייטער, איבער גאָראָשקאָוו, מיליאַטין, באָביאַטין אין דאָרף וואַטין. איך בין אַוועקגעפאָהרען נאָך איהם. אין וועג אָבער האָט זיך ביי מיר אויסגעלאָזט דער בענזין, האָב איך איבערגעלאָזט דעם אויטאָמאָביל מיט׳ן שאָפער אין אַ דאָרף און אַוועקגעפאָהרען

מיט אַ מיליטער-פוהרעל, וועלכעס האָט אָבגעפיהרט פּערוואונדעטע אין וולאַדימיר וואָלינסק און אומגעקעהרט זיך צוריק. מיר האָבען יזך לאַנגזאַם געשלעפּט און צו דריי ביינאַכט האָט מיך דאָס פוהרעל געלאָזען אין וועג ביי אַ בנין, וואו עס איז געווען אַ לאַזאַ-רעט, און אַליין פערקירעוועט אָן אַ זייט. אין לאַזאַרעט האָבען אַלע געשלאָפען און איך האָב זיך נישט געקאָנט דערקלאַפּען. איך האָב געפונען אַ שטאַל, בין אַרויף אויפ'ן היי-בוידעם און געלייגט זיך שלאָפען. נאָר וואָס איך האָב איינגעשלאָפען, הער איך אונטער מיר אַ געוויין, אַ שרעקליכען, האַרצרייסענדען מיט אַ כליפּ. איך בין אַ פערציטערטער געוואָרען. געפונען שוועבע-לעך, אָנגעצונדען, אַראָבגעקראָכען און דערזעהן... אַ יונגען איי-זעלע. דאָס האָט ער אַזוי געשריען. מיר האָט זיך פריהער נישט געטראָפען צו הערען אַנ'אייזעל-געשריי: אַקוראַט ווי אַ ביטערער מענשען-געוויין.

אינדערפריה בין איך אַריין אין לאַזאַרעט. דאָס איז גע-ווען דער לאַזאַרעט פון דער צוועלפטער דיוויזיע. איך האָב דאָרט געטרונקען קאַווע און געהערט אַ געשפּרעך צווישען די דאָק-טוירים. נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס צווישען זיי איז גע-ווען אַ פּרעמדער מענש, האָבען זיי גערעדט שאַרף רעוואָלוציאָ-נערע רייד געגען דער רעגירונג און דעם קיסר. אַזעלכע רייד איז מיר פריהער נישט אויסגעקומען צו הערען אין דער אַרמעע.

די דאָקטוירים האָבען מיר געגעבען אַ פוהרעל און איך בין דערפאָהרען אין וואַטין.

וואַטין איז אַ גרויס דאָרף, אַ וויאָרסט דרייסיג פון דער אַלטער רוסישער גרעניץ, צווישען וולאַדימיר וואָלינסק און לוצק. די אָב-טיילונג האָט זיך דאָ אָבגעשטעלט, איינגעאָרדענט אַנ'איבערבינ-דונגס-פונקט אויפצונעהמען די פערוואונדעטע פון פראָנט און איבערשיקען זיי ווייטער. פאַר מיר איז געווען אַנ'אינטערעס צו פערבלייבען מיט דער אָבטיילונג נאָר צוליב דעם, ווייל זענענ-דיג מיט איהר האָב איך געקאָנט אַרומפאָהרען אין די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז וואַטין איז אַ פאַרבייפאָהר-פונקט פאַר די אַרויסגעשיקטע פון די נעהנ-

טערע צום פראָנט ערטער. פאַרביי דעם הויז, וועלכעס אונזער אָבטיילונג האָט פערנומען, האָבען זיך פון פריה ביז נאַכט געצויגען פוהרען מיט היימלאָזע יודען, איבערהויפט פון שטעדטעל האָראָכאָוו. לאַנגע פוהרען, אָנגעפּאַקט מיט אַלערליי כלי בית, און אין מיטען, ווי פייגעלעך אין נעסטען—קינדער, אַרום זיי עלטערע לייט, איבערהויפּט פרויען. מאַנסביל געהען נאָך נאָכ׳ן וואָגען צופוס און יעדעס פוהרעל ווייזט-אויס ווי אַ לויה.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז מ׳אַנטלויפט פון שטעדטעל מורא האָבענדיג פאַר אַ פּאָגראָם און נאָך מעהר פאַר דעם, אַז מ׳וועט אַלעמען מיט אַמאָל אַרויסשיקען און דאַן וועט מען נישט קריגען קיין פוהרען. פאַר פּראָפּוסקען אויף אַרויספאָהרען פון שטעדטעל רייסט דער פריסטאַוו אָהן רחמנות. מ׳פאָהרט דערוויל קיין טאָרטשין, דרייסיג וויאָרסט פון האָראָכאָוו. מ׳וויל זיך נישט שטאַרק דערווייטערן פון דער היים: אפשר וועט מען זיך קאָנען באַלד אומקעהרען.

כמעט יעדע פוהר האָב איך אָבגעשטעלט, פונאַנדערגעפרעגט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די רייכערע זענען שוין פריהער אָבגעפאָהרען, איצט פאָהרען אָרימעלייט. אין איין וואָגען איז געפאָהרען די גאַנצע אינטעליגענץ פון שטעדטעל: דער אַדוואָקאַט, דער צאָהן-אַרצט, די אַקושערקע, דער אַפּטייקער. אַלע פעראָרעמטע, פערצאָגטע.

איך האָב איינגעאָרדענט אַ מין שפּייז-פּונקט, געגעבען טעה און ברויט די דערוואַקסענע, מילך און בייגעל די קינדער. די אָרימערע האָב איך געגעבען פון דריי ביז פינף רובל אויף אַ מענשען. דער מעהרסטער טייל האָבען נישט געוואָלט נעהמען, גע׳טענה׳ט: „מיר זענען, חס ושלום, נישט קיין בעטלער״, און די וואָס האָבען גענומען, האָבען געוויינט פון בושה. איך האָב עס אָפּט דערמאָהנט שפּעטער, ווען דיזעלבע היימלאָזע האָבען געריסען פאַר די פּאָלעס און געמאָהנט נדבות...

י״ז

פֿאַר די לעצטע וואָכן, זינט איך בין צוריק אַריבער די אַלטע רוסישע גרעניץ, האָב איך זיך איבערצייגט, אַז אויף דער גאַנצער געגענד, וואָס נעהמט אַרום פֿיל צעהנדליגער יודישע שטעדט און שטעדטלעך פֿון רוסלאַנד איז אָנגעהאַנגען אַ שרעק- ליכע כמאַרע פֿון שרעק און יאוש. נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס די שלאַכטען זענען געווען הונדערטער וויאָרסט ווייט פֿון די ערטער, איז שוין דאָ געווען דיזעלבע שטימונג, ווי בײַ די גאַליציאַנער יודען. אומעטום האָט מען פֿון שעה צו שעה גע- וואַרט אויף צוויי פּלאָגען: אויף אַ פּאָגראָם און אויף אַ מאַסען- אַרויסשיקונג אין עטליכע שעה. דאָס האָט אינגאַנצען אָבגע- שטעלט דאָס נאָרמאַלע לעבען אין די שטעדטלעך, אַרויסגערו- פֿען אַ פּאַניק און אַ געלויף אָהן אַ סיסטעם, אָהן אַ ציל, נאָר כדי צו ראַטעווען זיך וואָס גיכער.

איך האָב בעשלאָסען אַריבערצופֿאָהרען אין קיעוו, בעקאַנט מאַכען דעם קאָמיטעט מיט דער לאַגע, וואָס האָט זיך געשאַפֿען, זעהן ער זאָל אָנגעהמען וועלכע עס איז מיטלען, דער גירוש זאָל אָבגעשטעלט ווערען. דערבײַ האָב איך גערעכענט פֿאָרצו- לעגען דעם קאָמיטעט, ער זאָל בעזאָרגען די אָרימסטע און נעהנטערע צום פֿראָנט שטעדטלעך מיט מיטלען, מ׳זאָל קאָנען צוגרייטען פֿוהרען אויף דעם פֿאַל פֿון אַנ׳אומגעריכטען אַרויס- שיקען. אַזוי ווי בײַ מיר האָט זיך אויסגעשעפּט דאָס געלד, וואָס איך האָב געהאַט מיט זיך, האָב איך גערעכענט נעהמען פֿון קאָמיטעט אַ בעדייטענדע סומע און אַרומפֿאָהרען אַלע שטעדטלעך, וואָס זענען נעהנטער צום פֿראָנט. איך האָב גערעכענט צו בע- קומען צוליב דעם אין קיעוו אַנ׳אויטאָמאָביל.

דעם 19-טען יוני בין איך אָבגעפֿאָהרען אויף לוצק. מיר איז אויסגעקומען צו שטעהן עטליכע שעה אויף דער סטאַציע קיווערצי. דאָרט האָט געהערשט אַ שטאַרקע צורודערונג. די צו- געז זענען אָנגעקומען מיט אַ פֿערשפּעטיגונג פֿון צוועלף ביז

אכצעהן שעה. דער באהנהויף איז אנגעפאקט מיט טויזענדער מענשען. עס געהט א מלחמה פאר בילעטען און פלאצקארטען און מ'צאהל פאר זיי משונה גרויסע פרייזען. יודען לאזט מען אין באהנהויף נישט אריין און זיי שטעהען און זיצען מיט זייערע פעק און קאסטענס ארום באהנהויף. די דינער און זשאנדארמען טרייבען זיי, זידלען, שלאגען. בקיצור—א שרעקליך און אין דערזעלבער צייט א געוועהנליך בילד.

פון דעם יודישען אפטייקער האב איך זיך דערוואוסט, אז די עטליכע צעהנדליג יודישע געזינדען, וואס וואוינען אויפ'ן וואקזאל, האבען געגרינדעט א הילפס-קאמיטעט פאר די טויזענדער יודען, וואס געהען דורך מיט עשאלאנען פון גאליציע, אלס ערוב'ניקעס און גלאט עוואקואירטע. ביז די לעצטע טעג, האט דער קאמענדאנט נישט ערלויבט צוגעהן צו די ארויסגעשיקטע גאליציאנער יודען. איצט האט ער זיך מרחם געווען און לאזט צו. טראגט מען צו יעדען צוג וואס פאר א שפייז מ'קאן. נאר דער קאמיטעט האט וועניג מיטלען. איך האב צוגעזאגט בעקומען מיטלען פון קיעוו.

אין קיעוו האב איך געטראפען א שטימונג נאך א מעהר געדריקטע, ווי ביי מיין פאריגען זיין דארט. פון גאליציע האט נישט אויפגעהערט דער שטראם פון די ארויסגעשיקטע און ערוב'ניקעס. טעגליך זענען זיי אנגעקומען אין קיעוו; צו טויזענד—צווייטויזענד נפשות, וועלכע מען האט אויסגעריכט אין וואראנעזשער גובערניע. עס זענען אנגעקומען טויזענד היימלאזע צוגעשיקטע אהער פון ריגא. אין א פאר טעג ארום האבען אנגעהויבען אנקומען ארויסגעשיקטע פון פאדוואלאטשיסק. פון דארט האט מען מיט אמאל ארויסגעשיקט די גאנצע יודישע בעפעלקערונג, ביי פיער—פינפטויזענד נפשות. ווי איך האב זיך שפעטער דערוואוסט, איז דער איינציגער מאטיוו פון דער ארויסשיקונג געווען דער, וואס די מיליטער און די געזעלשאפטליכע אנשטאלטען האבען געדארפט אין שטאדט פיל דירות. ווי נאר מ'האט פון דארט ארויסגעשיקט די יודען, זענען אנגעפאהרען פון די ארומיגע דערפער פויערים און צורויבט ביז

אַ האָהר זייערע קלייטען און הייזער. נאָהנט פון צווייטויזענד אַרויסגעשיקטע זענען אָנגעקומען אין קיעוו. די איבעריגע האָבען זיך צושאָטען אין די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך.

חוץ דעם גרויסען שטראָם פון די היימלאָזע, האָט זיך אין קיעוו גופא אָנגעפאַנגען אַ פאַניק. דער שונא איז געגאַנגען אַזוי האַסטיג, אַזוי שטורמיש דערנעהנטערט זיך צו די רוסישע גרעניצען, אַז מ׳האָט געקאָנט דערוואַרטען, אַז ער וועט דערגעהן ביז קיעוו. די רייכערע און מעהר נערוועזע האָבען גענומען בעצייטענס אָבפאָהרען און דאָס האָט געשאַפען אַ פאַניק.

וועגען די גזירות פון אַרויסשיקונגען און פאָגראָמען, וואָס זענען אָנגעהאָנגען אויף די שטעדט און שטעדטלעך ביי דער גרעניץ, האָט מען שוין אין קיעוו געוואוסט. מודיע געווען אין פעטראָגראַד. נאָר פונקט ווי ביי אַנדערע גזירות האָט מען נישט געקאָנט העלפען. מ׳האָט זיך משתדל געווען צו בעקומען אַן׳ערלויבעניש לכל הפכות פאַר בעפולמעכטיגטע פון הילפס-קאָמיטעטען אַרומצופאָהרען איבער די רוסישע שטעדטלעך טיילען דאָרט הילף, אפילו דאָס האָט מען אויך נישט געקאָנט פועל׳ן.

בעקומען אין קיעוו אַן׳אויטאָמאָביל האָט זיך מיר נישט איינגעגעבען. אין שטאָדט זענען געווען פיער רעקוויזיציעס פון אויטאָמאָבילען און ביי קיינעם פון די גבירים איז נישט פערבליבען אַזאַ, וועלכער וואָלט געקאָנט נוצליך זיין פאַר מיר.

איך האָב מיטגענומען פון קאָמיטעט פינפטויזענד רובל און אומגעקעהרט זיך אין וואַטין.

אָבגעשטעלט זיך אין לוצק. דאָ איז אויך געווען אַ בעפעהל אַרויסצושיקען די בעפעלקערונג, נאָר ער איז אָבגעשטעלט געוואָרען און די יודען האָבען זיך בערוהיגט. מ׳לעבט מיט׳ן היינטיגען טאָג און קוים איז אַראָבגענומען אויף אַ רגע דער מעסער פון האַלז, ווערט מען רוהיג. אין שטאָדט, ווי אויך אין וואַגאָן איז מיר אויסגעקומען צו הערען, ווי פון סאָלדאַטען אַזוי פון ציווילע, אַז עס איז געשלאָסען געוואָרען אַ צייטווייליגער שלום אויף איינאונצוואַנציג טעג. די לעגענדע האָב איך געהערט פון צעהנדליגער מענשען, ווער האָט זי פערשפרייט?

אין גאַס האָט מיך אָבגעשטעלט אַ יונגערמאַן פון פּאָרעצק און האָט מיט טרעהרען אין די אויגען דערצעהלט, אַז דעם 18-טען איז דורכגעגאַנגען דורך פּאָרעצק אַ טייל פון דער אָבטרעטענדער אַכטער דיוויזיע און האָט געמאַכט אַ פּאָגראָם, וועלכער האָט געדויערט אַ גאַנצען טאָג. די יודען האָבען געוואָרפען אַלץ און ווי זיי שטעהען און געהען אַנטלאָפען פון שטעדטעל אין נאָהנטסטען וואַלד. דערווייל זענען אָנגעקומען פון די אַרומיגע דערפער פויערים און אויסגעליידיגט אַלע קלייטען און הייזער. אויף מאָרגען, אַז די פּאָגראָמטשיקעס זענען אַוועקגעגאַנגען און די יודען האָבען זיך אומגעקעהרט אין שטעדטעל און געפּרובט אָב-נעהמען ביי די אָרטיגע און דאָרפישע רויבער דאָס גוטס, וואָס יענע האָבען אָנגעראַבירט, האָט דער אוריאַדניק אַלע יודען אַרויסגעשיקט פון שטעדטעל. ביי הונדערט און פופציג געזינדען האָבען זיך צוזייהט איבער די אַרומיגע דערפער, די איבעריגע עטליכע הונדערט געזינדען זענען אַוועק אַ טייל אין טאָרטשין, אַ טייל אין ראָזשישץ. אַלע זענען געבליבען ווי זיי שטעהען און געהען און שטאַרבען לחלוטין פון הונגער.

איך האָב געגעבען דעם יונגענמאַן עטליכע רובל און גע-בעטען אומקעהרען זיך אין ראָזשישץ און איבערגעבען דעם רב און דעם סטאַראָסטע, אַז איך בעט זיי קומען צו מיר קיין לוצק מיר זאָלען דאָ זיך מישב זיין וועגען דער לאַגע.

איך בין אַריין צו אַן אָרטיגען בעל-הבית, איינגעלאַדען דעם קאַזיאָנעם רב און עטליכע כלל-טהוער. פון זיי האָב איך זיך דערוואוסט, אַז לוצק האָט זיך ביז דער לעצטער צייט גע-פונען אין אַ גוטען מאַטעריעלען מצב. די שטאָדט האָט אויף איהר חשבון אויסגעהאַלטען אַלע היימלאָזע, וואָס זענען אַהין געקומען און האָט נאָך געשיקט געזאַמעלטע סומען אין קיעווער הילפס-קאָמיטעט. איצט האָט זיך די לאַגע שטאַרק אומגעביטען. דאָס גאַנצע לעבען אין שטאָדט איז אָבגעשטאָרבען, די רייכע-רע מענשען צולויפען זיך, קיינער ווייסט נישט וואָס מאָרגען וועט זיין, צי מען וועט אַרויסשיקען אָדער נישט? נאָר איין זאַך ווייסט מען, אַז די גאַנצע נאַטשאַלסטווא, פון איספּראַווניק ביז׳ן

אוריאַדניק רייסען פֿאַר די פּאָלעס און מאָהנען „ווזיאַטקעס".

בשעת אונזער זיצונג זענען אָנגעקומען פֿון ראָזשישץ דער פּאָרעצקער רב און דער סטאַראָסטע. זיי האָבען איבערגע׳חזר׳ט די ערצעהלונג וועגען פּאָגראָם. מיר האָבען בעשטימט, אַז דער רב און דער סטאַראָסטע וועלען אין ראָזשישץ איינלאַדען פֿיער—פֿינף אָנגעזעהענע פּאָרעצקער בעלי-בתּים, וועלען גרינדען אַ קאָמיטעט, מאַכען אַ צעטעל פֿון די געליטענע און דערלאַנגען דעם צעטעל דעם לוצקער קאָמיטעט, וועלכער וועט אַרויסגעבען די הילף. דער לוצקער קאָמיטעט, וועלכער האָט בעסער פֿון מיר געקענט די פּערזאָנען און געוואוסט די אומשטענדען, האָט מיר אַנ׳עצה געגעבען אַזוי איינצואָרדנען די הילף. איך האָב דערווייל געלאָזען דעם לוצקער קאָמיטעט פֿאַר די פּאָרעצקער, זיבענהונדערט רובל און הונדערט רובל געגעבען דעם רב אויפ׳ן האַנד. ער איז נישט גאָר קאָנטעט געוועזען פֿון אַזאַ מין אָרגאַניזאַציע, נאָר ער האָט אויף איהר מסכּים געוועזען.

די לוצקער קהלה האָט מיר איבערגעגעבען אַ גרויסען טשעמאָדאַן מיט זעלטענע חפצים פֿון דער אַלטער לוצקער שוהל: אַ כּתר פֿון XVIII יאָהרהונדערט, צוויי זעלטענע זילבערנע לייכטער געקלאַפּטע, מיט פיגורען פֿון ענדע XVI אָדער אָנפאַנג XVII יאָהרהונדערט, אַ זילבערנע לוים-קענדל, אַ הדס, אַ יד, אַ בלעך, אַלץ זילבער און אַלט קינסטלערישע אַרבייט, צוויי פּרוכת׳ן, אַ טישטוך, אַלטע געשטיקטע מיט גאָלד. דער ווערט פֿון דעם איז געוועזען אַנ׳ערך פֿון צוואַנציג ביז דרייסיג טויזענד רוב. איך האָב עס געבראַכט אין פּעטראָגראַד און אין יאָהר 1918, אַז די סאָוויעטישע מאַכט האָט געוואָלט אָבנעהמען דעם יודישען מוזיי, האָב איך דעם טשעמאָדאַן צוזאַמען מיט פֿיער קאַסטענס מיט אַנדערע זעלטענע חפצים פֿון מוזיי אָבגעגעבען אויף צו בעהאַלטען אינ׳ם מוזיי פֿון אַלעקסאַנדער דעם III אונטער אַ קוויטונג. דאָס געפֿינט זיך דאָרט ביז איצט.

אין לוצק האָב איך געטראָפֿען די פֿוהרלעך פֿון אונזער אָבטיילונג, וואָס האָבען געבראַכט זאַהער פּערוואונדעטע. איך בין אויף איינער פֿון זיי אָבגעפֿאָהרען אין וואַטין.

אין וועג האָב איך געטראָפען אַ פּעראָ־מטע פּריצ׳טע, וועלכע איז אַ באָרוועסע אַרומגעגאַנגען איבער׳ן פעלד נאָכקו־קענדיג נאָך די היי־שניידער, וואָס האָבען געאַרבייט אויף איהר שטיקעל פעלד. פונאַנדערגערעדט זיך. זי האָט זיך געקלאָגט אויף די אַנטלאָפענע פּויערים פון גאַליציע. זיי געהען ווי היי־שעריקען. קומען, שניידען אַראָב דאָס ברויט, פיטערן זייערע פיה אויף די לאָנקעס און פעלדער. הויבט מען אָן זיי טריי־בען, זאָגען זיי: „דער קאָמענדאַנט האָט אונז ערלויבט נעהמען ביי די פּוילישע גוטבעזיצער אַלץ, וואָס מיר געפינען.“ זי האָט גערעדט מיט אַ שרעקליכען האַס און פיינדשאַפט וועגען די היימלאָזע. דער סאַניטאַר פון אונזער אָבטיילונג, טאַטאַרניקאָוו, וואָס איז מיט מיר מיטגעפאָהרען, האָט דערצעהלט, אַז די רו־סישע היימלאָזע פּויערים ווענדען אָן אַלע כחות, מ׳זאָל זיי נישט צונויפמישען מיט די גאַליציאַנער און בעליידיגען זיך, אַז מען שטעלט זיי צוזאַמען. „מיר זענען רוסען און זיי אַוסטריאַקעס!“ נאָך ערגער טראָגען זיך אויף צו די גאַליציאַנער היימלאָזע די רוסישע בעאַמטע. אַ יונגערמאַן זוסמאַן, פון שטעדטעל לאָקאַטש, האָט מיר דערצעהלט, אַז ער האָט געזעהן אַזאַ סצענע: נעבען שטעדטעל איז געשטאַנען אַ מחנה היימלאָזע גאַליציאַנער פּויערים. געקומען דער פּריסטאַוו און גענומען שרייען אויף זיי, טופּען מיט די פיס און איינעם דערלאַנגט אַ פּאַטש. דער יונגערמאַן איז בעקאַנט געווען מיט׳ן פּריסטאַוו און געפרעגט איהם, וואָס ער האָט צו די גאַליציאַנער, פאַרוואָס ער שלאָגט זיי?

—דערפאַר, ווייל איבער זיי, די הינטישע זיהן, האָט זיך די גאַנצע מלחמה אָנגעהויבען,—האָט שטאַרק אויפגערעגט געענט־פערט דער פּריסטאַוו,—זיי האָבען אַלץ אינאיינעם געשריען, אַז זיי איז שלעכט אונטער דער עסטרייכישער מאַכט, געוואָלט ווערען רוסישע אונטערטאַנען. אָט זאָלען זיי איצט וויסען! זאָלען זיי פּיהלען, וואָס הייסט רוסלאַנד! ביז׳ן טויט דאַרף מען זיי שלאָ־גען, די הינטישע זיהן!

אין וואַמין בין איך פערבליבען מעהר ווי אַ וואָך. פאַר דער צייט האָבען דורכ׳ן דאָרף נישט אויפגעהערט צו געהן

פוהרען מיט אַנטלויפענדע יודען פון פיל אַרומיגע שטעדטלעך.

אין דער פלוג-גרופּע פון דער אָבטיילונג פון גאָסודאַרסט-ווענע דומע זענען געווען ביי צעהן העכערע סאַניטאַרען און שוועסטער, אַלץ מעהר אָדער וועניגער אינטעליגענטע מענשען. געווען אַנ׳אַרצט קופּטשיקאָוו, אַ סאָציאַל-דעמאָקראַט, און נאָך אַ סטודענט-מעדיק פון פערטען קורס, פּאַוועל איוואַנאָוויטש, וועלכער האָט זיך אויך גערעכענט פאַר אַנ׳אַרצט. דער בעפולמעכטיגטער פון דער פלוג-גרופּע איז געווען דער ד״ר קאָזשענעווסקי, נאָר ער האָט זיך געפונען איצט אין קיעוו. דער גאַנצער פּערסאָנאַל איז געווען שטאַרק אָנגעשטויסען געגען דעם בעפולמעכטיגטען, געהאַלטען אַז ער פיהרט זיך אויף דעספּאָטיש און גע׳טענה׳ט, אַז אויב ער וועט נאָר קומען, וועלען אַלע אַוועקגעהן פון אָבטיילונג. אַז ער איז שפּעטער געקומען און געבראַכט פון קיעוו געלד, געהאַלט פאַר אַלעמען, געבראַכט נייעס און גע-זאָגט אַ פּאָר גוטע ווערטער, זענען אַלע מיט איהם שלום גע-וואָרען.

פון קיעוו האָב איך צווישען אַנדערע פּראָדוקטען געבראַכט פאַר דעם לאַזאַרעט פינף פלאַש קאָניאַק, וועלכע זענען צוזאַמען מיט די אַנדערע פּראָדוקטען געווען אָנגעפּאַקט אויף אַ פוהרעל צום אָבשיקען אין וואַטין. דאָס פוהרעל האָט גענעכטיגט אין לוצק. אָבפאָהרען מיט איהם האָט געדאַרפט דער סטודענט פּאַוועל איוואַנאָוויטש, וועלכער האָט געבראַכט אין לוצק פּערוואונדעטע. ער איז אַ גאַנצע נאַכט נישט געווען אויף דער אכסניה וואו מיר האָבען גענעכטיגט, נאָר פערבראַכט מיט אַ קאָמפּאַניע אָפיצירען און אינדערפריה אָבגעפאָהרען אַ שכור׳ער. אין וואַטין האָט מען זיך געכאַפּט, אַז עס פעהלט דריי פלאַש קאָניאַק. דער גאַנצער פּערסאָנאַל, די העכערע סאַניטאַרען און די שוועסטער, האָט זיך פערזאַמעלט אויף אַ פּלאַץ ביים קלויסטער און איינגעאָרדענט אַ משפּט אויף דעם פּאַוועל איוואַנאָוויטש. איין סאַניטאַר, טאַטאַרניקאָוו, האָט אַרויסגעשטעלט געגען איהם אַ בעשולדיגונג, אַז ער האָט גע׳גנב׳עט דריי פלאַש קאָניאַק, האָט זיך אָנגע׳שכור׳ט און אָנגעטרונקען אַ פּראָסטען סאָלדאַט, אַ סאַ-

ניטאַר. און דער בעשולדיגער האָט פאָרגעלעגט מען זאָל פּאַוועל איוואַנאָוויטש'ן איבערגעבען צום פעלד-געריכט. פאַוועל איוואַנאָוויטש האָט זיך צעוויינט, מודה געווען זיך אין זיין זינד, געבעטען מ'זאָל איהם מוחל זיין: ער איז אַ קראַנקער מענש, אַנ'אַלקאָהאָליק און קאָן נישט בייַשטעהן, אַז ער זעהט בראָנפען. דעם גע'גנב'עטען קאָניאַק האָט ער צוגעזאָגט אומצוקעהרען. מ'האָט אָבגעשטימט. ווען נישט מיין שטימע, וועלכע איז געווען פאַר מוחל זיין, וואָלט מען איהם איבערגעגעבען צום געריכט.

אין דער צייט וואָס מיר זענען געזעסען אויפ'ן פלאַץ און גע'משפט, איז אַרום קלויסטער געשטאַנען דער גאַנצער דאָרף פויערים און פויערטעס מיט די קינדער און געקוקט ווי מען געהמט אַראָב די גלעקער פון קלויסטער. דאָס האָט מען געטהון אין דער גאַנצער געגענד. אומעטום אַראָבגענומען די גלעקער, כדי זיי זאָלען נישט אָנקומען די דייטשען, וועלכע נויטיגען זיך אין מעש. איך ווייס נישט ווי אין אַנדערע ערטער, נאָר דאָס ווייס איך, אַז ביי וולאַדימיר-וואָלינסק זענען עטליכע וואַגאָנען מיט גלעקער פערבליבען און אָנגעקומען די דייטשען. די פויערים האָבען געאַרבייט ערנסט און שווייגענדיג און אין טיפען טרויער איז געשטאַנען אַרום דער גאַנצער דאָרף, אָנקוקענדיג ווי עס ווערט שטום אויף אַ לאַנגער צייט זייער קירך. פרויען האָבען שטיל געוויינט. אַז דער גלאָק איז געווען אַראָבגענומען און אַראָבגעלאָזען אויף דער ערד, האָט ער געגעבען דעם לעצטען קלונג, אַ רחמנות'דיגען, ווי אַ קרעכץ, ווי אַ געבעט, און פערשטומט געוואָרען. אפשר אויף אייביג, אפשר ביז דער צייט, אַז איבערגעגאָסען אין אַ קאַנאָן, וועט ער אָנשטאָט אַ רוף צו גאָטסדינסט פערשפרייטען איבער דיזעלבע פעלדער דעם הילכיגען שטורם פון טויט און פערניכטונג.

אין דאָרף וואוינען צוויי יודען, קרעטשמער, האַלטען קלייטלעך, האַנדלען מיט'ן פויער. איך האָב זיך מיט ביידען בעקאַנט. דער ערשטער, אַ פראָסטער יוד, אַ ישוב'ניק, אַ פערפויערטער, אַנ'אָרענטליכער מענש אָהן חכמות. ער איז נישט נתפעל פון דער מלחמה, וואָס רוקט זיך אָן: וואָס עס וועט זיין

מיט אַלע פויערים פון דאָרף, דאָס וועט זיין מיט איהם. ער לעבט מיט זיי גוט, ברודערליך. דערצו האָט דער פּריץ איהם געשענקט אַ פערד מיט אַ וועגעל אויפ׳ן פאַל אויב מ׳וועט אַרויסשיקען. דער צווייטער קרעטשמער איז וועניגער פערפויערט. ער איז אַ ביסעל אַ ידוע ספר, האַלט זיך בעל-הבתיש, יודיש-ליך. ביי איהם איז אַ פיינער פּנים און שוואַרצע גוטהאַרציגע טרויעריגע אויגען. אַז ער רעדט וועגען יודישע צרות, ציטערט ביי איהם דער קול און אין די אויגען לויפען אָן טרעהרען. אויף זיין אייגענער לאַגע קלאָגט ער זיך נישט. נישט צו פער-זינדיגען, ער האָט עלף זיהן, זענען זיבען פון זיי אין בראַ-זיליע, האָבען אייגענע גיטער און בעאַרבייטען די ערד. זיי האָ-בען די גאַנצע צייט אַרויסגעשיקט איהם אויף צום לעבען. זיי האָבען איהם מיט די איבעריגע קינדער גערופען צו זיך, נאָר ער האָט נישט געוואָלט פערלאָזען זיין היים, וואו ער איז גע-וועהנט און איינגעלעבט זיך, צוליב אַ פרעמדען קאַנט, וואו עס זענען דאָ וועניג יודען.

דער קרעטשמער האָט פאָרגעלעגט מיר מיט, די דאָקטוירים פערנעהמען ביי איהם אין הויז די צוויי בעסערע חדרים. ער האָט געוואוסט, אַז כּל זמן מיר וועלען זיך ביי איהם געפינען, וועט איהם קיינער נישט אָנריהרען. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז אַ וויאָרסט אַכט פון וואַטין געפינט זיך אַ קליין שטעדטעל סוויניוכי. דאָרט געפינט זיך ביי הונדערט יודישע געזינדען און אַלע שטאַרבען פון הונגער, ווייל צוליב דער מלחמה זענען פערשוואונדען אַלע פרנסות.

אין אונזער אָבטיילונג שטעלט צו פלייש אַ יוד פון סווי-ניוכי. ער איז געקומען אַ פערוויינטער און דערצעהלט, אַז בשעת ער איז געפאָהרען אַהער זענען אויף איהם אָנגעפאַלען סאָלדאַ-טען, האָבען געוואָלט אָבנעהמען ביי איהם דאָס פערדעל. ער האָט אַרומגעכאַפּט דאָס פערדעל אַרום האַלז און אָנגעהויבען קלאָגען: „בעסער הרג׳עט מיך נאָר נישט נעהמט אָב דעם איינ-ציגען שפייזער פון מיין געזינד!” די סאָלדאַטען האָבען זיך מרחם געווען, געלאָזען איהם דאָס פערדעל, נאָר צוגענומען ביי

איהם די לעצטע דריי רובל. בערוהיגט זיך אַ ביסעל, האָט ער אויך גענומען זיך קלאָגען אויף דער ביטערער לאַגע פון שטעד־טעל. איך האָב איהם געבעטען ער זאָל קומען מיט'ן רב און איינעם אָדער צוויי חשוב'ע בעלי־בתים.

אַרום צעהן ביינאַכט איז ער געקומען מיט'ן רב און צוויי בעלי־בתים. איך האָב זיי געגעבען צוויי־הונדערט רובל זיי זאָ־לען עס האַלטען אויף דעם פאַל אויב מען וועט אַרויסשיקען די בעפעלקערונג פון שטעדטעל.

נאָכדעם האָבען אָנגעהויבען אָנקומען צו מיר דעפוטאַציעס און איינצעלנע נצרכים פון די אַרומיגע שטעדטלעך. אַזוי ווי דער צווייטער קרעטשמער האָט אַלעמען געקענט, האָב איך מיט איהם געהאַלטען אַן עצה און לויט זיין אָנווייז אַרויסגעגעבען קליינע הילף.

אויף מאָרגען נאָך מיין קומען פון לוצק בין איך אַרי־בערגעפאָהרען אין שטעדטעל טאָרטשין, וואוהין עס האָבען זיך געצויגען דאָס רוב אַנטלויפענדע פון האָראָכאָוו און אַנדערע שטעדטלעך.

אַן אַלט אָרים שטעדטעל, וואָס בעשטעהט פון איין לאַנ־גער גאַס. אָרימע קליינע קרעמלעך. ביי יעדען הויז שטעהען ווייבער און קינדער, אַזוי אַז עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, אַז די הייזלעך זענען איבערפולט מיט מענשען און די וואָס שטעהען דרויסען, האָבען אינעווייניג קיין אָרט נישט געפונען. און באמת איז עס כמעט אַזוי. אין יעדען הויז וואוינען צו איינע אָדער עטליכע פרעמדע, אָנגעקומענע משפחות. חוץ דעם זענען פול אַלע שפייכלערס. פיל שטאַהלען זענען פערוואַנדעלט אין וואוינונגען.

ביז דער מלחמה האָט זיך אין שטעדטעל געפונען אַ יו־דישע בעפעלקערונג פון בערך צוויי־טויזענד נפשות (ביי אַן אַל־געמיינער צאָהל איינוואוינער פון פיער־טויזענד). די גאַנצע חיונה האָט מען געצויגען פון האַנדעל מיט תבואה אויף אויסלאַנד. איצט איז יעדער האַנדעל אָבגעשטאָרבען און צוזאַמען מיט דעם האָט זיך אָבגעשטעלט די טעטיגקייט פון דער לייה און שפּאָר־

קאַטע און געשלאָסען געוואָרען די שוהל פון יק"א. די רייכע-רע איינוואוינער זענען אָבגעפאָהרען. מיט אַ וואָך צוריק, בעת עס איז געווען דער פּאָגראָם אין פּאָרעצק, האָט מען דאָ אי-בערגעלעבט אַ טויט-שרעק פון אַ פּאָגראָם. איצט איז רוהיגער געוואָרען, נאָר מ'ציטערט, אַז קאָזאַקען וועלען קומען. אין שטעדטעל געהט אפילו אַ קלאַנג, אַז די העכערע מאַכט האָט אָנגעזאָגט די קאָזאַקען: „וואָס עס איז געווען אין גאַליציע—איז געווען. און איצט, דאָ מיט די רוסלענדישע יודען מוז מען זיך אויפפיהרען אַנדערש, נישט ראַבירען זיי", נאָר דאָס בערוהיגט וועניג די יודען.

דאָס שטעדטעל איז פול מיט היימלאָזע, וועלכע, נישט געפינענדיג קיין וואוינונגען, בעזעצען זיך אין שפייכלערס און אפילו אונטער'ן אָפענעם הימעל. די נויט צווישען זיי איז אַ שרעקליכע און קומען זיי צו הילף, האָט דאָס שטעדטעל קיין שום מעגליכקייט נישט.

דאָס אַלץ האָבען מיר דערצעהלט עטליכע אָנגעזעהענע בעלי-בתים. לויט מיין פאָרשלאָג האָבען זיי געגרינדעט אַ הילפס-קאָמיטעט, וועלכער האָט אויף זיך גענומען צו רעגי-סטרירען אַלע היימלאָזע, וואָס געפינען זיך אין טאָרטשין און געבען הילף די מעהר נויטבעדערפטיגע פון זיי. איך האָב גע-לאָזען דעם קאָמיטעט פיערהונדערט רובל.

איך בין געווען אין טאָרטשין פרייטאָג. אַז איך בין אָב-געפאָהרען איז שוין געווען פאַרנאַכט, מ'האָט געשלאָסען די קלייטען. איך האָב זיך אָבגעשטעלט נעבען אַ ברויט-בעקער קוי-פען בולקעס. די בעקערין האָט מיר געענטפערט אַז זי האָט נישט קיין בולקעס. אַ יודענע וואָס איז געשטאַנען דערביי, דערהערענדיג דער בעקערינס ענטפער, האָט זיך אָבגערופען האַסטיג:

„—וואָס זאָגסטו, נישטאָ קיין בולקעס? דו ווייסט ווער דער אָפּיציר איז? דו ווייסט נישט—און איך ווייס! פון זיינעטוועגען מוז זיין! עס דאַרף מען דאָס לעצטע אַוועקגעבען! אַלץ וואָס

מ׳האָט צוגעגרייט אויף שבת! ער האָט פערדינט! אוי, אַז עס וואָלטען זיין מעהר אַזעלכע יודען!״

די בעקערין איז אַ ביסעל מטושטש געוואָרען, האָט אַ ווײלע געקוקט אויף מיר פערוואונדערט און מיט די ווערטער: „באַלד טראָג איך אַרויס״, איז זי אַריין אין הויז. נאָך איידער זי האָט צייט געהאַט אַרויסצוטראָגען פון שטוב אַ בולקע, האָבען עטליכע ווייבער פון די אַרומיגע הייזער געבראַכט חלות און דערלאַנגט מיר. איך האָב גענומען צוויי חלות און געוואָלט בעצאָהלען, גאָר מ׳האָט בשום אופן נישט געוואָלט נעהמען ביי מיר קיין געלד. איך בין געווען שטאַרק גערירט פון אַזאַ אויפטראָג, נאָר אין דערזעלבער צייט האָט מיך בעאונרוהיגט די געפעהרליכע פאַר מיין טעטיגקייט פּאָפּולאַריטעט. שפּעטער איז מיר אויסגעקומען צו הערען פון אַ יודען, וועלכער האָט נישט געוואוסט ווער איך בין, אַזאַ ערצעהלונג: „מ׳זאָגט, אַז עפּעס אין אַ דאָרף האָט זיך בעזעצט אַ יודישער אָפיציר, און וואָס פאַר אַ יוד עס פאָהרט נישט דורך שטעלט ער אָב, פרעגט פונאַנדער — און אויף יודיש! — און איז מכבד מיט טעה, גיט די קינדער קאָנפעקטען און טיילט געלד. איין יודענע וואָס איז געפאָהרען מיט קינדער, האָט ער געגעבען פינף רובל, האָט זי נישט געוואָלט נעהמען, האָט ער אָבגעגעבען אַנ׳אַנדערער. ווער ער איז, ווייסט מען נישט.״

געפאָהרען בין איך מיט אַ סאָלדאַט אַ סאַניטאַר, פינאָ. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען אַז ער איז אַ דייטש, פון די קאָלאָניסטען, וועלכע זענען פיל דאָ אין וואָלינער גובערניע. ער האָט מיר דערצעהלט אַז מ׳שיקט איצט אַרויס אין סיביר אַלע דייטשע קאָלאָניסטען. די ערד און די הייזער ערלויבט מען זיי נישט צו פערקויפען. די כלי בית און די תבואה פערקויפען זיי פאַר חצי חונם. שפּעטער האָב איך געהערט פון יודען, אַז מיט דעם אַרויסשיקען פון די דייטשע קאָלאָניסטען מאַכט מען חרוב דעם קאַנט. זייערע גיטער זענען די בעסטע און די קולטורעלסטע.

דער פינאָ האָט מיר דערצעהלט, אַז אין דעם זעמסקער

שפּיטאָל איז דעם טאָג געשטאָרבּען אַ פֿופֿצעהן־יעהריג דייטש מיידעל, אַ טאָכטער פון אַ קאָלאָניסט, וועלכע אַ גאַנצע מחנה קאָזאַקען האָבען געשענדעט אין פעלד.

אין טאָרטשין איז געווען פערשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די רוסען האָבען אָבּגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון, האָבען צוריקגענומען לעמבּערג און אַז עס זענען אָנגעקומען צוויי יאַפּאַנישע קאָרפּוסען מיט אַרטילעריע. אַזעלכע לעגענדאַרע קלאַנגען, האָבען זיך איבּערגע׳חזר׳ט די גאַנצע צייט פון דעם ריקצוג.

יב

ד״ר קאָזשענעווסקי, אומקעהרענדיג זיך אין דער פלוג־גרופּע, האָט געבּראַכט אַ פעראָרדנונג, אַז די גאַנצע אָבּטיילונג מיט איהרע בּיידע גרופּען זאָלען זיך איינאָרדנען גאָר אויף אַן אַנדער שטייגער. זיי וועלען זיך אויסציהען אויף איין ליניע, איין גרופּע בּיים רעכטען פראָנט, די צווייטע אַ וויאָרסט דריי־סיג־פערציג פון איהר און די אָבּטיילונג מיט׳ן לאַזאַרעט—נאָך ווייטער, אַזוי, אַז די פערוואונדעטע וואָס וועלען אָנקומען אין דער ערשטער גרופּע, וועלען אָבּגעשיקט ווערען אין דער צווייטער. דאָרט וועלען זיי אָבּרוהען, בּעקומען שפּייז און אָבּגעשיקט ווערען אין לאַזאַרעט פון אָבּטיילונג. כּדי צופּאַסען זיך צו דער אַרבּייט, וועלען די בּיידע אָבּטיילונגען אָבּגעפיהרט ווערען אין ווייטען רוקן, דאָרט איינקויפען פערד און פוהרלעך און דעם גאַנצען אינוועטאַר.

בּיי אַזעלכע אומשטענדען, האָט פאַר מיר קיין שום ציל נישט געהאַט צו פערבּלייבּען מיט דער גרופּע און איך האָבּ בּעשטימט אַריבּערצוגעהן אין אָבּטיילונג פון די רוסישע טעכניקער, ווי איך האָבּ שוין דערמאָהנט, האָט מיט אַ פּאָר וואָכען פריהער דער בּעפולמעכטיגטער פון דער אָבּטיילונג, פ. י. פּרעאָבּראַזשענסקי מיך איינגעלאַדען אַריינטרעטען אין זיין אָבּטיילונג. די אָבּ־

טיילונג האָט זיך געדאַרפט געפינען אין וולאַדימיר־וואָלינסק.
דעם 1-טען יולי בין איך אַהינגעפאָהרען.

אויפ׳ן וועג קיין וולאַדימיר-וואָלינסק האָב איך זיך אָבגע-
שטעלט אין שטעדטעל לאָקאַטש, זיבעצעהן וויאָרסט פון וולאַדימיר-
וואָלינסק. אַנ׳אַלט יודיש שטעדטעל, מיט אַ געמויערטען „בראָם", מיט
חורבות פון אַנ׳אַלטען שלאָס. אַריינפאָהרענדיג, האָב איך גלייך בע-
מערקט, אַז אין שטעדטעל קומט פאָר עפּטוואָסן אונגעוועהנליכעס.
אַלע געפינען זיך אין אַנ׳אָנגעשטרענגטען צושטאַנד, ווי ביים
ערוואַרטען אַ פּאָגראָם. דאָס מעהרסטע טייל קלייטען זענען גע-
ווען געשלאָסען, נאָר די קרעמער זענען געשטאַנען ביי די טהי-
רען טרויעריגע, דערשלאָגענע. אין מיטען מאַרק זענען געשטאַ-
נען גרופען בעלי־בתים און שטילערהייד, אַרומקוקענדיג זיך, גע-
רעדט צווישען זיך. אויב עמיצער איז דורכגעגאַנגען די גאַס,
איז ער געגאַנגען געשווינד, ווי ער וואָלט איילען ערגיץ מיט-
צוטיילען אַ וויכטיגע נייעס.

איך האָב נישט געוואוסט צו וועמען ווענדען זיך, פּונאַנ-
דערפרעגען און האָב געהייסען צופאָהרען דעם פוהרמאַן צו דעם
גרעסטען הויז אין מאַרק. איך בין אַריין. דאָס הויז איז געווען
אַ רייך, אָבער האַלב פּוסט, ווי מ׳וואָלט האַלטען אין אַרויסצי-
הען זיך פון איהם. געבליבען גאָר ווייניג מעבעל און כלי בית.
איך בין דורכגעגאַנגען עטליכע חדרים און קיין איין מענש נישט
געטראָפען. נאָר אין לעצטען חדר האָב איך בעגעגענט אַנ׳על-
טערן אָרים געקליידעטען יוד, דעם הויזוויַרטס אַנ׳אָנגעשטעלטען.
דערווירט, אַ רייכער בעל־הבית, אַטלאַס, איז נישט געווען צו
הויז און דאָס געזינד זיינס איז אָבגעפאָהרען. דער אָנגעשטעל-
טער, שוואַרץ, האָט זיך אַ ביסעל דערשראָקען פאַר מיין וויזיט.
איך האָב איהם בערוהיגט און געבעטען שיקען נאָך דעם ווירט.
ביז יענער איז געקומען, האָט שוואַרץ דערצעהלט מיר ווע-
גען זיך:

—ביי מיר זענען געווען דריי זיהן. צוויי זענען אַוועק
אויף מלחמה. איינער איז גע׳הרג׳עט, דער צווייטער שווער פער-
וואונדעט. איצט דאַרף געהן דינען דער דריטער. איך אַליין בין

געווען אין אַ מיהל, בעקומען פופציג רובל אַ חודש. איצט שטעהט די מיהל און איך בין געבליבען אָהן ברויט.

ער האָט דאָס דערצעהלט שטיל, רוהיג און צוגעגעבען:

—בין איך דען איינער אַזאַ? ביי יעדערן איז עמיצער פון געזינד אומגעקומען אויף דער מלחמה, און אַלע שטאַרבען דאָ פון הונגער.

עס איז געקומען ה׳ אַטלאַס. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז שוין אַ פּאָר וואָכען, ווי אין שטעדטעל געהען אַרום קלאַנגען, אַז מ׳וועט אַרויסשיקען די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג און דאָס האָט געשאַפען אַ שרעקליכע שטימונג. פריהער האָט מען גערעדט, אַז מ׳וועט אַרויסשיקען די יודען אין טאָג פון דער חגא פון פּיאָטר און פּאַוועל. יודען האָבען זיך שוין גענומען גרייטען. פון די אַרומיגע דערפער זענען שוין אָנגעפאָהרען פויערים „צונעהמען דאָס זשידאָווסקע גוטס”. נאָר די גזירה האָט זיך נישט בעשטעטיגט. און אָט היינט איז געקומען דער פּריסטאַוו און געמאָלדען, אַז פון דעם הויפּט־קאָמאַנדיר פון דער אַרמעע איז געווען אַ בעפעהל אין איין טאָג אַרויסשיקען אַלע יודען פון דער געגענד. אין בעפעהל איז בוכשטעבליך געזאָגט: „אַרויסשיקען די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג דרום׳דיג פון הרובעשאָוו”. כאָטש לאקאטש געפינט זיך אין מזרח פון הרובעשאָוו, פונדעסטוועגען האָט דער איספּראַווניק בעפוילען פון דאַנען אַרויסצושיקען די יודען. פאַר אַ גוטען שוחד האָט זיך איינגעגעבען פועל׳ן ביים פּריסטאַוו אָבלעגען דאָס ארויסשיקען אויף אַ טאָג. און גלייך איז אַטלאַסעס שותף, אַנ׳אָרטיגער גביר, זוסמאַן, אַוועקגעפאָהרען אין וולאַדימיר־וואָלינסק, אָבגעפיהרט דעם איספּראַווניק פינפהונדערט רובל ער זאָל זיך בעמיהען, אויב נישט אינגאַנצען אָבשאַפען דעם בעפעהל, טאָ כאָטש אָבציהען אויף וויפיל מעגליך זיין אויספיהר. ווייל יעדער טאָג האָט אַ גרויסע בעדייטונג פאַר דער שטאָדט און אויך פאַר די שותפים, וועלכע האָבען אויף דער מיהל פיל טויזענדער זעק מעהל און דאַרפען זיי אַרויספיהרען.

די לאַגע פון דעם שטעדטעל איז אָהן דעם אַרויסשיקען

אויך געגוג טרויעריג. עס זענען דאָ פיל היימלאָזע פון פּאָרעצק, מיליאַטין (איינאונדרייסיג פאַמיליעס) און אַנדערע שטעדטלעך. מיט וואָס צו העלפען זיי איז נישטאָ. אין שטעדטעל געהט-אום די כאָלערא, וועלכע פערשפרייט זיך אַלץ שטאַרקער און קיין דאָקטאָר איז נישטאָ. מיט אַ וואָך צוריק איז דאָ אַדורכגעגאַנגען אַ מחנה גאַליציאַנער היימלאָזע און גענומען מאַכען אַ פּאָגראָם. מ'האָט זיך אַ וואָרף געטהון צום אוריאַדניק, האָט ער געענט-פערט מיט כעס:

—און איהר האָט מיר פיל געגעבען, איך זאָל אייך בע-שיצען?

האָט מען איהם געגעבען זיין גאָב און ער האָט פונאַנ-דערגעטריבען די פּאָגראָמטשיקעס.

איך האָב געבעטען אַטלאַס'ן צונויפרופען עטליכע אָנגעזע-הענע בעלי-בתים. מ'האָט געגרינדעט אַ הילפס-קאָמיטעט, וועלכער האָט גענומען אויף זיך העלפען די היימלאָזע און אין פאַל אויב מען וועט אַרויסשיקען די יודישע בעפעלקערונג, בעזאָרגען ברויט פאַר די נויטוועגדיגע און פוהרלעך פאַר קראַנקע און קינדער. איך האָב דערויף געלאָזען פיערהונדערט רובל. נאָך פינפאונצוואַנ-ציג רובל האָב איך געגעבען אויף מעדיקאַמענטען. זוסמאַנס זוהן, אַ סטודענט, האָט זיך אַרויסגעזאָגט פאָהרען נאָך זיי אין וולאַדי-מיר-וואָלינסק. איך האָב איהם מיטגענומען.

אין וועג האָט ער מיר דערצעהלט עטליכע עפּיזאָדען. אין לאָקאטש, ביי אַ יוד, אַ פּאָטער פון צוויי זיהן סטודענטען, האָ-בען זיך בעזעצט צוויי אָפיצירען. אָנגע'שכור'ט זיך און גענו-מען דערצעהלען, אַז אַלע יודען זענען שפּיאָנען, גענומען שרייען צום בעל-הבית: „מ'דאַרף אייך אַלעמען אויסקוילען, זשידעס!" האָבען אפילו אָנגעהויבען דראָהען מיט די שווערדען. די פרויען האָבען זיך שטאַרק דערשראָקען, אפילו די סטודענטען האָבען אָנגעהויבען ריידען, אַז מ'דאַרף זיך בעהאַלטען. נאָר דער פאָ-טער איז געבליבען רוהיג און אָבגערופען זיך:

—מיך פרעהט דאָס, קינדערלעך. איצט פיהלט איהר, ווי שווער עס איז צו זיין אַ יוד, ווי טייער עס קומט אויס צו

צאָהלען פאַר דעם כּבוד. איהר וועט זיך אויסלערנען טייערע צו שאַצען אייער יודישקייט.

אַ יוד, ביי וועמען דער זוהן איז געווען אויף מלחמה, האָט זיך געווענדט צום פּאָלקאָווניק מיט אַן׳אָנפראַגע, וואָס מאַכט זיין זוהן? די טעג האָט ער בעקומען אויף אַן׳אָפיציעלען בלאַנק מיט אַ נומער, אַזאַ מין ענטפער:

„פאַרכאָוואַטער זשיד! דיין זוהן איז אין פּלען.״

אין וולאַדימיר-וואָלינסק בין איך פערפאָהרען אין אַ האָטעל. דער יונגער זוסמאַן האָט געבראַכט צו מיר זיין פאָטער. דער לעצטער האָט מיר דערצעהלט, אַז ער האָט פאַר די פינף-הונדערט רובל גע׳פּועל׳ט ביים איספראַווניק, ער זאָל דערווייל אָבשטעלען די אַרויסשיקונג פון לאָקאטש. ער האָט געשיקט דעם הויפּט-קאָמאַנדיר אַ טעלעגראַפישע אָנפראַגע, אויב לאָקאטש געהט אַריין אין דעם שטח „דרומדיגער הרובעשאָוו״? ביז עס וועט זיך בעקומען דער ענטפער, וועט פאַרבייגעהן אַ פּאָר טעג און אפשר וועט דער ענטפער זיין, אַז לאָקאטש דאַרף נישט עוואַקואירט ווערען.

איך האָב זיך דערוואוסט, אַז דער אוריאַדניק פון פּאָרעצק, לאָזט נישט אַריין אין שטעדטעל קיין איינעם פון די יודישע איינוואוינער, וואָס זענען בעת׳ן פּאָגראָם אַנטלאָפען. איין יוד האָט זיך אומגעקעהרט נאָר כּדי אָבצופיהרען פון דאָרט די פערבליבענע אין שוהל זיבען ספרי תורות, האָט דער אוריאַדניק געוואָלט איהם אַרעסטירען, נישט דערלאָזט נעהמען די ספרים און געהייסען גלייך אָבפאָהרען.

צו מיר זענען געקומען דער קאַזיאָנער רב און איין בעל-הבית, ה׳ יאַכינזאָן און דערצעהלט, אַז דעם הויפּט-קאָמאַנדירס פעראָרדנונג אַרויסצושיקען אַלע יודען פון די ערטער „דרומ׳-דיגער הרובעשאָוו״, האָט, איבערהויפּט מיט איהר אומבעשטימט-קייט, אַרויסגערופען אַ שרעקליכע צורודערונג, ווי אין וולאַדי-מיר-וואָלינסק, אַזוי אין פיל צעהנדליגער שטעדט אין דער סביבה. איך האָב אַן׳עצה געגעבען, גלייך שיקען אין פּעטראָגראַד אַ דעפּוטאַציע משתדל זיין זיך, אַז די פעראָרדנונג זאָל

אָפּגעשטעלט ווערען. מ׳האָט בּעשטימט עס זאָלען פאָהרען די רבּנים פון וולאַדימיר-וואָלינסק און אוסטילוג. זיי האָבּען געדאַרפט אָבּפאָהרען דעמזעלבּען טאָג, נאָר אָבּגעפאָהרען זענען זיי ערשט אין פיער טעג אַרום. די סיבּה פון דער פערשפּעטיגונג איז געוועזען, וואָס דער וולאַדימיר-וואָלינסקער רבּ האָט געדאַרפט זיין סנדקא אויף אַ בּרית און בּשום אופן נישט געוואָלט אָבּפאָהרען פריהער!

דער ווירט פון דער אכסניה, וואו איך האָבּ זיך אָבּגעשטעלט, אַן׳אינטעליגענטער יונגערמאַן, לעוו, האָט מיר דערצעהלט, אַז מיט אַ טעג צעהן צוריק, האָבּען זיך אין שטאָדט אָנגעפאַנגען גזילות און רציחות מצד די אָנגעקומענע סאָלדאַטען. דער קאַזיאָנער רבּ, מאָרגענשטערן און איינער פון די אָנגעזעהענע בּעלי-בּתים, לייזער פויזנער, זענען אַוועק וועגען ז׳עם צום שטאָדטישען קאָמענדאַנט, אַ געוועזענער מיטהילף פון לובּלינער פּאָליציי-מייסטער. אין אויפנעהם-צימער זענען געוועזען פיל מענשען. דער קאָמענדאַנט איז אַרויסגעגאַנגען און, דערזעהענדיג די יודען, האָט ער אויסגעשריען:

—און איהר, זשידעס, וואָס דאַרפט?

זיי האָבּען זיך פאָרגעשטעלט און אַרויסגעזאָגט זייער בּיטע צו בּעשיצען די יודישע בּעפעלקערונג פון די סיסטעמאַטישע רויבּערייען און רציחות.

נישט אויסהערענדיג זייערע רייד, האָט ער אויסגעשריען מיט כּעס:

—אייך, זשידעס, דאַרף מען אַלעמען אויפהענגען! אַרויס פון דאַנען!

פויזנער האָט איהם דערלאַנגט אַן׳אָפיציעל פּאַפּיר, אַ מעלדונג, אַז דער קיסר דאַנקט דער וולאַדימיר-וואָלינסקער יודישער געמיינדע פאַר דער מיטהילף, וואָס זי האָט אַרויסגעוויזען בּשעת דעם אָבּטרייבּען פון עסטרייכישען חיל אין אָנפאַנג מלחמה.

דער קאָמענדאַנט האָט אַ קוק געטהון אין פּאַפּיר און אַ וואָרף געטהון עס אויף דער ערד.

—דער קיסר איז אַ קיסר,—האָט ער אויסגעשריען,—און

איך, וואָס מיר וועט זיין געפעלען, וועל איך טהון! אַרויס פון דאַנען!

דער ה׳ יאַכינזאָן, וועלכער איז געווען ביי מיר מיט דעם קאַזיאָנעם רב, איז אַליין אַנ׳איינוואוינער פון דעם שטעדטעל אָסטיליע (אוסטיליג), צוועלף וויאָרסט פון וולאַדימיר־וואָלינסק. ער האָט מיר דערצעהלט, אַז אין שטעדטעל זענען אָנגעקומען דרייהונדערט היימלאָזע פון שטעדטעל קרילאָוו, וואו עס קומען איצט פאָר די שלאַכטען און פון וואַנען מ׳האָט אַרויסגעשיקט אַלע יודען. די היימלאָזע הונגערן און בעקומען פון ערגיץ קיין הילף נישט. איך האָב יאַכינזאָנ׳ען אַרויסגעגעבען פון זייערטוועגען דרייהונדערט רובל, מיט דעם תנאי, אַז אין אוסטילוג זאָל געגרינדעט ווערען אַ קאָמיטעט.

אין וולאַדימיר־וואָלינסק האָב איך געפונען די אָבטיילונג פון די רוסישע טעכניקער. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער בעפולמעכטיגטער פון דער אָבטיילונג, פּרעאָבראַזשענסקי, פּאָהרט אָב און גיט איבער די אָבטיילונג די ניי אָנגעקומענע פון מאָסקווא, בעפולמעכטיגטע נ. וו. טולופּאָוו, אַ בעוואוסטער פּעדאַגאָג, און דעם פּריוואַט־דאָצענט פון מאָסקווער אוניווערזיטעט, איוואַנאָוו. פּרעאָבראַזשענסקי האָט מיך בעקענט מיט זיי און איך בין אַריינגעטרעטען אין אָבטיילונג אַלס אַ פּערוואַלטער פון קאָנטאָר. איך האָב צוגעזאָגט אין עטליכע טעג אַרום צוטרעטען צו דער אַרבייט און אָבגעפאָהרען אין וואַטין נאָך מיינע חפצים.

איך האָב זיך אָבגעשטעלט אין לאָקאטש, מיטצוטיילען דאָרט די ידיעה וועגען דעם דערוויילינגען אָבשטעלען פון דער אַרויסשיקונג. לויט דעם אַלטען זוסמאַנס בקשה, בין איך געווען ביי איהם צוהויז. מיך האָט בעגעגענט זיין פרוי, אַ קליינשטעדטעלדיגע גביר׳טע מיט פּרעטענזיעס אויף „אַריסטאָקראַטיזם״. זי האָט אָנגעהויבען פיהרען מיט מיר „איידעלע און עלעגאַנטע געשפּרעכען״ און דערביי דערצעהלט, ווי קלוג זי האָט גע׳טענה׳ט מיט קאָזאַקען, וועלכע האָבען געמאָהנט, מ׳זאָל זיי פערקויפען מעד. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז נישט קוקענדיג אויף דער שרעקליך געפעהרליכער לאַגע אין וועלכער עס געפינט זיך די

יודישע בעפעלקערונג פון שטעדטעל, געהט די גאַנצע צייט אַ געהיימער האַנדעל מיט מעד, וועלכען מ'פערקויפט די סאָלדאַטען און קאָזאַקען. מיט אַ טאָג פריהער איז געקומען אַ גאַנצע מחנה קאָזאַקען, וועלכע האָבען זיך דערוואוסט, אַז זייערע חברים האָבען דאָ געטרונקען מעד און האָבען געפאָדערט מ'זאָל זיי אויך פערקויפען. זוסמאַנס פרוי האָט געהאַלטען פאַר. זיי אַ גאַנצע רעדע, דערוויזען זיי, אַז היינט איז שוין אַלץ אויספערקויפט און צוגעזאָגט, שפּעטער דערקאַזען פאַר זיי מעד. איך האָב אויסגעזידעלט די קלוגע פרוי און האָב זעהר שאַרף געפאָדערט, מ'זאָל אָננעהמען ענערגישע מיטלען, אַז דער גאַנצער מעד, וואָס געפינט זיך אין שטעדטעל, זאָל אויסגעגאָסען ווערען. איך בין ווייט נישט זיכער, אַז דאָס איז אויסגעפיהרט געוואָרען.

דערצעהלענדיג מיר די געשיכטע מיט'ן מעד און אַנדערע מעשיות, האָט די פרוי זוסמאַן די גאַנצע צייט אומגעקוקט זיך, ווי זי וואָלט עמיצען ערוואַרטען. אַז איך האָב זיך געגרייט אָבצופאָהרען, זענען געקומען, איינער נאָך דעם אַנדערן, עטליכע אָרימעלייט און האָבען מיר גענומען דערצעהלען יעדערער וועגען זיין נויט און בעטען שטיצע. נאָכדעם איז געקומען אַ גאַנצע מחנה פאָרעצקער היימלאָזע, קלאָגען זיך אויף זייער רב, אַז ער האָט זיי גאָרנישט געגעבען פון דעם געלד, וואָס איך האָב געלאָזען פאַר די פאָרעצקער געליטענע פון פּאָגראָם. איך האָב גלייך פערשטאַנען, אַז זוסמאַנס פרוי האָט מיך בכיון אויפגעהאַלטען און געגעבען צו וויסען אין שטאָדט, אַז עס איז געקומען „דער אָפיציר וואָס טיילט געלד” און אַנ'עצה געגעבען, מ'זאָל געהן צו מיר בעטען הילף. די איינצעלנע אָרימעלייט האָב איך אָבגעשיקט צום קאָמיטעט און די פאָרעצקער האָב איך געגעבען אַ קוויטעל צום רב, ער זאָל זיי אַרויסגעבען הילף צוגלייך מיט אַנדערע.

איך האָב נאָך קיין צייט נישט געהאַט צו ענדיגען דעם געשפּרעך מיט זיי, ווי אין טהיר האָט זיך בעוויזען אַנ'אוריאַדניק און אַרויסגערופען מיט אַ וואונק די פרוי זוסמאַן. אין אַ מינוט אַרום האָט זי זיך אומגעקעהרט אַ ביסעל צורודערט און

געזאָגט, אַז דער אוריאַדניק האָט מיט מיר וועגען עטוואָס צו ריידען. איך האָב איהם געבעטען אַריינגעהן.

ער איז אַריין און אַ ביסעל פערשעמט אָבער קאַטעגאָריש געזאָגט מיר:

—זייט אַזוי גוט, אייער בלאַגאָראָדיע, ערקלערט מיר, ווער איהר זענט?

—פאַרוואָס אינטערעסירט דאָס אייך?

—אַזוי... עס אינטערעסירט מיך... ערלויבט אייערע דאָקומענטען.

איך האָב איהם דערלאַנגט מיין דאָקומענט, אַז איך בין אַ בעפולמעכטיגטער פון מאָסקווער אָבטיילונג פון קאָמיטעט פון דער גאָסודאַרסטווענער דומע. ער האָט זיך בענוגענט דערמיט און אָנגעהויבען פערענטפערן זיך.

—ערקלערט מיר, פאַרוואָס איז אייך איינגעפאַלען פרעגען ביי מיר דאָקומענטען?—בין איך צוגעשטאַנען.

—אָט... פערשטעהט איהר מיך, דער עולם אויפ׳ן גאַס האָט זיך בעאונרוהיגט... אָנגעהויבען טענה׳ן „עפּעס אַנ׳אומבעקאַנטער אָפּיציר״...

איך האָב פערשטאַנען, אַז נישט דער עולם אויפ׳ן גאַס האָט זיך בעאונרוהיגט, נאָר ביי דעם אוריאַדניק האָט אַרויסגערופען אַ חשד, וואָס נעבען זוסמאַנס הויז איז געווען אַנ׳עולם פון די, וואָס זענען געקומען בעטען ביי מיר הילף.

ער האָט אַ ווײַלע געטראַכט און נישט זיכער געפרעגט ביי מיר:

—ערלויבט אייך צו פרעגען, דאָס זענט איהר, מיט אַ וואָך צוויי צוריק, געפאָהרען פון פּאָרעצק קיין לוצק?

—פון וואַנען ווייסט איהר דאָס?

—איך ווייס... איך בין דעמאָלט געווען אַנ׳אוריאַדניק אין פּאָרעצק... איצט, בין איך אַריבערגעפיהרט אַהער.

—יאָ, דאָס בין איך געפאָהרען,—האָב איך געענטפערט,— און האָב אפילו געבראַכט צוריק אַ בעפעהל צו אייך פון איספּראַווניק, וועגען פּראָפּוסקען פאַר יודען.

—ווי הייסט איהר האָט געבראַכט?

—געבראַכט האָב איך, נאָר אייך האָט דעם בעפעהל אי-בערגעגעבען דער פאָרעצקער מעשטשאַנסקע סטאַראָסטע.

—אַ-אַ! איז דאָס דער סטאַראָסטע מיט אייך געפאָהרען אין לוצק? איהר האָט איהם געפיהרט אויף אייער אויטאָמאָביל? אָט דאָס האָב איך טאַקי געוואָלט וויסען?

—וואָס האָט דאָס אייך אַזוי פעראינטערעסירט?

—אַזוי...—האָט ער געענטפערט געהיימניספול.

איך האָב איבערגעריסען דעם געשפרעך. דער גאַנצער אינצידענט איז מיר נישט געפעלען געווען. אין די אומשטענ-דען, אין וועלכע איך האָב זיך געפונען, איז געווען געפעהרליך אויפצעוועקען געגען זיך אַ וועלכען עס איז חשד.

איך בין גלייך אָבגעפאָהרען קיין וואַטין, פערנומען מיינע זאַכען, געזעגענט זיך וואַרים מיט דער אָבטיילונג און, דעם 4-טען יוני אָבגעפאָהרען קיין וולאַדימיר-וואָלינסק.

יג

די אָבטיילונג, אין וועלכער איך בין אַריינגעטראָטען, האָט געהאַט אַ פלוג-גרופע מיט אַ לאַזאַרעט, וואו עס האָבען געאַר-בייט צוויי דאָקטוירים און מעהר ווי צעהן שוועסטער, חוץ סאַ-ניטאַרען; האָט געהאַט נאָך אַ לאַזאַרעט, מיט דריי דאָקטוירים און אַ פערסאָנאַל פון אַ מאַן דרייסיג און אויך אַנ'אייגענעם צוג אויף אָבצופיהרען די פערוואונדעטע. פון מיין ערשטען אַריינ-טרעטען אין דער אָבטיילונג האָב איך בעמערקט, אַז דאָרט קו-מען פאָר אינערליכע רייבונגען און פערזענליכע צוזאַמענשטוי-סען. די דאָקטוירים, איבערהויפט דער עלטערער אַרצט, מאָסק-ווין, האָבען געוואָלט זיין גאַנץ זעלבשטענדיג. די בעפולמעכ-טיגטע, פון זייער צד, האָבען געפאָדערט, אַז אַלץ זאָל געטהון ווערען נאָך זייער ווילען. אין אַ פאָר טעג אַרום נאָך מיין אַריינטרעטען, איז פאָרגעקומען אַ צוזאַמענשטויס צווישען עלטערן

אַרצט, מיט דעם בעפולמעכטיגטען איוואַנאָוו. איוואַנאָוו האָט גע-פאָדערט עס זאָל ערפילט ווערען זיין בעפעהל. מאָסקווין, אַנ-שטאָט אַנ׳ענטפער, האָט איהם אויסגעשטעלט אַ פייג. שפּעטער אַ ביסעל, האָבען זיך אָנגעהויבען רייבונגען צווישען די בעפול-מעכטיגטע גופא. יעדער פון זיי האָט געפאָדערט מ׳זאָל ערפי-לען זיינע בעפעהלען. איוואַנאָוו האָט זיך וועניג אינטערעסירט מיט דער אַרבייט, האָט זיך שעה׳ן לאַנג בעשעפטיגט מיט זיין טואַלעט, מיט פוצען די נעגעל און ליב געהאַט שפּאַצירען און פערברענגען. טולופאָוו, פערקעהרט, האָט די גאַנצע צייט אָבגע-געבען דער אַרבייט, האָט אַלץ געטהון זעהר ערנסט. נאָר ער איז געווען אַ מענש אַ שווערער, אַ פערביסענער און ליב גע-האַט אַריינצוקריכען דעם אַנדערן אין צעהנטען ריפּ. איבערהויפּט איז ער געווען אויפגעבראַכט אויף איוואַנאָוו׳ן און פלעגט שטענ-דיג זוכען ווי צו געבען איהם אַ שטאָך. איוואַנאָוו האָט דאָס לייכט אַריבערגעטראָגען, האָט זיך אינטערעסירט מיט די שענע-רע שוועסטער און שטענדיג געזוכט אַנ׳אויסרייד צו פאָהרען אין שטאַב, „פאָרשטעלען זיך” דעם אָדער יענעם גענעראַל. ביי אַזאַ שטימונג האָט די אַרבייט אין דער אָבטיילונג, פערשטעהט זיך, נישט געקאָנט געהן אַזוי גלאַט און איינשטימיג ווי ווען עס וואָלט זיין אַ פריינדליכע שטימונג צווישען אַלע אַרבייטער.

די ערשטע עטליכע טעג האָב איך אָבגעגעבען דער סע-קרעטאַר-אַרבייט, וועלכע איז געווען שרעקליך פערלאָזען. צווי-שען אַנדערע אַרבייט, איז מירן אויסגעקומען פונאַנדערצוקלייבען די חפצים און געלדער, וואָס זענען פערבליבען פון די גע-שטאָרבענע אין לאַזאַרעט, כדי אָבצושיקען עס די יורשים. עטלי-כע הונדערט אַזעלכע פאַקעטען האָב איך דורכגעקוקט און אָב-געשיקט. אַחוץ איינעם, וואו עס האָבען זיך געפונען אַכטאונ-זיבעציג רובל, האָבען זיך אין אַלע אַנדערע געפונען נאָר קליי-ניגקייטען, צו עטליכע צעהנדליג קאָפּיקעס, העכסטענס דריי אָדער פינף רובל. קיין איין ווערטבאַרער חפץ האָט זיך אויך נישט געפונען: אַ צוריסען ביטעלע, אַ מעסערל, אַ קעמעלע. איך וואָלט דערפון דרינגען, אַז די סאָלדאַטען פון דער רעגולערער

אַרמעע, האָבען זיך מעהרסטענטייל, נישט פערנומען מיט רויבע-רייען, ווען איך וואָלט נישט וויסען, אַז די סאַניטאַרען, טראָ-גענדיג די פערוואונדעטע, איבערהויפט די שווערע פערוואונדע-טע, לעדיגען ביי זיי אויס די טאַשען.

ביי דעם גרעסטען טייל פון די געשטאָרבענע, האָט זיך נישט געפונען פערשריבען דער ריכטיגער אַדרעס פון זייערע נאָהנטע קרובים: עלטערן, פרויען, קינדער. נאָר פון בילעט האָט מען געקאָנט וויסען פון וועלכער גובערניע און אַנ׳אַנדערש מאָל וואָ-לאָסט אָדער דאָרף דער סאָלדאַט איז. דערום האָב איך די ירושה געקאָנט אַדרעסירען נאָר אין וואָלאָסט אָדער שטאָדט, סתם מיט דער בקשה, איבערצוגעבען די קרובים פון דעם און דעם. ביי פיל סאָלדאַטען, וועלכע זענען געשטאָרבען נישט קו-מענדיג צום בעוואוסטזיין, האָט זיך נישט געפונען קיין שום פאַפיר וואָס זאָל אפילו פעסטשטעלען זייער נאָמען—און אַזעלכע האָט מען בעגראָבען ווי אונבעוואוסטע. כאַראַקטעריסטיש, וואָס אַ רוסישער סאָלדאַט, געהענדיג אין שלאַכט, אָפטמאָל אויף גע-וויסען טויט, גיט נישט אַ קלער צוצוגרייטען און האָבען ביי זיך אַ צעטעל מיט זיין נאָמען און אַדרעס.

אין אַרכיוו פון דער אָבטיילונג, האָב איך געפונען אַנ׳-אינטערעסאַנטען דאָקומענט. אין לאַזאַרעט איז געשטאָרבען אַ סאָלדאַט פון לונגען-גאַנגרען. דער סאָלדאַט איז געלעגען אין לאַזאַרעט נאָר צוויי טעג. געבראַכט האָט מען איהם גלייך פון דער פאָזיציע. מיט אַ טאָג פריהער איז ער געקומען אין עוואַ-קואַציאָנס-לאַזאַרעט קלאָגען זיך אויף זיין קראַנקהייט. דאָרט האָט מען איהם אָנערקענט פאַר אַ סימולאַנט. דער קאָמענדאַנט האָט איהם געהייסען געבען פינפאונצוואַנציג ריטער און אָבשיקען אויף דער פאָזיציע. און מיט אַ טאָג שפּעטער, אַז מ׳האָט איהם געבראַכט אין אונזער לאַזאַרעט, איז ער שוין געווען אָהן בע-וואוסטזיין. אַזאַ אויפטראָג צום פּראָסטען סאָלדאַט, איז געווען נישט קיין זעלטענע זאַך.

אונזער אָבטיילונג האָט פערנומען אַ טייל פון די גרויסע געמויערטע קאַזאַרמעס, וועלכע געפינען זיך הינטער׳ן שטאָדט

און שטעלען מיט זיך פֿאָר אַ בעזונדער ישוב. צוזאַמען מיט אונזער לאַזאַרעט זענען אין די קאַזאַרמעס געווען איינגעאָרדענט לאַזאַרעטען און אַנשטאַלטס-וואוינונגען פֿון קאָמיסאַראָווס אָבטיילונג און דער עוואַקואַציאָנס-פּונקט. פֿון וואָקזאַל איז געווען צוגעפֿיהר׳ט אַהער אַנ׳אייזענבאַהן-צווייגעל, כּדי אָבצופֿיהרען די פֿערוואונדעטע גלייך פֿון די לאַזאַרעטען מיט׳ן באַהן. אין דעם טאָג פֿון מיין אַריינטרעטען אין דער אָבטיילונג, האָט געדאַרפֿט אָבגעהן אונזער צוג מיט פֿערוואונדעטע קיין קאָוועל. די דאָקטוירים פֿון אַלע דריי לאַזאַרעטען, האָבען סאָרטירט די פֿערוואונדעטע און בייגעווען ביים אַריינזעצען זיי אין די וואַגאָנען. סאָרטירט האָט מען שווער פֿערוואונדעטע, פֿון לייכֿט פֿערוואונדעטע. די סאָרטירונג איז געווען זעהר אַ פּרימיטיווע. ווער עס קאָן געהן, דער איז געווען צוגערעכֿענט צו די לייכֿט פֿערוואונדעטע און האָט געדאַרפֿט געהן צופֿוס. די וואָס האָבען נישט געקאָנט געהן, האָט מען געזעצט אין טעפּלושקעס. אויף אַזאַ אופֿן איז אויסגעקומען אַז איינינע שווער פֿערוואונדעטע אין קאָפּ אָדער אין ברוסט, וואָס האָבען נאָך געהאַט כּח צו שלעפּען די פֿיס, האָבען געדאַרפֿט מאַכען אַ וועג פֿון הונדערט וויאָרסט.

אין צוג זענען געווען עטליכֿע קלאַס-וואַגאָנען פֿאַר פֿערוואונדעטע אָפֿיצירען. מ׳האָט געבראַכֿט צופֿיהרען, אונטערהאַלטענדיג אונטער די הענד, אַנ׳אָפֿיציר, וועלכֿער איז מיט צוויי טעג צוריק געוואָרען שווער פֿערוואונדעט אין קאָפּ און אין ברוסט. ער האָט געהאַט אַ היכֿע טעמפּעראַטור, געווען שטאַרק אויפֿגערעגט און די גאַנצע צייט גערעדט, דערצעהלט די דאָקטוירים זיינע איינדריקען פֿון דער לעצטער שלאַכֿט. דערביי האָט ער געלאַכֿט הילכֿיג און טרוקען. עס האָט זיך געדאַכֿט, אַז אַזוי לאַכֿען קאָן נאָר אַ סקעלעט. מיט דעם טויטען געלעכֿטער האָט ער דערצעהלט, ווי נעבען איהם, איז זיינער אַ חבר, אַ פּאָדפּאָרוטשיק, דער׳הרג׳עט געוואָרען:

—עס האָט איהם צוריסען... כֿאַ-כֿאַ-כֿאַ! עס זענען זיך נאָר שטיקער פֿלייש פֿונאַנדערגעפֿלויגען, כֿאַ-כֿאַ-כֿאַ!

—מ'האָט בעשטימט אַנ'אָנגריף,—האָט ער ווייטער דערצעהלט.—נאָר מ'האָט אונז געזאָגט: „איילט נישט. מיר וועלען דעם אָנגריף צוגרייטען מיט אַ שטורמישען פייער.” נו, גוט. וואַרטען מיר, כאַ-כאַ-כאַ! און די דייטשען פערוואַרפען אונז מיט סנאַריאַדען. אָבגעוואַרט אַ טאָג—נישטאָ קיין שטורמישער פייער פון אונזער זייט. מיט אַמאָל הערען מיר: „פוק! פוק! פוק!” און אין אַ ווײַלע אַרום ווייטער: „פוק! פוק! פוק!” גאַנצע זעקס מאָל אויסגעשאָסען—און אַנטשוויגען געוואָרען. דאָס איז געווען אונזער „שטורמישער פייער”. כאַ-כאַ-כאַ! נאָכדעם האָט מען אונז געהייסען געהן אין אַטאַקע... כאַ-כאַ-כאַ!

מיט אַמאָל איז ער אַנטשוויגען געוואָרען און פערלאָרען דאָס בעוואוסטזיין. מ'האָט איהם אַריינגעטראָגען אין וואַגאָן אַ האַלב טויטען.

איך האָב בעזוכט אונזער לאַזאַרעט. וואָס פאַר אַ שרעקליכע וואונדען איך האָב דאָרט אָנגעקוקט, וואָס פאַר אַנ'אונמענשליכע יסורים! שווער צו פערשטעהן, ווי קאָנען נאָך לעבען מענשען מיט האַלב אַראָבגעריסענע קעפ, מיט אויסגעריסענע שטיקער ברוסט. נאָר דעם שווערסטען איינדרוק האָבען געמאַכט די גאַנגרענאָזע, לעבעדיגערהייד פערפוילטע מענשען. און אַזעלכע זענען געווען נישט וועניג אין לאַזאַרעט. איך האָב זיך אָבגעשטעלט ביים בעטעל פון אַ יונגענמאַן, אַ יוד פון בעסאַראַביע, מיט אַ פערשוואַרצטען, ערדישען פנים, מיט אַ צעווייטיגטען בליק פון אַנ'אונטערגעשאָסענער חיה. ביי איהם איז איבערגעבראָכען דער חוט השדרה און דער אונטערשטער טייל פון גוף איז פאַראַליזירט און פוילט פון גאַנגרען. ער קאָן שוין נישט ריידען, נישט געקאָנט מיר זאָגען זיין נאָמען, כאָטש ער האָט פערשטאַנען, וואָס איך האָב ביי איהם געפרעגט.

דער צווייטער, אַ יונגער פויער, אויך אַ גאַנגרענאָזער. ליגט און זיפצט. איך האָב איהם געגעבען אַ פאַפּיראָס, אַ פערריכערטען. ער האָט גיריג, עטליכע מאָל פערצויגען און מיט'ן בליק געדאַנקט מיר. אין עטליכע מינוט נאָך מיין אַוועקגעהן, האָט ער שוואַך אַ רוף געטהון די באַרמהאַרציגע שוועסטער:

—שוועסטערל! עס איז געקומען מיין סוף... שרייב צו מיינע... שיק אָב די צוויי רובל מיט אַכצעהן קאָפּ, וואָס ביי מיר איז דאָ... זאָג די חברים, אַז איך בעט זיי מחילה, אויב איך בין אין וואָס שולדיג געגען וועמען... זאָלען זיי מיך דער-מאָהנען אין זייערע תפילות...

און אין אַ ווײַלע אַרום:

—שוועסטערל!... איך שטאַרב!... גיב מיר אַ קוש...

זי האָט איהם אַ קוש געטהון און ער איז גלייך גע-שטאָרבען.

אין אַ פּאָר טעג אַרום בין איך אַריבערגעפאָהרען אין דאָרף גריבאָוועץ, וואו עס איז געשטאַנען דער פאָדערשטער לאַזאַרעט פון אונזער פלוג-גרופּע. דאָס דאָרף געפינט זיך אַ ווערסט צוואַנציג פון וולאַדימיר-וואָלינסק און זיבען–אַכט ווערסט פון די שלאַכט-פּאָזיציעס.

אַ גרויס דאָרף. די פריערים געהען אַרום פערלאָרענע, ני-דערגעשלאָגענע. חוץ דעם וואָס די מלחמה האָט זיך אָנגערוקט אויף זיי, האָבען זיי מיט עטליכע טעג צוריק איבערגעלעבט אַ פּאָגראָם. עס איז אָנגעקומען אַנ'אָבטיילונג אולאַנער, האָט בע-רויבט דאָס דאָרף און מאנס געוועזן אַלע מיידלעך אין דאָרף.

עס הערט זיך אַ שטאַרקע אונענדליכע קאַנאָנען-שיסעריי. אַרום זעהן זיך די זיילען רויך פון די ברענענדיגע דערפער. דער וועג איבער'ן דאָרף און ווייטער, איז געפּאַקט מיט אָבטרע-טענדיגע אָבאָזען פון צווייטען ראַזריאַד. צום לאַזאַרעט ציהען זיך אָהן אַנ'אויפהער פערוואונדעטע, געהען פונאַנדערגעשאָ-טען, קוים וואָס מ'שלעפּט זיך, הינקענדיג, שפּרינגענדיג אויף איין פוס, אָנשפּאַרענדיג זיך אויף אַ חבר. דער לאַזאַרעט גע-פינט זיך אין אַ גרויסער געביידע פון פריץ'ס פּאָלוואַרק. אַכט גרויסע חדרים זענען אָנגעפּאַקט מיט פערוואונדעטע. אין איין חדר ליגען אויפ'ן ברוק, הארט איינער נעבען, צווייטען שווער פערוואונדעטע, מעהרסטענטייל, אָהן בעוואוסטזיין: אַזעל-כע, וואָס מ'קאָן נישט אָבשיקען ווייטער. אין די אַנדערע חדרים ליגען, זיצען און שטעהען פערוואונדעטע, וואָס וואַרטען ביז

מ׳וועט זיי אָפּערירען. אָנשטאָט קעפּ, הענד, פיס—קופּעס פון מאַרלע דורכגענעצט מיט בלוט. אומעטום, אויף די בגדים, אויף די ווענד, אויפ׳ן ברוק—בלוט, בלוט און בלוט. פון דעם שאַרפען גערוך פון בלוט, ווערט שפּל. אין אַ בעזונדער חדר אויף פינף—זעקס טישען, קומט פאַר די איבערבינדונג. וואָס פאַר אַ שרעקליכע וואונדען! צוריסענע גופים, אָבגעשניטענע הענד און פיס.

אין אָפּעראַציאָנס-צימער אַרבייטען, אָהן אַנ׳איבעררייס, שוין פיערצוואַנציג שעה, צוויי דאָקטוירים, יודען, ראָזענצווייג און פרוי קאַנצעל. פאַר דעם טאָג, פאַר די פיער—פינף שעה, וואָס איך בין דאָרט געווען, האָבען זיי געמאַכט דרייאונצוואַנציג אָפּעראַציעס.

וואונדערליך איז געווען, וואָס אין דעם גיהנום פון בלוט און אונמענשליכע ליידען, האָבען זיך נישט געהערט קיין געשרייען און קיין געוויין. בשעת׳ן איבערבינדען די וואונדען, האָט מען געריסען די צוגעטרוקענטע מאַרלע פון לעבעדיגען פלייש, מ׳איז אומישנע געקראַכען טיף אין די וואונדען, אייניגע האָט מען אָפּערירט אָהן כלאָראָפאָרם,—און פון קיינעם האָב איך נישט געהערט נישט קיין געשריי, נישט קיין געוויין: איבערגעטראָגען די יסורים מיט צונויפגעדריקטע ציין און מיט אַ קאַלטען שווייס אויפ׳ן שטערן.

אויפ׳ן אָפּעראַציאָנס-טיש זיצט אַ סאָלדאַט פון אַ יאָהר פערציג, אַ הוילער. ער איז אין פיער ערטער פערוואונדעט. מ׳אָפּערירט איהם אָהן כלאָראָפאָרם. נאָר-וואָס האָט מען ביי איהם פון רוקען אַרויסגענומען אַ שטיק שראַפּנעל. די וואונד איז אַ מורא׳דיגע, ווי אַ האַנד-פלאַך די ברייט. דער פערוואונדעטער האָט אַריבערגעטראָגען די אָפּעראַציע אָהן אַ זיפץ, נאָר דאָס גאַנצע פנים איז ביי איהם געווען נאַס פון שווייס. די אַרצטין דערלאַנגט איהם דאָס שפּיציגע שטיקעל אייזען, וואָס זי האָט אַרויסגענומען ביי איהם פון רוקען. ער האָט אפילו נישט אַ בליק געטהון אויף איהם און אַ וואָרף געטהון אונטער׳ן טיש.

—פאַרוואָס בעהאַלטסטו עס נישט אויף אַנ'אָנדענק?—פרעגט די אַרצטין.

—כדאי בעהאַלטען די פּאַסקודסטווע...—ענטפערט ער גלייכגילטיג. שווייגענדיג אַ ווײַלע גיט ער צו:—אַט אַז איך װעל געזונד ווערען און געהן נאָך אַמאָל אין שלאַכט, וועל איך דעמאָלט בעהאַלטען...

און גיט דערביי אפילו אַ שמייכעל.

דער גרויסער הויף און דער פּלאַץ אַרום הויף איז איבערפולט מיט פערוואונדעטע, וועלכע וואַרטען אויף דער מעגליכקייט אַריינצוגעהן אין לאַזאַרעט. די וואָס קאָנען זיך בעוועגען, שטויסען זיך אַרום קעסעל, אין וועלכען עס קאָכט זיך וואַרמעס. עס שטעהען גרופּען און דערצעהלען וועגען די געשעהענישען אויפ'ן שלאַכטפעלד, פון וואַנען זיי זענען מיט אַ פּאָר שעה צוריק געקומען. אָן אַ זייט שטעהט אַ יונג סאָלדאַטעל, רייניגט און פּאָלירט אַ גאַנצע לענטע מיט מעדאַלען און פערגיסט זיך דערביי מיט טרעהרען. די מעדאַלען געהערען אַ פּאָלקאָווניק, ביי וועמען ער איז אַ דענשטשיק און וועלכער איז שווער פערוואונדעט.

אין אַ קרייזעל פון פערוואונדעטע דערצעהלט איינער אויפגערעגט.

—מיר זענען אָבגעשטאַנען די גאַנצע נאַכט, אָבגעשטאַנען דעם פריהמאָרגען. אום האַלבען טאָג האָט מען אונז אַוועקגעפיהרט אין אַטאַקע. גלייך אין פייער. דער פּלאַץ—אַנ'אָפּענער, מיר זענען אַלע ביי דעם שונא פאַר די אויגען און ער בעגיסט אונז מיט פייער... און דאָ קאָמאַנדעוועט מען: פאָראויס! פאָראויס! מיט אַמאָל אַ בלאָטע, אַ זומפּ. נאָר מיר מוזען געהן! קריכען מיר אין בלאָטע. ביז'ן גאַרטעל אַריינגעקראָכען. דאָ האָט מען אונז אַלעמען ביז'ן לעצטען צו'פּטר'ט!

און ער בעווייזט דערביי דעם שינעל און די הויזען, וואָס זענען נאָך נאַס און פערבלאָטיגט.

צווישען די פערוואונדעטע זענען דאָ געפאַנגענע, איבערהויפּט מאַדיאַרען. זיי פערשטעהען קיין וואָרט רוסיש נישט און

זיצען אָדער שטעהען פון דער ווייטען, ווי דערשראָקענע חיות. אויף זיי, איז דער רחמנות נאָך גרעסער.

אַ פערוואונדעטער רוסישער סאָלדאַט געהט צו צו אַ מאַ־דיאַר, לעגט איהם די האַנד אויפ׳ן פּלייצע און, מיט אַ טאָן פון מיטלייד, פרעגט ער איהם:

—מאַדיאַר, וואָס נעהמסטו נישט קיין סוף?

און בעוויזט איהם מיט תנועות וואָס ער מיינט.

דער מאַדיאַר פערשטעהט, ענטפערט עפּעס אויף זיין לשון, צווינקענדיג דערביי.

—האָסט קיין לעפּעל נישט?—פערשטעהט דער רוס.—באַלד בדודערל, וועל איך דיר ברענגען!

און ער לויפט אַוועק זוכען אַ לעפעל פאַר דעם פיינד, וועלכער האָט, מיט עטליכע שעה נאָר צוריק, בעשאָסען איהם מיט קוילען.

דער שטראָם פון די פערוואונדעטע ווערט אַלץ שטאַרקער. פון אינדערפריה ביז צוויי אַ זייגער, זענען דורכ׳ן לאַזאַרעט דורכגעגאַנגען אַכטהונדערט מאַן. וויפיל עס זענען געוועזען פריהער, האָט מען אָבגעשיקט מיט פערוואונדעטע אין וולאַדימיר־וואָלינסק. איצט זענען אַלע חדרים פול און, אויף וואָס אָבצושי־קען די פערוואונדעטע איז נישטאָ. און דאָקומט אָן אַ ידיעה, אַז אונזער חיל האַלט ביי אָבטרעטען און יעדע מינוט קאָן אָנקומען אַ בעפעהל צו עוואַקואירען זיך.

דער עלטערער אַרצט, ראָזענצווייג, בעט מיך איך זאָל אַריבערפאָהרען אין שטאַב פון קאָרפּוס, בעטען צושיקען אַהער פוהרלעך. דער שטאַב געפינט זיך אין אַ דאָרף צעהן וויאָרסט פון גריבאָוויץ.

דער שטאַב איז איינגעאָרדענט אין אַ רייכען גאַנץ געבליבע־נעם פאָלווארק. דאָרט איז שטיל, רוהיג. אויפ׳ן הויף רייניגען סאָל־דאַטען די פערד, זיצען קופּקעלעכווייז, שמועסן צווישען זיך, לאַכען. איך בעט מעלדען דעם קאָרפּוס־אַרצט. ער הייסט מיך אַריינפיהרען אין גאַסט־צימער, אַ גרויסען, רייך בעמעבעלטען. די טהיר איז אָפען אין עס־צימער. דאָרט איז סערווירט אַ לאַנגער טיש מיט בלאַנקענדי־

דיגע ווייסע טישטוכער. אויפ׳ן טיש איז ווײַן, ס׳שטעהען פרישע בלומען. פון צווייטען חדר הערט זיך מוזיק. עמיצער שפּילט בעטהאָווענס אַ סאָנאַטע. דורכ׳ן חדר געהען דורך שטאַב־אָפיצי־רען, רוהיגע, עלעגאַנטע, האָפערדיגע. נאָך די סצענעס, וועלכע איך האָב נאָר־וואָס געזעהן, האָט מיך איבעררראַשט די שטילקייט, די רוהיגקייט און די זאַטע מנוחה. גלייך ווי דער שטאַב וואָלט זיך געפינען גאָר אויף אַנ׳אַנדער עק וועלט.

צו מיר איז אַרויס אַנ׳אַלטער אַרצט אין טשין פון אַ גע־נעראַל. ער האָט אויסגעהערט מיין בעריכט, האָט זיך פונאַנדער־געשאָטען אין מיטלייד צו אונזער אָבטיילונג, צוגעזאָגט ערפילען אַלץ וואָס מיר פאָדערן. ער איז גלייך צוגעגאַנגען צום טעלע־פאָן, האָט עמיצען שטרענג בעפוילען באַלד אַרויסצושיקען פופ־ציג פוהרען צו אונז, האָט אָנגעקלונגען נאָך ערגעץ־וואו און בעפוילען אַ מיליטער־לאַזאַרעט, צורוקען זיך נעהנטער צו אונ־זערן. נאָכדעם האָט ער מיך איינגעלאַדען צו וואַרמעס, האָט מיר פאָרגעלעגט פאָרשטעלען מיך דעם קאָרפּוס־גענעראַל. איך האָב זיך אָבגעזאָגט, מאָטיווירענדיג אַז איך האָב קיין צייט נישט. זעהענדיג אַזאַ גוטען אויפטראָג צו מיר, האָב איך געבעטען דעם אַרצט פרעגען ביים גענעראַל, אויב מ׳ועט אַרויסשיקען די בע־פעלקערונג און וועלכע—די יודישע נאָר, אָדער אַלעמען—פון וולאַדימיר־וואָלינסק און אַנדערע שטעדטלעך. ער איז אַוועק פרע־גען און אומגעקעהרט זיך מיט דעם ענטפער:

—דער גענעראַל זאָגט, אַז קיין ענטשיידענע בעשטימונג איז נאָך נישט אָנגענומען געוואָרען. נאָר ער איז כמעט זיכער, אַז מ׳ועט קיינעם נישט אַרויסשיקען.

אין עטליכע טעג אַרום נאָך מיין בעזוכען דעם שטאַב, האָט אונזער אָבטיילונג בעקומען אַ מעלדונג, אַז דער גאַנצער פערסאָנאַל פון לאַזאַרעט, וואָס האָט געאַרבייט אין גריבאָוועץ, איז צוגעשטעלט צו געאָרגי־מעדאַלען. איך האָב זיך דעמזעלבען טאָג אומגעקעהרט אין וולאַדימיר־וואָלינסק. איינמאָל, שפּעט ביינאַכט, בעת איך בין געזעסען און געאַרבייט, קלאַפּט מען אָן אין דער טהיר. איך האָב געעפענט. עס איז אַריין דער עלטערער אַרצט פון

עוואַקואַציאָנס־לאַזאַרעט, ד"ר לעוויס, זעהר אַנ׳אויפגערעגטער, האָט געפרעגט אויף די בעפולמעכטיגטע.

—זיי שלאָפען שוין,—האָב איך געענטפערט.

—וועקט זיי גלייך אויף. עס האָט זיך בעקומען אַ בעפעהל תיכף ומיד צו עוואַקואירען די לאַזאַרעטען, אַז צו אינדערפריה, זאָל מען אַרויסטרעטען. מיר טרעטען אָב געאיילט און פערלאָזען וולאַדימיר־וואָלינסק.

איך האָב אויפגעוועקט די בעפולמעכטיגטע. זיי האָבען אויפגעהויבען דעם גאַנצען פערסאָנאַל. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ גערודער. די מעהרסטע טייל פון פערסאָנאַל, געניטע מענשען, האָבען אַרויסגעזאָגט די מיינונג, אַז עס איז אַ פאַלשע טרעוואָגע. איבערהויפט איז געווען נישט קאָנטעט דער ד"ר מאָסקווין, ער האָט זיך קאַטעגאָריש אָבגעזאָגט צו עוואַקואירען דעם לאַזאַרעט.

—דער געוועהנליכער נערוועזיטעט פון די רוקען־אָבטיילונגען. זאָל זיך דער עוואַקואַציאָנס־לאַזאַרעט לויפען וואוהין ער וויל, און איך וועל זיך נישט ריהרען פון אָרט. הינטער אונז שטעהט דער שטאַב פון קאָרפוס, צוואַנציג וויאָרסט פון דאַנען געפינט זיך נאָך אונזער פאָדערשטער לאַזאַרעט, וועלכער האָט זיך נישט געריהרט פון אָרט און ביי אונז איז מיט אַמאָל געוואָרען אַ בהלה!

מיט איהם האָבען איינגעשטימט די גרעסטע טייל פון פערסאָנאַל, און וויפיל די בעפולמעכטיגטע האָבען זיך נישט געהיצט, האָט מען נישט צוגעטראָטען צו דער עוואַקואַציע און געלעגט זיך צוריק שלאָפען. אויף מאָרגען האָט זיך באמת אַרויסגעוויזען, אַז עס איז געווען אַנ׳אומזיסטע טרעוואָגע. דער ד"ר לעוויס האָט בעקומען אַ בעפעהל ביסלעכווייז צוצוגרייטען די לאַזאַרעטען צום עוואַקואירען. פאַר דעם וואָס ער האָט אויפגעהויבען אַ גערודער, האָט ער בעקומען אַנ׳אויסרייד פון שטאַב. און ביי אונז, האָבען די העכערע סאַניטאַרען און דאָקטוירים אַ לאַנגע צייט בעגעגענט לעוויס׳ן און די בעפולמעכטיגטע מיט איראָנישע שטעכווערטלעך.

יד

באַלד ווי איך בין געקומען אין וולאַדימיר-וואָלינסק האָב איך געבעטען ה' יאַכינזאָן פערזאַמלען עטליכע שטאָדטישע כלל-טהוער, כדי מישב צו זיין זיך וועגען דער לאַגע פון שטאָדט און וואָס אונטערצונעהמען אין פאַל פון אַ גירוש. עס זע-נען זיך צונויפגעקומען אַ מענשען צוואַנציג. פון דעם געשפּרעך מיט זיי האָב איך אַרויסגעטראָגען דעם איינדרוק, אַז די בע-פעלקערונג איז אויפגערודערט, מעהר נישט, פון דער מעגליכ-קייט פון אַרויסשיקונג. נאָר מ'האָפט, ווי עס איז אָבציהען די גזירה, ביז דער דייטש וועט קומען. צום קומען פון דייטש, טראָגט מען זיך אויף אָפּטימיסטיש. איך האָב גערעכענט פאַר מיין חוב, צו דערצעהלען וואָס עס איז פאָרגעקומען אין דאָס רוב שטעדט, בשעת זייער אַריבערגאַנג פון איין צד צום אַנ-דערן. אויב די שטאָדט גופא ווערט נישט באָמבאַרדירט און, פערברענט פון סנאַריאַדען, צינדען זי אָפּט אונטער, דאָס אָב-טרעטענדע מיליטער און מאַכען דערביי אַ שרעקליכען פּאָגראָם. אָפּט טרייבט מען אין דער לעצטער מינוט אַרויס די גאַנצע בע-פעלקערונג אָדער מ'אַרעסטירט ערוב'ניקעס. מיין ערצעהלונג האָט געמאַכט, פערשטעהט זיך, אַ שווערען איינדרוק. די אָרטיגע לייט האָבען זיך גאַנץ אַנדערש פאָרגעשטעלט דאָס אָנקומען פון דייטש. פונדעסטוועגען, זענען כמעט אַלע געווען געגען דעם, מ'זאָל פריייוויליג פערלאָזען די שטאָדט. אייניגע האָבען זיך אַרויסגעזאָגט, אַז ווען מ'וועט אפילו אַרויסגעבען אַ פעראָרדנונג אַרויסצושיקען, זאָל מען נישט אַרויספאָהרען, לכל הפּחות, וועד עס וועט קאָנען, זאָל זיך אויסבעהאַלטען די עטליכע טעג ביז די דייטשען וועלען קומען.

—די מעשה איז אַזוי,—האָט פאָרמולירט איינער פון די בעלי-בתים.—לאָמיר זאָגען אַז עס וועט זיין אַ שרפה, וועט דאָך נישט די גאַנצע שטאָדט אָבברענען. וועט זיין אַ פּאָגראָם, וועט דאָך עפּעס פונדעסטוועגען בלייבען. וועט מען אפילו הרג'ענען

מענשען, לאָמיר זאָגען צעהן-צוואַנציג מענשען—טרעפט דאָך דאָס. אָבער אַז מיר וועלען פערלאָזען די שטאָדט, וועלען מיר אַלע בלייבען אביונים און פיל וועלען אומקומען פון הונגער און נויט.

איך האָב פאָרגעלעגט גרינדען אַ קאָמיטעט, וועלכער זאָל אין פאַל פון אַ פּאָגראָם אָדער אַנ׳אונגעריכטער אַרויסשיקונג בעזאָרגען די אָרימערע בעפעלקערונג מיט פוהרלעך און שפּייז אויפ׳ן וועג. מען האָט מיר געענטפערט, אַז אַזאַ קאָמיטעט איז שווער צו אָרגאַניזירען. ווען מען נאָר אַרויסשיקען די גאַנצע בעפעלקערונג, וועט יעדערער דאַרפען זאָרגען וועגען זיך און קיין צייט נישט האָבען אָבצוגעבען זיך כלל-ענינים. איך האָב אויפגעוויזען, אַז אַזאַ מין אויפטראָג צו כלל-ענינים איז אַ שענד-ליכער, ריכטיגער געזאָגט, אַ סדום׳שער. מיינע ווערטער האָבען געווירקט. זיבען-אַכט מענשען האָבען אויסגעדריקט די גרייטקייט צו נעהמען אויף זיך די אַרבייט.

מיר האָבען געגרינדעט אַ קאָמיטעט און אויסגעאַרבייט אַ פּלאַן פון דער אַרבייט. מיר האָבען בערעכענט, אַז אין שטאָדט וועט מען קאָנען זאַמלען, לכל הפּחות, זעקסהונדערט רובל. איך האָב צוגעזאָגט טויזענד רובל. פון דעם געלד דאַרף מען אָנ-גרייטען עטליכע הונדערט פּוד מעהל. צוזאַמען מיט דעם, דאַרף מען אָנקוקען אַ געוויסע צאָהל פערד און וועגעלעך, מ׳זאָל זיי קאָנען קויפען בעצייטענס. כדי די מיליטערישע מאַכט זאָל זיי נישט רעקווירירען, האָב איך צוגעזאָגט האַלטען זיי ביי אונזער אָבטיילונג.

איך האָב זיך דערוואוסט, אַז די יודען פון שטאָדט, ווי אויך אייניגע קריסטען, גראָבען ביי זיך אויף די הויפען טראַנ-שייען, פּונקט ווי אויף מלחמה, צו בעהאַלטען זיך דאָרט, אין פאַל, אויב מען וועט בעשיסען די שטאָדט. די אָרטיגע מאַכט ווייסט דערפון און האָט נישט דאַגעגען.

דעם 12-טען, איז צו מיר געקומען יאַבינזאָן זעהר צורו-דערט און מיטגעטיילט, אַז דער „פּרעדוואָדיטעל דוואָריאַנסטוואַ" האָט איהם געזאָגט, אַז נאָר-וואָס האָט זיך בעקומען אַ בעפעהל

צו עוואַקואירען די גאַנצע בעפעלקערונג פון וולאַדימיר-וואָלינסק און מ׳קאָן ערוואַרטען יעדע שעה די פערעפענטליכונג פון דעם בעפעהל. אויף מאָרגען זענען די קלאַנגען געוואָרען נאָך שטאַרקער. איך האָב איבערגעגעבען דעם קאָמיטעט די צו-געזאָגטע טויזענד רובל. ער האָט געקויפט דרייהונדערט פוד מעהל, געגעבען אויסבאַקען ברויט און האָט צוגעקוקט צום קוי-פען צוואַנציג פערד און צעהן וועגע,ען פאַר אָרימע קראַנקע און קינדער.

חוץ דער שרעק פון אַרויסשיקען, איז די לאַגע פון דער בעפעלקערונג אַ ביטערע נאָך אין דעם אופן, וואָס ביי אַ שטאַר-קער עפידעמיע פון כאָלערא און טיפוס איז אין שטאָדט נישט פערבליבען קיין איין אַרצט און די איינציגע אַפּטייק ווערט עוואַקואירט פון שטאָדט.

איך האָב איבערגערעדט מיט דעם יודישען אַרצט פון אונזער אָבטיילונג, צוקערמאַן, ער זאָל עטליכע שעה אין טאָג בעזוכען שטאָדטישע קראַנקע. ער האָט איינגעשטימט. עס האָבען אויך איינגעשטימט די בעפולמעכטיגטע, נאָר דער עלטסטער אַרצט מאָסקווין האָט געפונען פאַר אונמעגליך, אַז ד״ר צוקער-מאַן זאָל יעדען טאָג, אויף עטליכע שעה, זיך אָברייסען פון דער אַרבייט אין לאַזאַרעט. דעמאָלט, האָב איך פערזאַמעלט אויף אַ זיצונג די דאָקטוירים פון אַלע דריי לאַזאַרעטען (פון קאָמיסאַ-ראָווס אָבטיילונג, דעם וואַקואַציאָנס-לאַזאַרעט און אונזערן) און זיי האָבען בעשטימט, מאַכען אַ דיזשור, אַז איין טאָג אין דער וואָך, זאָל יעדערער פון די דאָקטוירים געבען מעדי-צינישע הילף אין שטאָדט. דאָס איז איינגעאָרדענט געוואָרען און ביז דעם לעצטען טאָג, ווען די לאַזאַרעטען האָבען פער-לאָזען די שטאָדט, האָט זיך געפיהרט דער דיזשור.

איך האָב פאָרגעלעגט די פאָרשטעהער פון שטאָדט איבער-צוגעבען מיר, אויף צו בעהאַלטען די טייערע און זעלטענע חפצים פון שוהל, ווי מען האָט דאָס געטהון אין לוצק. מ׳האָט מיר געענטפערט, אַז די אַלע חפצים, צווישען זיי, די אַלטע הענגלייכטער, האָט שוין צוגענומען צו זיך דער גבאי פון שוהל,

אַ פערדעכטיגער מענש, וועלכער איז אַ גאַנצער מאַכער ביים איספּראַווניק. מ׳רעדט וועגען איהם, אַז ער דינט אין דער געהיימער פּאָליציי און די שטאָדט האָט מורא פאַר איהם, האָט מען איהם אָהן טענות אָבגעגעבען דאָס זילבער און די איבעריגע חפצים.

פון אָסטיליע זענען געקומען צוויי פאָרשטעהער און דערצעהלט, אַז דעם 11-טען זענען געקומען אין שטעדטעל פינף קאָזאַקען רייטענדיג און אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, אַז די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג זאָל פערלאָזען דאָס שטעדטעל. מ׳האָט געשווינד צונויפגעזאַמעלט צווייהונדערט און פופציג רובל און געגעבען זיי. די קאָזאַקען האָבען אָבער געפאָדערט פינפהונדערט רובל און גענומען די צווייהונדערט און פופציג רובל מיט דעם תנאי, אַז די אַנדערע צווייהונדערט און פופציג רובל זאָל מען זיי אין אַ טאָג אַרום אָבגעבען. די פאָרשטעהער זענען געקומען צו מיר בעטען, איך זאָל זיי געבען די צווייהונדערט און פופציג רובל. איך האָב זיך קאַטעגאָריש אָבגעזאָגט צו געבען געלד אויף דעם, האָב אויפגעוויזען, אַז מ׳האָט נישט געדאַרפט פאָרלעגען די קאָזאַקען קיין געלד, נאָר ווענדען זיך אין שטאָדט צום איספּראַווניק, דערוויסען זיך אויב עס איז דאָ אַזאַ פעראָרדנונג. זיי האָבען מיך אויסגעהערט, איינגעשטימט, אַז איך בין גערעכט, נאָר טרויעריג צוגעגעבען:

— און וואָס וואָלט זיין, אַז די קאָזאַקען וואָלטען דערווייל מאַכען אַ פּאָגראָם?

עס זענען נאָך געקומען פאָרשטעהער פון שטעדטעל אָזידיוטשי, וואו עס האָבען זיך אָנגעקליבען ביי פיערהונדערט היימלאָזע. איך האָב דעם דאָרטיגען קאָמיטעט אַרויסגעגעבען דרייהונדערט רובל.

דער בעפולמעכטיגטער טולופאָוו האָט בעקומען פון קיעווער צענטראַל-קאָמיטעט פון שטאָדטישען פערבאַנד אַנ׳איינלאַדונג, צו קומען צום 18-טען אין קיעוו אויף אַ צוזאַמענפאָהר פון די בעפולמעכטיגטע פון די אָבטיילונגען פון פערבאַנד צוזאַמען מיט די שטאָדט-גאָלאָוואַ׳ס פון וואָלינער און פּאָדאָליער

גובערניעס, צו בעטראַכטען די פראַגע וועגען הילף פאַר דער בעפעלקערונג. איך האָב פאָרגעלעגט טולופאָוו'ן, ער זאָל מיך מיטנעהמען אויפ'ן צוזאַמענפאָהר, כדי איך זאָל לייענען דאָרט אַ בעריכט וועגען דער לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג און די היימלאָזע אין די שטעדט און שטעדטלעך ביים פראָנט. ער האָט איינגעוויליגט און דעם 16-טען זענען מיר ביידע אָבגעפאָהרען מיט אַנ'אויטאָמאָביל קיין קאָוועל, כדי פון דאָרט צו פאָהרען מיט'ן באַהן. אין קיעוו האָב איך פערבראַכט ביז דעם 29-טען און האָב זיך שוין נישט אומגעקעהרט קיין וולאַדימיר-וואָלינסק. פאַר דער צייט איז אונזער אָבטיילונג אָבגעטראָטען קיין קאָוועל און וולאַדימיר-וואָלינסק איז פערנומען געוואָרען דורך די עסטרייכער. נאָכדעם האָב איך געהערט אין קיעוו, אַז דאָס רוסישע מיליטער, האָט פאַר'ן אָבטרעטען געמאַכט אין שטאָדט אַ פאָגראָם און פערברענט די גאַס, וואָס פיהרט צום באַהנהויף. שפּעטער האָב איך געהערט אַלערליי קלאַנגען וועגען וולאַדימיר-וואָלינסק. אייניגע האָבען דערצעהלט, אַז פאַר'ן אָבטריט האָט עמיצער געלאָזען אַ קלאַנג, אַז יודען האָבען געשאָסען אין רוסישען מיליטער און בעהאַלטען ביי זיך דייטשען. האָט מען אָנגעהויבען הרג'ענען יודען און ביי צוויי־הונדערט מענשען געשאָסען. אַנדערע האָבען דערצעהלט, אַז מ'האָט אונטערגעשאָסען אַ דייטשען אַעראָפּלאַן. אַז ער איז אַראָבגעפאַלען, האָט מען אין איהם געפונען, חוץ די דייטשע פליהער, אַ יודישען שוסטער פון וולאַדימיר-וואָלינסק, אָדער פון קאָוועל, וועלכער האָט אָנגעוויזען די דייטשען, וואוהין צו וואַרפען באָמבעס. דערפאַר, האָבען די קאָזאַקען פערברענט די שטאָדט. קיין ריכטיגע ידיעות, וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען, האָב איך ביז איצט נישט בעקומען. נאָר ווייזט אויס, אַז גלאַט איז דאָרט נישט דורכגעגאַנגען דאָס אָבטרעטען פון רוסישען חיל.

אין קאָוועל האָבען מיר געטראָפען אויפ'ן באַהנהויף דעם דאָקטאָר פון אונזער פאָדערשטען לאַזאַרעט, ראָזענצווייג. ער איז געקומען אין שטאַב פון קאָמאַנדיר פון דער אַרמעע, בעשטימען, וואוהין אַריבערצוקלייבען זיך מיט'ן לאַזאַרעט פון גריבאָוועץ.

עס איז כמעט בעשטימט געוואָרען, ער זאָל אַריבער קיין טריסק.

מיר האָבען זיך פעררעדט מיט ראָזענצווייג׳ן און נישט בעמערקט, ווי דער צוג איז פאַר אונזערע אויגען אַוועקגעגאַנגען. איידער צו פערבלייבען אין קאָוועל אַ גאַנצען מעת-לעת, וואַרטען אויף דעם קומענדען צוג, האָבען מיר בעשטימט צו פאָהרען ביז קיעוו, פינפהונדערט וויאָרסט, מיט׳ן אויטאָמאָביל. מיר האָבען איבערגענעכטיגט אין אַ פוסטען וואַגאָן און פאַרטאָג אַרויסגעפאָהרען.

אין אָנפאַנג, איז געווען שרעקליך קאַלט. נאָר אַז די זון איז אויפגעגאַנגען, איז די נסיעה געוואָרען אַנ׳אמת׳ער פערגעניגען. דער שאָסיי אויף לוצק—זשיטאָמיר איז איינער פון די בעסטע אין רוסלאַנד. אפילו אין גאַליציע, האָב איך אַזאַ וואונדערבאַרען שאָסיי נישט געטראָפען. ער האָט זיך געצויגען גלאַט ווי אַ פאַרקעט-ברוק. דער אויטאָמאָביל האָט זיך געקייקעלט שנעל און גרינג, מאַכענדיג איבער פיערציג וויאָרסט אַ שעה. ווען מיר וואָלטען זיך נישט אָבשטעלען וואַרמעס עסען און אַ פאָר מאָל איבערבייטען די געפּלאַצטע שינעס, וואָלטען מיר צו זעקס—זיבען אָווענד זיין אין קיעוו.

מיך האָט שטאַרק איבעררואַשט, וואָס ביי דער שרעקליכער אונאָרדנונג פון דעם אייזענבאַהן-פערקעהר, האָט זיך די מאַכט נישט בענוצט מיט דעם שאָסיי, צום אַריבערשיקען, לכל הפּכות, פראָוויאַנט און תּכסיסי מלחמה. דעם גאַנצען טאָג, וואָס איך בין געפאָהרען, האָב איך נישט בעגעגענט און נישט אַריבערגעיאָגט נישט קיין אָבאָזען, נישט קיין אַרטילעריע, נישט קיין מיליטער-אָבטיילונגען. עס האָבען זיך נאָר געצויגען, פאָהרענדע און צו-פוס געהענדע היימלאָזע, איבערהויפּט, אַרויסגעשיקטע דייטשע קאָלאָניסטען. אַ דייטשע פוהר האָט מען געקאָנט דערקענען פאַר אַ וויאָרסט—אַ לאַנגע, שטאַרקע פוהר, בעדעקט מיט לייוועגטענע בוידלעך—אַנ׳אמת׳ער געצעלט. אין שפּאַן געהען שטאַרקע זאַטע פערד. ביים וואָגען טרעט רוהיג און זיכער אַ געזונדטער דייטש און אויף זיין פּנים איז נישט צו בעמערקען, נישט קיין צורודערונג, נישט קיין פערצווייפלונג. אַ שרייענדען היפך מיט׳ן

דייטש שטעלען פאַר די אָרימע, אָבגעצעהרטע נידערגעשלאָגענע גאַליציאַנער, רוסישע און איבערהויפּט יודישע היימלאָזע, מיט זייערע קליינע, נישט געדעקטע פוהרלעך, אויף וועלכע די חפצים זענען אָנגעוואָרפען אין אַ מיש-מאַש און ווערען געשלעפּט דורך אָבגעצעהרטע, קוים לעבעדיגע קליאַטשעס.

וואו-נישט-וואו אויפ'ן וועג, ווערען געפיהרט פערפעסטיגונגס-אַרבייטען, מ'גראָבט שאַנצען, מ'שטעלט דראָט-פערצוימונגען. איבערהויפּט, האָט מיין אויפמערקזאַמקייט אָבגעשטעלט איין אָרט, אויף אַ פעלד פון הויכען קאָרן, האָבען געאַרבייט צוזאַמען, אויסגעמישט פויערים און סאָלדאַטען. איינע האָבען געשניטען דעם קאָרן, די צווייטע האָבען געשטעלט שטעכעדיגע דראָט-פערצוימונגען. און די ביידע, פרידען און מלחמה-אַרבייטען האָבען זיך ווי צונויפגעפלאָכטען מיט איינאַנדער.

מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט ביי אַ בריקעל. עס האָט זיך געפּאָדערט אַ קליינע רעפּעראַציע פונ'ם אויטאָמאָביל. דאָס בריקעל איז געווען איבער אַ ראָוו. איך האָב אַ בליק געטהון אין ראָוו און צו מיין פערוואונדערונג, דערזעהן דאָרט צוויי יודען, אַנ'עלטערן און אַ יונגערן. ביידע זענען געווען אָהן אויבעררעקלעך. דער עלטערער, איז געלעגען און אַריינגעקוקט אין אַ ספר, דער צווייטער האָט פערטראַכט עפּעס געזונגען. איך האָב זיך אַראָבגעלאָזט צו זיי, געפרעגט וואָס זיי טהוען דאָ. האָבען זיי געענטפערט, אַז מ'האָט זיי אַוועקגעשטעלט היטען דעם טעלעפאָן. אין דער גאַנצער געגענד, איז אַרויפגעלעגט אויף די אָרטיגע יודען דער חוב, אָבצוהיטען דעם טעלעפאָן. די צוויי יודען זענען קרעטשמער פון דעם נאָהנטסטען דאָרף.

אין ראָוונא זענען מיר געשטאַנען ביי אַ שעה. איך האָב צייט געהאַט צו זעהן זיך מיט איינ'גע בעקאַנטע. זיי האָבען מיר דערצעהלט, אַז זינט עס איז אַריבער אַהער די סטאַווקע פון העכסטען הויפּט-קאָמאַנדיר, איז דאָ פאַר יודען געוואָרען אַ גיהנם. מ'לאָזט נישט אַרויספאָהרען פון שטאָדט, מ'אונטערדריקט, מ'רודפ'ט אויף יעדען טריט. אַנ'אָרטיגער כלל-טהוער, קוליקאָווער, האָט זיך משתדל געווען ביים קאָמענדאַנט, ער זאָל ער-

ליבען שפּיזען די טויזענדער דורכגעהענדע גאַליציאַנער יודען, אַרויסגעשיקטע און אַרעסטירטע. דער קאָמענדאַנט האָט נישט ערלויבט. דעמאָלט האָט איהם קוליקאָווער צורייצט אַ זאָג געטהון:

—עס וואָלט שוין בעסער געווען, ווען איר וואָלט די אַלע היימלאָזע אויסלעגען אויף די רעלסען און לאָזען איבער זיי אַ צוג. וואָלט איהר לכל הפּכות מאַכען אַ גיכען סוף צו זייערע יסורים.

פאַר די דרייסטע ווערטער האָט מען איהם אַרעסטירט און מ׳שיקט איהם אַרויס אין סיביר.

נישט ווייט פון ראָוונא געפינט זיך אַ לאַגער, וואו עס האָבען זיך פערזאַמעלט ביי פיערציג טויזענד היימלאָזע גאַלי-ציאַנער און רוסישע פּויערים. דורך דער שטאָדט לאָזט מען זיי נישט דורכגעהן. זיי שטאַרבען אויס פון הונגער, כאָלערא און טיפוס. און קיין שום שפּייז און מעדיצינישע הילף איז פאַר זיי נישט אָרגאַניזירט.

אין נאָווגאָראָד-וואָלינסק האָבען מיר געטראָפען פיל היימ-לאָזע פון קרעמעניץ, דובנאָ און אסטרע.

אין זשיטאָמיר האָבען מיר געגעסען וואַרמעס. אין שטאָדט איז אַ שטאַרקע אויפרעגונג. עס געהען אַרום משונה׳דיגע קלאַנ-גען און לעגענדעס. מ׳האָט מורא, אַז דער דייטש וועט דער-געהן אַהער. די רייכערע פאָהרען מאַסענווייז אַרויס.

קיין קיעוו זענען מיר געקומען פיער אַ זייגער פאַרטאָג.

דער צוזאַמענפאָהר פון די בעפולמעכטיגטע פון שטאָדטי-שען פערבאַנד, וועלכער האָט זיך געדאַרפט עפענען דעם 18-טען איז געווען אָבגעלעגט ביז דעם 22-טען, ווייל פיל פון די איינ-געלאַדענע זענען נאָך נישט געקומען. דער פאָרזיצענדער פון קיעווער קאָמיטעט, דער פירשט אורוסאָוו, צוזאַמען מיט דעם מיטגליד פון גאָסודאַרסטווענער דומע, דעם שפּעטערדיגען מיני-סטער אין קערענסקיס רעגירונג און טראַגיש גע׳הרג׳עטען, שינ-גאַראָוו, האָבען אויסגענוצט די עטליכע טעג, כדי אויפ׳ן אָרט צו בעקענען זיך מיט דער לאַגע פון די היימלאָזע און זענען געפאָהרען קיין וולאַדימיר-וואָלינסק. טולופאָוו איז אויף אַ פאַר

טעג אָבגעפאָהרען קיין מאָסקווע.

איך האָב אָבגעגעבען אַ בעריכט אין יודישען הילפס-קאָמיטעט וועגען דער לאַגע אין די ערטער, וואָס איך האָב בעזוכט. האָב אויפגעוויזען, אַז אין די צעהנדליגער שטעדט און שטעדטלעך ביים פראָנט, וואו דער צוטריט פון יודישע בעפולמעכטיגטע איז נישט פערוועהרט, אין יעדען פאַל פיל גרינגער ווי קיין גאַליציע, האָב איך נישט געטראָפען קיין איין בעפולמעכטיגטען, קיין קלענסטען שפור פון אָרגאַניזירטער הילף. מ׳האָט מיר געענטפערט, אַז דער קאָמיטעט מיהט זיך צו בעקומען פאַר עטליכע מיטגלידער ערלויבענישען אויף אַרומצופאָהרען, נאָר עס קומט אָן שווער. דערצו האָט דער קאָמיטעט קיין שום ידיעות נישט, וואוהין עס איז נויטיג צו שיקען הילף. מיט אַ פאָר טעג שפּעטער האָט דער קאָמיטעט פון זעמסקי פערבאַנד איינגעשטימט אַריינצופיהרען אין פערבאַנד עטליכע פאָרשטעהער פון יודישען הילפס-קאָמיטעט, כדי זיי זאָלען קאָנען פריי אַרומפאָהרען איבער די שטעדט און שטעדטלעך, וואָס זענען נאָהנט צום פראָנט. דער קאָמיטעט האָט קאָמאַנדירט דעם שריפטשטעלער דאבין קיין וולאַדימיר-וואָלינסק, נאָר איידער ער האָט צייט געהאַט אַרויסצופאָהרען, איז די שטאָדט שוין געווען פערנומען. אויך האָט דער קאָמיטעט בעשטימט אַרויסצושיקען נאָך הילף פאַר פּאָרעצק און אָסטילע.

אויף דעם צוזאַמענפאָהר איז געקומען פון מאָסקווא דער געהילף-פאָרזיצענדער פון צענטראַלען קאָמיטעט פון פערבאַנד פון שטעדט, מיכאַיל אַלעקסאַנדראָוויטש קישקין (דער מיניסטער פון אינערן אין לעצטען מיניסטאָרן-קאַבינעט ביי קערענסקי׳ן). איך האָב זיך מיט איהם געזעהן און פאָרגעלעגט, דורכלעזען אויפ׳ן צוזאַמענפאָהר אַ בעריכט, וועגען דער לאַגע פון די יודישע היימלאָזע. ער האָט עס געפונען פאַר אינטערעסאַנט און אַרויסגעגעבען מיר אַנ׳איינלאַדונג אויפ׳ן צוזאַמענפאָהר.

דעם 22-טען אין אָווענד איז פאָרגעקומען דער צוזאַמענפאָהר. עס זענען געקומען בעפולמעכטיגטע פון צוועלף—פופצעהן אָבטיילונגען און ביי צעהן שטאָדטישע גאָלאָווא׳ס פון פאָדאָליער

און וואָלינער גובערניעס. עס זענען געווען פאַרטראָגען, בע-ריכטען און מיטטיילונגען וועגען די יסורים און נויט, וואָס די היימלאָזע שטעהען אויס אין וועג; וועגען דעם, וואָס פאַר זיי איז נישט אָרגאַניזירט קיין הילף. עס זענען געווען פאָרגעלעגט אַלערליי פאָרמען צו אָרגאַניזירען דערנעהרונגס און מעדיצינישע הילף, איינאָרדנונג פון שפּייז-פּונקטען, וואַסער-קעסלען א. ד. ג. אין די אַלע רעדעס און דעבאַטען וועגען היימלאָזע, איז נישט איין מאָל דערמאָהנט געוואָרען דאָס וואָרט: „יוד". מ'האָט איהם אויס-געמידען. מ'האָט זיך אויסגעדריקט: „מענשען פון אַלערליי נאַ-ציאָנאַליטעטען", „קריסטען און אַנדערע".

איך, האָב דער לעצטער בעקומען דאָס וואָרט. ווי איך האָב דערמאָהנט דאָס וואָרט „יוד", האָבען מיך אַלע אָנגעשטרענגט אָנגעקוקט, ווי איך וואָלט אַרויסגערעדט אַ פערוועהרטען וואָרט.

אונטערשטרייכענדיג און בעגריסענדיג, וואָס דער „זעמסקי פערבאַנד", ווי אַ געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציע, מאַכט נישט קיין אונטערשיד צווישען נאַציאָנאַליטעטען, האָב איך אויפ-געוויזען, אַז די אַדמיניסטראַטיווע טעטיגקייט און די אַלטעגליכע בעדינגונגען האָבען אַוועקגעשטעלט די יודישע בעפעלקערונג אין אַן אויסשליסליכען מצב און דעריבער זענען נויטיג פאַר דער יודישער בעפעלקערונג עטוואָס אַנדערע פאָרמען פון הילף.

יודישע היימלאָזע געפינען זיך אין אַ גאַנץ אַנדערער לאַגע ווי קריסטליכע:

1) צווישען קריסטליכע היימלאָזע אויף דעם פראָנט זענען דאָ בלויז אַזעלכע, וואָס זענען פרייוויליג אַוועק אָדער אַרויסגעשיקט פון גאַליציע, וואָלינער און פּאָדאָליער גובערניעס. די היימלאָזע געפינען זיך אין בעוועגונג. זיי געהען ווייטער און הילף דאַרף זיי געגעבען ווערען ווי פערביי געהענדע. אין געגענטייל, יודישע היימלאָזע, זענען מעהרסטענטייל אָנגעקומען פון קאָוונער, גראָדנער און אַנדערע גובערניעס און זיצען אין די שטעדט און שטעדטלעך פון דעם קאַנט אָדער זענען געצווינגען צו געהן אין אַ צווייטען אָדער דריטען גלות.

2) אָרטיגע יודישע היימלאָזע בעשטעהען איבערהויפּט פון אַרויסגעשיקטע אַלס יודען פון די נעבענפראָנטיגע שטעדטלעך (וואָלאָטשיסק, סאַטאַנאָוו, קאַריטניצע, טאַרנאַרודע, האָראָכאָוו, מיליאַטין א. אַ.) די היימלאָזע האָבען זיך צושפּרייט אין די אַרומיגע שטעדטלעך און וואַרטען דאָרט אויף אַ נייעם גירוש.

3) צווישען יודישע היימלאָזע זענען דאָ פיל אַזעלכע, וואָס זענען אַנטלאָפען פון פּאַגראָמען, (פּאָרעצק, קרילאָוו א. אַ.) און געבליבען ווי זיי שטעהען און געהען. זיי האָבען זיך צייטווייליג אויך בעזעצט אין די אַרומיגע שטעדטלעך און דערפער (ראָזשישצע, אָזדיוטשי, טאָרטשין, אָסטיליע א. אַ.).

4) יודען ווערען מעהרסטענטייל אַרויסגעשיקט געאיילט, אין צוויי—דריי טעג, אָפטער אין פיראונצוואַנציג שעה און זיי האָבען נישט קיין צייט און נישט קיין מעגליכקייט צו פערנעהמען זייער גוטס.

5) אַ יודען איז שווערער ווי אַ קריסט, איבערהויפּט אַ פויער, ריהרען זיך פון אָרט און פערנעהמען זיין גוטס. יודישער פערמעגען ליגט אין סחורות, קיין לעבעדיגען אינווענטאַר (קיה, פערד וכדומה) האָט אַ יוד נישט. אַזוי ווי די אייזענבאַהן-בעוועגונג איז ביים פראָנט נישט צוטרעטליך פאַר יודען, (אפילו דער שאָסיי-וועג איז פאַר יודען נישט זיכער), מוז ער דינגען פוהרען ביי דער קריסטליכער בעפעלקערונג. חוץ דעם, וואָס אין דער צייט פון אַזאַ מהומה, איז אָפט אונמעגליך צו קריגען פוהרען, קומט אויס צו צאָהלען פאַר זיי אונגעהערטע פּרייזען: פופציג-זעכציג רובל פאַר אַ מהלך פון פופציג וויאָרסט. קויפען פערד קאָנען יודען נישט, ווייל מען וואָלט זיי רעקווירירט.

6) קריסטליכע היימלאָזע קאָנען זיך שפּייזען אין וועג פון מיליטערישע קעסלען און אין די שפּייז-פּונקטען פון אַלערליי אָבטיילונגען. אַ יוד וועט, פערשטעהט זיך, מורא האָבען נאָהנט צוצוגעהן צו אַ מיליטערישער אָבטיילונג, חוץ דעם קאָן ער נישט עסען פון אַ קעסעל, וואו דאָס געקעכץ איז צוגעגרייט נישט לויט'ן יודישען דין.

7) זומערצייט קאָ אַ קריסטליכער היימלאָזער געפינען

פעלד-אַרבייט. אַ יוד איז צו אַזאַ אַרבייט נישט געוועהנט און וואָלט זי אין ערגעץ נישט בעקומען.

אַז איך האָב געענדיגט פאָרמולירען די לאַגע פון די יו-דישע היימלאָזע, האָט זיך קישקין אָבגערופען:

—דאָס וואָס איהר האָט אונז מיטגעטיילט, איז זעהר אינ-טערעסאַנט. מיר וואָלטען אייך בעטען אָנווייזען, אויף וועלכען אופן קאָן דער פערבאַנד קומען צו הילף די יודישע היימלאָזע?

—ערשטענס,—האָב איך געענטפערט,—דאַרף דער פערבאַנד איינאָרדנען אין די שטעדטלעך, וואו עס געפינען זיך יודישע היימלאָזע, שפייז-פונקטען, פון וועלכע עס זאָלען אַרויסגעגעבען ווערען טרוקענע פּראָדוקטען.

—דער פּאָרשלאָג קאָן, דוכט זיך, אָנגענומען ווערען. קיי-נער האָט נישט דאַגעגען?—האָט געפרעגט קישקין. אַלע האָבען געשוויגען און דער פּאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרען.

—צווייטענס,—האָב איך פאָרטגעזעצט,—דאַרף דער פערבאַנד העלפען דער יודישער בעפעלקערונג, ווען מ'שיקט זי פון וואַנען נישט איז אַרויס, קריגען פערד און וועגלעך אויף אָבצופאָהרען. דריטענס, דאַרף מען איינאָרדנען אַן'אַרבייטס-ביוראָ, דורך וועל-כער יודישע היימלאָזע וואָלטען קאָנען בעקומען אַרבייט.

—דאָס קאָנען מיר אויף זיך נישט נעהמען,—האָט מיך אָבגעשטעלט קישקין.—דאָס וואָלט שוין הייסען אויסטיילען יודי-שע היימלאָזע, און אונזער פערבאַנד קאָן זיך אויף דעם וועג נישט שטעלען.—דאָס איינציגע, וואָס מיר וואָלטען קאָנען, איז משתדל זיין זיך מ'זאָל אַרויסגעבען אומזיסט פון קאַזיאָנעם וואַלד געהילץ אויף צו בויען באַראַקען פאַר די יודישע היימלאָזע.

—איך וואָלט נאָך פאָרלעגען,—האָב איך זיך אָבגערופען,—דער צוזאַמענפאָהר זאָל זיך אַרויסזאָגען פאַר דעם אָבשאַפען פון יודישען תחום.

—ניין, ניין!—האָט כמעט דערשראָקען אויסגעשריען קיש-קין.—דאָס קאָנען מיר נישט! אונזער צוזאַמענפאָהר איז אַן'אָר-טיגער. וועגען אָבשאַפען דעם יודישען תחום, האָט זיך דאָך

איינשטימיג אַרויסגעזאָגט דער מאָסקווער צוזאַמענפאָהר. און דאָס איז גענוג!

מיין בעריכט האָט געדויערט ביי אַ שעה. געענטפערט מיר האָט נאָר קישקין. קיין אַנדערער האָט אַ וואָרט נישט אַרויסגע־רעדט. אַלע האָבען קאַלט און אונצופרידען געשוויגען.

אויף מאָרגען, בין איך אַריינגעגאַנגען צו קישקינ׳ען. איך האָב איהם בעדאַנקט, וואָס ער האָט מיך אונטערגעהאַלטען און עס איז אָנגענומען געוואָרען מיין פאָרשלאָג וועגען אָרגאַניזירען שפּייז־פּונקטען אין די שטעדטלעך, וואו עס געפינען זיך יודישע היימלאָזע. צוזאַמען מיט דעם האָב איך צוגעגעבען:

—פונדעסטוועגען מוז איך אייך זאָגען, אַז די נעכטיגע זיצונג האָט אויף מיר געמאַכט אַ שווערען איינדרוק.

—פאַרוואָס?

—איך וועל אייך זאָגען דעם אמת. אייער אויפטראָג צו דער פראַגע וועגען הילף פאַר די, וועלכע ווערען אַרויסגעשיקט אָדער אַנטלויפען פון פּאָגראָמען, איז געווען אַ קאַלטע און אַ פאָרמעלע. איך האָב ערוואַרט, אַז דער צוזאַמענפאָהר, לכל הפחות איהר, ווי אַ פאָרזיצענדער, וועט זיך פעראינטערעסירען מיט דער לאַגע פון די אומגליקליכע, וועט בעטראַכטען, מיט וועלכע מיטלען מ׳קאָן זיי קומען צו הילף. אָנשטאָט דעם, האָט איהר זיך בע־גרענצט מיט דעם ענטפער: „מיר קאָנען נישט מאַכען קיין אונ־טערשיד צווישען יודען און נישט יודען.״ אַנדערש געזאָגט: „דאָס איז נישט אונזער דאגה.״ איך זאָג דאָס אייך אָפען אַרויס דער־פאַר, ווייל אייער אָרגאַניזאַציע איז אפשר די איינציגע, וואוהין מיר קאָנען זיך ווענדען, נישט ריזיקירענדיג, אָנצושטויסען זיך אויף אַנ׳אַנטיסעמיטישען ענטפער. און אויב איהר טראָגט זיך אויף צו אונזער נויט אַזוי פאָרמעל—וואוהין זשע געהן?

מיינע ווערטער האָבען, ווייזט אויס, געמאַכט אויף איהם אַנ׳איינדרוק. נישט האָבענדיג וואָס מיר צו ענטפערן, האָט ער אַרויסגעשטעלט אַזאַ אַרגומענט:

—אָבער דער יודישער הילפס־קאָמיטעט אָרגאַניזירט דאָך אַליין הילף פאַר יודען, און אַרבייט פיל בעסער, ווי מיר!

—דאָס איז אַ טעות. איך בין איצט אַרומגעפאָהרען פיל שטעדטלעך פון לוצקער און וולאַדימיר-וואָלינסקער אויעזדען און חוץ די קליינע סומען, וואָס איך האָב דאָרט געלאָזען, איז דאָרט קיין שום הילף פון יודישען קאָמיטעט נישט אָרגאַניזירט געווען.

—אָבער איהר דאַרפט דאָך פערשטעהן, אַז מיר קאָנען נישט אָבטרעטען פון אונזערע פרינציפען. דאָס איינציגע וואָס מיר וואָלטען קאָנען,—האָט ער צוגעגעבען,—איז סובסידירען די יודישע קאָמיטעטען, זיי זאָלען אַליין אָרגאַניזירען די נויטיגע הילף פאַר יודען אין ספּעציפישע פאַלען.

—איהר זאָגט עס צו? קאָן איך דאָס אָפיציעל מיטטיילען דעם פאָרזיצענדען פון יודישען הילפס-קאָמיטעט?

—געוויס. זאָל ער זיך פערזענליך מיט מיר אויפטראָגען וועגען דעם ענין.

אונזער געשפרעך איז פאָרגעקומען אין קאָמיטעט פון פער־באַנד. אַז איך בין אַרויסגעגאַנגען פון קישקינס קאַבינעט, איז צו מיר צוגעגאַנגען איינער פון די בעפולמעכטיגטע, וואָס איז געווען נעכטען אויף דעם צוזאַמענפאָהר, דאָקטאָר יעווסייעוו, דער פאָרשטעהער פון אַ סיבירער אָבטיילונג, וועלכע שטעהט אין טאַרנאָפּאָל אין גאַליציע:

—מיך האָט שטאַרק פעראינטערעסירט אייער נעכטיגער פאָרטראָג,—האָט ער מיר געזאָגט.—אַרבייטענדיג אין גאַליציע האָב איך זיך גענוג אָנגעהערט יודישע נויט און וויפיל די דאָר־טיגע יודען ליידען פון דער רוסישער מאַכט... איך וואָלט וועלען בעקומען דעטאַלע ידיעות וועגען דער אָרגאַניזירונג פון הילף מצד יודען. צווישען די סיבירער, וואָס האָבען אָרגאַניזירט אונזער אָבטיילונג, זענען דאָ פיל יודען און זיי וואָלט אינטערע־סאַנט געווען צו בעקענען זיך מיט דער פראַגע. חוץ דעם, וואָלט איך אפשר געקאָנט אין וואָס עס איז נוצליך זיין אין דעם אופן פון הילף פאַר די גאַליציאַנער יודען אין דעם געביט, וואו אונזער אָבטיילונג שטעהט.

איך האָב איהם צוזאַמענגעפיהרט מיט דעם פאָרזיצענדען פון יודישען הילפס-קאָמיטעט, ש. א. גרינבערג און יענער האָט איהם

געגעבען אַלע ידיעות און אויסגענוצט איהם אין דעם אופן פון הילף פאַר גאַליציע.

נאָך דעם ד״ר יעווסייעוו, איז צו מיר צוגעגאַנגען אַ יודישע אַרצטין, פרוי פאַלצפיין, אויך אַ מיטגליד פון צוזאַמענפאָהר. זי געפינט זיך מיט איהר אָבטיילונג אין גאַליציע. דער בעפולמעכטיגטער פון איהר אָבטיילונג, סאַכאַראָוו,—האָט זי דערצעהלט,—פיהרט זיך אויף בנוגע צו יודען, נישט בעסער ווי אַ קאָזאַק: ער שלאָגט און בעגזל׳ט זיי. ביי איין יוד האָט ער צוגענומען עלף בהמות און קיין איין גראָשען נישט בעצאָהלט. נאָר ער טהוט אַלץ אַזוי קונציג אָב, אַז אויפווייזען זיינע מעשים און בעשולדיגען איהם, איז אונמעגליך.

טולופאָוו איז אויף מאָרגען נאָך דעם צוזאַמענפאָהר אָבגעפאָהרען צוריק אין אָבטיילונג, וועלכע איז פאַר דער צייט שוין אַריבער קיין קאָוועל. איך בין געבליבען אין קיעוו נאָך אויף עטליכע טעג, כדי צו בעקומען פון רויטען קרייץ און אויך איינקויפען פאַר דער אָבטיילונג מעדיקאַמענטען און פראָדוקטען. פאַר מיין אָבפאָהרען, האָב איך געטראָפען דעם ד״ר לאַנדער, וועלכער איז געקומען פון גאַליציע. ער האָט מיטגעטיילט, אַז ביי די רוסען אין די הענד זענען פערבליבען בלויז צוועלף פונקטען און די לאַגע פון די דאָרטיגע יודען איז אַ שרעקליכע: עס הערשט צווישען זיי אַ שרעקליכע נויט, אומעטום זענען כאָלערע־עפּידעמיעס. און דערצו זענען זיי צוגעשמידט צו זייערע ערטער, טאָרען אפילו אויף צעהן טריט פון שטאָדט נישט אַרויסגעהן.

טו

דעם 30־טען האָב איך זיך אומגעקעהרט אין דער אָבטיילונג אין קאָוועל. די אָבטיילונג האָט אפילו פערנומען אַ וואוינונג, נאָר נאָך נישט איינגעאָרדענט זיך, אפילו נישט פונאַנדערגעפּאַקט. מ׳איז נישט זיכער, אַז מ׳וועט דאָ אויף לאַנג פערבלייבען. עס געהען אום אַלערליי שרעקענדיגע קלאַנגען. איבער׳ן

שטאָדט פליהען עראָפּלאַנען און וואַרפען באָמבעס, עס ציהען זיך אָבטרעטענדע אָבאָזען און אַרטילעריע.

איך האָב בעזוכט די פאָרזיצענדערין פון יודישען קאָמיטעט, פרוי ד״ר פיינשטיין. זי האָט מיר דערצעהלט, אַז די טעג זע־נען דורכגעגאַנגען דריי וואַגאָנען מיט יודישע אַרויסגעשיקטע פון שטעדטעל ליובאָמיל, נאָר אַ גרעסערער טייל היימלאָזע פאָהרט אויף פוהרען אָדער געהען צופוס. אַנדערע יודען האָבען מורא צו פאָהרען מיט׳ן באַהן. עס האָט זיך פונאַנדערגעטראָגען אַ קלאַנג, אַז אין וועג וואַרפט מען אַרויס די יודישע היימלאָזע פון די וואַגאָנען אין פרייען פעלד. אין דעם שטעדטעל האָלאָבל. האָבען זיך אָנגעקליבען איבער טויזענד יודישע היימלאָזע און דער קאָוולער קאָמיטעט טרעט צו צו אָרגאַניזירען דאָרט הילף.

אַזוי ווי קאָוועל איז געוואָרען אַ צענטראַלער פונקט פון דער בעוועגונג פון די היימלאָזע, האָב איך איהם איבערגעלאָ־זען טויזענד רובל.

ד״ר פיינשטיין האָט מיר דערצעהלט, אַז מיט עטליכע טעג צוריק האָט זיך אין שטאָדט פערשפּרייט אַ פּאַניק, ווייל עס איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז מ׳האָט עוואַקואירט די פּאָסט. איצט איז שטילער געוואָרען. עס ווערען רעקוויזירט אין די קלייטען אַל־ערליי שפּייז־פּראָדוקטען. עס איז אַ מאַנגעל אין ברויט, נישטאָ קיין צוקער. מ׳האָט זיך געווענדעט צום קאָמענדאַנט, ער זאָל ערלויבען ברענגען עטליכע וואַגאָנען צוקער, האָט ער געענט־פערט:

— זאָלען יודען טרינקען טעה מיט זאַלץ!

דעמזעלבען טאָג, וואָס איך בין געקומען, זיבען אין אָווענד, האָט אונזער אָבטיילונג בעקומען אַ בעפעהל געאיילט אָבצוטרעטען אין דער ריכטונג אויף קאָברין. עס האָט זיך פער־שפּרייט אַ קלאַנג, אַז די דייטשען האָבען דורכגעריסען דעם פראָנט, אַז די דרייצעהנטע אַרמעע איז פאַר דער פאָריגער נאַכט אָבגעטראָטען אויף פערציג וויאָרסט, און מ׳גרייט זיך אָב־צוטרעטען נאָך אויף פערציג וויאָרסט. אין שטאָדט איז אַ גע־רודער, אַ בהלה.

דער קומענדיגער טאָג איז ביי אונז אַוועק אין קלויבען זיך אין וועג. די דאָקטוירים און בעפולמעכטיגטע זענען צעהנ־דליגער מאָל געלאָפען אין שטאַב, געוואָרפען זיך צו אַלעמען מיט דער פראַגע: וואוהין פאָהרען? און קיינער האָט זיי קיין ענטפער נישט געקאָנט געבען. אין שטאַב זענען אַלע געווען נישט וועניגער צורודערט. מ'האָט שטילערהייד, מיט דערשראָקע־גע פּנים'ער, איינער דעם אַנדערן מיטגעטיילט ערשיטערענדע ביייעסן: מ'עוואַקואירט קיעוו, זשיטאָמיר, מ'שיקט אַרויס די בע־פעלקערונג פון דווינסק.

אַזוי ווי דער שטאַב טרעט אָב קיין קאָברין, האָט אונ־זער אָבטיילונג אויך בעשטימט אַריבערצוגעהן אַהין און זעקס אָוועגד זענען מיר אין אונזער צוג אָבגעפאָהרען אַהין איבער ברעסט־ליטאָווסק.

אונזער צוג איז געגאַנגען זעהר לאַנגזאַם, דורכלאָזענדיג עשאַלאָנען מיט היל קיין ברעסט־ליטאָווסק. ביי דער סטאַציע מאַלאָריטאָ זענען מיר געשטאַנען עטליכע שעה. איך בין אַוועק אין שטעדטעל. דאָס שטעדטעל, אַ קליינס און אַנ'אָרימס, ביי הונדערט יודישע געזינדען. איך האָב אויפגעזוכט איינעם פון די אָנגעזעהענע בעלי־בתים, אהרן סאַווציץ. ער האָט מיר דער־צעהלט, אַז דער קאָמענדאַנט פון שטעדטעל איז אַנ'אכזר, ער האָט איינגעפיהרט פאַר דער בעפעלקערונג, אָהן חלוק פון על־טער און געשלעכט, לייב־שטראָף. פאַר דער קלענסטער שולד גיט מען פינפאונצוואַנציג שמיץ. נאָר דערפאַר איז ער זעהר שטרענג אויך צו די סאָלדאַטען און דערלאָזט נישט צו קיין פּאָגראָם.

איך בין געווען אין שוהל און געשמועסט מיט אַ גרופּע בעלי־בתים. אַ כאַראַקטעריסטישע ערשיינונג. אין דער צייט, ווען אין די גרויסע שטעדט, פאַר עטליכע הונדערט ווי־אָרסט פון פראָנט, הערשט אַ פּאַניק, אַ זיכערקייט, אַז דער דייטש וועט, נישט אַנדערש, קומען, איז מען אין די קליינע שטעדטלעך, אפילו די נעהנטערע צום פראָנט, כמעט זיכער, אַז „אַהער וועט ער נישט קומען". און דער מאָטיוו איז אַזאַ: „וואָס האָט ער

דאָ נישט געזעהן?״ „נויטיג דאַרף ער אונזער שטעדטעל!״ און מיט דעמזעלבען אָפּטימיזם איז דורכגעדרונגען די פאָרשטעלונג פון דעם דייטשס קומען. נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס וואָכען לאַנג זעהט מען אַרום און אַרום זיילן רויך בייטאָג און פייער־אָבשיין ביינאַכט פון די שרפות פון די אַרומיגע שטעדט און דערפער, איז מען איינגעגלויבט, אַז דאָ וועט אַלץ פאָרקומען כשורה: די רוסען וועלען אַוועקגעהן, די דייטשען וועלען קומען און דאָס לעבען וועט זיך ווייטער אַוועקציהען שטיל און רוהיג.

דורכ׳ן שטעדטעל געהען דורך היימלאָזע יודען, אָרימע, הונגעריגע, נאָר דאָס שטעדטעל קאָן זיי נישט העלפען. עס איז אַליין שרעקליך אָרים. איך האָב געלאָזען הונדערט רובל פאַר די היימלאָזע.

אין ברעסט־ליטאָווסק זענען מיר געקומען אויפ׳ן דריטען טאָג, דעם 2־טען אויגוסט אינדערפריה. מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט עטליכע וויאָרסט פון וואָקזאַל. איך בין מיט אַ מאַנעוו־רירענדען אויטאָמאָביל אָבגעפאָהרען צום וואָקזאַל. גענומען די אָרטיגע צייטונג, און דאָס ערשטע, וואָס מיר האָט זיך אַ וואָרף געטהון אין די אויגען, איז געווען אַ „בעפעהל״ פון קאָמענדאַנט פון דער פעסטונג, גענעראַל לעמינג: „די גאַנצע ציווילע בעפעלקערונג פון ברעסט־ליטאָווסק מוז פערלאָזען די שטאָדט אין משך פון דריי טאָג, דעם 3, 4, און 5־טען אויגוסט. כדי צו פערלייכטערן די עוואַקואַציע, ווערט די שטאָדט צוטיילט אויף דריי טיילען, און יעדען טאָג דאַרף אַרויספאָהרען איין טייל. עס וועלען געגעבען ווערען דרייסיג צוגען, צו צעהן צוגען אַ טאָג אויף אָבצופיהרען די אַרויסגעשיקטע״.

די מעלדונג האָט מיך, פערשטעהט זיך, שטאַרק איבער־ראַשט. איך בין אַוועק אין שטאָדט, וואו די גאַסען זענען געווען פול מיט אָבטרעטענדע אָבאָזען און מיליטער. איך האָב אָבגעשטעלט אַנ׳אַלטען יוד און געפרעגט, וואו עס געפינט זיך דער יודישער הילפס־קאָמיטעט. ער האָט מיר אָנגערופען די פאַמיליע פון פאָרזיצענדען פון קאָמיטעט (איך האָב זי פערגעסען) און די גאַס, וואו יענער וואוינט, זעהר וויית פון וואָקזאַל. דער

איינציגער פוהרמאַן, אַ יוד, וואָס איז געשטאַנען אין גאַס, האָט נאָר-וואָס אָבגעזאָגט זיך מיך צו פיהרען, ענטפערענדיג, אַז ער איז פערנומען, האָט איצט, דערהערענדיג אַז איך רייד יודיש און דאַרף אין הילפס-קאָמיטעט, אַליין אַרויסגערופען זיך, אָבצופיהרען מיך לויט דעם אָנגעוויזענעם אַדרעס.

דער פאָרזיצענדער פון קאָמיטעט, אַנ׳אַלטער, חשוב׳ער מאַן מיט אַנ׳אינטעליגענטען אויסזיכט, האָט זיך דערפרעהט מיט מיין קומען צו אַזאַ קריטישער צייט, האָט געשיקט רופען נאָך מיטגלידער פון קאָמיטעט, ד״ר שאַפּירא, ה׳ מינץ און נאָך צוויי בעלי-בתים.

זיי האָבען מיר דערצעהלט, אַז ביז די לעצטע טעג זע-נען אין שטאָדט נישט געווען קיין פּאָגראָמען און רויבערייען. דאָס איז צו פערדאַנקען דעם קאָמענדאַנט פון פעסטונג, גענע-ראַל לעמינג, אַ מענשען אַ העכסט אָרענטליכען און גוטהאַרצי-גען. האָט ביי קיינעם קיין גראָשען שוחד נישט גענומען, גע-קעמפט געגען די בלבולים אויף יודען און אָבגעשטעלט יעדען קלענסטען פּרוב צו מאַכען אַ פּאָגראָם. צום אומגליק אָבער, איז דער געהילף-קאָמענדאַנט, סאָקאָלאָוו, אַ כאַבאַרניק. כדי אויס-גוואַלדעווען געלד ביי יודען, האָט ער מיט צוויי חדשים צוריק אָנגעהויבען כאַפּען יודען אויף צוואַנגס-אַרבייט און אָבשיקען זיי פּאַר צעהן-צוואַנציג וויאָרסט פון שטאָדט גראָבען שאַנצען. אַז מ׳האָט איהם אָנגעוויזען, אַז מיט אַזאַ אונגעאָרדענטען כאַ-פּען מענשען אין די גאַסען, שטעלט ער אָב דאָס גאַנצע לעבען פון שטאָדט, ווייל מ׳האָט מורא אַרויסצוגעהן פון שטוב, האָט ער פאָרגעלעגט יודען זאָלען דינגען פאַר זיך קריסטליכע אַר-בייטער און צאָהלען זיי פאַר דער אַרבייט. אויף אַזאַ אופן האָט ער געקאָנט לעגען אין קעשענע דאָס געצאָהלט, וואָס עס איז געקומען די אַרבייטער. נאָך גרויסע און לאַנגע דעבאַטען האָט מען געזאַמעלט אין שטאָדט דרייסיג טויזענד רובל און געדונגען פיערהונדערט קריסטליכע אַרבייטער. דער סאָקאָלאָוו האָט זיך דערמיט נישט בענוגענט און ווייטער בעפוילען צו כאַפּען יודען אין די גאַסען. מ׳האָט געכאַפּט ביי הונדערט יודען, אַוועקגע-

פיהרט זיי אויפ׳ן הויף פון דער פאָליציי און אָבגעהאַלטען דאָרט פון זיבען אָוועגד ביז אינדערפריה. נאָכדעם האָט מען זיי אָבגעשיקט פאַר צוואַנציג וויאָרסט פון שטאָדט אויף אַרבייט. נאָך דער אַרבייט האָט מען זיי נישט ערלויבט בלייבען נעכטיגען אין דאָרף, סטראַדיטש, ביי וועלכען זיי האָבען געאַרבייט, „ווייל יודען האָבען קיין וואוינרעכט נישט אין די דערפער". איצט, אַז עס איז אָנגעקומען דער בעפעהל צו עוואַקואירען די גאַנצע בעפעלקערונג, האָט דער סאָקאָלאָוו אָנגענומען אַלע מיטלען, מ׳זאָל יודען עוואַקואירען בעזונדער און פריהער פאַר די קריסטען. מיט גרויס מיה האָט זיך די אָרטיגע יודישע כלל-טהוער איינגעגעבען דאָס נישט צו דערלאָזען.

מיר זענען אַריבער צו דער ברענענדער טאָג-פראַגע.

די מאַטעריעלע לאַגע פון דער שטאָדטישער יודישער בעפעלקערונג איז ביז דער לעצטער צייט געווען נישט קיין שלעכטע, די שטאָדט האָט, חוץ אייגענע אָרימעלייט, געגעבען הילף די טויזענדער היימלאָזע, וואָס האָבען זיך דאָ בעזעצט אָדער דורכגעגאַנגען. חוץ דעם, האָט מען נאָך געשיקט געוויסע סומען אין פעטראָגראַדער הילפס-קאָמיטעט. איצט האָט זיך די לאַגע, פערשטעהט זיך, ראַדיקאַל אומגעביטען. די לעצטע וואָכען, ווי נאָר מ׳האָט אָנגעהויבען שמועסען וועגען אַרויסשיקען די בעפעלקערונג, זענען אַלע רייכערע בעלי-בתים אַוועקגעפאָהרען. די, וואָס זענען פערבליבען, זענען איצט אַזוי רואינירט און צורודערט, אַז עס איז שווער צו האָפען צו בעקומען פון זיי וויכטיגע נדבות. עס איז אפילו שווער איצט צו אָרגאַניזירען אַ הילפס-קאָמיטעט, וועלכער זאָל זיך קאָנען אָבגעבען אינגאַנצען דער אַרבייט. יעדערער מוז קלערען וועגען זיך.

נישט קוקענדיג אויף דעם, האָבען זיך פונדעסטוועגען געפונען עטליכע מענשען, וואָס האָבען אויסגעדריקט אַ גרייטקייט צו פערגעסען די אייגענע אינטערעסען און אָבגעבען זיך דער אָרגאַניזירונג פון הילף. זיי האָבען גלייך געגרינדעט אַ נייעם קאָמיטעט . בנוגע געלד-מיטלען האָט זיך אַרויסגעוויזען , אַז ביים פריהערדיגען קאָמיטעט געפינט זיך צווייטויזענד פינפ־

הונדערט רובל, איבערגעבליבענע פון די דרייסיג טויזענד, געזאמעלטע אויף צו דינגען קריסטליכע ארבייטער. נאך טויזענד רובל האט מען זיך מתחייב געווען צו זאמלען אין שטאדט פאר די פאר טעג. איך האב צוגעזאגט טויזענד אכטהונדערט רובל. פון אט די פינפטויזענד דרייהונדערט רובל האט דער קאמיטעט בעשטימט צו קויפען טויזענד פוד מעהל און אויסבאקען ברויט פאר די ארימערע, דאס איבעריגע געלד צוטיילען די נצרכים. בעשטימט געווען, נאך דעמזעלבען טאג און אויף מארגען איבערשרייבען די נויטבעדערפטיגע. די מיטגלידער פון קאמיטעט וועלען דארפען זיין ביי יעדען צוג, ארויסגעבען אויפ׳ן וועג ברויט און געלד; איינארדנען, אז מיט יעדען צוג זאל אבפאהרען, לכל הפחות איינער אנ׳אינטעליגענטער מענש, וואס זאל נעהמען אויף זיך די זארג וועגען די אבפאהרענדע מיט דעם צוג און אז. וו.

דער זעמסקי פערבאנד האט צוגעזאגט פון זיין צד צו ארגאניזירען הילף פאר די אבפאהרענדע. איך בין אוועק אין פערבאנד פון שטעדט. דער בעפולמעכטיגטער, דינעסמאן (נישט קיין יוד, נאר, ווייזט אויס, א יודיש קינד), האט זיך קאלט אויפגעטראגען צו מיין ביטע וועגען ארגאניזירען הילף און האט מיר געענטפערט: „עס איז א שרפה, זאל זיך ראטעווען יעדער, ווי ער קאן.” ער האט מיר פארגעלעגט געבען צעהן סטודענטען סאניטארען אויף צו בעגלייטען די צוגען, נאר ער האט צוגעגעבען, אז די סאניטארען זענען פון דעם „ווארשאווער קאמיטעט פון שטאדטישען פערבאנד.” וועגען דעם קאמיטעט האב איך שוין געוואוסט, אז ער בעשטעהט דורכאויס פון פאליאקען און איז דורכגעדרונגען מיט אנ׳אנטיסעמיטישער שטימונג. דער בעפולמעכטיגטער פון דעם קאמיטעט, ד״ר מאלינאווסקי, האט מיט עטליכע טעג צוריק אבגעשאפט די איינציגע צעהן יודישע סאניטארען, וואס האבען זיך אין איהם געפונען. איך האב פערשטעהט זיך, אבגעזאגט זיך פון די פארגעלעגטע פוילישע בעגלייטער.

איך בין אוועק אין שטאדט. פון ערשטען בליק איז נישט צו בעמערקען, וואס עס איז פארגעקומען. די קלייטען זענען

אָפען, אין זיי קומט, דוכט זיך פאַר, דער געוועהנליכער האַנ־
דעל. די גאַסען זענען, ווי געוועהנליך, פול מיט דורכגעהער, אין
די הייזער געהט דאָס אַלטעגליכע לעבען. עס הויבט זיך רויך
פון די קוימענס. נאָר, צוקוקענדיג זיך, בעמערק איך, אַז דאָס
„לעבען" און די „בעוועגונגען" זענען שוין גאָר אַנדערע, אַז
אויף זיי ליגט דער שטעמפעל פון גסיסה. אין די קלייטען פאַקט
מען די סחורה. די גרעסערע קלייטען ווערען איינע נאָך די
אַנדערע געשלאָסען. ביי פיל הייזער שטעהען פוהרען מיט חפצים.
אין אייניגע הייזער פערמויערט מען די טהירען און פענסטער
פון די סקלעפּעס, וואוהין מ'האָט אפּנים אַראָבגעטראָגען דאָס
מעבעל און חפצים, וואָס מ'לאָזט איבער. אויף די פנים'ער פון
די פערבייגעהער ליגט אַ שוואַרצער אומעט, אַ פערצווייפעלטע
פערצאָקטקייט. עס ווערט בעשאַפען אַ געפיהל, אַז די גרויסע
שעהנע שטאָדט, וואָס האָט נאָך ערשט נעכטען געלעבט מיט אַלע
חושים, האָט בעקומען אַ טויטליכע וואונד און שטאַרבט אָב. עס
שטעלט זיך פאָר, אַז דאָס איז אַ גרויסע, געזונדטע חיה, ביי
וועלכער מ'האָט געעפענט די אָדערן און איהר בלוט פליסט
אַרויס פון גוף מיט אַ הייסען שטראָם. פון מינוט צו מינוט ווערט
זי בלאַסער, שוואַכער און באַלד וועט זי ליגען אַ קאַלטע און
אַ טויטע. די הייזער וועלען שטעהן פוסט און פערשלאָגען, די
קלייטען אויסגעלעדיגט און פערשלאָסען, די גאַסען וועלען זיין
טויט און שטום. דערוויילע לעבט נאָך די שטאָדט, נאָר דאָס זע־
נען פיבערהאַפטע קאָנוואולסיווע בעוועגונגען פון אַ שטאַרבענדען,
פון אַ גוסס. און נאָך בולט'ער שטרייכען אונטער דעם טראַגי־
שען אויסזיכט פון שטאָדט די אַעראָפּלאַנען, וועלכע שוועבען
און דרעהען זיך אין דער לופטען, ווי שוואַרצע קראָהען איבער
אַ טויטליך פערוואונדעטען. דוכט זיך, אַז די גרויסע רויב-פויגלען
וואַרטען מיט אונגעדולד, אַז דער פערוואונדעטער ריז זאָל
אַרויסלאָזען דעם לעצטען אָטעם, כדי אַרויפצוואַרפען זיך אויף
איהם און נעהמען רייסען שטיקערווייז זיין נישט אָבגעקיהל־
טען גוף.

און אָט איז דער קאַנאַל, דורך וועלכען עס שטראָמט

אַרויס דאָס בלוט, פון דער געטויטעטער שטאָדט, די גרויסע גאַס, דורך וועלכער עס געהט דורך דער שאָסיי אויף קאָברין פינסק. אויף דעם וועג ציהען זיך אָהן אַנ'אויפהער אָבטרעטענדע אָבאָזען, אַרטילעריע און מיליטער-אָבטיילונגען. און אין דעם גרויען און אייזערנעם שטראָם פלעכטען זיך אַריין אַלץ מעהר און מעהר ציווילע פוהרען, פורגאָנען און פוסגעהער. דאָס זענען די איינוואוינער, וועלכע, נישט האָבענדיג קיין צוטרוי צו די אומזיסטע צוגען, פאָהרען אַרויס מיט פוהרען קיין קאָברין. כמעט אַלע יודען.

די פוהרען זענען אָנגעפּאַקט שרעקליך הויך, אמת'ע טורעמט פון פעק, קאַסטענס, טישען און קאָמאָדען. אין די שפּאַלטען און לעכער צווישען די אָנגעלעגטע זאַכען, זיצען קינדער און עלטערע פרויען. אין אַנדערע וואָגענס איז פון פאָרענט צוגעבונדען אַ דיוואַן און אויף איהם זיצען מיט'ן רוקען צו די פערד, האַרט איינער נעבען אַנדערן, פיער-פינף מענשען. דאָס אונגעוועהנליכע בילד מיט די הויך-הויך זיצענדע מענשען וועקט אויף אין זינען די ערינערונג וועגען דעם הויכען און שרעקליכען „שאַנד וואָגען", אויף וועלכען מען פלעגט מיט אַ יאָהר פערציג-פופציג צוריק פיהרען איבער'ן שטאָדט, אונטערן פויקעריי פון אַ פויק, אַלערליי פערברעכער, פער'משפט'ע צום לייבשטראָף. ביי יעדען פערברעכער איז געוועזן אויף דער ברוסט אַ ברעטעל מיט'ן אויפשריפט פון זיין פערברעכען: „גנב", „מערדער" א. אַז. וו. דער אויסזיכט פון איצטער „פער'משפט'ע" איז נישט אַ פרעהליכערער און אַ גליקליכערער, ווי ביי יענע, וועלכע מ'פלעגט פיהרען צום „שאַנד-סלופּ". נאָך יעדען וואָגען געהען נאָך די יונגערע מיטגלידער, ווי צו אַ לויה. און דאָס איינציגע פערמאַטערטע פערדעל מיט די שאָטענדיגע אויסגעקראָכענע זייטען, שלעפּט, אָנשטרענגענדיג אַלע כחות, דעם נישט זיכערן טורעם.

קוקענדיג אויף די הויך אָנגעפּאַקטע וועגען, וואָס האָבען זיך אַריינגעצויגען אין גרויסען שטראָם פון מיליטער-ריקצוג, האָט מיך אָנגענומען אַ פחד. מיר איז שוין אויסגעקומען צו זעהן,

וואָס עק קומט פּאָר בײ אַזעלכע אָבטרעטונגען, איבערהויפּט געאיילטע. דער וועג אין זײן גאַנצער ברייט פערנומען, פערפולט מיט פוהרען, פורגאָנען, אויטאָמאָבילען און וועגעלעך, וואָס ציהען זיך לאַנגזאַם אין דריי, פיער און אפילו מעהר רייהען, איינע נעבען די אַנדערע. כל זמן דער צוג פליסט אונגעשטערט, קומט פּאָר אַ מעכאַנישע בעוועגונג, וואו יעדער וואָגען איז אין זײן גאַנג אָבהענגיג פון די אַלע אַנדערע, וועלכע זענען צונויפּגעגאָסען אין איין שטיק. נאָר אָט טרעפט זיך אַנ'אָבהאַלט, פאַלט אַ פערד, קעהרט זיך איבער אַ וואָגען — און דאָס רופט זיך גלייך אָפּ אויף אַלע הינטערשטע פוהרען. עס קומט פּאָר אַ גערודער, איינע נאָך די אַנדערע מוזען זיי זיך האַסטיג אָבשטעלען, קריכען אָפט אַרויף איינע אויף די אַנדערע, ווי קריעס אייז ביים אייז-גאַנג. עס ווערט אַ געשריי, אַ מהומה. נאָר נאָך ערגער איז, ווען אויף דעם מעכאַנישען שטראָם פליהט אָן פון הינטען אַ נייער, גיכערער שטראָם, ווען אַנ'איילענדער אויטאָמאָביל מיט אַ הויכגעשטעלטער פערזאָן דאַרף זיך דורכרייסען פאָרויס, אָדער, וואָס עס איז נאָך געפעהרליכער, ווען אַנ'אַרטילערישע אָבטיילונג מוז דורכשפּרינגען פאָראויס, כדי צו בעשיצען די אָבטרעטענדע אָבאָזען פון דעם אָנטרעטענדען שונא. דעמאָלט קומט פּאָר אַנ'אמת'ע קאַטאַסטראָפע. פוהרען און וועגלעך מוזען געאיילט זיך פונאַנדערטרעטען, רוקען זיך אָן איינע אויף די אַנדערע, פּרעסען זיך צונויף און אַז זיי האָבען עס קיין צייט נישט צו טהון, ווערען זיי שטורמיש אָבגעשליידערט אָן אַ זייט איינע אויף די אַנדערע, קעהרען זיך איבער, ווערען אַראָבגעשטויסען פון וועג. און אַז דער וועג געהט הויך, פליהען זיי אַראָב אַרונטער, צושיטען זיך, קאַלעטשענדיג דערביי אי די מענטשען, אי די פערד. עס איז גרינג פאָרצושטעלען זיך, וואָס וועט ווערען פון די הויכע „יודישע טורעמס", מיט די איינגעפּאַסטע אין אַלע שפּאַרעס און לעכער קינדער און פרויען, אַז אויף זיי וועט אָנפליהען אַזאַ שטראָם און אָבוואַרפען זיי אָן אַ זייט, אָדער אַראָבוואַרפען פון הויכען וועג אַראָב אין ראָוו!

איך בין צוגעגאַנגען צו עטליכע אַזעלכע פוהרען, פונאַנ-

דערגערעדט זיך מיט די מאַנטביל, וואָס זענען נאָכגעגאַנגען פון הינטען. מ'פאָהרט דערווייל נאָר קיין קאָברין, דרייסיג ווערסט. וואוהין ווייטער—דאָס וועט מען נאָכדעם זעהן, וואוהין אַנדערע וועלען געהן. פיל האָבען פערשטאַנען דעם געפאַהר צו געהן מיט'ן מיליטער-שטראָם און גערעכענט אונטער'ן שטאָדט אָבצו-קעהרען אויף זייטיגע וועגלעך. מיט ברויט האָבען זיך אַלע בע-זאָרגט אויפ'ן וועג. אָבער וואַסער האָט קיינער מיט זיך נישט גענומען און אַז איך האָב דערמאָהנט וועגען דעם, איז מען גלייך געלאָפען קריגען וואַסער.

איך בין אַריין אין דער גרויסער שוהל. זי איז געווען עלענד און פערגעסען. דער שמש איז געווען צוטראָגען און פערנומען מיט'ן פאַקען די אייגענע חפצים. וואָט וועט זיין מיט דער שוהל, מיט די ספרים? דאָס ווייסט ער נישט. קיינער האָט נאָך וועגען דעם נישט געטראַכט, קיינעם ליגט דאָס נישט אין זינען. איך בין אַוועק אין קאָמיטעט, פאָרגעלעגט מיטצונעהמען די ספרי תורות. די גבאים האָבען מיט פרייד איינגעשטימט. מיט גרויס מיה האָב איך געפונען אַ טישלער, וואָס האָט איינגע-שטימט צוצוגרייטען אויף מאָרגען צעהן קאַסטענס (פאַר עטליכע און אַכציג ספרים).

איך בין אַריבערגעפאָהרען צו אונזער צוג, וועלכער איז געשטאַנען הינטער'ן שטאָדט, געפונען איהם ביים אָבגאַנג קיין קאָברין. איך האָב בעשטימט צו פערבלייבען אויף די דריי טעג אין ברעסט-ליטאָווסק און גענעכטיגט ביים ד"ר שאַפּירא.

אויף מאָרגען פריה איז און די צייטונגען געווען אַ מעל-דונג פון קאָמענדאַנט. „היינט, דעם 3-טען, וועלען נישט זיין קיין אומזיסטע צוגען פאַר די אַרויסגעשיקטע, עס וועלען זיין נאָר צוגען מיט בילעטען. דערפאַר וועט מאָרגען און איבער-מאָרגען געגעבען ווערען צו פופצעהן צוגען".

די בעפעלקערונג, ווייזט אויס, פערלאָזט זיך נישט שטאַרק אויף די צוגען און ווער עס האָט נאָר די קלענסטע מעגליכ-קייט, פאָהרט אָב מיט פוהרען. די בעוועגונג פון די פוהרלעך

איז געוואָרען פיל שטאַרקער. איצט ציהען זיי זיך שוין איינע נאָך די אַנדערע, ווי אַנ׳אָבאָז.

אין שטאָדט איז אונהיימליך, כמעט שרעקעדיג. פיל הייזער זענען שוין פוסט, פערשלאָגען. ביי די דורכגעהענדע זענען די פנימ׳ער פערצאָגט, פער׳חושכ׳ט, ביי אַנדערע פערוויינט.

די קאַטאַסטראָפע איז אַ מאוימ׳דיגע, אָבער דאָך איז אין איהר נישטאָ די שאַרפקייט, פערביטערונג און בעלייגונג, מיט וועלכער עס זענען דורכגעדרונגען די ספּעציפישע יודישע אַרויסשיקענישען. ווי טראַגיש עס איז נישט די לאַגע, פיהלען אַלע, אי רייכע, אי אָרימע, אי קריסטען, אי יודען, אַז דאָס איז אַ פאַטאַלער מלחמה-אומגליק, אַ שווערער חוב, וועלכען עס דאַרפען אויספילען בירגער. דאָ איז נישטאָ דער שרעקליכער בעוואוסטזיין, אַז מ׳טרייבט אַרויס מענשען ווי פערדעכטיגע, ווי פעררעטער, ווי פאַרכעוואַטע הינט, וועלכע געהען מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ אונטער דעם געלעכטער, שענדונג און שפּאָט פון סאָלדאַטען און דער פּריווילעגירטער בעפעלקערונג, וואָס פערבלייבט און גרייט זיך צו בערויבען דאָס איבערגעבליבענע האָב און גוטס פון די אַרויסגעשיקטע. דאָ האָט דער אומגליק נישט צושיידט, נאָר דערנעהנט, בעהעפט צווישען זיך די קריסטען און יודען. מ׳זוכט אַלגעמיינע הילף, מ׳גיסט אויס איינע פאַר די אַנדערע דאָס ביטערע האַרץ, מ׳פּאַקט זיך און מ׳פאָהרט אָב אויף איין פוהר, מ׳טוליעט זיך איינער צום אַנדערן, ווי שכנים, ווי מענשען. ווי גרויס עס איז נישט דער אומגליק, פיהלען די יודען און זאָגען עס אַרויס, אַז ער האָט געקאָנט זיין נאָך אַ ביטערער און אַ גרעסערער, ווען ער וואָלט זיין אַ נאַציאָנאַלער.

פון אינדערפריה פליהען איבער׳ן שטאָדט אַעראָפּלאַנען, וואַרפען באָמבעס. פון דאַנען און דאָרט הערט זיך אַ שווערער אויפרייס. די פאַרביגעהענדע, דערזעהענדיג איבער זיך אַנ׳אַעראָפּלאַן, וואַרפען זיך דערשראָקען אין די טויערן, אין די הייזער—און אויף אַ מאָמענט ווערט די גאַס פוסט.

איך בין געוועזן אין בקור חולים, וואו עס קומט פאַר די

ר'עגיסטרירונג פון די נויטבעדערפטיגע. דער גרויסער הויף און אַרום איהם–אַ טייל גאַס, איז פול מיט אַ טויזענד מענשען, מעהרס-טענטייל, פראָפעסיאָנעלע אָרימעלייט און קאַליקעס. אַלע שפּאַ-רען זיך צו דער טהיר, צו די פענסטער, שטופּען זיך, רייסען זיך אין טהיר, שרייען און בעטען מ'זאָל זיי פערשרייבען וואָס גיכער. די קאַליקעס שטעלען אויס זייערע מומים און פאָדערן, אַז מ'זאָל זיי פערשרייבען צום ערשטען, פריהער פאַר אַנדערע. צוויי מיטגלידער פון קאָמיטעט אַרבייטען פון אינדערפריה אָן. אין אָוועגד וועט מען שוין קאָנען צוטרעטען צום אַרויסגעבען הילף. איך בין אַוועק אויפ'ן באַהנהויף. דאָרט קומט פאָר אַנ'-אמת'ער קאָשמאַר. דער וואָקזאַל, ווי גרויס ער איז, איז אינ-גאַנצען, ביז'ן באַלקען פערלעגט מיט צעהנדליגער טויזענדער קאַסטענס, קאָרבען, פעק און טשעמאָדאַנען. דעסגלייכען איז אָנ-געפּאַקט דער גאַנצער פּלאַטפאָרם און אַ גרויסער פּלאַץ אַרום וואָקזאַל. מענשען, אויפגערעגטע, פערלוירענע, אויסגעשלאָגענע פון די כחות, כמעט משוגע'נע, דרעהען זיך אום, לויפען פון אָרט צו אָרט, וואַרפען זיך צו די טרעגער און דינער, וועלכע האָבען אַליין שוין אויך פערלוירען יעדע השגה. געשרייען, גע-בעטען, געוויין, זידלעריי–אַלץ איז אויסגעמישט אין איין אור-נענדליכען, דונערליכען גערודער.

ווייט פון וואָקזאַל, אויף אַ זייטיגער ליניע, האָב איך גע-פונען אַ צוג פאַר די אַרויסגעשיקטע. נאָר דאָס איז אַ בילעטען-צוג. ער איז שוין אָנגעפּאַקט, און עטליכע הונדערט מאַן שטוי-סען און שטופען זיך, מיהען זיך אַריינצוקלייבען. עטליכע ווייי-בער האָבען זיך אַ וואָרף געטהון צו מיר פרעגען, וואָס זיי זאָ-לען טהון, זיי האָבען קיין בילעטען נישט געקריגען. קאָנען זיי זיך זעצען אין צוג? איך האָב גע'פסק'ענט אויף יאָ. האָב אַרום-געפרעגט די אָבפאָהרענדע, צוטיילט איינינע צו עטליכע רובל, אויפגעוויזען, ווי איינצואָרדנען זיך אין די טעפּלושקעס. ביים עק צוג האָב איך בעמערקט אַ סומאַטאָכע און צוגעגאַנגען. אין צוויי וואַגאָנען האָבען זיך בעזעצט צו פינף–זעקס קריסטען אין יעדערן און לאָזען קיינעם מעהר נישט אַרויף. אַרום שטעהען

פיל צעהנדליגער יודען, ווייזען בילעטען, בעטען זיך רחמים, וויינען, מ'זאָל זיי אַריינלאָזען אין די כמעט פוסטע וואַגאָנען. איך האָב גוט אָנגעשריען אויף די כוליגאַנעס און אין אַ האַלבער שעה אַרום זענען די בידע וואַגאָנען געווען אָנגעפּאַקט.

אויפ'ן באַהנהויף האָט מען מיר אָנגעזאָגט, אַז מאָרגען פריה פאָהרט אָב דער צוג פון אונזער אָבטיילונג פון קאָברין. ער פיהרט אָב פערוואונדעטע קיין פינסק און ווייטער. כדי אינגאַנצען נישט צו פערלירען איהם, האָב איך ביינאַכט געמוזט, צו מיין גרויס בעדויערן, פערלאָזען ברעסט-ליטאָווסק און אָבפאָהרען קיין קאָברין.

טז

קאָברין—אַ קליין שטעדטעל, מיט פיל גערטנער אַרום, מיט אַ דענקמאָל פון דעם ערשטען נצחון איבער די פראַנצויזען אין יאָהר 1812.

דאָס שטעדטעל איז איצט אַ צענטער פון אָבטרעטענדען מיליטער און פון אַרויסגעשיקטע און אַנטלאָפענע. די גאַסען געפּאַקט מיט דורכגעהענדען חיל און אָבאָזען, אַלע הויפען, שטאָדט-פּלעצער, פוסטע ערטער, די ברעגען פון טייך און די גערטנער זענען פערנומען מיט היימלאָזע, איבערהויפּט פויערים און פויערטעס, וועלכע טיילען זיך אויס פון דערווייטען מיט זייערע שרייענדע קאָלירטע בגדים. אומעטום שטעהען גאַנצע מחנות, זענען פונאַנדערגעלעגט שייטערס, אויף וועלכע עס קאָכט זיך עסען, טריקענט זיך וועש. עס פיטערן זיך פערד און בהמות. די פיל טויזענדיגע מחנות דערמאָהנען וואַנדערענדע נאָמאַדן, וואָס געהען אום מיט זייערע סטאַדעס פון איין אָרט צום אַנדערן.

נישט קוקענדיג אויף דעם שטאַרקען פלוס פון מיליטער און היימלאָזע, זענען די אָרטיגע איינוואוינער רוהיג און זיכער. אַלע קלייטען זענען אָפען און מ'איז שטאַרק פערנומען מיט גע-

שעפט. אהער האט נאך נישט דערגרייכט דער פחד פון מלחמה, די בעפעלקערונג פיהלט נאך נישט די געפאהר, וואס רוקט זיך אן אויפ׳ן שטעדטעל. קיינער טראכט נישט וועגען ארויספאהרען, אנטלויפען, קיינעם קומט נישט אין זינען, אז מ׳קאן ארויסשיקען פון דאנען. ווי אזוי דען? נאך ערשט אייערנעכטען איז דאך דא געווען רוהיג און שטיל—ווי וועט מען דאס פון דער העלער הויט בעהמען און ארויסשיקען?

אין שטאדט איז דא א יודישער הילפס-קאמיטעט. דער פארזיצענדער, דער ארטיגער ראבינער, האט מיר מיטגעטיילט, אז דער קאמיטעט עקזיסטירט שוין עטליכע חדשים און ווערט אויסגעהאלטען אויף די מיטלען, וואס די שטאדט גיט. אין קאמיטעט ארבייט כמעט די גאנצע יודישע יוגענד פון שטאדט. פריהער האט נישט געסטייעט קיין ארבייט פאר אלעמען. איצט, אז פיל יונגעלייט זענען אבגעפאהרען און די ארבייט האט זיך פערגרעסערט, כאפט נישט קיין הענד. די לעצטע טעג איז דער אנפלוס פון היימלאזע געווארען זעהר גרויס, עס קומען צו טויזענד און מעהר, טעגליך. פונדעסטוועגען קומט נאך דער קאמיטעט אויס מיט זיינע אייגענע מיטלען, גיט ארויס ברויט און הייסע געקעכטס. אויף דעם בעקומט ער נאר פון זעמסקי פערבאנד צו הונדערט און צוואנציג רובל טעגליך. נאר עס איז א דוחק אין ברויט, נישט צו קריגען איהם פאר געלד. נאך א צרה: נישטא וואו אהינצוטהון די היימלאזע. אין אלע פריוואטע הייזער האבען זיך שוין בעזעצט צו איינע אדער צוויי געזינדען, עס איז שוין אויך פול די גרויסע שוהל און עטליכע קלויזען (די איבעריגע בתי מדרשים זענען בעזעצט מיט סאלדאטען). און דא דארף מען ערווארטען טויזענדער אפשר צעהנער טויזענדער היימלאזע, איבערהויפט פון ברעסט-ליטאווסק. וואו טהוט מען זיי אהין? און אבשיקען ווייטער איז נישטא קיין מיטלען. אז עס איז שוין דא א צוג, פערכאפין איהם קריסטען.

איך בין אוועק מיט׳ן ראבינער אין שוהל. א גרויסע אלטע שטיינערנע שוהל, מיט פיל קלויזען ארום, מיט א גרויסען הויף—און דאס אלץ איז געווען ממש אנגעפאקט מיט היימלאזע.

אויף יעדע צווי קוואַדראַטע קלאַפטער אַ געזינד מיט איהר בעל-הבתישקייט. אויסגעמישט צוזאַמען געזונדטע און קראַנקע. און אויף אַלץ און אַלעמען ליגט דער אויסזיכט פון ביטערסטער אָרימקייט, פון פערלאָזענקייט און נויט. איך בין אין דער ערש-טער מינוט פערטויבט געוואָרען פון די קולות, וואָס האָבען גע-רעש'ט פון אַלע זייטען, קינדיש געוויין, געשרייען, זידלערייען, טיפע הילכיגע זיפצען און אין דעם רייסט זיך אַריין דער די-נער וויינענדיגער געזאַנג פון תהלים.

מ'האָט מיר דערצעהלט, אַז מיט אַ פּאָר טעג צוריק האָט אַ היימלאָזע יודענע געבוירען אַ צווילינג, צווי יונגלעך און איז געשטאָרבען פון כאָלערא. דער מאַן איהרער האָט זיך געריהרט פון זינען, איז אַנטלאָפען און פערשוואונדען געוואָרען. דער צווילינג איז געבליבען אונטער'ן אויפזיכט פון קאָמיטעט.

אונזער אָבטיילונג האָט זיך אָבגעשטעלט ביים באַהנהויף און גלייך אָנגעהויבען אויפנעהמען פערוואונדעטע צום אָבפיהרען זיי אין פּינסק. אינגאַנצען האָט זיך געפונען הונדערט און דריי-ציהן פערוואונדעטע, וועלכע מ'האָט געקאָנט נעהמען פון די לאַזאַרעטען. אַזוי ווי עס זענען פערבליבען פיער פוסטע וואַגאָ-נען, האָב איך געבעטען טולופּאָוו'ן, ער זאָל מיר ערלויבען אין די וואַגאָנען אָבפיהרען קיין פינסק יודישע היימלאָזע. טולופּאָוו איז שוין געווען מיט דעם ראַבינער אין שוהל, האָט געזעהן, ווי דאָרט איז אָנגעפּאַקט און האָט גלייך איינגעשטימט. איך האָב אָנגעזאָגט דעם קאָמיטעט, אַז איך קאָן מיטנעהמען הונדערט מאַן, נאָר זיי מוזען אין דריי—פיער שעה אַרום זיין מיט זייערע זאַ-כען ביים צוג. מ'האָט עס מיר צוגעזאָגט. אין אַ פּאָר שעה אַרום איז געקומען אַ מיטגליד פון קאָמיטעט און אָנגעזאָגט, אַז די פּאָליציי לאָזט נישט דורך די פוהרען מיט די היימלאָזע צום באַהנהויף. זיי איז אויסגעקומען אַרומצופאָהרען דעם וועג און איבער גערטנער, געאַקערטע פעלדער און גריבער צופאָהרען גלייך צום אָרט, וואו דער צוג איז געשטאַנען, נאָר ביי דער אַנדער זייט, אונטער אַ הויך אָנגעשאָטענעם אָרט. דערווייל איז געוואָרען נאַכט, די פוהרען האָבען זיך אין דער פינסטער גע-

וואָרפען פון איין זייט אויף דער אַנדערער, עס זענען אַראָבגע-
פאַלען פעק און קאַסטענס, די גוי׳עשע פוהרמאַנעס האָבען זיך
געשאָלטען, געזידעלט און געוואָלט אַראָבוואַרפען די זאַכען אין
מיטען פעלד. ווייבער און קינדער האָבען געוויינט, געשריען.
און דאָ זאָגט מען מיר אָן, אַז די פּערוואונדעטע זענען שוין
אין די וואַגאָנען און דער צוג דאַרף אָבגעהן. אַז די פוהרען
זענען שוין געקומען צום באַרג און מ׳האָט אָנגעהויבען קלעטערן
צו די וואַגאָנען, איז אָנגעשטאַנען אַ נייע צרה. די קריסטליכע
היימלאָזע, וואָס זענען געשטאַנען אין פעלד, נישט ווייט פון
צוג, דערזעהענדיג, אַז עס זעצען זיך היימלאָזע, האָבען זיך
אויך אַ לאָז געטהון צום צוג און גענומען קריכען אין די וואַ-
גאָנען. קיין רייד און פערבאָטען האָבען נישט געהאָלפען. עס
האָט געהאַלטען דערביי, אַז די יודישע היימלאָזע זאָלען בליי-
בען אין פעלד. מיט גרויס מיה האָט זיך מיר איינגעגעבען
דורכצוקומען מיט די קריסטען, זיי זאָלען פערנעהמען איין וואַ-
גאָן און די איבעריגע דריי זאָלען בלייבען פאַר יודען. די
קריסטען האָבען רוהיג, שטיל און שנעל אַרויפגעטראָגען און
איינגעשטעלט אין וואַגאָן זייערע זאַכען און אַליין אַריין, פיער-
אונזעכציג מענשען אין איין וואַגאָן. אַנדערש איז עס צוגעגאַנ-
גען ביי די יודען. יעדער געזינד האָט געבראַכט מיט זיך אַנ׳-
אונגעהויער גרויסע צאָהל פעק. און וואָסערע פעק! צו אָנדער-
טהאַלבען קלאַפטער די לענג. אַ פאַריקמאַכער האָט געבראַכט אין
איין פאַק פיער הויכע שפּיגלען, אַ שניידער, צוויי ניי-מאַשינען,
נאָך איינער אַ קאָמאָד, אַ בעט. מ׳האָט דאָס אָנגעהויבען טראָגען
באַרג-אַרויף, צו צעהן מענשען שלעפּען איין פאַק. שרייען,
שטרענגען אָן די לעצטע כחות און אַלע צוזאַמען האָבען קיין
כח נישט אַרויפצושלעפּען דעם פאַק, ווייסען נישט, ווי צו נעה-
מען זיך פאַר איהם. מ׳וואַרפט זיך אום נערוועז, מ׳רעדט און
מ׳שרייט אויס גאַנצע תחינות, מ׳ווייזט אַרויס אַ קרענקליכע אומ-
מעכטיגקייט... און אַרום שטעהען גוים, קוקען צו די ביטערע
סצענעס און לאַכען. ענדליך האָב איך געדונגען עטליכע סאָל-
דאַטען און זיי האָבען אַריינגעטראָגען אַלע געפעק. די דריי וואַ-

גאָנצע זענען געווען אַזוי אָנגעפּאַקט, אַז אין זיי זענען אַריין נאָר הונדערט נפשות. און אָנגעפֿאָהרען זענען פֿיל מעהר. לאָזען זיי מיט די קינדער מיט די זאַכען אין פֿעלד האָב איך נישט געקאָנט. איך בין אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַנציע און מיט גרויס מיה אויסגעבעטען נאָך צוויי וואַגאָנען. אַריינגעזעצט אַלע געקומענע פֿון שטאָדט—און אום איינס בייגאַכט זענען מיר אָבגעפֿאָהרען.

טולופּאָוו און איוואַנאָוו זענען די גאַנצע צייט געשטאַנען ביים איינזעצען אין די וואַגאָנען די היימלאָזע. זיי האָבען זיך דורכגעדרונגען מיט אַזאַ רחמנות צו די היימלאָזע, אַז זיי האָבען מיר צוגעזאָגט, אַז ווי נאָר דער צוג וועט זיך אומקעהרען, וועלען זיי איהם אָנגעבען אינגאַנצען, אַלע עטליכע און צוואַנציג וואַגאָנען, פֿאַר יודישע היימלאָזע.

—איצט וועלען די שלאַכטען געהן ביי ברעסט-ליטאָווסק, די פֿערוואונדעטע וועלען בלייבען אין ברעסט-ליטאָווסק, אַלענפֿאַלס וועלען מיר זיין אָבגעשניטען פֿון זיי. וועט אַ געוויסע צייט ביי אונז נישט זיין וועמען צו פֿיהרען, וועט איהר קאָנען אין דער צייט אויסנוצען דעם צוג פֿאַר אייערע היימלאָזע.

אויף מאָרגען, דעם 5-טען אויגוסט, אַכט פֿריה, זענען מיר געקומען קיין פּינסק. איך בין אַוועק אין שטאָדט צום פּאָרזיצענדען פֿון יודישען הילפֿס-קאָמיטעט, דירעקטאָר פֿון דער אָבטיילונג פֿון אַזאָווער באַנק, ה. חפץ. פֿון די ערשטע ווערטער מיט איהם האָב איך פֿערשטאַנען, אַז דאָ איז מען נאָך זעהר ווייט פֿון מלחמה-שטימונגען. אין שטאָדט איז שטיל און רוהיג, נישטאָ קיין בעוועגונג, קיין מיליטער. די אָרטיגע כלל-טהוער זענען זיך צופֿאָהרען אויף זומער-וואוינונגען, דעם פֿאָריגען אָוועגד איז געווען אַ פֿרעהליכער, ליבהאָבערישער ספּעקטאַקל, מיט אַ פּאַטריאָטיש-וואָלטהעטיגען ציל, אויף וועלכען ה׳ חפץ האָט ביז שפּעט פֿערבראַכט. בקצור—דאָס געוועהנליכע פּראָווינציעלע לעבען. אין שטאָדט איז דאָ אַ יודישער הילפֿס-קאָמיטעט, נאָר ער אַרבייט כמעט נישט. קיין היימלאָזע לאָזט מען נישט אַריין אין שטאָדט. אָרגאַניזירען אַ שפּייז-פּונקט פֿאַר די דורכפֿאָהרענדע

אויפ׳ן וואָקזאַל האָט ביז איצט די אַדמיניסטראַציע נישט ער־לויבט. איצט האָט זי ערלויבט, נאָר מ׳האָט נישט איינגעאָרדענט.

ה׳ הפץ האָט צונויפגעקליבען דעם קאָמיטעט. איך האָב פאָרגעלעגט איבערצולאָזען דאָ די היימלאָזע. דער קאָמיטעט האָט איינגעשטימט אויפצונעהמען זיי, נאָר איז נישט זיכער געווען, אַז ער וועט זיי קאָנען ברענגען אין שטאָדט. קומענדיג אויפ׳ן באַהנהויף, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז מ׳נעהמט דאָ נישט צו ביי אונז די פערוואונדעטע: מ׳שיקט אונז מיט זיי קיין האָמעל. איך האָב זיך דורכגערעדט מיט די היימלאָזע און זיי האָבען איינגעשטימט און פאָהרען קיין האָמעל.

איך האָב שוין פריהער דערמאָהנט, אַז אין ברעסט האָב איך בעשטעלט צעהן קאַסטענס פאַר די ספרי תורות פון שוהל. אָנשטאָט צעהן האָט דער טישלער פאַרטיג געמאַכט נאָר צוויי, אין וועלכע איך האָב איינגעפּאַקט זעכצעהן ספרי תורות. איין קאַסטען האָב איך אָבגעשיקט דעמאָלט קיין קאָברין. דעם צוויי־טען האָב איך מיטגענומען און איבערגעלאָזען אין פּינסק די גבאים פון שוהל.

פאַר די עטליכע שעה, וואָס מיר זענען געווען אין פּינסק, זענען אָהן מיין וויסען, צוגעקומען אין די וואַגאָנען עטליכע צעהנדליג קריסטליכע היימלאָזע. אויף עפּיס אַ סטאַציע האָט מען, ווייטער אָהן אונזער וויסען, צוגעקייקעלט צו אונזער צוג דריי וואַגאָנעס מיט אַרויסגעשיקטע דייטשע קאָלאָניסטען. איך האָב געפיהרט מיט זיך פון קאָברין ברויט און צוקער—און האָב עס געטיילט גלייך ווי יודען, אַזוי קריסטען. פאַר קינדער האָב איך געהאַט וויים ברויט און געקויפט אויף די סטאַציעס מילך.

צווישען די יודישע היימלאָזע זענען, חוץ אַרויסגעשיקטע פון ברעסט-ליטאָווסק, געווען עטליכע צעהנדליג געזינדען פון וולאָדאַווא, פון פּוילען. די ברעסט-ליטאָווסקער האָבען זיך דעם גאַנצען וועג געקריגט מיט די פּוילישע, איבערהויפט האָבען די ווייבער געזידעלט זיך מיט איינאַנדער. אַז איך האָב זיי אויפ־געוואָרפען, אויפוויי׳זענדיג, אַז אי ליטווישע, אי פּוילישע יודען זענען גלייך יודען און נישטאָ וואָס צו טיילען זיך מיט יחוס,

האָבען אי די, אי יענע, געאיילט און הייס איינגעשטימט מיט מיר—און אין אַ שעה אַרום ווייטער געקריגט זיך.

אין איין וואַגאָן זענען געווען צוויי קראַנקע פרויען. אַ שרעקליך אָבגעצעהרט מיידעל, וועלכע האָט נישט געקאָנט אויפנעהמען קיין עסען און איז די גאַנצע צייט געלעגען און געקרעכצט, און אַ פרוי, ביי וועלכער עס זענען געווען קאָנוואולסיעס און היסטערישע אויסגעשרייען. די איבעריגע פרויען פון דעם וואַגאָן, האָבען ביי יעדען אָבשטעלען זיך געבעטען, איך זאָל צונעהמען די קאָנוואולסירענדע קראַנקע פון זייער וואַגאָן, ווייל די קינדער שרעקען זיך פאַר איהר. נאָר וואוהין האָב איך זי געקאָנט צונעהמען?

באַלד ווי מיר זענען אָבגעפאָהרען פון פינסק אויף דעם ערשטען אויפהאַלט, האָט מען מיר אָנגעזאָגט, אַז איינער פון די היימלאָזע, אַן׳עלטערער יוד פון וולאָדאַווא, לאַנדא, איז מיט אַמאָל געפאַלען און ליגט אָהן בעוואוסטזיין. איך בין אַוועק אַהין. דער קראַנקער האָט אויסגעזעהן ווי אַ זקן פון זיבעציג יאָהר, און געהאַט האָט ער נאָר אַכטאונפערציג יאָהר. ער איז געווען אַ קרעמער, געהאַט מיט זיך דעם גאַנצען פערמעגען, הונדערט רובל, האָט מען זיי ביי איהם אין קאָברין אין שוהל צוגע׳גנב׳עט און דאָס האָט איהם שרעקליך ערשיטערט. היינט, עסענדיג ברויט מיט קאָנפיטורען, איז ער מיט אַמאָל געפאַלען אויף דער ערד אָהן בעוואוסטזיין. איך האָב איהם געפונען אַ ליגענדיגען מיט צוגעמאַכטע אויגען אָהן בעוועגונגען. ער האָט שוואַך געמאַכט מיט די ליפען, אויסשפייענדיג קאָנפיטור-שטיינדלען, וואָס זענען פערבליבען אין מויל. דער אַרצט פון אונזער צוג, פרוי שאַפּיראָ, וועלכע האָט נאָר וואָס געענדיגט און אינטערעסירט זיך נישט אַזוי מיט מעדיצין, ווי מיט דער פראַגע, ווי אַזוי גיכער צו שמד׳ן זיך, כדי חתונה צו האָבען פאַר אַ פערוואונדעטען לופט-פליהער, וועלכען מיר האָבען מיטגעפיהרט,—האָט אַ טאַפּ געטהון ביים קראַנקען דעם פולס און געפונען, אַז ער דרעמעלט און מ׳דאַרף איהם לאָזען צורוה. און ביינאַכט איז ער, נישט קומענדיג צו זיך, געשטאָרבען.

אינדערפריה האָב איך געפונען דעם טויטען אינמיטען וואַגאָן אויף דער ערד. אַרום זענען געשטאַנען דאָס ווייב מיט פיער קינדער און שטיל געוויינט. עס האָבען געוויינט אויך די איבעריגע, וואָס האָבען זיך געפונען אין וואַגאָן. געדענקענדיג, ווי מיט אַ טאָג פריהער האָט מען מיך נישט געלאָזט רוהען, איך זאָל צונעהמען די קראַנקע יודענע, וועלכע נערווירט איהרע שכנים, האָב איך בעשטימט איצט אַריבערצוזעצען אין די אַנדערע וואַגאָנען די אַלע, וואָס האָבען זיך געפונען אין וואַגאָן, וואו דער טויטער איז געלעגען. נאָר צו מיין פערוואונדערונג, האָט קיינער נישט געוואָלט אַוועקגעהן. „מיר זענען צוזאַמען מיט איהם געפאָהרען מיט אַ לעבעדיגען, וועלען מיר איהם נישט פערלאָזען אַ טויטען”,—האָבען זיי געענטפערט.

אין האָמעל האָט מען זיך אויך אָבגעזאָגט צונעהמען ביי אונז די פערוואונדעטע און געהייסען פאָהרען קיין ראָהאַטשאָוו, וואו עס זענען געווען קאָנצענטרירט פיל לאַזאַרעטען. די היימלאָזע האָב איך אָבער בעשטימט איבערצולאָזען דאָ.

אין האָמעל האָט זיך דער יודישער הילפס-קאָמיטעט אַרויסגעוויזען זעהר אַנ׳אַקטיווער. ער האָט איינגעאָרדענט און אָרגאַניזירט הילף פאַר דורכפאָהרענדע היימלאָזע, וועלכע געפינען זיך אין שטאָדט און שפייזט די צעהנדליגער טויזענדער היימלאָזע, וואָס געהען פאַרביי האָמעל. ווי אין אַנדערע ערטער, האָט מען דאָ פריהער נישט ערלויבט צו אָרגאַניזירען שפייז-הילף פאַר די דורכפאָהרענדע יודען. איצט האָט מען עס ערלויבט און אויפ׳ן וואָקזאַל געפינען זיך שטענדיג פאָרשטעהער פון קאָמיטעט, וועלכע בעגעגענען יעדען צוג מיט היימלאָזע.

די קאָמיטעט-פאָרשטעהער האָבען געשווינד אויסגעלאָדען די וואַגאָנען, אַראָבגעזעצט די היימלאָזע יודען און קריסטען. אין דערזעלבער צייט האָט מען געגעבען צו וויסען אין חברה קדושה, מ׳זאָל שיקען נאָך דעם טויטען.

מיר האָבען קיין צייט נישט געהאַט צו ענדיגען דאָס אויספאַקען, ווי מ׳האָט אונז אָנגעזאָגט פון קאָמענדאַנט, אַז עס איז דאָ אַ פעראָרדנונג נישט צו לאָזען אין שטאָדט קיין היימ-

לאָזע. זיי מוזען אַלע אָבגעשיקט ווערען: קריסטען אין טשערני־
גאָווער און יודען אין פּענזער גובערניע. די היימלאָזע קריסטען,
די אוקראַינער און דייטשע קאָלאָניסטען, האָבען עס אויפגענו-
מען רוהיג—אין טשערניגאָווער גובערניע, איז אין טשערניגאָ-
ווער. און איך האָב זיי איבערגעגעבען אין רשות פון קאָמענ-
דאַנט. די יודען אָבער, זענען געווען אויסער זיך פון פער-
צווייפלונג. זיי האָבען גערעכענט צו פערבלייבען אין האָמעל
אָדער אין דער סביבה, בעהנטער צו דער היים, אויף דעם פּאַל,
אויב מ׳וועט זיך אין גיכען קאָנען אומקעהרען. דערצו נאָך האָט
זיי דערשראָקען די פערספּעקטיוו צו פאָהרען אין אַ גאַנץ אומ-
בעקאַנטער געגענד, וואו עס זענען נישטאָ קיין יודען און וואו
זיי וועלען אפשר קיין שום פּאַסענדע אַרבייט נישט געפינען.
איך בין אַוועק צום קאָמענדאַנט פּועל׳ן, מ׳זאָל זיי לאָזען דאָ,
נאָר עס האָט נישט געהאָלפען. אין דער צייט איז געקומען אַ
מיטגליד פון קאָמיטעט און מיטגעטיילט, אַז אין אָוועגד געהט
אָב אַ צוג מיט יודישע היימלאָזע אין טאַוורער גובערניע און
עס איז מעגליך מיט דעמזעלבען צוג אָבצושיקען אויך די, וואָס
איך האָב געבראַכט. די היימלאָזע האָבען מיך אַרומגערינגעלט
און געבעטען איך זאָל זיי אַנ׳עצה געבען. אין טאַוורער גובער-
ניע דאַרף מען אָבפאָהרען אין עטליכע שעה אַרום, אויב אָבער
אין פּענזער, קאָנען זיי פערבלייבען אויף אַ פּאָר טעג אויפ׳ן
וואָקזאַל און אָברוהען. איך האָב גע׳עצה׳ט פאָהרען אין טאַוורער
גובערניע. דאָרט איז גרינגער צו קריגען אַרבייט און דער קאַנט
איז אַ יודישער. דער לעצטער אַרגומענט האָט זיך אַרויסגעווי-
זען אַלס אַ וויכטיגסטער: נאָר זיין צווישען יודען! און אַלע
האָבען איינגעשטימט. „מיר פאָלגען אייך, ווי אַנ׳אייגענעם פאָ-
טער. מיר פאָהרען אין טאַוורער גובערניע!” האָבען זיי מיר
געזאָגט מיט טרעהרען.

אינגאַנצען זענען געווען הונדערט אַכטאונצוואַנציג היימ-
לאָזע (צווישען זיי דרייאונפופציג קינדער). די קראַנקע פרויען
האָט מען באַלד אָבגעפיהרט אין יודישען שפּיטאָל. אין האָמעל
זענען פערבליבען זייערע געזינדען און די אלמנה מיט די

יתומים פון פערשטאָרבענעם לאַנדא, סך הכל איינאונצוואַנציג נפשות, די איבריגע הונדערט און זיבען, זענען אָבגעפאָהרען אין טאַווריער גובערניע.

אונזער צוג מיט די פערוואונדעטע איז אַוועק ווייטער. ווי נאָר ער האָט זיך גערירהט פון אָרט, האָבען זיך פון איין וואַגאָן דערהערט האַרצרייסענדע געשרייען. איך בין אַראָבגעשפרונגען און דערזעהן, אַז דער טויטער לאַנדאָ איז פערבליבען אין וואַגאָן. ער איז געלעגען אויף דער ערד מיט אַ ליכט צוקאָפּענס. אַרום איהם זענען געשטאַנען דאָס ווייב מיט די קינדער און ביטערליך געשריען. מיר האָבען אָבגעשטעלט דעם צוג. די חברה קדושה האָט געאיילט צוגענומען און אַוועקגעטראָגען דעם מת. די וויינענדע און שרייענדע יודען, די דערשראָקענע מענשען פון חברה קדושה, וואָס זענען געלאָפען מיט'ן מת—דאָס אַלץ האָט די סאָלדאַטען און קריסטען, וואָס זענען געשטאַנען אויפ'ן פּלאַטפאָרם, אויסגעוויזען מאָדנע און קאָמיש. אייניגע זענען געווען גרייט צוצולאַכען זיך. נאָר מ'האָט זיך פונדעסטוועגען אָבגעהאַלטען: די מיסטיק פון טויט האָט גובר געווען.

שפּעט ביינאַכט זענען מיר געקומען קיין ראָהאָטשאָוו און איבערגעלאָזען דאָרט די פערוואונדעטע. צוריק האָט מען אונזער צוג אָבגעשיקט אויף אַנ'אַרומיגען וועג, איבער מינסק, באַראַנאָוויטש, זשאַבענקאָ.

אין מינסק האָב איך געטראָפען דיזעלבע רוהיגע שטימונג, ווי אין פינסק. אַ פּאָר שעה בין איך אַרומגעגאַנגען פון איין מיטגליד פון קאָמיטעט צום אַנדערן און איינעם נישט געפונען. אַלע זענען זיי געווען אויף זומער־וואוינונגען. דער חלוק פון פינסק איז נאָר דער, וואָס דאָ געפינען זיך פיל טויזענדער היימלאָזע.

אַז איך האָב זיך אומגעקעהרט אויפ'ן באַהנהויף צו אונזער צוג, האָט דער בעפולמעכטיגטער, איוואַנאָוו, וועלכער איז נאָר וואָס געקומען פון שטאַב, מיטגעטיילט, אַז די סטאַווקע קלייבט זיך אַריבער פון ראָוונא קיין מאָהילעוו, אַז מ'ערוואַרט דעם קיסר'ס דורכפאָהר און אַז דער שטאַב פון דער דרייצעהנ־

טער אַרמעע, געהט אַריבער פון קאָברין קיין ווילנאָ. ביז די אַלע אַריבערפאָהרונגען וועלען זיך נישט ענדיגען, וועט זיין אָפּגעשטעלט יעדע בעוועגונג אויף דער ליניע און דעריבער וועט אונזער צוג דאָ פערבלייבען עטליכע טעג, אפשר אַ וואָך.

דערצעהלענדיג דאָס, האָט איוואַנאָוו זיך געקאָכט.

—ווי געפעלען אייך די לייט פון שטאַבּ! זיי האָבען אפילו נישט אַ קוק געטהון מיינע פּאַפּירען, נישט געפרעגט ווער איך בין און גלייך דערצעהלט מיר אַזעלכע שטרענג געהיימע סודות! עס איז משוגע צו ווערען!

און אין דערזעלבער צייט האָט איוואַנאָוו אָט די שטרענג געהיימע סודות אָפען דערצעהלט פאַר'ן גאַנצען פערסאָנאַל פון אָבטיילונג.

ביינאַכט בין איך געזעסען מיט אַ סאָלדאַט. אַ סאַניטאַר פון אונזער אָבטיילונג. ער האָט זעהר אינטערעסאַנט איבערגעגעבען זיינע איינדרוקען פון דער יאַפּאַנער מלחמה, אין וועלכער ער האָט גענומען אָנטייל. ער האָט געהאַט זעהר זאַפטיגע אויסדריקען.

—מ'האָט מיך געשטעלט אויפ'ן וואַך. דער פראָסט ברענט. איך בין געשטאַנען און „צוגעזאָדען" געוואָרען צו דער ערד. נאָך אַ ווייל—און אויס! נאָר, אַ דאַנק גאָט, מ'איז געקומען און מ'האָט מיך „אָבגעבראָכען".

מיר זענען אין מינסק אויך „צוגעזאָדען" געוואָרען. נאָר אויפ'ן דריטען טאָג האָט מען אונזער צוג „אָבגעבראָכען".

אין מינסק האָב איך נישט געקראָגען קיין ברויט פאַר די קאָברינער היימלאָזע. דער קאָמענדאַנט האָט מיר אַן עצה געגעבען צו טעלעגראַפירען אין באַראַנאָוויטש אין דער אינטענדאַנטישער בעקעריי, מ'זאָל דאָרט צוגרייטען פאַר מיר ברויט. איך האָב טעלעגראַפיש געבעטען צוגרייטען צוויי הונדערט פוד קאָרנברויט און פינפאונצוואַנציג פוד ווייצענס.

אין מינסק האָט מען מיר דערצעהלט, אַז אין ברעסט־ליטאָווסק האָט מען, אָנשטאָט די צוגעזאָגטע דרייסיג צוגען פאַר די אַרויסגעשיקטע, געגעבען נאָר דעם לעצטען טאָג דריי צוגען־

אין באַראַנאָוויטש האָט מען מיר פון אינטענדאַנטסטוואָ, אָנשטאָט די פאַראָרדענטע צווייהונדערט פינפאונצוואַנציג פוד ברויט, אַרויסגעגעבן נאָר הונדערט פוד קאָרנעם און פופצעהן פוד ווייצענעם, אי דאָס, שלעכט אויסגעבאַקענעם ברויט.

אונזער צוג איז געגאַנגען זעהר לאַנגזאַם. האָט דורכגעלאָזען צעהנדליגער צוגען מיט קריסטליכע היימלאָזע פון אַלע זייטען. אין איין צוג האָב איך בעמערקט כמעט דורכאויס בעאַמטע. דאָס זענען געווען פאָסט-בעאַמטע פון ביאַליסטאָק. ס'האָבען עוואַקואירט פון דאָרט אַלע פאָסט-אַנשטאַלטען.

—וואָס הערט זיך אין ביאַליסטאָק?—האָב איך זיי געפרעגט?

—כמעט אַלע פונאַנדערגעפאָהרען זיך, חוץ „זשידעס”. זייער צאָהל האָט זיך נאָך פערמעהרט אין שטאָדט.

—מסתמא היימלאָזע פון אַרומיגע ערטער?

—ווער ווייסט? נאָר זיי פערקויפען גאָרנישט. נישט צו קריגען נישט קיין מעהל, נישט קיין צוקער. זיי בעהאַלטען.

—אפשר האָבען זיי נישט? אויספערקויפט?

—אַ קאָזאַק האָט געמאַכט אונטערזוכונגען, האָט ער אין צוויי יודישע קלייטען געפונען צווייהונדערט פוד צוקער.

יז

אום צעהן פריה, בשעת אונזער צוג איז צוגעגאַנגען צו דער סטאַציע זשאַבענקאָ, האָט זיך מיט אַמאָל דערהערט אַ שטאַרקער אויפרייס-קלאַפּ, פון וועלכען אונזער וואַגאָן האָט אַ ציטער געטהון און גלייך נאָך דעם אַ צווייטער, פיל שטאַרקערער, ווי אַ הילכיגער דונער-קלאַפּ. אונזער וואַגאָן האָט זיך שטאַרק אַ בויג געטהון אָן אַ זייט, אַ ריס געטהון פאָראויס און האַסטיג אָבגעשטעלט זיך. דאָס קליינע פענסטערל איז געווען אויסגעבראָכען, אין וואַנד איז געווען דורכגעריסען אַ לאָך. מיר האָבען קיין צייט נישט געהאַט קומען צו זיך, ווי עס האָט זיך דערהערט אַ געשריי: „אַ שרפה!” און מיר האָבען דערזעהן אַנט-

קעגען זיך, אויף דער צווייטער ליניע, אַ בענזין־ציסטערן אײנ־גאַנצען אַרומגענומען מיט אַ רויטען פלאַם. אונזער צוג האָט זיך ווידער האַסטיג אַ ריס געטהון, אָבגעלאָפען עטליכע צעהנדליג קלאַפטער און אָבגעשטעלט זיך געגען וואָקזאַל.

מיר זענען געאײלט אַרויסגעשפרונגען פון וואַגאָן. עס האָט זיך שוין געפונען עמיצער, וואָס האָט „אַליין געזעהן", ווי אַ סאָלדאַט האָט געטראָגען עטוואָס, אַרײנגעלאָזען און דאָס האָט אויפגעריסען. באמת אָבער איז דער אויפרייס און די שרפה גע־קומען פון גראַנאַטען, אַראָבגעוואָרפענע פון דייטשע אַעראָפּלאַנען, וועלכע האָבען זיך געטראָגען איבער דער ליניע.

עס האָבען געברענט צוויי ציסטערנעס און עס זענען גע־שטאַנען אין געפאַהר די איבעריגע זיבען פון זעלבען צוג. חוץ דעם האָבען יעדע מינוט געקאָנט זיך אָנכאַפּען פיער וואַגאָנען מיט סנאַריאַדען און אויפרייס־מאַטעריאַל, וואָס זענען דערבײי געשטאַנען. די באַהן־בעאַמטע האָבען זיך אומגעוואָרפען צורודערט, זוכענדיג אַ לאָקאָמאָטיוו, וועלכער זאָל אָבפיהרען די ציסטערנעס און די וואַגאָנען מיט אויפרייס־מאַטעריאַלען פון געפעהרליכען אָרט. ביז מען האָט געקראָגען אַ לאָקאָמאָטיוו, האָבען זיך אַ מענשען פופציג אַ לאָז געטהון צו די ברענענדע ציסטערנעס, מיט גרויס מיה אָבגעקייטעלט פינף פון זיי און מיט די פּלייצעס אָבגעקייקעלט. אַנ׳אָנגעקומענער לאָקאָמאָטיוו האָט אָבגעפיהרט די וואַגאָנען מיט אויפרייס־מאַטעריאַלען.

דער ערשטער פון די צוויי אַראָבגעוואָרפענע גראַנאַטען האָט געטראָפען אין אַ פּאַסאַזשיר־וואַגאָן, וואו עס האָבען זיך געפונען באַהן־בעאַמטע. מ׳האָט אַרויסגעטראָגען פון צובראָכענעם און ברענענדען וואַגאָן עטליכע גע׳הרג׳עטע און פערוואונדעטע. פאַרבײי מיר האָט מען פאַרבײיגעטראָגען אַנ׳עלטערן מענשען מיט צוריסענע העמד און מיט אַ שרעקליכער וואונד אין אַקן, פון וועלכען עס האָט געגאָסען בלוט. דער פערוואונדעטער האָט מיט פערצווייפלונג געשריען:

—האָט רחמנות, ראַטעוועט פון וואַגאָן מײן ראָק, דאָרט איז הונדערט פינפאונזיבעציג רובל, וועלכע איך האָב נאָר־וואָס

בעקומען געהאַלט.

דאָס פייער האָט שוין געהאַט אַרומגעכאַפּט אַלע פיער ציסטערנעס און געאַרבייט מיט אַ שרעקליכען אימפּעט. דאָס בילד איז געווען אַ פאַנטאַסטישעס. גלייך פון די ציסטערנעס הויבען זיך אויף גרויסע צונטער-רויטע קנוילען פייער, קייקלען זיך איבער פלאַסטיש און גיך און פון זיי קייקלען זיך אַרויס אַנדערע קנוילען, אויך אַזעלכע גרויסע און פלאַמענדיגע, נאָר וואו נישט וואו בעדעקטע מיט שוואַרצע פלעקען און פינטלען. און איבער זיי נאָך קנוילען, שוין מעהר שוואַרצע, אין וועלכע דער פייער ווייזט אויס ווי רויטע פלעקען אויף אַ שוואַרצען פאָן. און אַזוי קייקלען זיך אַרויס איינע פון די אַנדערע צעהנדליגער דיקע קנוילען, ביז זיי ווערען גאַנץ שוואַרץ און פעט און פערוואַנדלען זיך אין אַ סלופּ רויך, וועלכער ציהט זיך הויך־הויך, פערבויגט זיך, פערשפּרייט זיך און ציהט זיך אויס אויף וויאָרסטען לאַנג, ווי אַ שוואַרצער טוך.

מיט אַמאָל דונערט אויף אַ נייער אויפרייס, אַ שטאַרקערער ווי די פאָריגע. קיינער ווייסט נישט פון וואַנען ער קומט. אַז די פּאַניק ווערט שטיל, בעמערקט מען, אַז די ערשטע ציסטערנע, וואו דער בענזין האָט אויסגעברענט, האָט זיך, פון די גאַזען, אַראָבגעריסען פון פּלאַטפאָרם מיט די רעדער און אָבגעוואָרפען געוואָרען פאַר פופציג קלאַפטער. באַלד דערוואוסט מען זיך, אַז דערביי זענען צוויי מענשען גע'הרג'עט. איך בין צוגעגאַנגען צום אָרט, וואו די אַראָבגעריסענע ציסטערנע איז געפאַלען. נעבען איהר זענען געלעגען צוויי הרוגים. איינער אַ בעיאָהרטער מענש, כמעט אַ הוילער—די בגדים זענען פון אויפרייס פערברענט געוואָרען,—איז געלעגען מיט'ן פּנים אין אַ קאַלוזשע בלוט, אין זייט איז געווען אָפען אַ ברייטע וואונד, פון וועלכער עס האָבען אַרויסגעשטעקט די אַרומגעברענטע איינגעווייט. איין פוס און איין האַנד זענען געווען ווי מיט אַ מעסער אָבגעשניטען און געלעגען אָבגעוואָרפען אָן דער זייט. אַ ביסעל ווייטער איז געלעגען אַ יונגעל מיט אַ האַלב אַראָבגעריסענעם קאָפּ. איך האָב

בעמערקט, אַז די האָר ביים עלטערן זענען אין קליינינקע גרויע גרייזעלעך, ווי ביי אַ נעגר. צוגעקוקט זיך, האָב איך פערשטאַנען, אַז זיי זענען אין אַ הרף עין פערברענט געוואָרען און דאָס אַש האָט זיך פערוויקעלט אין גרייזעלעך.

אַרום דריי בייטאָג זענען מיר אָבגעפאָהרען קיין קאָברין, נאָר אָבפאָהרענדיג פינף וויאָרסט, אָבגעשטעלט זיך. מיר האָבען זיך דערוואוסט, אַז פאַר אונז געפינען זיך עטליכע צעהנדליג צ גען, וועלכע רוקען זיך פאַמעליך צו קאָברין. יעדע דריי-פיער שעה האָבען מיר זיך צוגערוקט אויף אַ וויאָרסט. פאַר אַ מעת-לעת זענען מיר אָבגעפאָהרען צוואַנציג וויאָרסט. ביז קאָברין איז געבליבען זעקס וויאָרסט. איך בין אַוועק אַהין צופוס. דער גאַנצער וועג, ביז ק ב ין, האָט אויסגעוויזען ווי אַ נאָמאַדען-לאַגער. טויזענדער סאָלדאַטען, פויערים און פויערטעס, זענען געזעסען ביי ביידע זייטען וועג, געקאָכט וואַרמעס. אויף דעם שטח פון אַ האַלבען וויאָרסט זענען ביים אַראָבנידערונג פון דער באַהן-ליניע געלעגען צובראָכענע, צוקריפּעלטע, פערברענטע וואַגאָנען און עס האָבען זיך געוואַלגערט גאַנצע הויפענס אָפּיציעלע פּאַפּירען, טעלעגראַמען. מיט צוויי טעג צוריק איז דאָ פאָרגעקומען אַ צוזאַמענשטויס פון אַ פּאָסט-צוג מיט אַ סאַניטאַרען-צוג. דערביי זענען פינפאונדרייסיג מענשען גע'הרג'עט געוואָרען און פיל פערוואונדעט.

אין קאָברין אויפ'ן וואָקזאַל האָב איך געטראָפען טולופאָוו'ן. ער האָט מיר מיטגעטיילט, אַז ביי איהם איז געוועזן דער ראַבינער, זיי זענען צוזאַמען געוועזן אין קאָמיטעט פון פערבאַנד פון שטעדט און אויסגעפיהרט, דער קאָמיטעט זאָל אָרגאַניזירען הילף פאַר די יודישע היימלאָזע. געוועזן איז ער מיט דעם ראַבינער אויך אין שוהל און ערשיטערט געוואָרען פון דעם, וואָס ער האָט דאָרט געזעהן. טויזענדער היימלאָזע זענען איינגעפּרעסט אין שוהל און אויפ'ן שוהל-הויף. צווישען זיי זענען דאָ פיל כאָלערא-קראַנקע. די קראַנקע און די טויטע ליגען צוזאַמען מיט די געזונדטע. אַנ'אמת'ער גיהנום.

פון טולופאָוו'ן האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דערווייל

קומען נישט אָן פון פראָנט קיין פערוואונדעטע און איך האָב איהם געבעטען, אַז ער זאָל מיר געבען דעם צוג, ווי נאָר ער וועט אָנקומען, כדי ווידער אָבצופיהרען אַ פּאַרטיע יודישע היימלאָזע.

—איהר ווייסט דאָך,—האָט ער מיר געענטפערט,—אַז איך געה שטענדיג מיט אייערע פּאָרשלאָגען. איך רעכען, אַז עס וועט נישט זיין קיין שום מניעה, איך זאָל אייך קאָנען געבען דעם צוג. נאָר, פערשטעהט זיך, איהר וועט, ווי דעם פאָריגען מאָל, אויפנעהמען נישט בלויז יודען, נאָר אויך קריסטען?

—זעלבסטפערשטענדליך,— האָב איך געענטפערט.— אָבער איהר מוזט נעהמען אין אַכט, אַז די וועג-הוצאות דעק איך פון דעם געלד פון יודישען הילפס-קאָמיטעט, וועלכעס איך קאָן אויסנוצען נאָר פאַר יודישע היימלאָזע. אויב איך וועל אויפנעהמען אין צוג קריסטליכע היימלאָזע, וועט איהר זיך דאַרפען בעמיהען קריגען פון וועלכען עס איז אַנשטאַלט מיטלען אויף זייערע הוצאות.

—אַך! צוליב וואָס מאַכט איהר אַ חלוק צווישען יודען און קריסטען!—האָט טולופאָוו אויסגערופען מיט צער.

—נישט איך מאַך דעם חלוק, אַנדערע מאַכען איהם. יעדען טאָג געהען דורך צעהנדליגער צוגען מיט היימלאָזע און צווישען זיי איז קיין איין יוד נישטאָ. יודען לאָזט מען נישט אַריין אין די צוגען. דאָ, דער קאָמענדאַנט פון סטאַציע ערלויבט נישט אַ יודען צוגעהן נאָהנט צום באַהנהויף.

—אַלץ אמת! אָבער דאָס טהוען דאָך זיי און מיר האַלטען, אַז זיי טהוען נישט גוט, נישט מענשליך. פאַרוואָס זשע ווילט איהר זיי נאָכטהון? יודען, קריסטען—אַלץ דיזעלבע אומגליקליכע היימלאָזע מענשען.

—דאָ האַנדעלט זיך נישט וועגען די היימלאָזע, וועלכע זענען פאַר מיר אויך גלייך אומגליקליכע,—האָב איך געענטפערט,—נאָר וועגען דעם, וועלכע הילפס-קאָמיטעטען דאַרפען וועמען העלפען. איך האָב נאָך נישט געזעהן, אַז אַ ספּעציעל רוסישער הילפס-קאָמיטעט (און אַזעלכע זענען דאָ), זאָל אויס-

העלפען יודען. און חוץ אַלץ, ווען איך וואָלט אפילו זיין איינשטימיג מיט אייך, וואָלט איך אויך נישט געקאָנט אָהן אַנ'ער־לויבעניש פון יודישען הילפס־קאָמיטעט אויסגעבען זיין געלד אויף קריסטליכע היימלאָזע.

דער ראַבינער האָט געדאַרפט קומען אויפ'ן וואָקזאַל צו טולופּאָוו'ן, נאָר ער איז נישט געקומען און איך בין אַוועק אין שטאָדט צו איהם. די בעוועגונג אין די גאַסען איז געווען אַנ'־אונגעהויערע. דאָס געוועהנליכע בילד פון אַ געאיילטען מילי־טערישען ריקצוג.

צוזאַמען מיט'ן ראַבינער זענען מיר אַוועק אין שוהל. דאָס, וואָס כ'האָב דאָרט געזעהן, איז באמת געווען קאָשמאַריש. אין שוהל, צווישען עטליכע צעהנדליגער אָרון קודש'ן מיט ספרים, געבראַכטע אַהער פון אַלע שטאָדט־קלויזען און בתי מדרשים; צווישען פיל צעהנדליגער קאַסטענס, פעק און פעקלעך, זענען געשטאַנען און געלעגען אויף דער ערד פיל הונדערטער מענשען, עלטערע און קינדער, פשוט צונויפגעפרעסטע. אַ שטויסעניש, געשרייען, אַ געוויין פון קינדער, אַ שאַרפער עפּוש גערוך און אַ שרעקליכע אומריינקייט. אין דער ערשטער מינוט בין איך פערדולט געוואָרען און מיר איז שכּל געוואָרען פון גערוך.

אין מזרח־וואַנד, אין ווינקעל, ליגט אויף דער ערד אַ מיידעלע פון אַ יאָהר צעהן. דאָס פּנימ'ל איז ביי איהר אינגאַנצען בלוי. נעבען איהר שטעהט אַנ'עלטערע יודענע און וויינט.

—וואָס איז איהר?—פרעג איך.

—דער בייכעלע...—ענטפערט וויינענדיג די מוטער.—מ'וואָלט אפשר געקאָנט ברענגען אַ דאָקטאָר?...

—כאָלערא,—רוימט מיר איין דער ראַבינער און ווייזט מיר אַ גאַנצע רייה קראַנקע, וואָס ליגען נאָך דעם מיידעלע. עטליכע פון זיי זענען אַריבערגעדעקט איבער'ן קאָפּ. דאָס זענען געשטאָרבענע. נישט ווייט פון זיי ליגט אַ קינד מיט אַ רויט ברענענדיג פּנימ'ל פון היץ: מאָזלען.

—איז דען נישטאָ וואוהין אָבצופיהרען די קראַנקע?—פרעג איך דעם ראַבינער.

—נישטאָ. דער שפּיטאָל איז פערנומען דורך מיליטער, אין ערגיץ נעהמט מען נישט צו קיין פּריוואַטע קראַנקע, בפּרט כאָלערנע.

—אפשר וואָלט מען זיי געקאָנט אַריבערפיהרען אין אַ בית-המדרש?

—די בתי-מדרשים און קלויזען זענען געווען פערנומען דורך מיליטער. איצט האָט מען זיי בעפרייט און דאָרט האָבען זיך בעזעצט די געזינדען פון יודישע שוסטער און לעדער-אַרבייטער, וועלכע אַרבייטען אין די אינטענדאַנטישע ווערקשטאַטען.

דערוויסענדיג זיך, אַז איך בין פון הילפס-קאָמיטעט, רינגלען מיך אַרום צעהנדליגער היימלאָזע, יעדער מיט זיין בקשה.

—מ'וואָלט בעדאַרפט אַ טייל פון די היימלאָזע בעזעצען אין שטאָדט, אין וועלכע עס איז הייזער. וועלען זיך דען נישט געפינען עטליכע דירות?—פרעג איך דעם ראַבינער.

—עס וואָלט זיך געוויס געפינען,—ענטפערט מיר איינער פון די היימלאָזע,—אָבער מ'קאָן דאָך נישט אַרויסגעהן אין גאַס.

—פאַרוואָס?

—מ'שלאָגט, מ'הרג'עט יודען! איצט איז דאָ אַ „נאַבאָר" פון די, וואָס דאַרפען זיך שטעלען אין 1917 יאָהר. געהען אום איבער'ן גאַס די „נאָוואָבראַנצעס" שכור'ע און שלאָגען יודען, וועמען זיי טרעפען נאָר, מ'שלאָגט אפילו די יודישע נאָוואָבראַנצעס. מ'האָט זיך געקלאָגט דעם וואָינסקי נאַטשאַלניק. ער האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, מ'זאָל נישט שלאָגען, נאָר עס העלפט נישט.

אויפ'ן גרויסען שוהלהויף איז דאָסזעלבע בילד ווי אין שוהל. דאָ געפינען זיך עטליכע טויזענד מאַן. אין עטליכע ערטער זענען פונאַנדערגעלעגט שייטערס, מ'קאָכט עסען. אַנ'עכטער לאַגער.

אַלע וויסען, אַז איך האָב געדאַרפט ברענגען ברויט און פון אַלע זייטען שטעהט מען צו צו מיר: וואו איז דאָס ברויט? אין שטאָדט איז נישט צו קריגען פאַר געלד נישט קיין ברויט, נישט קיין מעהל. מיט גרויס מיה האָט מען נעכטען געקראָגען

דרייסיג פוד ברויט. וואָס איז דאָס פאַר דרייטויזענד מאַן? ווענ־
גער ווי אַ האַלב פונט פאַר אַ מענשען.

צו מיר געהען צו עטליכע יודען, געוועזענע סאָלדאַטען.

—מיר טענה׳ן שוין דעם צווייטען טאָג, אַז מ׳דאַרף כאָטש
דאָ ביים הויף אויסבויען אַ מין באַראַק פאַר די קראַנקע, זיי
זאָלען נישט ליגען צוזאַמען מיט די געזונדטע, אַ ביסעל ברעטער
איז דאָ, בעלי־מלאכות וועלען זיך צווישען אונז אויך געפינען,
אין צוויי טעג קאָן מען דאָס פאַרטיג מאַכען.

—נו, וואָס זשע איז די מניעה?

—מ׳דאַרף דאָך אויף דעם געלד. אויף מאַטעריאַל פאַר
דער אַרבייט. כאָטש אַ פאַר הונדערט רובל.

איך האָב זיי געהייסען גלייך צוטרעטען צו דער אַרבייט
און צוגעזאָגט געבען געלד וויפיל עס וועט נויטיג זיין. זיי האָ־
בען דאָ, פאַר מיינע אויגען, אָרגאַניזירט אַנ׳אַרטעל אַרבייטער
און צוגעזאָגט צוטרעטען גלייך צו דער אַרבייט.

מ׳האָט מיר שוין פריהער דערצעהלט, אַז צווישען די
היימלאָזע איז געווען אַ יונגערמאַן, אַ רב, מיט אַ מעוברת׳ע פרוי.
די פרוי איז קראַנק געוואָרען אויף כאָלערא, האָט בשעת דער
קרענק געבוירען אַ צווילינג, צוויי יונגעלעך און געשטאָרבען.
דער פאָטער איז געוואָרען צומישט און מיט עטליכע טעג צוריק
פערשוואונדען געוואָרען. די קינדער זענען געבליבען אויף דער
אויפזיכט פון די היימלאָזע. עס איז נויטיג צו קריגען פון זייער־
טוועגען אַנ׳אַם.

ביי מיר האָט זיך כמעט אויסגעשעפט דאָס געלד, וואָס
איך האָב מיט זיך געהאַט און דאָ זענען פאָרגעשטאַנען פיל
הוצאות. זייענדיג אין פינסק, האָב איך טעלעגראַפירט אין פעט־
טראָגראַד און קיעוו, מ׳זאָל מיר קיין פינסק אַרויסשיקען צו דריי־
טויזענד רובל. איך האָב דעריבער געמוזט ווידער אַריבערפאָהרען
קיין פינסק, בעקומען דאָרט דאָס געלד, קריגען אַנ׳אַם פאַר דעם
צווילינג און אַנ׳אַרצט פאַר די היימלאָזע און, זומקעהרענדיג
זיך, אָבפיהרען מיט׳ן צוג היימלאָזע, וויפיל עס וועט מעגליך זיין.
אַזוי ווי דער צוג מיט דעם ברויט, וואָס איך האָב גע־

בראַכֿט, האָט זיך נאָך אַלץ געפונען אַ וויאָרסט פיער פון שטאָדט, האָב איך איבערגעגעבען דעם ראַבינער, אַז ווי נאָר דער צוג וועט צוגעהן צום וואָקזאַל, זאָל ער מיט די יונגעלייט פון קאָמיטעט אַריבערפיהרען דאָס ברויט אין שוהל.

אויפ׳ן באַהנהויף האָט מען מיר מיטגעטיילט, אַז אין שטעדטעל דראָהיטשי, געפינען זיך עטליכֿע טויזענד היימלאָזע אין אַ שרעקליכֿער נויט. איך האָב בעשטימט פון פינסק פערפאָהרען אַהין.

צראָבגעפאָהרען בין איך מיט אַ צוג, וואָס האָט געפיהרט אַרטילעריע. אין איינציגען פּאַסאַזשיר-וואַגאָן איז געווען אָנגעפּאַקט. אַ יונגער פּראַפּאָרשטשיק האָט דעם גאַנצען וועג אויפגערעגט דערצעהלט וועגען דער אונאָרדנונג, וואָס עס הערשט אין דער אַרמעע, האָט אָפען געהאַלטען רעוואָלוציאָנערע רעדעס און דראָהענדיג גע׳טענה׳ט:

—ניש׳קשה! זיי וועלען בעקומען זייער לוין! די סיבירער סאָלדאַטען זאָגען: „מיר וועלען זיך נישט אומקעהרען אַהיים, כּל זמן מיר וועלען נישט בעקומען דאָס, וואָס מיר פערלאַנגען!... די סיביריאַקעס וועלען זיי ווייזען!

אין פינסק האָב איך געטראָפען די שטימונג זעהר אַנ׳אָנגעשטרענגטע. פיל אַנשטאַלטען ווערען עוואַקואירט. מ׳איז כּמעט זיכֿער, אַז אין גיכען וועלען דאָ זיין די דייטשען. אין טאָג פון מיין קומען האָט זיך פערשפּרייט אַ קלאַנג, אַז עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער קאָמענדאַנט פון ברעסט-ליטאָווסק, לעמינג, איז אַ דייטשער שפּיאָן, אַז מ׳האָט איהם שוין אויפגעהאָנגען. אַז די פעסטונג ווערט געאיילט עוואַקואירט און וועט פערלאָזען ווערען אָהן אַ שלאַכֿט. קיינער וויל עס נישט גלויבען, נאָר דער קלאַנג האָט געמאַכט אַנ׳ערשיטערענדען איינדרוק.

אין פינסק זענען דאָ פיל היימלאָזע. דער יודישער קאָמיטעט האָט אָרגאַניזירט פאַר זיי הילף און בעקומט אויף דעם צוועק, פון פערבאַנד פון שטעדט, הונדערט און צוואַנציג רובל טעגליך.

מיט עטליכע טעג צוריק, האָט דער אָרטיגער עטאַפּען-קאָ-

מענדאַנט גערופען צו זיך די יודישע פאָרשטעהער און האָט פאַר זיי איבערגע׳חזר׳ט אַלע ווילדע בלבולים וועגען יודישען שפּיאָ-נאַזש, וועגען אַריבערפיהרען גאָלד אין אָרוג׳ס אָנשטאָט מתים און דאָס גל. דערצו האָט ער נאָך צוגעגעבען, אַז יודען אַגי-טירען צווישען די פויערים, זיי זאָלען אַרויסנעהמען זייערע געלדער פון די בענק. און ער האָט מתרה געווען, אַז ער וועט וועגען די אַלע יודישע מעשים אומעטום פונאַנדערקלעבען מודעות. די פאָרשטעהער האָבען פערשטאַנען, אַז דאָס איז אַ קלאָרע אָנ-צוהערעניש וועגען כּאַבּאַר, נאָר זיי האָבען נישט בעשטימט, אויב עס איז כּדאי צו געבען און וויפיל.

קיין געלד פאַר מיר האָט זיך נאָך נישט בעקומען, נאָר ה׳ חפץ האָט מיר געליהען אויף דעם חשבון עטליכע טויזענד רובעל. איך האָב געטראָפען אַנ׳אַרצט, אַ פּרוי, וועלכע האָט גע-אַרבייט אין פערבאַנד פון שטעדט און זי האָט איינגעשטימט פאָהרען אין קאָברין. אויך אַ יודישע בארמהאַרציגע שוועסטער האָט איינגעשטימט פאָהרען. זיי האָבען צוגעזאָגט קומען מאָרגען און ברענגען אַנ׳אַם פאַר דעם צווילינג. איך האָב געוואָלט אָפּ-פאָהרען דעמזעלבען טאָג. בין אַוועק צום באַהן, געטראָפען אַ סאַניטאַר־צוג קיין קאָברין און געזעצט זיך. אָבגעזעסען אין איהם עטליכע שעה, ער ריהרט זיך נישט. דערוויל קומט אַריין דער אַרצט און זאָגט אָן, אַז דער צוג וועט קיין קאָברין נישט געהן און בכלל וועט קיין שום צוג מעהר אַהין נישט געהן. עס האָט זיך בעקומען אַזאַ פעראָרדנונג.

איך בין אַרויס פון צוג און בעגעגענט אַ בעקאַנטען אַרצט פון פינפאונצוואַנציגסטען עוואַקואַציאָנס לאַזאַרעט. איך האָב איהם געגומען פונאַנדערפרעגען וועגען דער פעראָרדנונג.

—נאָך וואָס דאַרפט איהר אין קאָברין?—פרעגט ער מיך.— אייער צוג איז דאָך אַוועק פון קאָברין. מיט עטליכע שעה צו-ריק איז ער דאָ דורכגעגאַנגען מיט אייער גאַנצער אָבטיילונג אין דער ריכטונג צו לונינעץ.

—וואָס רעדט איהר? איהר האָט קיין טעות נישט?

—נו, וואָס, איך קען נישט דעם צוג פון דער אָבטיילונג פון די טעכניקער!

איך בין אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע און ער האָט בעשטעטיגט, אַז דער צוג פון די טעכניקער איז נאָר וואָס אַוועק אויף דער סטאַציע פּאָראָכאָנסק.

איך האָב זיך אַרויפגעכאַפּט אויפ׳ן ערשטען צוג, וואָס איז געגאַנגען אין דער ריכטונג פון לונינעץ, כּדי צו דעריאָגען אונ־זער צוג. אין וואַגאָן זענען געזעסען עטליכע היימלאָזע יודען. איין געזינד איז געוועזען פון וועליקאָ ליטאָווסק. אַ היבש שטעד־טעל מיט פינפהונדערט יודישע איינוואוינער. זענען געקומען קאָ-זאַקען, צוראַבירט די גאַנצע שטאָדט, נאָכדעם אַרויסגעטריבען אַלעמען פון די הייזער, בעגאָסען די הייזער מיט בענזין און אונטערגעצונדען. די גאַנצע שטאָדט איז פערברענט געוואָרען.

נאָך אַ היימלאָזער, אַנ׳עלטערער יוד, פון טשיזשעוו, ביי ביאַליסטאָק, האָט דערצעהלט:

—אַז צו אונז איז געקומען דאָס חיל און גענומען מאַכען פּאָגראָמען, האָט דאָס ווייב מיינס געכאַפּט אַלע אַכט קינדער און געזאָגט מיר: „גיסטו געלד אויפ׳ן וועג, איז גוט, אַנישט אַנטלויף איך מיט די קינדער אָהן געלד צופוס”. איך האָב זי אָנגעקוקט, ווי אַ משוגע׳נע. וואָס לויפען? ווען לויפען? נאָר אַז זי האָט זיך איינגעשפּאַרט—איז לויף! האָב איך איהר געגעבען אַ ביסעל געלד און זי איז אַוועקגעפאָהרען. איצט איז זי מיט די קינדער אין באָכמוט. איך בין פערבליבען. עס געהט דורך אַ קליינע צייט, הויבט זיך אָן אַ שיסעריי—אַ שרעק. מ׳האָט זיך גענומען בעהאַלטען. איך האָב זיך בעהאַלטען אין אַ קעלער. אַ סאָלדאַט האָט מיך דערזעהן דורכ׳ן קעלער־פענסטער, האָט אַריינ-געוואָרפען דורכ׳ן פענסטערל די ביקס און דריי מאָל אויסגעשאָ־סען. על פּי נס נישט געטראָפען. איך בין אַרויסגעלאָפען פון קעלער און געלאָזען זיך וואוהין די אויגען טראָגען. און דאָ פאַלען און רייסען זיך אויף סנאַריאַדען און עס געהט אַ שיסע-ריי—פערהילכט צו ווערען. האָב איך זיך געטראָפען מיט אַ פּאָל-קאָווניק. ער האָט זיך אויף מיר דערבאַרימט, אָנגענומען מיך

פֿאַר'ן האַנד, דורכֿגעפֿיהרט אַ ביסעל, בעוויזען וואוהין צו געהן, אַז די קוילען זאָלען מיך נישט טרעפֿען. ביי הונדערט וויאָרסט בין איך געגאַנגען צופֿוס, ביז איך האָב זיך דערקליבען צו אַ באַהן. אַרויסגעשפּרונגען פֿון דער היים, ווי איך שטעה און געה—איצט פֿאָהר איך צו דעם ווייב אין באַכֿמוט. אַז וואויל וואָלט מיר זיין, ווען איך וואָלט זי דעמאָלט געפֿאָלגט און אָב-געפֿאָהרען מיט איהר און מיט די קינדער צוזאַמען.

יח

אין פֿאָראָכֿאָנסק האָב איך געפֿונען אונזער צוג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ווי נאָר ער האָט זיך צוגערוקט נעהנטער צו קאָברין, האָט מען איהם נישט ערלויבט אפילו צופֿאָהרען צום וואָקזאַל און גלייך אָבגעשיקט צוריק ביז פֿאָראָכֿאָנסק. נישט קו-קענדיג אויף אַלע בקשות און פּראָטעסטען פֿון די בעפֿולמעכֿ-טיגטע, האָט מען נישט ערלויבט צו נעהמען אויפ'ן צוג היימ-לאָזע און פֿערוואונדעטע. אפילו נישט ערלויבט אַראָבצונעהמען פֿון צוג דאָס ברויט, וואָס איך האָב געבראַכֿט. אויף אַלץ איז געווען איין ענטפֿער: „עס האָט זיך בעקומען אַ בעפֿעהל נישט אַריינצולאָזען אין קאָברין נישט איין צוג און אַלע טרייבען צו-ריק ביז פֿאָראָכֿאָנסק". דאָ, אין פֿאָראָכֿאָנסק, האָט מען דעם צוג אַוועקגעשטעלט אויף אַ זייטיגער ליניע און קיינער ווייסט נישט, ווי לאַנג ער וועט דאָ אָבשטעהן: אפשר אַ פּאָר טעג און אפשר עטליכֿע וואָכֿען.

די סיבה דערפֿון איז שוין פֿאַר אונז געווען קלאָר. די ליניע איז געווען פֿערנומען מיט צוריקגעהענדע צוגען. אַ גאַנצען טאָג איז אַלע צעהן מינוט פֿאַרביי דער סטאַנציע דורכֿגעגאַנגען אַ צוג, איבערהויפּט מיט גרויסע פֿעסטונג-קאַנאָנען. עס איז שוין קיין ספק נישט געווען, אַז מ'עוואַקואירט געאיילט ברעסט-לי-טאָווסק. די פֿאַרבייפֿאָהרענד'ע האָבען דערצעהלט, אַז דער שונא האָט זיך דורכֿגעריסען אין מאַלאָריטא, אַז זשאַבענקאַ איז פֿערברענט,

אַז אין בּרעסט-ליטאָווסק האָט מען פון אַעראָפּלאַנען אַראָבגעוואָרפען אָהן אַ צאָהל באָמבּעס, איבּער דרייסיג סאָלדאַטען זענען געה'רג'עט געוואָרען, די גאַנצע שטאָדט איז אין פייער.

איך בּין געוועזן אויסער זיך. חוץ דעם, וואָס איך האָבּ פערלוירען די מעגליכקייט אָבּצופיהרען פון קאָבּרין אַ טייל היימלאָזע, האָבּ איך אפילו נישט איבּערגעגעבּען די היימלאָזע דאָס בּרויט, וואָס איך האָבּ פאַר זיי געבּראַכט. עס ליגט שוין דעם 5-טען טאָג אין וואַגאָן, האָט אָנגעהויבּען שימלען און ווער ווייסט, צי איך וועל איהם קאָנען אַריבּערפיהרען אין קאָבּרין.

איך בּין אַוועק צום נאַטשאַלניק סטאַציע. צוגעזאָגט איהם אַ גוטע מתנה, ער זאָל דעם וואַגאָן מיט בּרויט צוקייטלען צו אַ וועלכען נישט איז צוג, וואָס וועט געהן קיין קאָבּרין. ער האָט עס מיר צוגעזאָגט. נאָר דעם ערשטען טאָג איז קיין איין צוג אַהין נישט געגאַנגען. אויף מאָרגען איז אָנגעקומען דער סאַניטאַרער צוג נומער 2240, וועלכער איז געווען קאָמאַנדירט קיין קאָבּרין. מיט גרויס מיה האָט זיך מיר איינגעגעבּען צו בּעקומען פון הויפּט-אַרצט פון צוג אַנ'ערלויבּעניש אַריבּערצוטראָגען אין זיינעם אַ וואַגאָן דאָס בּרויט און אָבּפיהרען קיין קאָבּרין.

געקומען אינדערפריה קיין קאָבּרין. אויפ'ן וואָקזאַל קומט פאָר אַ פיבּערהאַפטע בּעוועגונג. די פּלאַטפאָרמעס זענען פערוואָרפען מיט טויזענדער פּעק און קאַסטענס. מ'עוואַקואירט אַלץ, וואָס מ'קאָן. בּיים וואָקזאַל אויף די ליניעס שטעהען צעהנדליגער אָנגעפּאַקטע צוגען מיט היימלאָזע, מיט אָרטיגע אַנשטאַלטען, מיט סחורות און וואַרטען, בּיז מ'וועט זיי אָבּשיקען. אַרום וואָקזאַל אויף עטליכע ווינאָרסט, זענען פערשפּרייט לאַגערס מיט היימלאָזע פויערים. די לאַזאַרעטען בּיים וואָקזאַל זענען פול מיט פערוואונדעטע און אַנ'אונענדליכע רייה פוהרלעך פיהרט צו פון פראָנט אַלץ נייע. פון דער זייט פון בּרעסט-ליטאָווסק הערט זיך אַ שטאַרקע קאַנאָנאַדע.

דער סאַניטאַר-צוג, מיט וועלכען איך בּין געקומען, איז גלייך צוגעטראָטען צום אויפנעהמען פערוואונדעטע. בּיז דער גאַנצער צוג וועט ווערען פערפולט, האָט געדאַרפט דויערן היבּ-

שע עטליכע שעה, דערום האָב איך צייט געהאַט אַריבערצופאָה־רען אין שטאָדט, זעהן וואָס דאָרט טהוט זיך, קריגען פוהרען אויף אַריבערצופיהרען דאָס געבראַכטע ברויט.

אין שטאָדט איז די בעוועגונג פון ריקציהענדען חיל אַנ׳־אויסערגעוועהנליכע. עס געהען אָבאָזען צו דריי פיער אין איין רייה איבער די גאַסען. עס איז נישט דורכצושטופען זיך. מיט גרויס מיה געפונען אַ פוהרעל. נאָר עס איז אויסגעקומען ביי יעדען ראָג צו שטעהן אַ לאַנגע צייט, ביז עס האָט זיך איינגע־געבען דורכצורייסען דורך די אָבאָזען. ביים ראָג פון איין גאַס האָט מיין פוהרמאַן, אַ יוד, געכאַפט אַ גוטען שמיץ מיט אַ נאַ־גייקע איבער׳ן רוקען פון אַנ׳אָפיציר.

—הערט!—האָט ער מיר אַ זאָג געטהון אין יודיש,—איך וויים, אַז מיר וועט אויסקומען איבערצוטראָגען פיל צרות. די פערד וועט מען ביי מיר צונעהמען, דאָס הייזעל מיינס וועט מסתמא אָפּברענען, ווייל פאַר׳ן אָפּטרעטען וועט מען מסתמא אונטערצינד׳ען די שטאָדט. און גאָט ווייסט, וואָס עס וועט זיין מיט מיין ווייב און קינדער. און פונדעסטוועגען איז ביי מיר אַ יום־טוב, וואָס פאָניע ברעכט דעם קאָפּ. מיר אַ טויט און עס אַ טויט. אָט אויף אַזויפיל האָט ער זיך געבאָדען אין אונזער בלוט! פאַרוואָס האָט ער, דער רוצח, מיר געגעבען אָט איצט מיט דער נאַהייקע? פאַרוואָס?

איך בין צוגעפאָהרען צום ראַבינער, נאָר זיין הויז איז געווען געשלאָסען און מ׳האָט מיר געזאָגט, אַז ער מיט דעם געזינד זענען אויפ׳ן וואָקזאַל. ווי אַ בעאַמטער, ווערט ער עוואַ־קואירט צוזאַמען מיט אַנדערע.

איך בין אַוועק אין שוהל. דאָרט איז דאָסזעלבע, וואָס מיט דריי טעג צוריק. נאָר די קראַנקע האָט מען אַריבערגע־טראָגען אין אַ קלויז אויפ׳ן הויף. דעם באַראַק האָט מען אפילו נישט אָנגעהויבען בויען.

איך האָב געבעטען די יונגעלייט פון קאָמיטעט שיקען פוהרען נאָך דעם ברויט. איך האָב זיך נאָכגעפרעגט און דער־וואוסט, אַז דער אַרצט און די באַרמהאַרציגע שוועסטער מיט

דער אַם, וואָס האָבען געדאַרפט קומען פון פינסק, זענען נישט געקומען.

—די אַם איז שוין איבעריג,—האָט מיר געזאָגט אַ פרוי פון די היימלאָזע.—פון דעם צווילינג איז איינער שוין געשטאָרבען און דער צווייטער איז אַ גוסס.

און זי האָט מיך צוגעפיהרט צום שטאַרבענדען קינד.

דאָס קינד איז געלעגען אין אַ מולטער, אויסגעזעהן האָט עס ווי אַ סקעלעטל, בעצויגען מיט אַ ווייסען דינעם דורכזיכטיגען הייטעל. די הענטלעך און פיסלעך, ווי דינע צווייגעלעך. דאָס פנימ'ל אַ בלויליך בלאַסער, מיט אויסגעטאָקטע שטריכען און צוויי גרויסע שוואַרצע אויגען, וועלכע האָבען, ווי עס האָט זיך געדוכט, פערנומען דאָס גאַנצע פנימ'ל. קיינמאָל אין לעבען וועל איך נישט פערגעסען דעם בליק פון די אויגען! אַ טיף בעוואוסטזיניגער, און אַ שרעקליך טרויעריגער, ווי אַ בליק פון אַנ'אַלטען מאַן, וועלכער האָט שוין אַלץ פערשטאַנען, אַלץ מוחל געווען און צו אַלץ זיך צוגעוועהנט. נישט מיט אַ קינדישען צער, נאָר מיט אַ רוהיגער פערטראַכטקייט האָבען געקוקט אויף מיר און אַריינגעדרונגען אין דער נשמה די טרויעריגע אויגען. דאָס מיילעכל פון קינד איז געווען אַ קיילעכדיגער, אָהן ליפעלעך, אַ חלל די גרויס ווי אַ גראָשען. עס האָט זיך געדוכט, אַז דאָס קינד קלייבט זיך פייפען און דאָס האָט צוגעגעבען דעם געזיכט מיט זיין בלויליכער דורכזיכטיגער בלאַסקייט אַנ'אויסדרוק פון אַ מלאכ'ל, ווי מ'פלעגט זיי מאָהלען אויף די פראָרעפאַעליטישע היילינגע בילדער.

דאָס קינד האָט גע'גוסס'ט. שוין צוויי טעג, אַז עס האָט נישט גענומען קיין עסען און איז שטיל, אָהן שמערצען אויסגעגאַנגען, ווי אַ קליין ליכטעלע ביים אָרון קודש. ביי מיר האָט זיך דאָס האַרץ בעגאָסען מיט טרעהרען, אַז איך האָב אָנגעקוקט דעם שטילען קרבן פון דער מלחמה. גלייך ווי פאַר מיינע אויגען וואָלט שטאַרבען מיין אייגען קינד.

—וואָס קאָן מען טהון? מיט וואָס קאָן מען איהם ראַטעווען?

די עלטערע יודענע, וואָס איז געשטאַנען נעבען מיר, האָט טרויעריג אַ שאָקעל געטהון מיט'ן קאָפּ.

—מיט וואָס קאָנט איהר איהם ראַטעווען! לאָז ער שוין נעבען רוהיג שטאַרבען...

אפשר, אַז איך וואָלט באַלד געפונען אַ פרוי, וואָס וואָלט איהם געבען די ברוסט, וואָלט עס אָבלעבען. נאָר דעמאָלט, אין דער שרעקליכער שטימונג און צורודערונג, וואָס האָט געהערשט אַרום, האָב איך זיך נישט געפונען, וואָס צו טהון און בין מיט אַ פערקלעמט האַרץ אָבגעגאַנגען.

איך האָב גערעכענט, אַז די היימלאָזע וועלען זיין שטאַרק איבערראַשט און פערצווייפעלט, וואָס דער צוג איז אָבגעפאָהרען און עס איז אונמעגליך וועמען עס איז פון זיי אַרויסצופיהרען פון דאַנען. נאָר איך האָב געהאַט אַ טעות. כמעט קיינער האָט נישט געוואָלט אָבפאָהרען. אַלע זענען געווען זיכער, אַז אין אַ פּאָר טעג אַרום וועט דאָ זיין דער דייטש און דעמאָלט וועט מען זיך קאָנען אומקעהרען אַהיים, קיין ברעסט-ליטאָווסק און אין אַנדערע שטעדט און שטעדטלעך. די יונגעלייט פון קאָמיטעט האָבען מיר מיטגעטיילט, אַז פאַר'ן אָבפאָהרען איז דער ראַבּי-נער געווען ביים קאָמענדאַנט פון דער דריטער אַרמעע, וועלכער האָט זיך געפונען אין קאָברין מיט'ן שטאַב. דער קאָמענדאַנט האָט איהם פריינדליך אויפגענומען און צוגעזאָגט, אַז אָבטרע-טענדיג, וועט ער די שטאָדט נישט פערברענען און וועט זעהן, אַז עס זאָל נישט זיין קיין פּאָגראָם. ער האָט געזאָגט, אַז ער האָט שוין בעזאָרגט, דער לעצטער אַריערגאַרדישער הונדערט זאָל בעשטעהן נישט פון קאָזאַקען, נאָר פון רעגולערן חיל, וועלכער וועט דורכגעהן רוהיג. דערצו האָט ער נאָך פונאַנדער-געקלעבט אין שטאָדט אַ בעפעהל, אַז פאַר גזילות און רויבע-רייען וועלען די שולדיגע איבערגעגעבען ווערען צום פעלדגע-ריכט. דאָס אַלץ האָט שטאַרק בערוהיגט די היימלאָזע.

די מיטגלידער פון קאָמיטעט זענען אַוועק בעזאָרגען פוה-רען צו ברענגען דאָס ברויט. איך בין אַוועק אויפ'ן וואָקזאַל. אַזוי ווי דער וואַגאָן, וואו דאָס ברויט איז געלעגען, האָט גע-

דאַרפט אויפנעהמען פערוואונדעטע, איז מיר אויסגעקומען אַרויס־צולעגען דאָס ברויט אויפ'ן פלאַטפאָרם, ביז די פוהרען וועלען קומען. אַ פּאָר שעה איז אַזוי געלעגען דער באַרג ברויט אויפ'ן אָפענעם פלאַטפאָרם און דאָס זענען געווען טראַגישע שעה'ן. די דורכגעהענדע אָבטרעטענדע סאָלדאַטען און די הונדערטער שוואַך פערוואונדעטע, וואָס האָבען זיך געשלעפט פאַרביי דעם וואָקזאַל, האָבען זיך געצויגען, ווי שמעטערלינגען צום פייער, צו דעם באַרג ברויט. יעדע מינוט איז צוגעגאַנגען צו מיר אַנ'־אָבגעצעהרטער סאָלדאַט, אָפטמאָל אַ פערבאַנדאַזשירטער, און מיט אַ רחמנות־קול, אָפט מיט טרעהרען, געבעטען:

— וואַשע בלאַגאָראָדיע, האָט רחמנות, גיט אַ שטיקעל ברויט. שוין צוויי טעג נישט געגעסען, די כחות געהען אויס!

ווי האָב איך געקאָנט אָבזאָגען? און איך האָב געגעבען. אין אָנפאַנג גרויסע שטיקער, נאָכדעם קלענערע און קלענערע. נאָכדעם האָב איך גענומען אָבזאָגען. טענה'ן, אַז דאָס ברויט איז פרעמדע, איך האָב קיין רעכט נישט צו געבען. נאָר אַרום מיר זענען געשטאַנען צעהנדליגער הונגעריגע, אָהנמעכטיגע, מיט אויסגעשטרעקטע הענד, מיט הונגעריגע אויגען און מיט אַ ציטערענדען קול נישט אויפגעהערט צו בעטען. און פאַר די עטליכע שעה האָב איך נישט ווילענדיג פונאַנדערגעגעבען דריי־פיער פוד. און ווען דאָס ברויט וואָלט ליגען נאָך אַ פּאָר שעה, אָדער איך וואָלט זיין אַ ביסעל ווייכער, וואָלט פון איהם גאָרנישט געבליבען.

ענדליך זענען אָנגעקומען די פוהרען. אַ שעה פיער האָט געדויערט, ביז איך האָב זיך מיט זיי דורכגעשלאָגען דורך די אָבאָזען צום שוהל. דאָס ברויט אויף די פוהרען איז געווען גוט פערדעקט, קיינער זאָל עס נישט זעהן און דאָך האָט מען אין וועג, נישט קוקענדיג אויף מיינע געשרייען און דראָהונגען מיט'ן שווערד, צוכאַפּט עטליכע לעבלעך.

דאָס ברויט, וואָס איך האָב געבראַכט, איז געווען שלעכט אויסגעבאַקען. פאַר די פינף טעג האָט איהם דערצו געכאַפּט אַ שימעל. נאָר אַז איך האָב איהם געבראַכט אויפ'ן שוהלהויף און

די היימלאָזע האָבען איהם דערזעהן, איז די שמחה געוואָרען אַנ׳אונבעשרייבליכע. מ׳האָט גלייך גענומען טיילען איהם, נאָר עס איז געווען שווער איינצוהאַלטען די הונגעריגע: מ׳האָט זיך געוואָרפען צו די וועגען, געריסען פון די הענד, געקליבען אויף דער ערד די ברעקלעך. איבערהויפּט טראַגיש איז געווען דאָס טיי׳ען פון דעם ווייסען ברויט פאַר די קינדער, אַלטע און קראַנקע.

—איז מען דען אַזוי הונגעריג?—האָב איך געפרעגט די קאָמיטעט-לייט.

—מ׳איז טאַקע הונגעריג. נאָר דערהויפּט איז דאָס, אַז איצט איז נישט צו קריגען פאַר געלד נישט קיין מעהל און נישט קיין ברויט. מיט דעם ברויט, וואָס איהר האָט געבראַכט, וועלען די דרייטויזענד מאַן דאַרפען לעבען ביז דער דייטש וועט קומען. דערפאַר ציטערט מען אַזוי איבער איהם.

פיהרענדיג דאָס ברויט פון וואָקזאַל, האָב איך זיך גע-טראָפען מיט׳ן ראַבינער פּאַנאָווקאַ, וועלכער איז שוין מיט דער פאַמיליע געזעסען אין וואַגאָן. ער האָט מיר מיטגעטיילט, אַז ביי איהם אין קאַסע איז געבליבען דרייהונדערט און אַכט רובל פאַר די היימלאָזע און ער האָט עס איבערגעגעבען דעם אָרטי-גען קאָמיטעט. איך האָב דערצו מוסיף געווען דעם קאָמיטעט אַכטהונדערט רובל, האָב איהם געגעבען איינינע אינסטרוקציעס, האָב זיך וואַרים געזעגענט מיט די היימלאָזע און בין אַוועק אויפ׳ן וואָקזאַל, כדי אָבצופאָהרען צוריק קיין פּאָראָכאָנסק צו דער אָבטיילונג.

אויפ׳ן וואָקזאַל האָב איך גאַנץ אומגעריכט בעגעגענט דעם דאָקטאָר צוקערמאַן פון אונזער פלוג-אָבטיילונג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער פלוג-לאַזאַרעט אונטער דער אָנפיהרונג פון ד״ר ראָזענצוויינ, איז געווען אין מאַלאַריטא און האָט זיך קוים אַרויסגעראַטעוועט פון דאָרט. איצט איז ער דאָ, האָט זיך בעהעפט מיט דעם הויפּט-לאַזאַרעט און זיי פערבלייבען דאָ, ביז עס וועט נאָר מעגליך זיין. אַרבייט איז דאָ איבערגענוג. פער-וואונדעטע קומען אָן פון אַלע זייטען.

צוקערמאַן האָט מיר איבערגעגעבן אַ קלאַנג, אַז ברעסט-ליטאָווסק האָט מען פערלאָזען דערפאַר, וואָס די יאַפּאָנער האָבען שטאַרק קריטיקירט די איינאָרדנונג פון דער פעסטונג, וועלכע איז בעשיצט מיט אַלטע קאַנאָנען.

צוקערמאַן האָט מיר פערשפראָכען צו זיין אין שטאָדט, אַריין אין קאָנטאַקט מיט'ן הילפס-קאָמיטעט, זעהן צו בעשיצען די היימלאָזע, אויב עס וועט נויטיג זיין. איך האָב איהם איבערגעלאָזען פיערהונדערט רובל אויף דעם פאַל, אויב איהם וועט נויטיג זיין אויסצוהעלפען די אָרטיגע היימלאָזע אָדער אַנדערע, וואו ער וועט קומען.

אַלע אַנשטאַלטען זענען שוין עוואַקואירט. אויפ'ן וואָקזאַל זענען פערבליבען צוויי צוגען—דעם קאָמענדאַנטס און דער אויפרייס-צוג. חוץ דעם שטעהט נאָך דער סאַניטאַרען-צוג, וועלכער האָט אויפגענומען ביי זעקסהונדערט פערוואונדעטע און קלייבט זיך אָבפאָהרען. איך האָב זיך ווידער געזעצט אין דעם צוג. איידער מיר זענען אָבגעפאָהרען, האָבען זיך בעוויזען עטליכע אַעראָפּלאַנען און גענומען וואַרפען באָמבעס אין די מחנות היימלאָזע, וואָס זענען געזעסען אויף די פעלדער און אַרום וואָקזאַל. ביי דרייסיג מענשען, פרויען און קינדער, זענען גע'הרג'עט און פערוואונדעט געוואָרען.

אין וואַגאָן איז צוזאַמען מיט מיר געפאָהרען אַ מיטגליד פון קאָברינער געריכט. ער האָט דערצעהלט, אַז דער בעפעהל צו עוואַקואירען אַלע אַנשטאַלטען איז געווען געשיקט פון דעם גראָדנער גובערנאַטאָר, דעם 6-טען, און אָנגעקומען איז ער אין קאָברין דעם 12-טען!

—אויף היינט אינדערפריה האָט מען בעשטימט אַ רעקוויזיציאָנס-קאָמיסיע, צו רעקווירירען די בהמות ביי דער בעפעלקערונג. איך בין אויך געווען אין דער קאָמיסיע. און אין אַ פּאָר שעה אַרום האָט מען אונז אַלעמען בעפוילען געאיילט אָבצופאָהרען.

אַז איך האָב פערפיהרט אַ געשפּרעך וועגען ברעסט-ליטאָווסק, האָט ער מיר געזאָגט:

—עס זענען געגאַנגענע קלאַנגען, אַז דער קאָמענדאַנט פון בּרעסט-ליטאָווסק, לעמינג, האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר אַ שפּיאָן, אַז מ'האָט איהם אַרעסטירט, אפילו געשאָסען. היינט אינדערפריה האָב איך איהם געזעהן, ווי ער איז אַרומגעפאָהרען אויף אַנ׳-אויטאָמאָביל איבּער קאָבּרין.

אַז מיר זענען אָבּגעפאָהרען אַ וויאָרסט צעהן פון קאָבּרין, האָבּ איך דורכ'ן פענסטער דערזעהן, ווי עס איז דורכגעגאַנגען קיין קאָבּרין אונזער צוג פון די טעכניקער, מיט דער גאַנצער אָבּטיילונג. אומקעהרען זיך צוריק האָבּ איך נישט געהאַט צוליב וואָס און האָבּ בּעשטימט אויפוואַרטען אין פּינסק, בּיז דער צוג וועט זיך אומקעהרען.

אין פּינסק איז די לאַגע און די שטימונג געוואָרען פון שעה צו שעה אָנגעשטרענגטער. אין שטאָדט הערשט אַ פּאַניק, דאָס נאָרמאַלע לעבּען האָט זיך אָבּגעשטעלט. די בּענק האָבּען אָבּגעשטעלט זייער טעטיגקייט, צאָהלען נישט אויס קיין געלד, ווייל זיי קאָנען זיך נישט צונויפטראָגען מיט פּעטראָגראַד. עס איז מיט אַמאָל פערשוואונדען געוואָרען דאָס קליינגעלד. די רייכערע איינוואוינער רייסען זיך אַרויסצופאָהרען, נאָר קיין צוגען זענען נישטאָ. און דאָס איז אין אַ מהלך פון הונדערט און דרייסיג—הונדערט און פופציג וויאָרסט פון די שלאַכטען! גענומען האָט זיך עס דערפון, וואָס מחמת דער געאיילטער עוואַקואַציע פון בּרעסט-ליטאָווסק, זענען פערשטאָפּט געוואָרען אַלע וועגען און דורך דעם האָט זיך אָבּגעשטעלט יעדער פּערקעהר. די פּאַניק האָט נאָך פאַרשטאַרקט די ידיעה, אַז די דייטשען, דורכרייסענדיג זיך אין מאַלאַריטא, רינגלען אַרום די רוסען פון צוויי זייטען.

אין שטאָדט געפינען זיך איבּער דרייטויזענד היימלאָזע פון בּרעסט-ליטאָווסק און אַנדערע ערטער. מ'האָט פערשפּראָכען צו עוואַקואירען זיי, נאָר דערווייל זענען נישטאָ קיין וואַגאָנען און די היימלאָזע זיצען הונגעריגע אונטער'ן אָפענעם הימעל. דער קאָמיטעט האָט קיין מיטלען נישט צו העלפען זיי. ער האָט זיך געווענדעט אין מאָסקווא און פּטראָגראַד, נאָר קיין ענטפער

נישט בעקומען. איך האָב פון מיין געלד אַרויסגעגעבען איהם פאַר די היימלאָזע טויזענד רובל.

דעם גאַנצען טאָג האָב איך פערבראַכט אויפ׳ן וואָקזאַל, וואַרטענדיג אויפ׳ן צוג פון קאָברין. עס האָט זיך בעקומען אַ ידיעה, אַז דורך באָמבעס פון אַעראָפּלאַנען איז דאָרט אויפגע-ריסען געוואָרען דער וואָקזאַל.

איך בין געזעסען אין בופעט ביי אַ טישעל. נעבען מיר איז געזעסען אַ פּאָלקאָווניק מיט צוויי פרויען און אַנ׳אָפיציר. די עלטערע פרוי האָט מיט אַ געהיימען, כמעט מיסטישען טאָן אַרויסגעזאָגט:

—די „זשידעס" וויסען אויף ריכטיג אַלע נייעסען. זיי וויסען זיי פאָראויס!...

די צווייטע האָט צוגעגעבען:

—מ׳קאָן אין שטאָדט קיין רובל נישט אָבביימען. די זשי-דעס האָבען דאָס גאַנצע קליינגעלד בעהאַלטען.

—בעהאַלטען דאָס גאַנצע קליינגעלד פאַר די דייטשען,— האָט אונטערגעהאַלטען די עלטערע.

—איהר האָט אַ וועלכען עס איז פאַקטישען בעוויז, אַז די יודען טהוען דאָס?—האָב איך זי אַ פרעג געטהון.

—ניין...—האָט זי געענטפערט קאַלטבלוטיג.

—היינט ווי זשע וואַגט איהר צו בעשולדיגען אַ גאַנצע נאַציע אין אַ פערראַט, אַז איהר האָט אויף דעם קיין שום בע-וויז נישט?

—אין וואָס פאַר אַ פערראַט בעשולדיג איך זי?—האָט זיך די פרוי פערוואונדערט.

—איהר בעשולדיגט יודען, אַז זיי בעהאַלטען קליינגענד געלד פאַר די דייטשען.

—וואָס זשע פאַר אַ פערראַט איז אין דעם דאָ?—האָט זי-זיך פערוואונדערט.—די דייטשען נעהמען נישט קיין אַנדער געלד, מוז מען דאָך בעהאַלטען זילבערגעלד פון זייערטוועגען.

—וואו זשע קומט אַהין דאָס זילבערגעלד, אויב יודען בעהאַלטען עס נישט?—האָט געפרעגט דער אָפיציר.

איך האָב איהם גענומען ערקלערען, אַז בּיי אַזאַ צו־שטאַנד מוז פערשווינדען קליינגעלד, נאָר ער האָט מיך נישט פערשטאַנען און נישט בּעמיהט זיך צו פערשטעהן.

יט

אַ זייגער אַכט אין אָוועגד איז אָנגעקומען אונזער צוג, אַנ׳איבּערגעפּולטער מיט פערוואונדעטע און קראַנקע: בּיי זעקס־הונדערט פערוואונדעטע, צווישען זיי עטליכע צעהנדליג פער־וואונדעטע פון אַעראָפּלאַנען, פרויען און קינדער, איבּער זעכ־ציג כאָלערא־קראַנקע און עטליכע און צוואַנציג היימלאָזע. די כאָלערנע זענען אין אַ שרעקליכען צושטאַנד. אייניגע קריכען אַרויס אויפ׳ן פּלאַטפאָרם מייקענען און שטאַרבּען אויפ׳ן אָרט. פאַר די אַכט־צעהן שעה, וואָס דער צוג איז געגאַנגען פון קאָבּרין, זענען זעקס געשטאָרבּען.

אַרום האַלבּע נאַכט זענען מיר אָבּגעפאָהרען קיין האָמעל.

געפאָהרען זעהר לאַנגזאַם. געשטאַנען בּיי די סטאַציעס און אין פעלד, צו פינף־זעקס שעה. אויף מאָרגען בּייטאָג זענען מיר געשטאַנען עטליכע שעה אין אַ געדיכטען וואַלד. אין צוג זענען געווען צוויי טויטע, וועלכע מ׳האָט געדאַרפט מקבר זיין. מ׳האָט דאָ גופא, בּיים וועג, אויסגעגראָבּען אַ גרוב פאַר בּיידען. סאָלדאַטען האָבּען אויסגעהאַקט אַ פאָר בּוימלעך און אויסגעשניצט פון זיי אַ צלם. אין צוג האָט זיך געפונען אַ גלח, צווישען די פערוואונדעטע עטליכע זינגער—און עס איז פאָרגעקומען אַ קבורה, ווי געהעריג, מיט אַלע מנהגים. די טויטע זענען געווען סאָלדאַ־טען. איינער אַ געשטאָרבּענער פון די וואונדען. דאָס פּנים איז בּיי איהם געווען שוואַרץ פון גאַנגרען. דער צווייטער, אַ כאָ־לערנער, מיט ווייסען שוים אויף די ליפּען און מיט אַ בּלויען פּנים. מ׳האָט זיי אַוועקגעלעגט אין זייערע שינעלן, איינעם נע־בּען דעם אַנדערן. דער גלח האָט זיי בּעזונגען, צוגעזאָגט אַנ׳־„אייבּיגע געדעכעניש" און אַ פערגעבּונג פון די זינד „די

להכּעיס'דיגע און אומגערנע". און אַרום קבר האָבּען זיך געשאָ-קעלט הויכע אַלטע סאָסנעס און פון אַלע וואַגאָנען האָט זיך געטראָגען אַ טרויעריגער געזאַנג: „אייביגע געדעכעניש!". פער-שאָטען דעם קבר, אַריינגעשטעלט דעם גרויסען ווייסען צלם, מ'דאַרף אָנשרייבען די נעמען פון די, וועלכע מ'דאַרף „אייביג געדענקען". נאָר איינער, דער פערוואונדעטער, האָט איינגאַנצען פערגעסען איבערצולאָזען זיין נאָמען. דער צווייטער האָט געלאָ-זען נאָך זיך זיין פאַמיליע מיט'ן נאָמען. האָט מען עס מיט אַ כעמישען בּלייפעדער אָנגעשריבען אויפ'ן צלם און צוגעגעבען „און אַנ'אונבעוואוסטער". נאָר עס האָט זיך געוואָלט נאָך עפּעס אָנשרייבען, זאָגען די פערלאָזענען חברים אין וואַלד אַ גוט וואָרט, כאָטש אויף אַ פּאָר טעג, בּיז דער ערשטער רעגען וועט נישט אַראָבּשווענקען דעם כעמישען בּליישטיפט. האָט מען זיך דערמאָהנט וועגען נעקראַסאָווס אַ ליד. און מ'האָט פון איהם אָנגעשריבען אַ פראַגמענט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט די ווערטער:

געה און שטאַרבּ פאַר דער עהרע פון פאָטערלאַנד,
פאַר דיין איבערצייגונג, פאַר דער ליבע.
געה און אָהן אַנ'אויפוואורף, גיב אָב דאָס לעבען.
ווערסט שטאַרבען נישט אומזיסט, אַ זאַך איז אייביג
ווען אונטער איהר טהוט פליסען בלוט.

דורכגעלייענט דעם אויפשריפט עטליכע מאָל אויפ'ן קול, נאָך אַמאָל דורכגעזונגען „אייביגער געדעכעניש" און אַוועקגע-פאָהרען ווייטער.

מיט'ן וועג, צופעליג מיט דעם צוג, זענען געגאַנגען פיל היימלאָזע. צווישען זיי האָבען זיך אויך געטראָפען יודען. איך האָב עטליכע גענומען צו אונז אין צוג. עס האָט זיך אַרויסגע-וויזען, אַז דאָס זענען שוסטער. זיי האָבען געאַרבייט אין איב-טענדאַנטסטוואָ און זענען פעררעכענט פאַר בעאַמטע. זייערע פאַ-מיליעס מיט די זאַכען זענען עוואַקואירט קיין וויטעבסק. איצט האָט מען זיי אויך אָבגעשיקט פון קאָברין קיין וויטעבסק. פאָה-רען זיי אין אַ הינטערשטען צוג, נאָר ער שטעהט שוין עטליכע

טעג אין פעלד און קיין ברויט איז נישטאָ. האָבען זיי שוין דריי טעג נישט געגעסען. כדי נישט אויסצוגעהן פון הונגער, האָבען זיי זיך געלאָזען צופוס ביז אַ וועלכער עס איז סטאַציע. איך האָב זיי געגעבען עסען און אַוועקגעזעצט אויפ׳ן טארמאז פלאַץ. פאַרנאַכט זענען צו זיי צוגעקומען נאָך עטליכע יודען, סך הכל זיבען פאַרשוין. האָבען זיי זיך ווי נישט ווי צונויפגעפרעסט אויפ׳ן טארמאז-פלעצעל. נאָר עס זענען אונטערגעקומען קריסטליכע היימלאָזע, דערזעהן יודען און אַראָבגעטריבען זיי. איך האָב זיי צוריק אָבגעגעבען דאָס אָרט. אין אַ שעה אַרום האָט זיי אַ נייע מחנה סאָלדאַטען אַראָבגעטריבען. בקצור, פיער מאָל האָט מען זיי געטריבען, ביז איך האָב, סוף כל סוף, געמוזט זיי אַריינגעהמען אין וואַגאָן.

ביינאַכט, איז דער צוג געשטאַנען אין לובינעץ און די גאַנצע נאַכט האָבען די דאָקטוירים און די שוועסטער איבערגעבונדען די פערוואונדעטע. איך בין געשטאַנען דערביי. וואָסערע שרעקליכע וואונדען! איבערהויפט ביי די, וועלכע זענען געשעדיגט פון די אַעראָפּלאַנען. מ׳האָט איבערגעבונדען אַנ׳אַכט־יאָהריגען פויערשען יונגעל, פון די גאַליציאַנער. איין פיסעל איז ביי איהם אינגאַנצען אָבגעריסען, דאָס צווייטע איז צושעדיגט אַזוי, אַז מ׳וועט עס דאַרפען אָבשנייזען. בשעת׳ן איבערבינדען די אָפענע שרעקליכע וואונדען, האָט ער פון וועהטאָג געהאַלטען ביי חלש׳ן. איך האָב איהם דערלאַנגט אַ קעסטעלע שאָקאָלאַדקאָנפעקטען און דאָס האָט געמאַכט אויף איהם אַזאַ איינדרוק, אַז ער האָט פערגעסען דעם וועהטאָג און בשעת מ׳האָט זיך געגראָבען אין די וואונדען מיט די צובראָכענע ביינדלעך, האָט ער געאיילט געגעסען אַ קאָנפעט נאָך אַ קאָנפעט און די אויגלעך האָבען איהם געבלישטשעט, פון וועהטאָג, אָדער פון פערגעניגען פון די קאָנפעטען? אַז מ׳האָט איהם איבערגעבונדען און אַרויסגעטראָגען פון איבערבינדונגס־וואַגאָן, האָב איך מיט אַמאָל דערהערט פון איהם אַ פערצווייפעלטען געשריי: „מאָי צוקרי!״ ער האָט די קאָנפעטען פערגעסען.

אויף מאָרגען אינדערפריה זענען מיר געשטאַנען אַ לאַנגע

צייט אויף דער סטאַציע קלימאָוויטש. אויפ'ן וואָקזאַל זענען אַרומגעגאַנגען יודישע בחורים מיט לענטעס פון זעמסקי פער־באַנד אויף די אָרעמס און געאַרבייט ווי סאַניטאַרען. דאָס איז דאָס ערשטע אָרט, וואו איך האָב געטראָפען אויפ'ן כאַהנהויף יודישע סאַניטאַרען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דאָרט האָבען זיך פעראייניגט דער רוסישער, יודישער און פוילישער הילפס-קאָמיטעט און אַרבייטען צוזאַמען. פאַרביי קלימאָוויטש געהען דורך טעגליך איבער טויזענד היימלאָזע און זיי בעקומען דאָ שפייז און הילף.

די יודישע סאַניטאַרען האָבען מיר דערצעהלט וועגען דער לאַגע ביי זיי. אין דער ביילִיגענדער שטאָדט מאזיר זענען דאָ זעהר פיל היימלאָזע. מ'ערוואַרט נאָך מעהר.

—איהר ווייסט,—האָט מיט היץ איבערגעריסען איין סאַני־טאַר די ערצעהלונג פון זיין חבר.—דער לידער ראש ישיבה, הרב ר' ריינוס, איז נפטר געוואָרען און די גאַנצע לידער ישיבה ווערט אַריבערגעטראָגען אַהער, קיין מאזיר!

די גאַנצע נאַכט זענען מיר געשטאַנען אין מיטען פעלד. די דאָקטוירים האָבען זיך בענוצט דערמיט און געמאַכט די גאַנ־צע נאַכט אָפעראַציעס, אין אַ ספעציעלען אָפעראַציאָנס-וואַגאָן, ביי וועלכען די ברייטע טהיר איז געווען פערהאָנגען מיט אַ ליילעך. די סאַניטאַרען האָבען פון די וואַגאָנען געטראָגען אַהין פערוואונדעטע, אָבגעטראָגען זיי נאָך דער אָפעראַציע צוריק און בשעת דער אָפעראַציע געלעגען דאָ נעבען וואַגאָן אויפ'ן גראָז און דערצעהלט מעשיות. דאָ האָבען געברענט עטליכע פאַקעלן. איך האָב זיך צוגעזעצט צו די סאַניטאַרען.

צווישען די פערוואונדעטע זענען געווען פיל גאַנגרענירטע. איינער, ביי וועמען די גאַנגרען איז פון האַנד אַריבער אויפ'ן ברוסט, האָט שטאַרק געליטען. כדי צו בערוהיגען איהם און שאַפען ביי איהם אַנ'אילוזיע, אַז ער קאָן נאָך געראַטעוועט ווערען, האָט דער דאָקטאָר בעשטימט אַראָבצונעהמען ביי איהם די גאַנגרענירטע האַנד. מ'האָט איהם געבראַכט אין אָפעראַציאָנס־וואַגאָן. עס איז דורכגעגאַנגען אַ ווײלע, ביז מ'האָט איהם כלאָראָפאָר-

מירט, האָט זיך מיט אַמאָל דערהערט אַ פרעהליך לעבעדיג גע־זאַנג פון אַ פערשיים סאָלדאַטיש לידעל. דאָס האָט געוונגען אונטער׳ן כלאָראָפאָרם דער גאַנגרענירטער.

די סאַניטאַרען, וואָס זענען געלעגען אויפ׳ן גראָז, האָבען זיך צולאַכט.

—איהם איז אפנים פרעהליך אונטער׳ן מעסער!—האָט זיך אָבגערופען איינער.

—איהם דוכט זיך געוויס, אַז ער געהט אין אַטאַקע.—האָט צוגעגעבען דער אַנדערער.

—נו, אַז דאָס וואָלט זיך איהם דוכטען, וואָלט ער נישט אַזוי זינגען. ס׳איז גאָרנישט אַזוי פרעהליך, געהן אין אַנ׳אַטאַקע.

—פאַרוואָס נישט?—האָט זיך אָבגערופען אַ יונגער שגץ מיט אַ תמ׳עוואַטען געזיכט און גוטמוטיגע אויגען.—גאַנץ פרעהליך צו געהן! מיר זענען געגאַנגען אין אַנ׳אַטאַקע. בעגעגענט זיך מיט די דייטשען. און אָנגעהויבען אַרבייטען מיט די שטיקעס. איך האָב מיין שטיקע אַריינגעזעצט אַ געזונדטען דייטש אין האַרצען. ער האָט אויף מיר אַזוי פערוואונדערט אַ בליק געטהון, האָט עפּעס ווי אַ קאַץ אַ שלוקער געטהון „אי־איק!“ און גלייך גע־פאַלען. נאָכדעם, אַז אונזערע זענען פאַרביי איהם געלאָפען, האָט יעדערער איהם געגעבען אַ שטאָך מיט׳ן שטיק און ער האָט זיך אַלץ אומגעוואָרפען.

און ער האָט זיך גוטמוטיג צולאַכט.

—נו, און ביי מיר איז עס נישט אַזוי פרעהליך דורכגע־גאַנגען די אַטאַקע,—האָט זיך אָבגערופען אַנ׳עלטערער סאָלדאַט.—די דייטשען זענען אָנגעטראָטען אויף אונז און מיר האָבען זיי געלעגט. מיר לעגען און לעגען און זיי געהען און געהען, אַלץ בייע כחות. לסוף האָבען זיי זיך אַ וואָרף געטהון אויף אונז מיט אַ גרויסער מאַכט,—נישט איינצושטעהן. די עלטערע סאָלדאַטען האָבען אַ וואָרף געטהון די ביקסען: גיבען זיך אונטער, און די יונגע—בהמות, אַרבייטען מיט די שטיקעס, פערשטעהען נישט, אַז עס האַלט שלעכט. מיר שרייען זיי: „וואַרפט די ביקסען, אַלץ איינס זענען מיר פערפאַלען“. און דאָ דער קאָמאַנדיר קוויטשעט,

שרייט: „פּאָרוועׂרטס, ברידער!״ עס האָט זיך געענדיגט דערמיט, אַז דער שונא איז שטאַרק אין כּעס אַריין און האָט אַלעמען דערשטאָכן, אפילו די, וואָס האָבען זיך אונטערגעגעבען. איך האָב זיך דורך אַ נס געראַטעוועט...

עס האָט זיך אויפגעהויבען אַ ברעג פון ליילעך איבער'ן טהיר פון אָפּעראַציאָנס-וואַגאָן און עמיצער האָט פון דאָרט אַרויסגעשטעקט צו די סאַניטאַרען עפּעס, איינגעוויקעלט אין ווייסע פערבּלוטיגטע לייווענד. אַ סאַניטאַר האָט עס צוגענומען און פונאַנדערגעוויקעלט. מיר האָבען דערזעהן אַן אָבגעשניטענע האַנד. אויף איהר איז געווען אַ גרויסע אָפענע וואונד און אינגאַנצען, איז זי געווען שוואַרץ, ווי אַ קויל. אַ שרעקליכער ווערגענדער עפּוש איז פון איהר געגאַנגען.

—מ'דאַרף זי בעגראָבען.—האָט זיך אָבגערופען דער יונגער סאַניטאַר, וואָס האָט דערצעהלט ווי ער האָט דערשטאָכען דעם דייטש.

ער האָט אויסגעגראָבען אַ טיף גריבעל, דריי מאָל איבערגע'צלמ'ט די האַנד, אַריינגעלעגט אין גריבעל, פערשאָטען, פון אויבען מיט'ן גראָב־אייזען אָנגעצייכענט אַ צלם. און אַלע האָבען אַראָבגענומען די היטלען און ערנסט זיך איבערגע'צלמ'ט.

אין רעטשיצע האָט מען ביי אונז צוגענומען די כאָלעראַ־קראַנקע און עטליכע שווער פערוואונדעטע. די איבעריגע האָבען מיר געדאַרפט פיהרען ווייטער.

אין האָמעל זיינען מיר געקומען דעם 19-טען, אויפ'ן פינפטען טאָג.

אויפ'ן וואָקזאַל האָב איך געפונען אַ פונאַנדערגעקלעבטע מעלדונג, אַז „מוטווילליגע מענשען פערשפרייטען קלאַנגען, אַז אין דעם פערשווינדען פון קליינגעלד זענען שולדיג יודען, וועלכע בעהאַלטען עס. די אויספאָרשונג האָט אַרויסגעוויזען, אַז יודען זענען אין דעם נישט שולדיג, אַז דאָס קומט פון אַנדערע סבות״ און עס זענען אויסגערעכענט געווען די סבות און אונטערגעשריבען דער קאָמענדאַנט פון שטאַב.

איך האָב געלייענט און נישט געגלויבט מיינע אויגען.

אַנ׳אָפיציעלע מעלדונג זאָל פערטיידיגען יודען, דאָס איז געווען אַזוי אומגעריכט! איך האָב פונאַנדערגעפרעגט האָמלער בעקאַנטע, האָבען זיי מיר דערצעהלט, אַז דער קאָמענדאַנט איז אַ טאָלע־ראַנטער מענש, נאָר אַליין וואָלט אים נישט איינפאַלען פער־עפענטליכען אַזאַ מעלדונג. מ׳האָט פיל געאַרבייט און דוכט זיך אַ מתנה געגעבען, ביז מ׳האָט עס ביי אים גע׳פועל׳ט. איצט זאָגט מען, האָט ער בעקומען אַ שטרענגען אויסרייד פאַר דער מעלדונג און ווערט, ווייזט אויס, אַראָבפליהען דערפאַר פון אָרט.

נישט וועניגער איבערראַשט בין איך געווען, אַז איך האָב גענומען לייענען צייטונגען, וועלכע איך האָב שוין ביי צוויי וואָכען אין די אויגען נישט געזעהן. וואָס אַזוינס טהוט זיך אין פעטראָגראַד און מאָסקווא. אַ גאַנצע איבערקעהרעניש אין דער געזעלשאַפטליכער שטימונג. וואָס פאַר אַ שפראַך עס האָבען אָנ־גענומען די צייטונגען. אין „נאָוואָיע ורעמיאַ” זענען געדרוקט רעוואָלוציאָנערע אַרטיקלען. מ׳רעדט אָפען וועגען אַ קאָמיטעט פון געזעלשאַפטליכער רעטונג, וועגען אַ קאָאַליציאָנס-מיניסטעריום, וועגען דער בעשטימונג פון לוואָוו׳ן פאַר אַ פרעמיער־מיניסטער. שאַרפע אָנפאַלען אויף דער רעגירונג. אַ גאַנצע רעוואָלוציע איז פאָרגעקומען אויך אין דעם אויפטראָג צו יודען. עס איז ער־לויבט יודישע היימלאָזע בעזעצען זיך חוץ דעם תחום. מ׳רעדט וועגען אָבשאַפען דעם תחום, ווי וועגען כמעט אַ בעשטימטער זאַך.

אין האָמעל האָט מען אויך נישט גענומען ביי אונז די פערוואונדעטע. אַלע לאַזאַרעטען און באַראַקען זענען אָנגעפאַקט. מ׳האָט אונזער צוג אָבגעשיקט קיין אָריאָל.

פאָהרען מיט׳ן צוג קיין אָריאָל האָט פאַר מיר קיין שום צוועק נישט געהאַט און איך בין צוזאַמען מיט טולופאָוו׳ן אָב־געפאָהרען מיט׳ן פאַסאַזשיר־צוג קיין קיעוו.

אין קיעוו האָב איך געפונען אַ שרעקליך נערוועזע שטי־מונג, אַלע זענען זיכער, אַז אין עטליכע וואָכען אַרום וועט שוין דאָ זיין דער דייטש. עס טראָגט זיך אַ קלאַנג, אַז עס איז בע־

שטימט צו עוואַקואירען קיעוו. און ווער עס קאָן איילט זיך אָבפאָהרען.

דאָ איז אויך אַ שטאַרקער מאַנגעל אין קליינגעלד. נעבען באַנק שטעהט אַ רייה פון עטליכע הונדערט מאַן אויף וועקסלען געלד. מ'וועקסלט נאָר אויף אַ רובל קליינגעלד, אי דאָס דערוואַקטעגע.

אָהן אַ שיעור וויכטיגע נייעסן. רוזסקי איז בעשטימט פאַר אַ הויפט-קאָמאַנדיר פון צפון-מערב'דיגען פראָנט. דער שרעקליכער יאַנושקעוויטש איז אָבגעשאַפט פון זיין שטעלע אַלס פערוואַלטער פון שטאַב פון העכסטען הויפט-קאָמאַנדיר און ווערט אַריבערגעפיהרט אויף קאַווקאַז. עס געהען קלאַנגען, אַז אפילו דער גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש ווערט אָבגעשאַפט פונ'ם פאָסט פון העכסטען הויפט-קאָמאַנדיר און זיין אָרט פערנעהמט ניקאָלאַי אַליין. וועגען דעם רעדט מען שטיל מיט אַ פערוואונדערונג און מיט אַ שמייכעל.

די שטימונג איז דאָ אויך אַ רעוואָלוציאָנערע. אַ בעראַטונג פון שטאָדטישען פערבאַנד איז געווען פערדעקט פאַר „רעוואָלוציאָנערע רייד". טולופאָוו האָט מיר דערצעהלט, אַז אַלע אַנשטאַלטען האָבען בעקומען שטרענג געהיימע בעפעהלען נאָכצוקוקען, צי עס געפינען זיך נישט ביי זיי מיטגלידער פון דער געהיימער אָרגאַניזאַציע „פּאָראַזשענצעס". און אויב אַזעלכע וועלען זיך אַרויסווייזען, גלייך מיט קאָנוואַי אָבשיקען דער זשאַנדאַרמעריע. טולופאָוו האָט געקוועטשט מיט די פּלייצעס:

—די העזה!—האָט ער גערעדט מיט אויפרעגונג,—וועגדען זיך צו געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס מיט אַ בעפעהל, זיי זאָלען נעהמען אויף זיך די אַרבייט פון שפּיאָנען און זשאַנדאַרמען! און גלאַט וואָס איז עס פאַר אַ פאַנטאַסטישע „פּאָראַזשענצעס", וואו האָט איהר זיי געזעהן? דאָס האָבען זיי אַליין אויסגעקלערט, כּדי צו פערדעקען די אייגענע פערברעכען! אויב זיי ווילען געפינען אמת'ע „פּאָראַזשענצעס", זאָלען זיי זיך ווענדען צו דער „געליבטער קייזערין" און צו איהר ליובאָווניק ראַספּוטין...

נישט קוקענדיג אויף אַלע ענדערונגען אין געזעלשאַפט־ליכער מיינונג, איז די יודישע לאַגע אין קיעוו נישט בעסער געוואָרען. עס הערען נישט אויף אָנצוקומען טויזענדער אַרויס־געטריבענע, אַרויסגעשיקטע, אַרעסטירטע און גלאַט היימלאָזע. עס קומען אָן ידיעות פון צעהנדליגער פּאָגראָמען און רדיפות.

מיט עטליכע טעג צוריק האָט דער שטאָדט־קאָמענדאַנט, גענעראַל מורינאָוו, גערופען צו זיך דעם ראַבינער הורעוויטש און דעם פּראָטעסטאַנטישען פּאַסטאָר. אויף הורעוויטש'ן האָט ער געשריען, געטופּעט מיט די פיס, געזאָגט, אַז יודען בעהאַלטען קליינגעלד און געדראָהט מיט די שווערסטע שטראָפען. דעם פּאַסטאָר האָט ער געפרעגט:

—וויפיל פּראָטעסטאַנטער געפינען זיך אין קיעוו?

—ביי פינפטויזענד.

—צופיל! צופיל! האָט ער זיך פונאַנדערגעשריען אויף אים.

איך האָב בעגעגענט דעם בעוואוסטען ציוניסטישען טהוער, ישראל ראַזאָוו, וועלכער איז נישט לאַנג געקומען פון אויסלאַנד, וואו ער איז געווען פערהאַלטען. איך האָב גערעכענט, אַז ער איז געקומען פון פּעטראָגראַד וועגען ציוניסטישע ענינים. נאָר ער האָט מיך אָבגעפיהרט אָן אַ זייט און בסוד מיטגעטיילט, אַז מ'האָט איהם אַדמיניסטראַטיוו אַרויסגעשיקט פון פּעטראָגראַד.

—פאַרוואָס?—האָב איך זיך פערוואונדערט.

—באַלד ווי איך בין געקומען פון אויסלאַנד, איז ביי מיר געווען אַנ'אונטערזוכונג. פערשטעהט זיך, גאָרנישט געפונען. אין צוויי טעג אַרום האָט מען מיך אין פּיראונצוואַנציג שעה אַרויס־געשיקט. פאַרוואָס? ווייל די רעגירונג האָט בעקומען די „גע־נויסטע בעווייזען", אַז די ציוניסטען האָבען זיך „פעראייניגט מיט דער האַלבער לבנה געגען צלם".

דעם 23־טען איז געווען אין דער צייטונג „קיעוולאַנין" אַ לייטאַרטיקעל, אַז מ'דאַרף ביסלעכווייז עוואַקואירען קיעוו און דער ציווילער בעפעלקערונג וואָלט בעסער געווען נישט געאיילט אָבצופאָהרען. דער אַרטיקעל האָט געמאַכט אַנ'איינדרוק פון אַ באָמבע־אויפרייס. מ'האָט דעם אַרטיקעל אָנגענומען ווי אַנ'אינספּי־

דירטען פון דער מאַכט. אין שטאָדט איז געוואָרען אַ פּאַניק. טויזענדער געזינדען האָבען גענומען געאיילט אָבפאָהרען, הונדערטער מאַגאַזינען און אַנשטאַלטען האָבען זיך גענומען עוואַקואירען. בקיצור, עס האָט זיך געשאַפען אַזאַ שטימונג, ווי קיעוו וואָלט זיך געפונען נישט פינפהונדערט וויאָרסט פון פראָנט, נאָר פינף וויאָרסט. עס האָט זיך געדוכט, אַז אָט מאָרגען קומט שוין דער דייטש. אַז איך בין מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער אָבגעפאָהרען, האָט זיך אויפ'ן וואָקזאַל פּאַסירט עטוואָס אונבעשרייבליכעס. דער וואָקזאַל און אַלע פּלאַטפאָרמעס זענען געווען אָנגעפּאַקט מיט טויזענדער קאַסטענס, קויבערס און פּעק. דער וואָקזאַל איז געווען אַזוי געדיכט אָנגעשטאָפּט מיט מענשען, אַז ביי מיר האָט געדויערט אַ פּאָר שעה, ביז איך האָב זיך דורכגעשטופּט צו דער קאַסע. איך בין פערדולט געוואָרען פון די געשרייען. מ'האָט געזאָגט, אַז אין דער מהומה זענען צוויי—דריי מענשען געשטאָרבען פון אַ האַרץ-אַפּאָפּלעקסיע.

כ

אין דעם משך פון די לעצטע חדשים פון דעם סיסטעמאַטישען און געאיילטען ריקצוג פון גאַליציע און דרום-מערב-רוסלאַנד, זענען די אָבטיילונגען און לאַזאַרעטען פון די געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבען זיך געפונען ביים פראָנט, זעהר פיל אויסגעשטאַנען און געבראַכט וועניג נוצען. נישט בעוויזען אַוועקצושטעלען און איינאָרדנען זיך, ווי מען האָט שוין געדאַרפט ווידער נעהמען פּאַקען און איבערטראָגען זיך אויף אַנ'אַנדער אָרט, געאיילט אַנטלויפען אָפטמאָל אונטער'ן פייער, פערלאָזענדיג אַ טייל פון די זאַכען מיט די פערוואונדעטע. אייניגע אָבטיילונגען מיט די לאַזאַרעטען זענען זאָגאַר אַריינגעפאַלען אין פּלען. דער צוזאַמענבונד פון די אָבטיילונגען מיט די שטאַבען, צו וועלכע זיי האָבען פאָרמעל געהערט, איז געווען אַ גאַנץ שוואַכער, און ביים אַנטלויפען, האָט מען כסדר

נישט געוואוסט וואוהין צו געהן און אויף אייגענע אחריות, אָפּ-
צושטעלען זיך וואו עס פלעגט זיך מאַכען. דאָס אַלץ האָט גע-
בראַכט דאָס גרעסטע טייל אָרגאַניזאַציעס דערצו, זיי זאָלען
אַריבערטראָגען זייער טעטיגקייט אין טיפען רוקען, איבערלאָזענ-
דיג דעם פראָנט פאַר די ריין מיליטערע לאַזאַרעטען. אַזוי האָ-
בען זיך אַריבערגעטראָגען אין רוקען די אָפּטיילונגען פון דער
גאָסודאַרסטווענער דומע, קאָמיסאַראָווס (דאָלגאָרוקאָווס) און אַנ-
דערע. אויך די אָפּטיילונג פון די טעכניקער האָט בעשטימט
אַריבערצוטראָגען איהרע צוויי לאַזאַרעטען אין רוקען און דעם
צוג צופּאַסען צום אַריבערפיהרען פערוואונדעטע פון צווישען די
רוקען-פּונקטען.

ביי אַזאַ לאַגע האָט זיך פאַר מיר פערלוירען וואָסער עס
איז ציל צו פערבלייבען אין דער אָפּטיילונג. ביי מיר איז גע-
ווען אַ פּלאַן אַריבערצוגעהן אין דער קיעווער צענטראַלער אָר-
גאַניזאַציע פון שטאָדטישען פערבאַנד, כדי צו אַרבייטען אין
דער אָפּטיילונג פון היימלאָזע. טולופּאָוו האָט וועגען דעם גע-
שמועסט מיט'ן בעפולמעכטיגטען, פירשט אורוסאָוו. יענער האָט
אויסגעדריקט זיין גרייטקייט אַריינצונעהמען מיך אין דער אַר-
בייט, נאָר אַרויסגעזאָגט דערביי זיין ספק, צי איך וועל פאַר
איהר פאַסיג זיין, ווייל „איך אינטערעסיר זיך אויסשליסליך מיט
יודישע היימלאָזע”. איך בין אַליין אַוועק צו אורוסאָוו'ן.

—טולופּאָוו האָט אייך פאַלש איבערגעגעבען מיין געשפּרעך
מיט איהם,—האָט ער מיר געזאָגט.—איך האָב גאָרנישט געגען
דעם, וואָס איהר אינטערעסירט זיך איבערהויפּט מיט יודישע
היימלאָזע. דאָס איז זעהר נאַטירליך. און איך וואָלט זעהר צו-
פרידען זיין, איהר זאָלט אַרבייטען אין פערבאַנד פאַר די היימ-
לאָזע. נאָר ביי אונז האָט זיך איצט געשאַפען אַזאַ לאַגע. אַלץ
וואָס איז שייך צו היימלאָזע האָט די רעגירונג איבערגעגעבען
דעם רויטען קרייץ אונטער דער אָנפיהרונג פון מיין איינפאַמי-
ליגען, דעם פירשט אורוסאָוו און זובטשאַנינאָוו. זיי האָבען אינ-
גאַנצען בעזייטיגט פון דער אַרבייט ווי אונזער פערבאַנד, אַזוי
אויך דעם זעמסקי פערבאַנד, און רעכענען זיך נישט מיט אונז.

אַרבייטען זעלבסטשטענדיג איז אונז אונמעגליך: חוץ דעם, וואָס דאָס וואָלט אַרויסרופען רייבונגען, האָבען מיר דערויף קיין מיטלען נישט. דערום האָבען מיר כמעט שוין בעשטימט בעגרענצען אונזער אַרבייט מיט ריין סאַניטאַרע הילף די פערוואונדעטע. אויף דעם בּאָדען איז אויך דאָ גענוג צו טהון.

איך ווייס נישט, אויב די לאַגע איז טאַקע געווען אַזאַ, אָדער פירשט אורוסאָוו האָט עס נאָר ווי אַנ׳אויסרייד אַרויסגעשטעלט, נאָר פאַר מיר איז שוין אין פערבּאַנד קיין אַרבייט נישט געווען.

די לאַגע פון קיעווער קאָמיטעט איז געווען אַ קריטישע: די רייכע לייט, וועלכע האָבען היפּשזעכליך אויפגעהאַלטען מאַטעריעל דעם קאָמיטעט, זענען זיך פונאַנדערגעפאָהרען. מיט דעם אָנפאַנג פון דער עוואַקואַציע וועלען נישט נאָר אָבגעשטעלט ווערען אַלע געלד-אַריינטרעטונגען, נאָר עס וועט זיך פאָדערן אַ גרויסע סומע פאַר די עוואַקואירטע פון קיעוו גופא. פעטראָגראַד וועט מוזען איבערנעהמען די גאַנצע אַרבייט, ווייל מיט דעם אָבפאָהר פון פאָרזיצענדען, גרינבערג, וועט זיך דער קאָמיטעט צופאַלען. אָבער צוגלייך מיט דעם האָט דער קאָמיטעט בעקומען די ערלויבעניש פאַר עטליכע מיטגלידער אָפיציעל אין זיין נאָמען אַרומצופאָהרען אין די געגענדען בּיים פראָנט צו אָרגאַניזירען הילף די יודישע היימלאָזע. אַזוי אַז מיין אַרבייט אין דיזעלבע געגענדען איז נישט געווען אַזוי נויטוועדיג.

פאַר מיר איז געבּליבען נאָר איין אָרט, וואוהין עס וואָלט זיין וויכטיג צו פאָהרען, דאָס איז די עטליכע פונקטען פון גאַליציע, וואָס זענען נאָך פערבליבען בּיי די רוסען. נאָר דעמאָלט איז מען געווען איבערצייגט, אַז עס איז אַ פראַגע פון טעג, זיי זאָלען אויך אָבגערייניגט ווערען. חוץ דעם האָט זיך דאָרט נישט געפונען קיין איין אָבטיילונג, צו וועלכער איך זאָל זיך קאָנען פאָרמעל בּעהעפטען.

צוזאַמען מיט דעם אַלעמען איז פאַר מיר אַרויסגעטראָטען אַנ׳אַנדערע, זעהר וויכטיגע אויפגאַבּע אויף דעם געביט פון דער

יודישער געזעלשאַפטליכקייט, צוליב וועלכער איך האָב געדאַרפט פאָהרען אין אויסלאַנד, לאָנדאָן און אַמעריקא.

צוליב די אַלע טעמים, האָב איך דעם 25-טען אויגוסט 1915 יאָהר פערלאָזען דעם פראָנט און אָבגעפאָהרען אין מאָסקווא און פעטראָגראַד זאָרגען וועגען אַן׳אויסלענדישען פאַס. פאַר מיר זענען געשטאַנען נייע אויפגאַבען און צילען.